

Европа Биримдигинин
каржылоосу

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Confederation

SOCIAL TECHNOLOGIES AGENCY
СТАСТ
АГЕНТСТВО СОЦИАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын
укуктарын гендердик басмырлоодон жана зомбулуктан
коргоо жаатындагы
Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жана укук колдонуу
практикасы жөнүндө

АНАЛИТИКАЛЫК ЖАЗМА

Анализ долбоордун эксперт-социологу, ф.и.к.

Биялиева Ч.С.,

долбоордун укуктук эксперти, ю.и.к.

Мусабекова Ч.А.,

долбоордун укуктук гендердик эксперти, ю.и.к.

Пригода Н.П.

тарабынан даярдалды.

Бишкек-2024-ж.

Бул басылма Европа Биримдигинин каржылык колдоосу менен жарыяланды. Анын мазмунуна "Социалдык технологиялар агенттиги" КБ жана "Кыргызстандын аял судьялар ассоциациясы" КБ гана жооптуу. Басылма Европа Биримдигинин көз карашын сөзсүз түрдө чагылдырбайт.

УДК 316.3/.4:347.9(575.2)

ББК 60.52:67.91

Майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын укуктарын гендердик басмырлоодон жана зомбулуктан коргоо жаатындагы Кыргыз Республикасынын мыйзамдары жана укук колдонуу практикасы жөнүндө аналитикалык жазма. **Ч.С. Биялиева, Ч.А. Мусабеева, Н.П. Пригода, ред. З.И.Кочорбаева.** 2024. – 214 б.

Иллюстрациянын автору: А. Титова

ISBN 978-9967-11-821-8

Басылмада конституциялык негиздер, эл аралык стандарттар жана алдыңкы эл аралык жана чет өлкөлүк тажрыйбалар, ошондой эле майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын укуктарын гендердик негизде коргоону камсыз кылуунун укуктук шарттарын белгилеген Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына сереп берилген.

Бул Аналитикалык жазмада берилген анализ майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын гендердик басмырлоо жана зомбулуктан коргоо жаатындагы укуктук жөнгө салуу жана укук колдонуу практикасына багытталган, өзгөчө алгачкы байланыш чаралары, кылмыш сот адилеттигинин жооп чаралары, алдын алуу жана коргоо чараларына багытталган. Бул категориялар эл аралык келишимдерге ылайык иштелип чыккан милдеттенмелерди жана адам укуктарын коргоо боюнча көзөмөл, сот органдарынын соттук практикасын чагылдырат.

Авторлор бул басылманы чыгарууга көрсөткөн колдоосу үчүн Швейцария өкмөтүнө терең ыраазычылыгын билдиришет.

Европа Биримдигинин
каржылоосу

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Swiss Confederation

SOCIAL TECHNOLOGIES AGENCY
stact
АГЕНТСТВО СОЦИАЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

МАЗМУНУ

<u>КЫСКАРТУУЛАР ЖАНА АББРЕВИАТУРАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ</u>	6
<u>1 КИРИШҮҮ</u>	7
<u>2 ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА ЧӨЙРӨСҮ</u>	10
<u>3 ГЛОССАРИЙ</u>	12
<u>4 УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУ ПРАКТИКАСЫН ТАЛДОО</u>	19
<u>A. АЛГАЧКЫ БАЙЛАНЫШТАГЫ ЧАРАЛАР</u>	19
<u>4.1 АДилЕТТИККЕ ЖЕТҮҮ УКУГУ</u>	19
4.1.1 Эл аралык стандарттар	19
a) Жеткиликтүүлүк сот адилеттигинин жалпы мүнөздөмөсү	24
b) Сот системасынын экономикалык жеткиликтүүлүгү	32
c) Майыптуулук контекстинде сот адилеттигине жетүү	32
4.1.2 Улуттук мыйзамдар	38
<u>4.2 КООРДИНАЦИЯЛАНГАН МЕКЕМЕЛЕР АРАЛЫК ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮ ЖАНА КЫЗМАТТАШУУ МЕХАНИЗМИ</u>	48
4.2.1 Эл аралык стандарттар	49
4.2.2 Улуттук мыйзамдар	51
<u>4.3 КОЛДОО ЖАНА ЖАРДАМ АЛУУ УКУКТАРЫ</u>	55
4.3.1 Эл аралык стандарттар	55
4.3.2 Улуттук мыйзамдар	61
a) Алдын алуу чаралары	62
b) Убактылуу коргоо ордери	63
c) Жардамдын түрлөрү	65
d) Медициналык жардам	65
e) Социалдык-психологиялык жардам	68
f) Жардам көрсөтүү субъектилери жана алардын функциялары	72
V. КЫЛМЫШ МЫЙЗАМДУУЛУК ЧАРАЛАРЫ	75
<u>4.4 СОТТУК ӨНДҮРҮШКӨ ЧЕЙИНКИ БАСКЫЧТАГЫ УКУКТАР</u>	75
4.4.1 Эл аралык стандарттар	77
a) <i>Майыптыктын контекстинде</i>	77
i. Типтүү рамкалар	77
ii. Мыйзам алдындагы тең укуктуулук	77
iii. Акылга сыярлык ыңгайлаштыруу	79
iv. Майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата басмырлоо формалары	80
v. Кылмыш иштери боюнча коргоо укуктары: өзгөчөлүктөрү жана натыйжалуулугу	82
b) <i>Аялдарга карата зомбулукка каршы күрөштүн алкагында</i>	84
vi. Типтүү рамкалар	84
vii. Сотко чейинки өндүрүш баскычында мамлекеттин милдеттери	88
viii. Камакка алуу жана соттук куугунтуктоону колдогон саясат	93
ix. Ортомчулукка тыюу салуу	93
x. Далилдерди чогултуу	95
xi. Жабырлануучулар менен иштөө	97
4.4.2 Улуттук мыйзамдар	101
a) <i>Сотко чейинки өндүрүш баскычтары тууралуу</i>	103
b) <i>Коомдук айыптоо тартиби жөнүндө</i>	106

c) <i>Жабырлануучулардын сотко чейинки укуктары</i>	111
d) <i>Жабырлануучулардын коопсуздук чаралары</i>	112
e) <i>Жабырлануучу балдарды жана күбөлөрдү коргоо чаралары</i>	113
f) <i>Жабырлануучунун юридикалык жардам алуу укугу</i>	113
g) <i>Сотко чейинки өндүрүш баскычында жасалган жана кабыл алынган аракеттер менен актыларга даттануу укугу</i>	115
4.5 СОТ ПРОЦЕССИ БАСКЫЧЫНДАГЫ УКУКТАР	116
4.5.1 Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган сот өндүрүшүнүн баскычтары жөнүндө	116
4.5.2 Кылмыш курамдары	120
a) <i>Эл аралык стандарттар жана практика</i>	120
i. Майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата басмырлоо формалары	121
ii. <i>Үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгү</i>	125
iii. Сексуалдык зомбулук түшүнүгү	126
iv. <i>Сексуалдык ыдык көрсөтүү түшүнүгү</i>	128
v. Стамбул Конвенциясынын ыкмалары	129
b) <i>Улуттук мыйзамдар</i>	138
i. Адам өлтүрүү/аялдарды өлтүрүү	139
ii. Физикалык зомбулук	140
iii. Психологиялык зомбулук	144
iv. Сексуалдык зомбулук	146
v. Куугунтуктоо	151
vi. Никеге турууга мажбурлоо	151
vii. Бойдон алдырууга жана стерилизациялоого мажбурлоо	152
viii. Сексуалдык ыдык көрсөтүү	152
4.5.2 Акысыз юридикалык жардам, котормо жана сотто колдоо, анын ичинде көз карандысыз юридикалык консультанттар жана ортомчулар	153
a) <i>Эл аралык стандарттар жана практика</i>	154
b) <i>Улуттук мыйзамдар</i>	154
4.5.4 Сексуалдык зомбулукка байланыштуу сот өндүрүшүнөн басмырлоо элементтерин алып салуу	156
a) <i>Эл аралык стандарттар жана практика</i>	156
i. Кошумча далил/алдын ала эскертүү эрежесин алып салуу	156
ii. Жабырлануучунун сексуалдык жашоосу тууралуу маалыматты колдонууга жол берилбейт	157
iii. Жалган айыптоо" боюнча укук бузуунун жоктугу	157
b) <i>Улуттук мыйзамдар</i>	158
4.5.3 Өкүм чыгаруу жана укук коргоо каражаттары	159
a) <i>Эл аралык стандарттар жана практика</i>	159
i. Кылмыштын оордугуна жараша өкүм чыгаруу	159
ii. Жеңилдетүүчү жагдайлар	162
iii. Оорлотуучу жагдайлар	163
iv. Жазанын ылайыксыз түрү катары үй-бүлөлүк зомбулукка айып салуу	165
b) <i>Улуттук мыйзамдар</i>	166
i. Жеңил өкүмдөр	166
ii. Жеңилдетүүчү жагдайлар	167
iii. Оорлотуучу жагдайлар	169
iv. Айып санкциялары	172

4.6	КОМПЕНСАЦИЯ АЛУУ УКУГУ	173
4.6.1	Эл аралык стандарттар жана практика	173
4.6.2	Улуттук мыйзамдар	175
5.	Мыйзам колдонуу практикасын талдоо (үч практикалык мисалдын негизинде)	180
5.1.1	<u>ИШ. Психикалык жактан майыптыгы бар жашы жете элек кызды зордуктоо. Иш сотко өтүп, өкүм чыгарылган (2015-2023-жж.)</u>	180
5.1.2	<i>ИШ. Майыптыгы бар кызды зордуктоо (Церебралдык шал оорусу, көрүү көйгөйү бар). Иш сотко өткөн жок, күрөшүүнү токтоткон</i>	190
5.2.3	<i>ИШ. Майыптыгы бар кызды зордуктоо (Церебралдык шал оорусу, көрүү көйгөйү бар). Иш сотко өткөн жок, күрөшүүнү токтотко</i>	197
	ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР	200

КЫСКАРТУУЛАР ЖАНА АББРЕВИАТУРАЛАРДЫН ТИЗМЕСИ

АУЖД - Адам укуктарынын жалпы декларациясы
АИЖВ – Адамдын иммундук жетишсиздигинин вирусу
ЖЖЖИ – Жыныстык жол менен жугуучу инфекциялар
МКЮЖ - Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам
КЮЖ – Квалификациялуу юридикалык жардам
КУЖ – Консультациялык-укуктук жардам
КБР - Кылмыштардын бирдиктүү реестри
АУЕС - Адам укуктары боюнча Европа соту
АБФЖК - Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө БУУнун Конвенциясы
АБЖК - Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитети
КК - Кылмыш кодекси
МУК – Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция
БУК - Баланын укуктары жөнүндө Конвенция
КР - Кыргыз Республикасы
МБА – Майыптыгы бар адам
ЖСУЭП - Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт
ЭСМУЭП - Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт
ЖБ - Жергиликтүү бийлик
ЧУА - Ченемдик укуктук акт
БУУ - Бириккен улуттар уюму
ПИП – Пекин иш-аракеттер платформасы
ММК – Массалык маалымат каражаттары
КРнын КЖК - Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси
КРнын КЖПК - Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси
ТӨМ - Туруктуу өнүгүү максаттары
АКЗ – аялдарга карата зомбулук
УСК – Улуттук статистикалык комитет
ЕККУ – Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму
КСАА – Кыргыз сот аялдарынын ассоциациясы
БУУнун АУЖКБ – Бириккен улуттар уюмунун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы
РИИБ – Райондук ички иштер башкармалыгы
ӨЭУ – Өкмөттүк эмес уюм
ҮБКБ - Үй-бүлөнү жана балдарды колдоо бөлүмдөрү
КЭУ - Коммерциялык эмес уюм

ж. – жыл

п. – пункт

бр. – берене

б. – бөлүм

1. КИРИШҮҮ

Дүйнө жүзүндөгү аялдар, статусуна, жашына, класстык, этностук бөлүнүшүнө же динине карабастан жашоонун дээрлик бардык чөйрөлөрүндө зомбулукка туш болушат. Үйдө, жумушта, көчөдө же мамлекеттик мекемелерде карама-каршылыктар пайда болгондо эле эмес, башка учурларда да кабылып турат. Зомбулук аялдардын жашоосунун бардык этаптарында, тагыраагы, кыздарда да, улуу курактагы аялдарда да кездешет. Бул көрүнүш бай өлкөлөрдө да, кедей өлкөлөрдө да орун алат. Мындай адам укуктарын бузуу жеке адамдарга гана зыян алып келбестен, бүтүндөй коомдун негизин бузат.

2022-жылы Кыргыз Республикасынын үй-бүлөлүк зомбулук фактылары боюнча калкка социалдык-психологиялык жардам көрсөтүүчү кризистик борборлорго жана башка атайын мекемелерге 10 миңге жакын адам кайрылган, алардын көбү (92%) аялдар болгон.¹

Зомбулуктун алдында өзгөчө аялуу болуп, ар түрдүү басмырлоо формаларынан жабыркаган айрым топтогу аялдар, анын ичинде майыптыгы бар аялдар дагы бар. Аялдарга карата зомбулук эркектер менен аялдардын ортосундагы теңсиздик түшүнүгүнө таянып, укук коргоо изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары көрсөткөндөй, зомбулуктун өзгөчө себептери аялдарды басмырлоонун жана баш ийдирүү формаларынын жалпы көйгөйүнө кирет. Зомбулукка дуушар болуу укуктардын жоктугу менен шартталат. Үй-бүлөдө аялдарга карата зомбулук үй-бүлөлүк зомбулуктун басмырлоочу жана/же анын баш ийдирүүсү түрүндө болушу мүмкүн.

Аялдарга карата зомбулук жалпысынан латенттүү мүнөзгө ээ. Ал, адатта, аял жардам алуу жана коргоо үчүн кайрылганда гана белгилүү болот. Майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулук – андан да жашыруун көрүнүш, аны аныктоо кыйын, анткени майыптыгы, жашы, жашаган жери, билим деңгээли жана башка критерийлер боюнча маалыматтар жок.

Аялдарга карата зомбулук адам укуктарын бузган эң кеңири тараган көрүнүштөрдүн бири болуп саналат, анткени ал ар түрдүү формаларды (физикалык, сексуалдык, психологиялык, экономикалык зомбулук) кабыл алат, ар кандай курактагы кыздарга жана аялдарга карата жасалат, кайсы бир социалдык-экономикалык топ менен же белгилүү билим деңгээли бар адамдар менен чектелбейт жана бардык өлкөлөрдө кездешет. Өзүнүн кеңири тарагандыгына карабастан аялдарга карата зомбулук маселеси дагы деле көз жаздымда калууда, жана ага каршы күрөшүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн бул көйгөй боюнча аракеттер дагы эле зарыл.

¹ [Кыргыз Республикасынын Улуттук статистикалык комитетинин маалыматы боюнча. Жарыяланган күнү 2023-жылдын 13-декабры: <https://www.stat.kg/ru/news/v-2022-godu-okolo-92-procentov-obrativshihnya-po-faktam-semejnego-nasiliya-zhenshiny/>]

Аялдар, өзгөчө майыптыгы бар аялдар/кыздар туш болгон басмырлоонун жаңы формалары өзгөрүп турат. Буга каршы күрөшүү боюнча чечимдерди жана чараларды иштеп чыгууда басмырлоонун формаларын эске алуу зарыл.

Бул жагынан алганда, мамлекеттин негизги максаттарынын бири – майыптыгы бар аялдарды/кыздарды зомбулуктан коргоону камсыз кылуучу кошумча чараларды түзүү. Коргоо, биринчи кезекте, кызмат көрсөтүү болуп саналат.

Кызмат көрсөтүү мүмкүнчүлүгү бар, бирок көрсөтүлбөй калышы да мүмкүн. Кээде начар, кээде эң жакшы түрдө да көрсөтүлөт. Бирок адам укуктарын камсыз кылуу жөнүндө сөз болгондо, мамлекет ага ылайык эл аралык милдеттенмелерди өзүнө алат. Ошондо милдеттүү түрдө жана сапаттуу кызмат көрсөтүү жөнүндө сөз кылуу зарыл.

Майыптык басмырлоонун негиздеринин бири катары БУУнун баланын укуктары жөнүндө Конвенциясында, майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциясында, аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясында (Стамбул Конвенциясы) жана көптөгөн өлкөлөрдүн мыйзамдарында өзгөчө белгиленет.²

Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитет өзүнүн №25 жалпы сунуштамасында (2004) дагы белгилегендей, катышуучу мамлекеттер (КР анын катышуучусу болуп саналат) аялдарга карата көп түрдүү басмырлоого каршы күрөшүү үчүн убактылуу атайын чараларды көрүшү керек.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция аялдарга жана кыздарга карата көп түрдүү басмырлоо жөнүндө түздөн-түз сөз кылган жана катышуучу мамлекеттерден адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн чараларды көрүүнү талап кылган биринчи юридикалык макулдашуу болуп саналат.

Аялдарга/кыздарга, анын ичинде майыптыгы бар адамдарга карата зомбулук аракеттерин иликтөө жана күнөөлүүлөрдү жазалоо боюнча улуттук мыйзамдарды кабыл алуу жана эл аралык стандарттарга ылайык колдонуу Бириккен улуттар үюмунун башкы катчысынын «Аялдарга карата зомбулукту биргеликте токтотобуз!» аттуу чакырыгынын алкагында коюлган беш негизги максаттардын бири болуп саналат. Бул максаттар бардык өлкөлөр тарабынан 2015-жылга чейин аткарылышы керек.³

² [Европа Кеңешинин аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Конвенциясы (Стамбул Конвенциясы), Стамбул, 2011-жылдын 11-майы (расмий эмес котормо): <https://rm.coe.int/16806b0687/>]

³ [Башкы катчынын «Аялдарга карата зомбулукту биргеликте токтотобуз!» чакырыгы тууралуу кененирээк маалыматты <http://endviolence.un.org> веб-сайтынан алсаңыз болот.]

2021-жылдын 1-январына карата Кыргызстанда 198 миңге жакын майыптыгы бар адамдар катталган же жалпы калктын 2,98% түзөт. Бул көрсөткүчкө кыймыл аппаратынын, көрүүсү, угуу, интеллект, психологиялык жана когнитивдик бузулуулары, жашыруун формалардагы майыптыгы (жалпы оорулар) бар адамдар кирет. 2016-жылга салыштырмалуу алардын саны 10,5% га көбөйгөн. Майыптыгы бар адамдардын жалпы санынын ичинен 165 миңден ашууну же чоңдордун жалпы санынын 4% чоңдорду түзөт. 2016-жылга салыштырмалуу алардын саны 10,4%га көбөйгөн. Майыптыгы бар балдардын саны 32 миңден ашуун, же балдардын жалпы санынын 1,3%ын түзөт. 2016-жылга салыштырмалуу майыптыгы бар балдардын саны 11,3%га көбөйгөн.⁴

Майыптыгы бар адамдардын, өзгөчө балдардын санынын өсүшү калктын ден соолугунун начарлап жаткандыгынын көрсөткүчү болуп саналат. 2021-жылы Кыргызстанда алгачкы жолу майыптыгы бар⁵ адамдардын саны 15 668 адамды түздү.⁶

2021- жылы 18 жаштан жогорку майыптыгы бар адамдардын жалпы санынын 44% аялдарды түздү. Жалпысынан алганда, акыркы 5 жылда майыптыгы бар аялдардын саны түрүктүү жогору бойдон калууда жана акыркы 5 жылда орточо эсеп менен 10 миң калкка 22-23 аялды түзөт. Бул эркектердин көрсөткүчүнөн төмөн.

Майыптыгы бар аялдар күн сайын адам укуктарынын, анын ичинде жарандык жана саясий, ошондой эле социалдык-экономикалык укуктардын одоно бузулушу менен бетме-бет келишет. Зомбулукка дуушар болгондо да сапаттуу жеткиликтүү кызматтарды алуу укуктары бузулат. Ар бир адам баалуу жана ар бир адамга төрөлгөндөн тартып кадыр-барк берилгендиктен мамлекеттин милдети – ар бир жарандын укуктарын коргоо.

2011- жылдын 22-сентябрында Бириккен улуттар уюмунун эл аралык келишимдер күндөрүнүн алкагында (Нью-Йорк шаары, АКШ) Кыргызстан тарабынан Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенцияга⁷ (мындан ары - МУК) кол коюу аземи болуп өттү, бул эл аралык адам укуктары боюнча көп тараптуу келишимдердин бири болуп саналат. Муну менен өлкө МУКка кошулуу жана жогоруда аталган эл аралык укуктук документти мындан ары ратификациялоого мыйзамдык жана материалдык «негизди» даярдоону баштоо каалоосун билдирди. Кийинчерээк Кыргыз Республикасы (мындан ары – КР) 2019-жылдын 13-мартындагы №34 КРнын мыйзамы менен БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциясын ратификациялады, ал 2006-жылдын 13-декабрында Бириккен

⁴ [<http://www.stat.kg/ru/ekonomicheskie-zapiski/>]

⁵ Бул термин Улуттук статистикалык комитеттин (УСК) сайтынын статистикалык отчеттуулук жыйнактарында колдонулат, ошондуктан УСКнын маалыматтарына негизделген диаграммаларда УСК тарабынан кабыл алынган аббревиатура колдонулат.

⁶ [<http://www.stat.kg/ru/opendata/category/264/>, <http://stat.kg/ru/statistics/zdravooхранenie/>]

⁷ 2011-жылдын 16-сентябрындагы №422-р Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн буйругу менен бекитилген.

улуттар уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган жана 2011-жылдын 21-сентябрында кол коюлган.⁸

МУКка кол коюу жана ратификациялоо КРнын майыптыгы бар адамдарга карата мамлекеттик саясаттын негизин түзгөн принциптер менен макул экендигинин, ошондой эле өлкөнүн майыптыгы бар адамдардын саясий, экономикалык, социалдык, юридикалык жана башка жашоо үчүн маанилүү укуктарын эл аралык стандарттарга ылайык сактоого даяр экендигинин күбөсү болуп саналат. Бул менен КР МУКта көрсөтүлгөн позитивдүү нормаларды өлкөнүн укуктук мейкиндигине имплементациялоо жоопкерчилигин өзүнө алды.

МУКка ылайык, майыптыгы бар адамдардын укуктары майыптыгы жок башка адамдардын укуктары менен тең укуктуу деп аныкталышы керек. Майыптыгы бар адамдар толук кандуу жашоого мүмкүнчүлүк алышы керек.

2. ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА ЧӨЙРӨСҮ

Бул изилдөө Кыргыз Республикасында жана башка өлкөлөрдө эл аралык уюмдар жана жарандык-коомдук уюмдар тарабынан жүргүзүлгөн административдик, статистикалык маалыматтарды жана башка изилдөөлөрдү анализдөө жолу менен жүргүзүлдү. Жалпысынан аялдарга карата зомбулук жана өзгөчө майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулук учурларына карата учурдагы жооп берүү системасын түшүнүү үчүн КРнын мыйзамдары жана стратегиялык документтери менен таанышуу жүргүзүлдү. Изилдөөнүн предмети болуп, ошондой эле адам укуктары боюнча тиешелүү эл аралык актылар (конвенциялар, келишимдер жана протоколдор, БУУнун келишим органдарынын сунуштамалары жана жалпы эскертүүлөрү), улуттук мыйзамдар жана ченемдик укуктук актылар, жана гендердик басмырлоо, зомбулук менен күрөшүү тармагындагы алдыңкы практикалардын мисалдары (мыйзам чыгаруу, соттук жана административдик практика) эсептелет.

Бул Аналитикалык жазмада берилген анализ майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын гендердик басмырлоо жана зомбулуктан коргоо жаатындагы укуктук жөнгө салуу жана укук колдонуу практикасына багытталган, өзгөчө алгачкы байланыш чаралары, кылмыш сот адилеттигинин жооп чаралары, алдын алуу жана коргоо чараларына багытталган. Бул категориялар эл аралык келишимдерге ылайык иштелип чыккан милдеттенмелерди жана адам укуктарын коргоо боюнча көзөмөл, сот органдарынын соттук практикасын чагылдырат.

Аналитикалык жазманын ар бир бөлүмү майыптык жана жыныстык контекстинде төмөнкү эки бөлүмдүн алкагында каралат:

⁸2019-жылдын 13-мартындагы №34 «Бириккен улуттар уюмунун Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциясын ратификациялоо жөнүндө» КРнын Мыйзамын караңыз (Электрондук ресурс): <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111885>]

(i) тиешелүү эл аралык милдеттенмелердин, принциптердин, стандарттардын жана мыкты чет элдик практиканын мисалдары;

(ii) (ii) КРда аялдарга карата зомбулук жана үй-бүлөлүк зомбулук менен күрөшүү боюнча колдонуудагы мыйзамдар жөнүндө маалымат жана алардын анализи;

(iii) (iii) айрым иштердин мисалында КРда укук колдонуу практикасы жөнүндө маалымат.

Терминологияга карата бул изилдөөдө төмөнкү ыкма колдонулган:

- Эл аралык деңгээлде кабыл алынган «аялдарга карата зомбулук» (АКЗ) концепциясы колдонулат, ал АКЗ адам укуктарынын бузулушу, ошондой эле адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин ишке ашырууну чектеген же жокко чыгарган басмырлоонун бир түрү болуп саналат.

- Аялдарга карата зомбулуктун эң кеңири тараган формасы болгон үй-бүлөлүк зомбулук каралат. Бул Аналитикалык жазмада «үй-бүлөлүк зомбулук» жана «жакын өнөктөш тарабынан зомбулук» терминдери өз ара алмаштырылып колдонулат. Жалпысынан аялдарга карата зомбулук сыяктуу эле, үй-бүлөлүк зомбулукка физикалык, сексуалдык, психологиялык жана экономикалык зомбулук, ошондой эле зомбулук коркунучтары кирет. Чынында эле, укук бузуучу жубайына же өнөктөшүнө көзөмөл жүргүзүү үчүн бир нече зомбулук формаларын бир убакта колдонушу мүмкүн. Зордуктоо жана башка сексуалдык зомбулук формалары, мамилелерде болгон үй-бүлөлүк зомбулук, ошондой эле өнөктөшүнө же мурунку өнөктөшүнө тийишүү же ыдык көрсөтүү да үй-бүлөлүк зомбулук формалары болуп саналат;

- Бул изилдөөдө үй-бүлөлүк зомбулукка же аялдарга карата зомбулукка дуушар болгон адамды белгилөө үчүн «жапа чеккен адам» деген сөз колдонулат. Көптөгөн контексттерде үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү боюнча эксперттер альтернативдүү терминди – «зомбулуктан жабыркаган адам» терминин колдонгонду жакшы көрүшөт, анткени мындай туюндурма аркылуу аял өз күчүнө көбүрөөк ишенет. Бул изилдөө укук коргоо органдарынын ишинде жана укуктук контекстте жабырлануучу тарапты «жапа чеккен адам» деп белгилөө практикасын карманат (чыныгы зомбулуктан жабыркаганбы же жокпу, айырмасыз). Коргоо жана социалдык кызматтардын иши боюнча «зомбулуктан жабыркаган адам» термини колдонулат.

- Үй-бүлөлүк зомбулук кылган адамга карата «укук бузуучу» жалпы термини колдонулат, бул же зомбулук жасады деп болжолдонгон адамды, же кылмыш ишинин алкагында айыпталуучуну билдирет.

3. ГЛОССАРИЙ

Коопсуз жер – үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдын же анын мыйзамдуу өкүлүнүн пикиринде бул адамдын өмүрүнө же ден соолугуна кооптуулук болбогон аймак же жай (КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» 2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 Мыйзамы);

Убактылуу коргоо ордери – үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамга мамлекеттик коргоону камсыз кылуучу жана үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга карата мыйзамда белгиленген таасир этүү чараларын колдонууга алып келүүчү документ (КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы);

Гендер – ар кандай жыныстагы адамдардын коомдук кабыл алынган жүрүм-туруму; эркектер менен аялдар ортосундагы мамилелердин социалдык аспектиси, ал жашоонун бардык тармактарында, анын ичинде саясатта, экономикада, укукта, идеологияда жана маданиятта, билим берүүдө жана илимде көрүнөт (КРнын «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» 2008-жылдын 4-августундагы №184 Мыйзамы);

Гендердик теңдик – аялдар менен эркектердин тең укуктук статусу жана аны ишке ашыруу үчүн тең мүмкүнчүлүктөр, бул адамдарга жынысына карабастан өз жөндөмдөрүн саясий, экономикалык, эмгек, социалдык, коомдук жана маданий жашоонун бардык тармактарында эркин пайдаланууга мүмкүндүк берет (КРнын «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» 2008-жылдын 4-августундагы №184 Мыйзамы).

Көрсөтмөлөрдү депонирлөө – сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө тергөө соту тарабынан күбөнү же жабырлануучуну бир тараптын өтүнүчү боюнча суракка алуу, соттук далилдерди алдын ала камсыздоо (сактоо) максатында жүргүзүлөт (КРнын 2021-жылдын 28-октябрындагы №129 Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси);

Аялдарга карата басмырлоо – жынысына байланыштуу ар кандай айырмачылык, четтетүү же чектөө, бул айырмачылыктар эркектер менен аялдардын тең укуктуулугуна негизделген адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин таануу, аялдардын үй-бүлөлүк абалына карабастан алардан пайдалануу же ишке ашырууну азайтууга же жокко чыгарууга багытталган (1979-жылдын 18-декабрындагы Аялдарга карата бардык түрдөгү басмырлоону жоюу жөнүндө Конвенция);

Майыптыгы боюнча басмырлоо - майыптыгынын себеби боюнча айырмалоо, четтетүү же чектөө, анын максаты же натыйжасы саясий, экономикалык, социалдык, маданий, жарандык же башка тармактардагы бардык адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин таанууну, ишке ашырууну башкалар менен бирдей шартта басмырлоо же четке кагуу болуп саналат. Бул акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан баш тартууну кошкондо, бардык түрдөгү

басмырлоолорду камтыйт (2006-жылдын 13-декабрындагы Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция);

Үй-бүлөлүк зомбулук - бул үй-бүлөдө же үйдө мурдагы же азыркы жубайлар, же өнөктөштөр ортосунда болгон физикалык, сексуалдык, психологиялык же экономикалык зомбулуктун бардык актылары (аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана күрөшүү боюнча 2011-жылдын 11-майындагы Европа Кеңешинин Конвенциясы (Стамбул Конвенциясы));

Тергөөгө чейинки текшерүү - кылмыштардын бирдиктүү реестрине кылмыш жөнүндө арыз же билдирүү катталган учурдан тартып кылмыш ишин козгоо же кылмыш ишин козгоодон баш тартуу жөнүндө чечим кабыл алынганга чейин сотко чейинки өндүрүш баскычы (2021-жылдын 28-октябрындагы №129 КРнын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси);

Жабырлануучу - аялдарга карата зомбулук жана үй-бүлөлүк зомбулук деп аныкталган жүрүм-турумга дуушар болгон адам (аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана күрөшүү боюнча 2011-жылдын 11-майындагы Европа Кеңешинин Конвенциясы (Стамбул Конвенциясы));

Зордуктоо - жабырлануучунун же башка адамдардын ден соолугуна коркунуч келтирбеген зордук-зомбулук же анын коркунучу менен коштолгон жыныстык катнаш, ошондой эле жабырлануучунун алсыз абалынан пайдалануу (2021-жылдын 28-октябрындагы №127 КРнын Кылмыш-жаза кодекси);

Майыптык - бул ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан мыйзамда белгиленген социалдык-укуктук статус, ал адамда туруктуу физикалык, психикалык же акыл-эс бузулуулар бар экенин билдирет. Бузулууларга жараша I, II жана III топтогу майыптыктар белгиленет. 18 жашка чейинки балдар «майыптыгы бар бала» категориясына киргизилет (2008-жылдын 3-апрелиндеги №38 «Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Инфраструктура - Кыргыз Республикасынын аймагындагы турак-жай, административдик жана башка имараттар, курулуштар, жөө жүргүнчүлөрдүн тротуарлары, унаа жолдору, коомдук транспорт, байланыш каражаттары жана башка техникалык каражаттардын жыйындысы (2008-жылдын 3-апрелиндеги №38 «Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Квалификациялуу юридикалык жардам - жактоочунун кылмыш, жарандык, административдик иштер жана мыйзамда каралган укук бузуулар боюнча адамдардын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо боюнча кесиптик ишмердүүлүгү (2022-жылдын 10-августундагы «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Консультативдик-профилактикалык борбор (кризистик борбор) - үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарга социалдык-психологиялык, ошондой эле укуктук, медициналык жардам көрсөтүү уюму (КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы);

Консультациялык-укуктук жардам - Кыргыз Республикасынын укуктук системасы, субъектилердин укуктары жана милдеттери, укуктарды ишке ашыруу жана пайдалануу жолдору жөнүндө маалымат берүү; укуктук маселелер боюнча консультация берүү; укуктук мүнөздөгү документтерди түзүүгө жардам берүү; адамды квалификациялуу юридикалык жардам менен камсыз кылууга жардам берүү; квалификациялуу юридикалык жардамдын башка түрлөрү (2022-жылдын 10-августундагы КРнын «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» Мыйзамы);

Жынысына байланыштуу кыйыр басмырлоо - кайсы жыныска таандык экендигин түз көрсөтпөстөн жасалган басмырлоо (2008-жылдын 4-августундагы №184 Кыргыз Республикасынын "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамы).

Саламаттыгына байланыштуу майыптыгы бар адам - бул оорулардын, жаракаттардын же кемтиктердин натыйжасында организмдин функцияларынын түрүктүү бузулуулары бар, социалдык коргоону жана реабилитациялоону талап кылган адам (2008-жылдын 3-апрелиндеги №38 Кыргыз Республикасынын "Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө" мыйзамы).

Майыптыгы бар адамдар – булар дененин физикалык, психикалык, интеллектуалдык же сенсордук бузулуулары бар адамдар, алар ар түрдүү тоскоолдуктар менен өз ара аракеттенүүдө коомдук турмушка толук жана натыйжалуу катышууга кедерги келтириши мүмкүн (Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция, 2006-жылдын 13-декабры).

Аялдарга карата зомбулук - жыныстык белгиси боюнча жасалган, аялдарга физикалык, жыныстык же психологиялык зыян же азап келтирүүчү же келтириши мүмкүн болгон, ошондой эле мындай актылардын коркунучу, мажбурлоо же эркиндигинен өзүм билемдик менен ажыратуу, коомдук же жеке турмушта болобу, ар кандай зомбулук аракети (Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация, 1993-жылдын 20-декабры).

Аялдарга карата зомбулук - бул адам укуктарын бузуу жана аялдарга карата басмырлоо формасы болуп саналат жана гендердик негизде болгон бардык зомбулук актыларын билдирет, алар физикалык, сексуалдык, психологиялык же экономикалык зыянга алып келиши мүмкүн, аялдарга карата коркунучтарды, мажбурлоону же негизсиз эркинен ажыратууну камтыйт, бул коомдук же жеке турмушта болобу, айырмасы жок (Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча

Европа Кеңешинин Конвенциясы (Стамбул Конвенциясы) 2011-жылдын 11-майында кабыл алынган).

Аялдарга карата гендердик зомбулук - бул аялга карата анын аял экендиги үчүн жасалган же аялдарды көбүрөөк жабыркаткан зомбулук (Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы (Стамбул Конвенциясы) 2011-жылдын 11-майында кабыл алынган);

Сексуалдык мүнөздөгү зордук-зомбулук аракеттери - жабырлануучунун же башка адамдын өмүрүнө же ден соолукка коркунучтуу болбогон зомбулукту жасоо менен же аны колдоном деп коркутуу менен, же болбосо жабырлануучунун алсыз абалын пайдалануу менен жасалган бачабаздык, лесбияндык же ыплас формадагы сексуалдык мүнөздөгү башка аракеттер (2021-жылдын 28-октябрындагы №127 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси);

Сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо - бул адамды сексуалдык катнашка, гомосексуалдык аракеттерге же башка сексуалдык аракеттерди жасоого коркутуу же жабырлануучунун материалдык же башка көз карандылыгын колдонуу жолу менен мажбурлоо. Мында зордуктоо жана КРнын КЖКнын 154- жана 155-беренелеринде каралган зордук-зомбулук мүнөзүндөгү сексуалдык аракеттердин белгилери болбойт (2021-жылдын 28-октябрындагы №127 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси);

Баарлашуу - бул тилдерди, тексттерди, Брайль алфавитин, тактилдик баарлашууну, чоң шрифтти, жеткиликтүү мультимедиялык каражаттарды, ошондой эле басылма материалдарын, аудио каражаттарын, кадимки тилди, окурмандарды, ошондой эле коммуникациянын күчөтүлгөн жана альтернативдик ыкмаларын, анын ичинде жеткиликтүү маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонууну камтыган коммуникация (Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция, 2006-жылдын 13-декабры);

Параюрисст - бул укуктук билими жок, белгилүү бир тармакта атайын билими бар, консультациялык-укуктук жардам көрсөтүүчү адам (Кыргыз Республикасынын «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» Мыйзамы 2022-жылдын 10-августунда кабыл алынган);

Патриархат - бул коомдук уюмдун түрү, анда көптөгөн жашоо чөйрөлөрүндө, биринчи кезекте саясатта, экономикада жана үй-бүлөдө эркектер негизги ролду ойнойт (Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин 2019-жылдын 16-сентябрындагы №1096/1 буйругу менен бекитилген окуу-методикалык комплекстерге басмырлоого каршы жана гендердик экспертиза жүргүзүү методологиясы);

Алгачкы виктимизация - бул кылмыш жасоо процессиндеги кылмышкер менен жабырлануучунун ортосундагы өз ара аракеттенүүнү, ошондой эле кылмыштын өзү менен байланышкан кесепеттерди камтыйт;⁹

Кайталануучу (экинчи) виктимизация - бул алгачкы виктимизациядан кийинки кошумча виктимизация. Жабырлануучу кайрылган медициналык кызматкерлер же башка адистер тарабынан жабырлануучуну айыптоо, орунсуз жүрүм-турум же сөздөр түрүндө болушу мүмкүн, ошондой эле жабырлануучунун азап-кайгысын ого бетер күчөткөн башка аракеттер менен коштолору мүмкүн. «Экинчи виктимизация» термини жабырлануучуну айыптоо жана башкаруучулардын, бул чөйрөдө кызмат көрсөтүүчү башка субъектилердин көңүл кош мамилеси, жүрүм-туруму жана практикасы менен жабырлануучуга келтирилген кошумча зыянды билдирет.¹⁰

Жарандык кодекске ылайык, **үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адам** - бул үй-бүлө мүчөсү же үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адам, үй-бүлөлүк зомбулук жасалган, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктун күбөсү болгон жашы жете элек адам (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Жабырлануучу - бул кылмыштан физикалык, моралдык зыян жана (же) материалдык чыгым тарткан адам (2021-жылдын 28-октябрындагы №129 КРнын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси);

Кайдыгер мамиле жасоо - үй-бүлө мүчөлөрүнө жана үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адамдарга кам көрүү боюнча милдеттерди атайылап аткарбоо (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Үй-бүлөлүк зомбулукту токтотуу - үй-бүлөлүк зомбулукту токтотууга багытталган чаралар, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдардын жашоосу, саламаттыгы, ар-намысы жана абийири үчүн коргоону камсыз кылуу (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Тикелей гендердик басмырлоо - жынысына карата басмырлоо (2008-жылдын 4-августундагы №184 «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Психологиялык зомбулук - физикалык, сексуалдык, экономикалык зомбулук жасоо коркунучу, ошондой эле ар-намысты атайылап кемсинтүү, кылмыш же өмүргө коркунуч туудурган же психикалык, физикалык ден соолукка зыян келтирген аракеттерге мажбурлоо,

⁹ [https://ru.wikipedia.org/wiki/Виктимизация#Повторная_виктимизация]

¹⁰ <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

ошондой эле жашы жеткен адамдарды пикир алышуу укугунан ажыратуу (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамы);

Акылга сыярлык ыңгайлаштыруу - бул керектүү учурларда адамдардын майыптыгы бар адамдар менен тең укуктуу жана негизги эркиндиктерин ишке ашыруу максатында тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана түзөтүүлөрдү киргизүү. (2006-жылдын 13-декабрындагы Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция);

Бала - 18 жашка чыга элек ар бир адам, эгерде балага карата колдонулуучу мыйзамга ылайык ал эрезеге жете элек болсо (1989-жылдын 20-ноябрындагы Баланын укуктары жөнүндө Конвенция);

Сексуалдык ыдык көрсөтүү - бул жумушта, кызматта, материалдык же үй-бүлөлүк көз карандылыкта турган адамга сөз жүзүндө же физикалык түрдө көрсөтүлгөн жыныстык мүнөздөгү аракеттер. (2008-жылдын 4-августундагы №184 «Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Үй-бүлөлүк зордук-зомбулук - бул физикалык, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү атайылап жасалган аракеттер же алардын коркунучу, ошондой эле бир үй-бүлө мүчөсү/үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адам тарабынан башка үй-бүлө мүчөсүнө/үй-бүлө мүчөсү катары эсептелген адамга карата кемсинтүү мүнөзүндөгү жасалган мамиле. (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Үй-бүлөлүк зомбулук - бул бир үй-бүлө мүчөсүнүн башка үй-бүлө мүчөсүнө же үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адамга конституциялык жана башка укуктарын, эркиндиктерин бузган, ошондой эле анын физикалык же психикалык өнүгүүсүнө зыян келтирген, ден соолугуна анча оор эмес зыян келтирген аракеттери. (2021-жылдын 28-октябрындагы №127 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси);

Үй-бүлөлүк зомбулук - бул физикалык, психологиялык, экономикалык зордук-зомбулук коркунучу, ошондой эле бир үй-бүлө мүчөсү/үй-бүлө мүчөсү катары эсептелген адам тарабынан башка үй-бүлө мүчөсүнө/үй-бүлө мүчөсү катары эсептелген адамга карата жасалган кемсинтүү мүнөзүндөгү мамиле. (2021-жылдын 28-октябрындагы №128 Кыргыз Республикасынын укук бузуулар жөнүндө кодекси).

Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам системасы - мамлекет тарабынан кепилденген юридикалык жардам көрсөтүү системасы мамлекеттик органдар, Кыргыз Республикасынын Адвокатурасы, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, башка уюмдар жана адамдар тарабынан мыйзамга ылайык жүргүзүлөт. Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам консультациялык-укуктук жана квалификациялуу юридикалык жардам

түрүндө көрсөтүлөт (2022-жылдын 10-августундагы «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Социалдык кызмат - уюштуруучулук-үкүктүк формаларына жана менчик формаларына карабастан үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарга социалдык кызматтар жана жардам көрсөтүүчү уюм, мекеме (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Стереотиптер (социалдык) – адамдардын таанылган топтору жөнүндө жалпы, жөнөкөй жана катаал системалары, ар бир адам бул топтун мүчөсү катары бирдей негизги мүнөздөмөлөрдү алып жүрүүчү деп саналат. (онлайн психологиялык сөздүк);¹¹

Стереотиптер (гендердик) - бул эркектер менен аялдардын ортосундагы айырмачылыктар жөнүндө туруктуу түшүнүктөр (2008-жылдын 4-августундагы №184 «Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктар менен мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Стигматизация - белгилүү бир сапат менен байланыштырган «ярлыктарды» тактап, аларды бир адамга же көп адамдарга байланыштырганга аракет кылуу, бирок бул байланыш жок же далилденген эмес (Биз жана мамлекет. Жарандык билимдин негиздери: университеттер үчүн окуу китеби. Б., 2024);

Кыйын турмуштук кырдаал - жарандын жашоо-турмушунун бузулушуна объективдүү алып келген кырдаал (майыптуулук, улгайган жашка же ооруга байланыштуу өзүн-өзү тейлөөгө жөндөмсүздүк, жетимдик, кароосуздук, аз камсыз кылынгандык, жумушсуздук, турак жайынын жоктугу, үй-бүлөдө болгон кагылыштар жана зомбулук, жалгыздык ж.б.), аны өз алдынча жеңе албайт (Кыргыз Республикасында социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө мыйзам);

Баш паанек (үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдар үчүн убактылуу жашоо борбору) - үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарга коопсуз убактылуу жашоону камсыз кылган уюм (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Фемицид - зордук-зомбулуктун өтө оор формасы, ал аялды өлтүрүү менен аяктайт жана кыйноо, ден соолукка зыян келтирүү, ырайымсыздыкты жана сексуалдык зордук-зомбулукту камтыйт (Аялдарга карата зомбулук маселелери боюнча мыйзамдарды иштеп чыгуу боюнча колдонмо. Нью-Йорк, 2010);

Физикалык зомбулук - үй-бүлө мүчөсүнүн/үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адамдын башка үй-бүлө мүчөсүнө/ үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адамга карата

¹¹ <http://psychology.net.ru/dictionaries/psy.html?word=945>

атайылап физикалык таасир көрсөтүүсү: жашоо үчүн маанилүү функцияларды аткаруу мүмкүнчүлүгүнөн ажыратуу, өз алдынча иш алып баруу эркиндигинен ажыратуу, турак-жай, тамак-аш, кийим-кече ж.б. чектөө. Оор физикалык эмгекке мажбурлоо, ошондой эле кам көрүү милдеттеринен качуу (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Үй-бүлө мүчөлөрү - жубайлар, ата-энелер жана балдар, чоң ата-чоң энелер жана неберелер, асырап алуучулар жана асырап алынгандар, мыйзамда белгиленген тартипте балдарды тарбиялоого алган башка адамдар, мурдагы жубайлар, өгөй ата-өгөй энелер жана өгөй балдар, бир туугандар (толук жана толук эмес), факты түрүндө тарбиялаган жана тарбияланган адамдар (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы).

Экономикалык зомбулук - бир үй-бүлө мүчөсү/үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адам тарабынан башка үй-бүлө мүчөсүн/үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адамды багуу милдеттерин атайылап аткарбоо, ошондой эле мыйзам боюнча бул адамга каралган мүлктү же кирешелерди алуу укугун атайылап чектөө жана/же каражаттарды жана мүлктү ишенимдүү адамдын кызыкчылыгына каршы пайдалануу (2017-жылдын 27-апрелиндеги №63 «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамы);

Тил - бул сүйлөө жана ымдоо тил формаларын камтыган коммуникация каражаты (2006-жылдын 13-декабрындагы Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция).

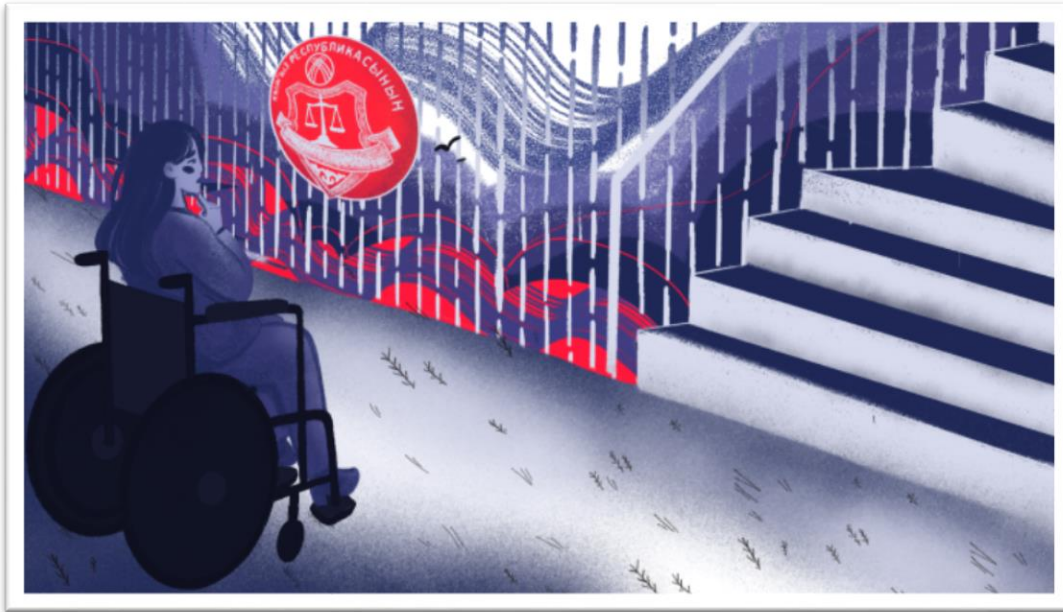
УКУКТУК ЖӨНГӨ САЛУУ ПРАКТИКАСЫН ТАЛДОО

А. АЛГАЧКЫ БАЙЛАНЫШТАГЫ ЧАРАЛАР

4.1. АДилЕТТүүЛүккө ЖЕТүү УКУГУ

4.1.1. Эл аралык стандарттар

Теңсиздик жана басмырлоого каршы күрөшүү адамдын жарандык жана саясий, социалдык, экономикалык, маданий ж.б. укуктарынын негизи болуп саналат. Бул эл аралык деңгээлде таанылган, адам укуктары универсалдуу экенин жана алардан бардык адамдар басмырлоосуз пайдалана аларын билдирет. Адам укуктарынын баалуулуктарына гендердик теңдиктин баалуулугу негизделет, анын концепциясына ылайык аялдар жана эркектер бардык укуктарды пайдалана алышат жана аларды бирдей коргоо кепилденет. Кыргыз Республикасы (КР) демократиялык, укуктук, светтик, социалдык мамлекетти курууга багыт алып, адам укуктары стандарттарын сактоо боюнча милдеттенмелерди билдирип, көптөгөн эл аралык келишимдерге жана башка стратегиялык жана саясий документтерге катышкан.

Алардын бардыгы өздөрүнүн милдеттенмелери боюнча ар кандай статуска ээ. Аткаруу боюнча юридикалык милдеттенмелери жоктор да моралдык-саясий таасирге ээ жана мамлекеттин зомбулук жана басмырлоого каршы күрөшүү, зомбулукка кабылган адамдарды коргоо саясатын ишке ашырууда өзгөчө укуктук негиз катары кызмат кылат. Бул документтер эл аралык адам укуктарынын стандарттарын – глобалдык жана регионалдык деңгээлде кабыл алынган эл аралык актыларды билдирет. Алардын эң маанилүүлөрү болуп 1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясы, 1966-жылдагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт жана 1966-жылдагы Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт ¹², 1979-жылдагы Аялдарга карата бардык түрдөгү басмырлоону жоюу жөнүндө Конвенция ¹³, 2006-жылдагы Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция ¹⁴, 1989-жылдагы Баланын укуктары жөнүндө Конвенция саналат ¹⁵. Ошентип, Кыргызстан булардын нормаларына ылайык улуттук мыйзамдарды келтирүү боюнча милдеттенмелерди алган.

Көрсөтүлгөн эл аралык документтерден тышкары адилеттүүлүккө жетүү контекстиндеги гендердик теңдикке байланышкан жоболор БУУнун келишим органдары, мисалы, Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча БУУнун комитети, Майыптыгы бар адамдар боюнча БУУнун комитети, Адам укуктары боюнча БУУнун комитети ж.б. тарабынан мезгил-мезгили менен чыгарылып турган Жалпы сунуштамалар жана Жалпы тартиптеги эскертүүлөрдө камтылган. Алар катышуучу мамлекеттерге конвенциялардын жана пактылардын тиешелүү эл аралык келишимдеринин айрым беренелерин колдонуу боюнча түшүндүрмөлөрдү камтыйт.

¹² Кыргыз Республикасы эки пактка тең Жогорку Кеңештин 1994-жылдын 12-январындагы №1406-XII токтому менен кошулган.

¹³ Кыргыз Республикасы Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 1996-жылдын 25-январындагы №320-1 жана ЖК ППнын 1996-жылдын 6-мартындагы №257-1 токтомдору менен кошулган.

¹⁴ Кыргыз Республикасы 2019-жылдын 13-мартындагы Мыйзам менен Конвенцияны ратификациялады.

¹⁵ Кыргыз Республикасы Конвенцияны 1994-жылдын 12-январындагы Мыйзамы менен ратификациялаган.

2021-жылдын 11-апрелинде референдум (жалпы элдик добуш берүү) аркылуу кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 6-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, «Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык күчүнө кирген эл аралык келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптери жана нормалары Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат», бул Кыргызстанда жашаган бардык адамдардын жынысына карабастан алар менен каралган бардык укуктардан пайдаланууга мүмкүнчүлүк берүүчү кепилдик болуп калды.

1948-жылдагы Адам укуктарынын жалпы декларациясы (АУЖД) ар бир адам Декларацияда жарыяланган бардык укуктарга жана эркиндиктерге расасына, терисинин өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка көз караштарына, улуттук же социалдык теги, мүлктүк абалына, туулгандыгына же башка статусуна карабастан ээ болушу керектигин көрсөтөт (2-берене). Ошентип, теңдик принциби адам укуктары концепциясын, анын ичинде адилеттүүлүккө жетүү укугун түшүнүүнүн негизги элементи болуп саналат. Теңдик принцибине жана АУЖДнын 7-беренесине ылайык, мыйзам алдында укугун тең коргоо жарыяланган. АУЖДге ылайык, бардык адамдар ар кандай басмырлоодон тең коргоого укуктуу. Андан кийин АУЖДнын 8-беренесинде ар бир адам мыйзамда көрсөтүлгөн негизги укуктары бузулган учурда улуттук соттор аркылуу маселени чечүүгө укуктуу экени белгиленет. Дал ушул нормалар майыптыгы бар аялдар жана кыздардын кылмыш-жаза өндүрүшүндө зомбулуктан коргоо укуктарын коргоонун негизги элементтери болуп саналат. Алар адилеттүүлүккө жетүү укугунун эл аралык укуктук негизи болуп саналат.

АУЖДге негизделген 1966-жылдагы Жарандык жана саясий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЖСУЭП) жана 1966-жылдагы Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар жөнүндө эл аралык пакт (ЭСМУЭП) катышуучу мамлекеттерди төмөнкүлөргө милдеттендирет:

- эркектер менен аялдардын пактыларда каралган бардык жарандык жана саясий, ошондой эле экономикалык, социалдык жана маданий укуктардан пайдалануу укугун сыйлоо жана камсыз кылуу;

- ар кандай басмырлоого каршы тең жана натыйжалуу коргоону жана укуктарды ишке ашырууну, расасына, терисинин өңүнө, жынысына, тилине, динине, саясий же башка көз караштарына, улуттук же социалдык тегине, мүлктүк абалына, туулгандыгына же башка жагдайларга карабастан камсыз кылуу.

Адилеттүүлүккө жетүү укугу жарандык укуктардын эң маанилүүлөрүнүн бири болуп саналат жана анын сакталышы ЖСУЭПке катышкан мамлекеттин, анын ичинде Кыргызстандын, юридикалык жана саясий милдети болуп саналат.

ЖСУЭПнын 2-беренесине ылайык, мамлекет төмөнкүлөргө милдеттүү:

- укуктары жана эркиндиктери бузулган ар бир адамдын (эгерде расмий мандатка ээ адамдар тарабынан жасалган болсо да) укугун натыйжалуу коргоону камсыз кылуу;

- укугун талап кылган учурда компетенттүү сот, административдик же мыйзам чыгаруучу бийлик органдары, же мамлекеттин укуктук системасы тарабынан каралган башка компетенттүү орган тарабынан аныкталып, соттук коргоо мүмкүнчүлүктөрүн өнүктүрүү;

- компетенттүү органдар тарабынан укук коргоо каражаттарын керек болгон учурда колдонуу.

ЖСУЭП адилеттүү соттук териштирүү укугун кепилдейт. Бул укук ар бир аял жана ар бир эркек, майыптыгы бар экендигине карабастан, өзүнүн ишин сотто кароо үчүн кайрылууга мүмкүнчүлүк алышы керек дегенди билдирет, мыйзамдагы же фактыдагы кедергилерге туш болбошу керек.

«Адилеттүүлүккө жетүү укугу эки түрдүү жүзөгө ашырылат: биринчиден, сотко кайрылуу процессуалдык жөндөмдүүлүк укугу, экинчиден, интеллектуалдык жана психосоциалдык өнүгүүсү артта калган адамдар үчүн жеткиликтүү коргоо каражаттары жана механизмдери, анын ичинде соттук териштирүүлөргө жеке же өкүл аркылуу катышуу укугу, жактоочуну тандоо жана дайындоо укугу, чыгарылган сот чечимине апелляция берүү укугу».¹⁶

Бирок ар бир адамдын адилеттүүлүккө жетүү укугуна юридикалык теңчилигине карабастан экономикалык, физикалык жана маалыматтык кедергилер бар. Бул кедергилерди жоюу жана майыптыгы бар адамдардын адилеттүүлүккө жетүү укугун ишке ашыруу үчүн ыңгайлуулук камсыздалышы керек.¹⁷

Кыргыз Республикасына аткаруу жана отчеттуулук боюнча милдеттенмелерди жүктөгөн эл аралык келишимдердин катарына 1979-жылдагы Аялдарга карата бардык түрдөгү басмырлоону жоюу жөнүндө Конвенция (АБФЖК) дагы кирет. Ушул Конвенцияга кошулуп, Кыргызстан гендердик басмырлоону жана зомбулукту болтурбоо үчүн бардык зарыл чараларды көрүү милдеттенмелерин алды:¹⁸

- аялдарга карата ар кандай басмырлоого тыюу салган тиешелүү мыйзамдык жана башка чараларды, анын ичинде зарыл болгон жерлерде санкцияларды кабыл алуу;

- аялдарга карата ар кандай басмырлоону же аракеттерди жасоодон баш тартуу жана мамлекеттик органдар менен мекемелер бул милдеттенмеге ылайык иш алып барарын кепилдөө;

¹⁶ Балдардын, аялдардын жана майыптыгы бар адамдардын укуктарын сотто коргоо: мүмкүн болгон чыр-чатактар жана аларды чечүүнүн жолдору (Эл аралык стандарттарга жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына маалыматтык-аналитикалык сереп) / Жооптуу ред. Вашакмадзе М., Мусабекова Ч. - Б., 2013. С. 105-106

¹⁷ Көбүрөөк маалымат төмөндө берилет.

¹⁸ Кыргыз Республикасы Конвенцияга Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 1996-жылдын 25-январындагы №320-1 жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл Комиссарлар Кеңешинин 1996-жылдын 6-мартындагы токтомдору менен кошулган. П №257-1

- аялдарга карата ар кандай адамдар, уюмдар же ишканалар тарабынан басмырлоону жоюу үчүн бардык тийиштүү чараларды көрүү;

- аялдардын укуктарын эркектер менен тең укуктуу коргоону камсыз кылуу жана компетенттүү улуттук соттор жана башка мамлекеттик мекемелер аркылуу аялдарды басмырлоонун ар кандай актыларынан натыйжалуу коргоону камсыз кылуу.

АБФЖК майыптыгы бар аялдарды кошо алганда, бардык аялдарга тиешелүү. Демек, ар бир аял Конвенцияда каралган бардык укуктардан пайдаланууга укуктуу.

Аялдар пайдалана ала турган укуктардын арасында 15-берене менен каралган төмөнкүлөр бар:

- мыйзам алдында эркектер менен тең укуктуулук;
- эркектер менен бирдей жарандык жөндөмдүүлүк жана аны ишке ашыруу үчүн бирдей мүмкүнчүлүктөр;
- соттук териштирүүлөрдүн бардык этаптарында бирдей мамиле.

Ошентип, АБФЖКга катышкан мамлекеттерге, демек, Кыргызстанга дагы, аялдардын укуктарын эркектер менен тең укуктуу коргоону орнотуу милдетин гана эмес, ошондой эле компетенттүү улуттук соттор жана башка мамлекеттик мекемелер аркылуу аялдарды басмырлоонун ар кандай актыларынан натыйжалуу коргоону камсыз кылуу милдетин жүктөйт (2-берене). Бардык аялдардын жана кыздардын, анын ичинде майыптыгы барлардын укуктарын коргоо теңчилик принциптерине негизделиши керек. Бул үчүн эл аралык стандарт бир катар камсыздоо чараларын кабыл алууну талап кылат (2018-жылдагы №6 жалпы тартиптеги эскертүүлөрдүн 31-пункту, теңчилик жана басмырлоого каршы күрөшүү боюнча)¹⁹, алардын арасында соттук иштерде талапкерлер үчүн адилеттүүлүккө жетүү үчүн жетиштүү жана жеткиликтүү юридикалык жардам көрсөтүү чаралары бар.

Теңчилик жана басмырлоого каршы күрөшүү укугу майыптыгы бар экендигине карабастан бардык аялдар үчүн адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүктөрүн камтыйт. Адилеттүүлүктүн жеткиликтүүлүгү комплекстүү түшүнүк. Бул, мурда айтылгандай, мыйзам аркылуу жеткиликтүүлүктү, процессуалдык жеткиликтүүлүктү, ошондой эле физикалык, экономикалык жана маалыматтык жеткиликтүүлүктү камтыйт. Жеткиликтүүлүктүн ар бир элементи белгилүү шарттардын сакталышын талап кылат, буларды камсыздоосуз соттук коргоонун ийгилиги тууралуу сөз кылуу мүмкүн эмес.

Теңчилик принциптерине негизделген коргоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн эл аралык стандарт бир катар камсыздоо чараларын кабыл алууну талап кылат (2018-жылдагы

¹⁹ БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитети тарабынан он тогузунчу сессиясында кабыл алынган (2018-жылдын 14-февралы – 9-март).

№6 жалпы тартиптеги эскертүүлөрдүн 31-пункту, теңчилик жана басмырлоого каршы күрөшүү боюнча)²⁰, алардын арасында соттук иштерде талапкерлер үчүн адилеттүүлүккө жетүү үчүн жетиштүү жана жеткиликтүү юридикалык жардам көрсөтүү чаралары бар. Мындай чараларды камсыздоосуз, зордук-зомбулуктан жабыркаган аялдар жана кыздар үчүн, майыптыгы барлар, соттук коргоого жетүү мүмкүнчүлүгү жок болуп калышы мүмкүн.

а) Жеткиликтүүлүк сот адилеттигинин жалпы мүнөздөмөсү катары

Аялдардын адилеттүүлүккө жетүүсү боюнча БУУнун Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитет (мындан ары АБЖК) тарабынан кабыл алынган №33 жалпы сунуштамада белгиленгендей, адилеттүүлүккө жетүү, чындыгында, укуктук үстөмдүктү сактоонун негизги шарттарынын бири болуп саналат²¹. Адилеттүүлүккө жетүү укугу көп өлчөмдүү мүнөзгө ээ. Өз укуктарын сотто коргоо мүмкүнчүлүгү, адилеттүүлүк системасынын болушу, жеткиликтүүлүгү, сапаттуулугу жана жоопкерчилиги, жабыркагандар үчүн укук коргоо каражаттарын берүү (1-п.) сыяктуу аспектилерди камтыйт.

Бул жалпы сунуштаманын 14-пунктунда адилеттүүлүккө жетүүнү камсыз кылуунун сөзсүз шарты катары төмөнкү принциптерди сактоо белгиленген:

- соттук коргоо мүмкүнчүлүгү, бул аялдарга адилеттүүлүккө тоскоолдуксуз жетүү жана алардын АБФЖК боюнча мыйзамдуу укуктарын талап кылууга мүмкүнчүлүктөрдү түзүүнү камсыз кылууну билдирет;

- соттук коргоонун болушу, бул мамлекеттин аймагындагы шаардык, айылдык жана алыскы райондордо сотторду, квазисоттук же башка органдарды түзүүнү, алардын иштешин жана каржылоону камсыз кылууну билдирет;

- соттук коргоонун жеткиликтүүлүгү, бул бардык адилеттүүлүк системалары, формалдык жана квазисоттук, аялдар үчүн коопсуз, экономикалык жана физикалык жактан жеткиликтүү жана алардын муктаждыктарына, анын ичинде аралаш же кош басмырлоого туш болгон аялдардын муктаждыктарына ылайыкташтырылышы керектигин билдирет;

- соттук коргоонун сапаттуулугу, бул системанын бардык компоненттеринин компетенттүүлүк, натыйжалуулук, көз карандысыздык жана калыстык боюнча эл аралык стандарттарга шайкеш келүүсүн жана аялдарга карата талаш-тартыштарды гендердик факторлорду эске алуу менен туруктуу чечүүнү калыптандыруучу, тийиштүү механизмдер менен бекемделген, адекваттуу жана натыйжалуу укук коргоо каражаттарын тез арада берүүнү билдирет. Сапаттуулук ошондой эле адилеттүүлүк системаларынын жергиликтүү шарттарга шайкештигин, алардын динамикалык жана өкүлчүлүктүү мүнөздө болушун,

²⁰ БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитети тарабынан он тогузунчу сессиясында кабыл алынган (2018-жылдын 14-февралы – 9-март).

²¹ 2015-жылдын 3-августунан баштап

инновациялык практикалык чараларга ачык болуусун, гендердик факторлорду эске алуу жана аялдардын адилеттүүлүккө жетүү муктаждыгын камтыган жөндөмдүүлүктү билдирет;

- укук коргоо каражаттарын берүү, бул адилеттүүлүк системасынын аялдарды коргоого жана аларга келтирилиши мүмкүн болгон ар кандай зыянды толук калыбына келтирүүгө багытталган чыныгы чараларды көрүүнү билдирет;

- адилеттүүлүк системаларынын жоопкерчилиги, бул алардын соттук коргоонун мүмкүнчүлүгүн, болушун, жеткиликтүүлүгүн, сапаттуулугун жана укук коргоо каражаттарын берүүнү камсыз кылуу принциптерине шайкештигин кепилдөөчү көзөмөл механизмдерин колдонуу аркылуу камсыздалат. Адилеттүүлүк системаларынын жоопкерчилиги ошондой эле адилеттүүлүк системаларынын адистеринин аракеттерин көзөмөлдөөнү жана аларды мыйзам бузуу учурларында белгиленген мыйзамга ылайык жоопко тартууну камтыйт.

Аялдардын адилеттүүлүккө жетүүсү боюнча №33 жапы сунуштамада майыптыгы бар аялдардын адилеттүүлүк системасына жетүүсүн камсыз кылууга өзгөчө көңүл буруу чакырыгы бар. Адилеттүүлүк системаларынын сапаттуулугу жөнүндө БУУнун комитети адилеттүүлүк системаларынын жогорку сапатын жана алардын компетенттүүлүк, натыйжалуулук, көз карандысыздык жана калыстык боюнча эл аралык стандарттарга жана эл аралык соттук практикасына шайкештигин камсыз кылууну сунуштайт (18-п.).

Бардык катышуучу мамлекеттерде бул принциптерди ишке ашырууга индивидуалдык мамилелерди колдонуу зарыл болсо да үстөмдүк кылган укуктук, социалдык, маданий, саясий жана экономикалык шарттардын ар түрдүүлүгүнө байланыштуу мындай мамиленин негизги элементтери универсалдуу жана милдеттүү мүнөзгө ээ.

Аялдарга карата гендердик зомбулук жөнүндөгү №35 жалпы сунуштама

№35 жалпы сунуштама аялдарга карата гендердик зомбулукту айыптаган жана бул зомбулукту жоюу боюнча иш-чараларга байланыштуу стандарттарды жана АБФЖКга мүчө мамлекеттердин милдеттенмелерин түшүндүргөн №19 жалпы сунуштаманы жаңыртуу максатында кабыл алынган. Эл аралык стандарт АБФЖКнын мүчө мамлекеттерине (31-п.) төмөнкүлөрдү кабыл алууну жана ишке ашырууну сунуштайт:

- гендердик зомбулукка байланыштуу иштерде аял-доогерлерди жана күбөлөрдү колдоо жана коргоо боюнча натыйжалуу чараларды көрүү, анын ичинде:

- алардын жеке жашоосунун жана коопсуздугунун кол тийбестигин жапа чеккендердин/жабырлануучулардын, күбөлөрдүн жана айыпталуучулардын процессуалдык укуктарын эске алуу менен гендердик маселелерди эске алган соттук жол-жоболор жана чаралар аркылуу камсыз кылуу;

- жаңы жана мүмкүн болгон зомбулук актыларынын алдын алуу максатында, соттук териштирүү жапа чеккен/жабырлануучу адам тарабынан козголгонуна карабастан тиешелүү

жана жеткиликтүү коргоо механизмдерин киргизүү, ошондой эле майыптыгы бар аялдар үчүн коммуникациялык тоскоолдуктарды жоюу, коргоо чараларын колдонуу зомбулукка кабылган же жабыркаган аялдарга ашыкча финансылык, бюрократиялык же жеке жүктү жүктөбөшү керек;

- бардык укуктук жол-жоболор жана чаралар, жабырлануучуларды/жапа чеккендерди коргоо жана колдоо кызматтары алардын өз алдынчалыгын сыйлоону жана чыңдоону камсыз кылуу, жана мындай жол-жоболор, чаралар жана кызматтар бардык аялдар үчүн, айрыкча аралаш түрдөгү басмырлоого дуушар болгон аялдар үчүн жеткиликтүү болушу керек.

Кыргызстан АБФЖКнын мүчөсү болгондуктан ар төрт жыл сайын АБЖК комитетине отчет берип турат. Мамлекеттик отчеттун жана жарандык сектор тарабынан берилген альтернативдүү отчеттордун жыйынтыгы боюнча өлкөгө Конвенциянын нормаларын мындан ары ишке киргизүү жана сактоо боюнча сунуштар берилет. Мисалы, Кыргызстан боюнча бешинчи отчеттун жыйынтыктоочу эскертүүлөрүндө ²² АБЖК комитети аялдар менен кыздардын адилеттүүлүккө жетүүсүнө тоскоол болгон барьерлердин сакталып жаткандыгын тынчсыздануу менен белгиледи, булар алардын өз укуктары жана жеткиликтүү укук коргоо каражаттары жөнүндө чектелген маалымдуулугун, юридикалык жардам алууга чектөөчү критерийлерди, айылдык жана алыскы аймактарда юридикалык жардам борборлорунун жетишсиздигин, АБФЖКнын жоболорун колдонуу үчүн соттук жана укук коргоо органдарынын жетишсиз потенциалын, ошондой эле соттордун гендердик тараптуулугун жана гендердик стереотиптердин туруктуулугун камтыйт (11-п.).

Ошондуктан мамлекетке бул барьерлерди төмөнкү чаралар менен жоюу сунушталды:

- айыл жерлеринде да аялдар жана кыздардын өз укуктарынын бузулушу боюнча дооматтарды коюу үчүн жеткиликтүү укук коргоо каражаттары жөнүндө маалымдуулугун жогорулатуу;

- бардык аялдар жана кыздар үчүн арзан же акысыз юридикалык жардамды камсыз кылуу, анын ичинде мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө мыйзамды кайра карап чыгуу, юридикалык жардам борборлорун каржылоо жана коммуналдык чыгымдарды субсидиялоо, ошондой эле айыл жерлеринде мындай борборлордун санын көбөйтүү;

- диний лидерлердин жана коомдук ишмерлердин маалымдуулугун жогорулатуу, өз укуктарын коргоп жаткан аялдарды стигматизациядан арылтуу максатында жана гендердик стереотиптерди жана аялдарга каршы сот органдарынын бир жактуу болуусуна бөгөт коюу максатында сот системасынын кызматкерлерин, полицияны жана укук коргоо органдарынын кызматкерлерин аялдардын укуктары жана гендердик теңчилик маселелери боюнча окутууну уюштуруу.

²² Комитет тарабынан өзүнүн сексенинчи сессиясында кабыл алынган (2021-жылдын 18-октябрынан 12-ноябрына чейин).

Ошондой эле Кыргызстанга (18-, 42-п.) төмөнкүлөр сунушталды:

- аялдар жана эркектер ортосунда бардык чөйрөлөрдө, аялдар начар абалда турган мамлекеттик жана жеке секторлордо, өзгөчө директивалык деңгээлде, жана майыптыгы бар аялдарды кошкондо, аялдардын айрым топторуна өзгөчө көңүл буруу менен чыныгы теңдикке жетүүнү тездетүү үчүн убактылуу атайын чараларды көрүү;

- майыптыгы бар жана жакыр аялдардын өзгөчө муктаждыктарын эске алып гендердик зомбулуктун бардык түрлөрүн камтыган “Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө” Мыйзамды кайра карап чыгуу;

- начар абалда турган аялдардын топтору үчүн алардын өзгөчө муктаждыктарын эске алып адилеттүүлүккө жетүүнү камсыз кылуу боюнча чараларды кабыл алуу.

АБЖКдан тышкары Кыргызстан тарабынан алынган Универсалдык периоддук кароо боюнча жумушчу топтун баяндамасында майыптыгы бар адамдарды комплекстүү камкордукка алуу боюнча улуттук аракеттерди мындан ары да өнүктүрүү, алардын Конвенциясынын жоболорун улуттук мыйзамдарга жана саясатка толук интеграциялоого умтулуу, кырдаалга жараша жана майыптыгы бар адамдардын өздөрү жана башка тиешелүү кызыкдар тараптар менен кеңешүү сунушу берилген.²³

2006-жылы кабыл алынган Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция (МУК) адамдардын укуктарын коргоого багытталган атайын документ болуп саналат.

Бул документте майыптыгы бар аялдар жана кыздар көптөгөн басмырлоого, зордук-зомбулук, камкордуксуз же начар мамилеге дуушар болушары белгиленген. Бул адамдын кадыр-баркына жана тубаса баалуулугуна доо кетирүү болуп саналат.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитет тарабынан чыгарылган 5-жалпы тартиптеги эскертүүлөрдө (2017) да көптөгөн учурларда майыптыгы бар аялдар жана кыздар «оор абалда жана обочолонгон абалда калышат, гендердик, көп түрдүү басмырлоого дуушар болушат жана зордук-зомбулуктун, анын ичинде сексуалдык зомбулук жана ыдык көрсөтүү коркунучуна көбүрөөк туш болушат» деп белгиленген.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча Конвенциянын расмий аталышы орус тилинде «Конвенция о правах инвалидов» деп айтылат, бирок бул англис тилинен (Convention on the Rights of Persons with Disabilities) туура эмес которулган деп айтылып келет. Бул БУУнун келишим органына – Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитетке тиешелүү, ал расмий котормосунда «Комитет по правам инвалидов» деп айтылат.

²³ Кыргызстандын баяндамасы Адам укуктары боюнча кеңештин 44-сессиясында (2020-жылдын 15-июнунан 3-июлуна чейин) каралды.

МУКнын бардык жоболору майыптыгы бар адамдарга, жынысына жана жашына карабастан жайылтылат, бирок документте айрым аялдарга тиешелүү жоболор бар. МУК мамлекеттерди төмөнкүлөрдү камсыз кылуу үчүн бардык тиешелүү чараларды, мыйзамдарды жана стратегияларды кабыл алууга милдеттендирет:

- майыптыгы бар аялдардын бардык укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук жана тең укуктуу жүзөгө ашыруусу;
- майыптыгы бар аялдар жана балдарга карата эксплуатация, зордук-зомбулук учурларын аныктоо, иликтөө жана күнөөлүүлөрдү жазалоо.

Майыптыгы бар кыздарга келсек, МУКта алардын статусуна тиешелүү атайын берене жок, бирок балдарга тиешелүү жоболор (7-берене) колдонулат. Атап айтканда, мамлекеттерден балдардын бардык укуктарын жана негизги эркиндиктерин башка балдар менен тең укуктуу жүзөгө ашырууну камсыз кылуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүү талап кылынат. Майыптыгы бар балдарга карата бардык аракеттерде баланын жогорку кызыкчылыктары башкы орунда турат.

МУКтагы абдан маанилүү жоболордун бири - бул теңчилик жана басмырлоого каршы күрөшүү боюнча жоболор камтылган 5-берене. Бул беренедө бардык адамдардын мыйзам алдында тең укуктуулугу, мыйзамдын бирдей колдонулушу укугу таанылган. Бул укукту толук ишке ашыруу үчүн сот жана укук коргоо органдарынын кызматкерлери майыптыгы бар адамдарды адилеттүүлүктү жүзөгө ашырууда басмырлоого кабылбашы керек.

«Мыйзам алдында теңдик» түшүнүгү теңчилик жана басмырлоого каршы күрөшүү боюнча 6-жалпы тартиптеги эскертүүлөрдө (2018) түшүндүрүлгөн, анда мыйзам алдында теңдик деген мыйзамды жеке кызыкчылыктар үчүн колдонуу укугун билдирет деп айтылган²⁴. Майыптыгы бар адамдар натыйжалуу коргоого жана катышууга укуктуу. Мыйзам өзү өз чегинде бардык адамдардын чыныгы тең укуктуулугун кепилдеши керек, ошондой эле майыптыгы бар экени бардык мыйзамдарда жана саясатта эске алынышы керек (п.14).

АБФЖК жана МУКтан тышкары БУУнун жана регионалдык деңгээлде аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга карата зомбулукту айыптаган, адилеттүүлүккө жетүүгө чакырган башка эл аралык документтер да кабыл алынган.

Алардын катарында 1993-жылдагы Аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө декларация бар, анда зомбулук адам укуктарынын жана эркиндиктеринин бузулушу деп таанылат. Аталган декларацияга ылайык, мамлекеттер аялдарга карата зомбулукту жоюу

²⁴ БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитети тарабынан он тогузунчу сессиясында кабыл алынган (2018-жылдын 14-февралы – 9-март).

саясатын бардык тиешелүү каражаттар менен ишке ашырууга тез арада киришүүсү керек жана бул максатта, башка чаралардын катарында (4-берене):

- аялдарга карата зомбулук актыларынын алдын алуу, иликтөө жана бул үчүн улуттук мыйзамдарга ылайык жазалоо маселелерине тиешелүү көңүл буруу керек, мейли, мындай актылар мамлекет же жеке адамдар тарабынан жасалган болсун;

- ички мыйзамдардын алкагында укук бузуу үчүн жазалоо жана зомбулуктан жабыркаган аялдарга келтирилген зыянды калыбына келтирүү үчүн санкциялар иштеп чыгуу; зомбулукка кабылган аялдарга адилеттүүлүктү ишке ашыруучу механизмдерге жана улуттук мыйзамдарга ылайык келтирилген зыяндын ордун толтуруу үчүн адилеттүү жана натыйжалуу укук коргоо каражаттарына жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу;

- аялдарга карата зомбулук актыларынын алдын алуу жана иликтөө, ошондой эле бул үчүн жазалоо саясатын ишке ашырууга жооптуу мамлекеттик кызматкерлердин, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин даярдыктан өтүшүн камсыз кылуу үчүн чараларды көрүү;

- аялдарга карата зомбулуктун ар кандай формаларынын таралышы жөнүндө, айрыкча үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу маалыматтарды топтоо жана статистикалык маалыматтарды жалпылоо, ошондой эле аялдарга карата зомбулуктун себептери, мүнөзү, деңгээли, кесепеттери жана аялдарга карата зомбулуктун алдын алуу жана жоюу боюнча кабыл алынган чаралардын натыйжалуулугу боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүүгө көмөк көрсөтүү; мындай статистикалык маалыматтар жана изилдөөлөрдүн жыйынтыктары ачыкка чыгарылышы керек;

- эң аялуу абалда турган аялдарга карата зомбулукту жоюуга багытталган чараларды көрүү.

Ошентип, декларация мамлекеттин зомбулукту жоюу жана коргоо, ошондой эле зомбулуктан жабыркаган аялдарга соттук коргоону жана реабилитациялоого жардам көрсөтүүнү камсыз кылуу үчүн чараларды көрүүнүн маанилүүлүгүн дагы баса белгилейт.

Регионалдык деңгээлде кабыл алынган документ - 2011-жылы кабыл алынган Европа Кеңешинин аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулукка каршы күрөшүү жана алдын алуу боюнча Конвенциясындагы (Стамбул Конвенциясы)²⁵ 49-беренедө мамлекеттин милдети болуп төмөнкүлөр саналат:

Мамлекет конвенциянын чөйрөсүнө кирген зомбулуктун бардык формаларына карата иликтөөлөр жана соттук териштирүүлөр негизсиз кечиктирүүсүз жүргүзүлүшүн жана кылмыш ишин кароонун бардык

Стамбул Конвенциясы аялдарга карата зомбулукту алардын аял экендиги үчүн багытталган зомбулук же аялдарга ченемсиз таасир эткен зомбулук катары аныктоого негизделет.

²⁵ Кыргыз Республикасы Конвенциянын катышуучусу эмес.

этаптарында жабырлануучунун укуктары эске алынышын камсыз кылуу үчүн зарыл мыйзамдык же башка чараларды көрүшү керек.

Кыргыз Республикасы географиялык жактан Европа континентине кирбегенине карабастан ал Стамбул Конвенциясына катышуучу боло алат, ошондой эле анда камтылган стандарттарды өзүнүн улуттук мыйзамдарын жана укук колдонуу практикасын өркүндөтүү үчүн колдоно алат.

Ошентип, кыздарга жана аялдарга карата зомбулукка каршы күрөшүү маселелери ратификациялоонун милдеттүү мүнөзүн алган документтерде (эл аралык пакттар жана конвенциялар), ошондой эле мамлекеттердин өнүгүү багыттарын, алардын умтулууларын жана ниеттерин аныктаган стратегиялык документтерде да чагылдырылган.

Юридикалык жардамдын жеткиликтүүлүгү, анын ичинде маалыматтык жеткиликтүүлүк

Зомбулуктан жабыркаган аялдар жана кыздар майыптыгы бар экендигине карабастан жардам жана коргоого ээ болуу максатында өз укуктарын натыйжалуу пайдалана алышы үчүн мамлекеттен бир катар чараларды, анын ичинде адилеттүүлүккө жетүүнү камсыз кылуу үчүн жетиштүү юридикалык жардам көрсөтүү талап кылынат.

Зомбулуктан жабыркаган аялдар үчүн юридикалык жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн АБЖК аялдардын адилеттүүлүккө жетүүсү боюнча №33 жалпы сунуштамада (37-п.) төмөнкүлөр сунушталат:

- аялдардын муктаждыктарына багытталган, жеткиликтүү, туруктуу системаларды иштеп чыгуу жана ишке киргизүү, көрсөтүлгөн кызматтарды бардык соттук же квазисоттук процесстердин бардык этаптарында, анын ичинде талаш-тартыштарды альтернативдүү жөнгө салуу механизмдерин жана реституциялык адилеттүүлүк процесстерин оперативдүү жана үзгүлтүксүз негизде көрсөтүүнү камсыз кылуу, жана юридикалык жардам кызматтарынын жана мамлекеттик коргоо кызматтарынын бардык тиешелүү документтерге жана башка маалыматтарга, анын ичинде күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнө тоскоолдуксуз жетүүсүн камсыз кылуу;
- юридикалык жардам кызматтары жана мамлекеттик коргоо кызматтары компетенттүү, гендердик маселелерди түшүнгөн адистер менен камсыз болушун, купуялуулук принциптерин сактоо жана кардарларын коргоо үчүн жетиштүү убакыт берилишин камсыз кылуу;
- юридикалык жардам жана мамлекеттик коргоо кызматтарынын бар экендиги жана аларга кайрылуу жол-жоболору жөнүндө аялдардын маалыматка ээ болуусун жогорулатуу максатында маалыматтык-просветтик программаларды уюштуруу жана мындай программаларды ишке ашырууда маалыматтык-коммуникациялык технологияны натыйжалуу колдонуу;

- компетенттүү бейөкмөт аялдарга соттук жана квазисоттук процесстердин нюанстары жана салттуу адилеттүүлүк системаларынын иштөө методдору боюнча багыт алуу үчүн зарыл болгон маалымат жана жардам көрсөтө алышы үчүн юридикалык жардам кызматтары менен өнөктөштүктү түзүү жана/же орто юридикалык персоналды даярдоо (37-п.).

Аялдарга карата гендердик зомбулук жөнүндө №35 жалпы сунуштама №19 жалпы сунуштаманы жаңыртуу максатында иштелип чыккан. 31-пунктунда гендердик зомбулукту жоюу иш-чараларына жана АБФЖК мүчө-мамлекеттеринин бул багыттагы милдеттенмелерине байланыштуу стандарттарды түшүндүрүп, АБФЖК мүчө-мамлекеттерине, демек, Кыргызстанга, төмөнкүлөрдү кабыл алып, ишке ашырууну сунуштайт:

- Гендердик зомбулукка байланыштуу иштер боюнча аял-доогерлерди жана күбөлөрдү колдоо жана коргоо боюнча натыйжалуу чараларды көрүү, анын ичинде ар кандай ММКлар аркылуу жана жамааттар менен диалог жүргүзүү аркылуу аялдарга, айрыкча аралаш басмырлоого дуушар болгон аялдарга (мисалы, сабатсыз аялдар, майыптыгы бар аялдар, же расмий мамлекеттик тилди билбеген же начар билген аялдар) багытталган, зомбулукка дуушар болгон/зомбулуктан жапа чеккен адамдардын карамагындагы укуктук жана социалдык ресурстар, анын ичинде зыяндын ордун толтуруу системасы жөнүндө түшүнүктүү маалыматты даярдоо жана таратуу.

Өз алдынча жашоо образы жана жергиликтүү коомчулукка тартылуу боюнча №5 жалпы тартиптеги эскертүү (2017)²⁶

Бул эскертүү мамлекеттерден өз алдынча жашоо образын жүргүзүү укугун ишке ашырууга умтулган майыптыгы бар адамдарга адилеттүүлүккө жетүү, ошондой эле укуктук жардам жана тиешелүү юридикалык консультациялар, укук коргоо каражаттары жана колдоо көрсөтүүнү, анын ичинде акылга сыярлык ыңгайлаштыруу жана процессуалдык түзөтүүлөр аркылуу камсыз кылууну талап кылат (66-п.).

Жалпы тартиптеги эскертүүдө баяндалган жоболорго ылайык:

Майыптыгы бар адамдар маалыматты жеткиликтүү форматта алуу жана коомдук маалыматка жетүү укугуна, ошондой эле башкалар менен тең шарттарда маалыматты жана идеяларды издөө, алуу жана таратуу укугуна ээ (МУКтун 21-беренеси). Коммуникация алардын тандалган формаларында жана форматтарында, анын ичинде Брайль шрифти, жаңсоо тили, тактилдик каражаттар, окулуучу форматтар жана альтернативдүү ыкмалар, жолдор жана байланыш форматы аркылуу жүзөгө ашырылышы мүмкүн. Ар кандай байланыш ыкмаларын колдонгон адамдардын ар тараптуу байланышуу жана маалымат алмашуу

²⁶ 2017-жылдын 27-октябрында БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитети тарабынан кабыл алынган.

мүмкүнчүлүктөрү, ошондой эле тиешелүү кызматтарга жана объектилерге жетүү мүмкүнчүлүгү болушу маанилүү.

б) Сот системасынын экономикалык жеткиликтүүлүгү

Экономикалык жеткиликтүүлүк бул адилеттүүлүккө жетүүнүн ажырагыс элементи болуп саналат, бул зордук-зомбулуктан жабыркаган майыптыгы бар аялдарга жана кыздарга сапаттуу, натыйжалуу жана кесиптик юридикалык жардам алуу үчүн ресурстардын болушун билдирет.

Адилеттүүлүккө жетүүнүн экономикалык жеткиликтүүлүгүнө байланыштуу жоболорду түшүндүрүп жатып БУУнун комитети аялдардын адилеттүүлүккө жетүүсү боюнча №33 жалпы сунуштамада белгилегендей, адилеттүүлүк системаларынын экономикалык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу үчүн эң маанилүү элементтердин бири – бул бардык чөйрөлөрдө соттук жана квазисоттук териштирүүлөрдө юридикалык жардамды, консультациялык кызматтарды жана укуктарды коргоо кызматтарын акысыз же төмөн баада көрсөтүү.

Бул үчүн комитет бир катар чараларды көрүүнү сунуштайт, алардын ичинде үй-бүлөлүк чыр-чатактар учурунда же аялдардын үй-бүлөлүк кирешеге тең жетүүсү болбогондо, юридикалык жардам жана мамлекеттик коргоо алуу укугунун бар-жогун аныктоо үчүн чыныгы кирешенин өлчөмүнө же эркин акча каражаттарынын болушуна негизделген муктаждык критерийин колдонуу (37-п.). Бул сунуш зомбулуктан жабыркаган майыптыгы бар аялдар үчүн абдан актуалдуу, анткени алар көп учурда үй-бүлөнүн экономикалык ресурстарына жетүү мүмкүнчүлүгү чектелген жана ар кандай жагдайлардан улам үй-бүлө мүчөлөрүнө, анын ичинде зомбулук көрсөтүүчүлөргө экономикалык көз карандылыкта болушат.

с) Майыптуулук контекстинде сот адилеттигине жетүү

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенцияда (9-берене) майыптыгы бар аялдар жана кыздар басмырлоосуз өз укуктарын пайдалана алышы үчүн негизги принциптердин бири чагылдырылган. МУКта майыптыгы бар адамдардын өз алдынча жашоо жана жашоонун бардык аспектилерине толук катышуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн мамлекеттер физикалык чөйрөгө, транспортко, маалымат жана байланыш технологияларына, ошондой эле шаардык жана айылдык аймактардагы жалпыга ачык же көрсөтүлгөн башка объектилерге жана кызматтарга башкалар менен тең жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн тиешелүү чараларды көрүшү керек деп айтылат.

Басмырлоого каршы күрөшүү боюнча №6 жалпы тартиптеги эскертүүлөрдө (2018) белгиленгендей, майыптыгы бар адамдардын мыйзамдарда кепилденген укуктарды тең шарттарда пайдалануу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн мамлекеттер позитивдүү

аракеттерди көрүшү керек (16-п.). Майыптыгы бар адамдар көбүнчө жеткиликтүүлүккө, акылга сыярлык ыңгайлаштырууга жана жеке колдоого муктаж болушат.

Басмырлоону жоюу, адилеттүүлүккө жетүү жана тең мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу үчүн мамлекет бардык тиешелүү кадамдарды көрүүгө милдеттүү.

Мурда белгиленгендей, зарыл болгон учурда керектүү жана ылайыктуу өзгөртүүлөрдү жана түзөтүүлөрдү киргизүү, аларды ченемсиз же негизсиз жүккө айландырбоо, майыптыгы бар адамдардын бардык адам укуктарын жана тең мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу максатында "мыйзамды тең колдонуу" түшүнүгү колдонулат. Бул мүчө мамлекеттердин мыйзамда каралган бардык кепилдиктерге жана мыйзамды, адилеттүүлүктү коргоого бирдей жетүү артыкчылыктарына жетүү үчүн тоскоолдуктарды жоюу керек дегенди билдирет.

МУКтун 2-беренесине ылайык, акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан баш тартуу майыптуулук белгиси боюнча басмырлоого кирет, анткени бул чектөө болуп саналат жана башка адамдар менен тең шартта адам укуктарын ишке ашырууда кыйынчылыктарды жаратат.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциянын (МУК) мүчө мамлекеттери басмырлоону жоюу үчүн бардык тиешелүү кадамдарды көрүшү керек (5-берене). Тагыраагы, акылга сыярлык ыңгайлаштыруу майыптуулук контекстинде басмырлоого жол бербөө милдетинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат, аны тез арада аткаруу керек.²⁷

Акылга сыярлык ыңгайлаштыруунун мисалдарына маалыматтын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу; жабдууларды өзгөртүү; иш-аракеттерди кайра уюштуруу; иш графигин өзгөртүү; жардамчы персоналга жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу кирет (№6 жалпы тартиптеги эскертүүлөр (2018), басмырлоо маселеси боюнча 23-п.).

МУКтун 2- жана 5-беренелерине ылайык, акылга сыярлык ыңгайлаштырууну камсыз кылуу боюнча мамлекеттин милдетин эки бөлүккө бөлүүгө болот. Биринчи бөлүк конкреттүү учурда майыптыгы бар адам өз укуктарын пайдалана алышы же аларды ишке ашырышы үчүн тиешелүү өзгөртүүнү же адаптацияны камсыз кылууну позитивдүү укуктук милдет катары карайт. Бул милдеттин экинчи бөлүгүнүн мааниси, ыңгайлаштыруу чараларына муктаж болгон адамдар милдетти көтөргөн тарапка ченемсиз же негизсиз жүктөм жаратпоосу керек дегенге негизделет. Адилеттүүлүккө жетүү контекстинде акылга сыярлык ыңгайлаштырууну "процессуалдык ыңгайлаштыруу" менен чаташтырбоо керек; акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан айырмаланып, процессуалдык ыңгайлаштыруу ченемсиздик

²⁷ Караңыз: Экономикалык, социалдык жана маданий укуктар боюнча комитет, №5 (1994) майыптыгы бар адамдар жөнүндө, 15-пара.

концепциясы менен чектелбейт (№6 жалпы тартиптеги эскертүүлөр (2018), басмырлоо маселеси боюнча 25-п.).

МУК (9-берене) пандустарды түзүү жана соттун кеңселери бардык адамдар үчүн жеткиликтүү боло турган схеманы иштеп чыгууну карайт. Бул чаралар жеткиликтүүлүккө тоскоол болгон тоскоолдуктарды жана барьерлерди аныктоо жана жоюуну камтыйт, аларга имараттар, жолдор, транспорт жана башка ички жана сырткы объектилер, анын ичинде мектептер, турак үйлөр, медициналык мекемелер жана жумуш орундар кирет. Мындан тышкары мамлекет төмөнкүлөрдү камсыз кылуу боюнча милдеттенмелерге ээ:

- калк үчүн ачык же көрсөтүлгөн объектилердин жана кызматтардын жеткиликтүүлүгүн караган минималдуу стандарттарды жана көрсөтмөлөрдү иштеп чыгуу, аларды ишке киргизүү жана аткарууну камсыз кылуу;

- майыптыгы бар адамдар туш болгон жеткиликтүүлүк көйгөйлөрү боюнча бардык тиешелүү тараптар үчүн нускамаларды уюштуруу;

- калк үчүн ачык болгон имараттарды жана башка объектилерди Брайль шрифти менен окулуучу жана түшүнүктүү формада жасалган белгилер менен жабдуу.

- калк үчүн ачык имараттарга жана башка объектилерге жеткиликтүүлүктү жеңилдетүү үчүн жардамчылар жана ортомчулар тарабынан көрсөтүлгөн кызматтардын ар кандай түрлөрүн, анын ичинде гиддерди, окурмандарды жана кесиптик сурдокотормочуларды камсыз кылуу.

МУКтун 12-беренесинде «мыйзам алдында теңдик» принциби баса белгиленген. Бул норма ар бир майыптыгы бар адам, кайда болбосун, тең укуктуу юридикалык коргоо укугуна ээ экенин билдирет. Мындан тышкары майыптыгы бар адамдар жашоонун бардык аспектилеринде башкалар менен тең укукка ээ жана мамлекеттер алардын укуктарын ишке ашырууда муктаж болгон колдоого жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн тиешелүү чараларды көрүшү керек.²⁸

Адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгү

Бул мүмкүнчүлүк майыптыгы бар аялдардын укуктарын коргоонун зарыл компоненти болуп саналат жана МУКтун 13-беренесинде көрсөтүлгөн, ал мамлекеттерге майыптыгы бар адамдарга башкалар менен тең шартта, анын ичинде бардык юридикалык процесстин стадияларында, анын ичинде иликтөө стадиясында жана башка алдын ала өндүрүш стадияларында түздөн-түз жана кыйыр катышуучулардын, анын ичинде күбөлөрдүн өзүнүн

²⁸ Балдардын, аялдардын жана майыптыгы бар адамдардын укуктарын сотто коргоо: мүмкүн болгон чыр-чатактар, боштуктар жана аларды чечүүнүн жолдору (Эл аралык стандарттарга жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына маалыматтык-аналитикалык сереп) / Жооптуу ред. Вашакмадзе М., Мусабекова Ч. - Б., 2013. С. 108.

натыйжалуу ролун аткаруусун жеңилдетүү үчүн процесстик жана тиешелүү жаш курактагы өзгөртүүлөрдү камсыз кылуу аркылуу адилеттүүлүккө натыйжалуу жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу милдетин жүктөйт.

Адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга көмөктөшүү

Мамлекеттер сот адилеттигин жүргүзүү чөйрөсүндө иштеген адамдарды, анын ичинде полиция жана пенитенциардык системада иштеген адамдарды тийиштүү түрдө окутууга көмөктөшүшү керек.

МУК майыптыгы бар адамдар өз укуктарын коргоодо сот өндүрүшүнө жетүүдө кыйынчылыктарга туш болушу мүмкүн экенин тааныйт. Бул айрыкча психосоциалдык же интеллектуалдык өнүгүү кечиктирилген адамдарга тиешелүү, алар соттук териштирүүнүн процесстик татаалдыктарын түшүнүүдө кыйынчылыктарга туш болушу мүмкүн. Ошентип, Конвенция мамлекеттерди майыптыгы бар адамдардын бардык сот процесстерине натыйжалуу катышуусун камсыз кылуу үчүн зарыл чараларды көрүүгө чакырат, бул териштирүү учурунда тиешелүү ыңгайлаштырууларды түзүүнү талап кылышы мүмкүн. Мындай ыңгайлаштыруулар процессуалдык актылардын мүнөзүн кошумча түшүндүрүүнү, соттук териштирүү тилин жөнөкөйлөтүүнү, зарыл болсо, психиатриялык ооруканада угуу жүргүзүүнү камтышы мүмкүн. Мындай чаралар мамлекеттен кошумча каржылоону же ресурстарды талап кылбаган акылга сыярлык ыңгайлаштыруунун мисалдары болуп саналат.²⁹

Эл аралык стандарт (басмырлоо маселеси боюнча №6 жалпы тартиптеги эскертүүлөр (2018))

Адилеттүүлүккө натыйжалуу жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу максатында юридикалык процедура кеңири тараптардын катышуусуна жол бериши жана ачык-айкын болушу керек. Кеңири катышууну камсыз кылуу иш-аракеттери төмөнкүлөрдү камтышы керек:

- маалыматты түшүнүктүү жана жеткиликтүү формада берүү;
- байланыштын ар кандай формаларын таануу жана колдонуу;
- процесстин бардык этаптарында физикалык жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу;

²⁹ Балдардын, аялдардын жана майыптыгы бар адамдардын укуктарын сотто коргоо: мүмкүн болгон чыр-чатактар, боштуктар жана аларды чечүүнүн жолдору (Эл аралык стандарттарга жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына маалыматтык-аналитикалык сереп) / Жооптуу ред. Вашакмадзе М., Мусабекова Ч. - Б., 2013. С. 108.

- материалдык мүмкүнчүлүктөрдү жана доонун негиздүүлүгүн баалоо критерийлерин сактоо менен юридикалык жардам көрсөтүү зарыл болгон учурда каржылык колдоо көрсөтүү (52-п.).

Мамлекет бардык маанилүү маалыматтар жеткиликтүү болушу, ошондой эле бардык тиешелүү дооматтар, иштер жана сот чечимдери тийиштүү түрдө катталып, ачыкка чыгышы үчүн чараларды көрүшү керек (54-п.).

Ошентип, эл аралык стандарттар катышуучу мамлекеттерден, демек, Кыргызстандан да, адамдардын майыптыгы боюнча мыйзам алдындагы тең укуктуулугун сактоону жана коргоону талап кылат жана аны ишке ашырууну камсыз кылууга милдеттендирет.

Зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар жана кыздар үчүн критикалык мааниге ээ болгон нерсе МУКтун катышуучу мамлекеттерге берген сунушу болуп саналат:

- учурдагы мыйзамдарды реформалоо, адамдын майыптыгы, анын функционалдык мүмкүнчүлүктөрү же анын чечимдеринин натыйжаларынын негизинде баш тартууну тыюу. Мүмкүн болсо бул практиканы бойго жеткен адамдардын укугун камсыз кылуу жана колдоо чечимдерин кабыл алуу менен алмаштыруу;

- укук системасында багыт алуу үчүн ресурстарды камсыз кылуу. Бул моделдин негизинде жардам алуучулардын укуктары, каалоолору жана артыкчылыктары болууга тийиш;

- катышуучу мамлекеттер басмырлоодон коргоону камсыз кылуу үчүн жер-жерлерде жеткиликтүү, жогорку сапаттагы акысыз юридикалык консультациялар жана укуктук жардам кызматтарын түзүшү керек, алар бул адамдардын каалоолорун жана артыкчылыктарын сыйлап, алардын укуктарын башка юридикалык структуралар менен бир деңгээлде коргоого тийиш. Катышуучу мамлекеттер майыптуулугу бар адамдарды укугунан ажыратуу же алардын адилеттүүлүккө жетүүсүн чектөө негизинде коргоо куралдары болбоосу үчүн тийиштүү аракеттерди көрүүгө тийиш. (49-п.).

Кыргызстанда жашаган майыптыгы бар кыздар 1989-жылдагы Баланын укуктары жөнүндө Конвенциянын коргоосуна алынат.³⁰ (БУК), мыйзамга ылайык, 18 жашка чейинки "ар бир адам" корголот. Аталган Конвенцияга ылайык, Кыргызстан катышуучу мамлекет катары эч кандай басмырлоосуз, бардык укуктарды урматтоого жана камсыз кылууга жана баланы бардык түрдөгү басмырлоодон же жазалоодон коргоо үчүн зарыл чараларды көрүүгө милдеттендирет (2-берене).

³⁰ Кыргызстан 1994-жылдын 12-январында Жогорку Кеңештин токтому менен кошулган №1402-XII

БУКТун 19-беренесине ылайык, катышуучу мамлекеттерге балага карата бардык түрдөгү физикалык же психологиялык зомбулуктан, кордоо же кыянаттык кылуудан, орой мамиледен, анын ичинде ата-энелеринин, мыйзамдуу камкорчулардын же балага кам көрүүчү ар кандай башка адамдын сексуалдык зомбулук кылуусунан коргоо үчүн бардык зарыл мыйзамдык, административдик, социалдык жана билим берүү чараларын көрүү милдети жүктөлгөн. Мындай коргоо чаралары, зарылчылыкка жараша, балага карата кыянаттык мамиле жасоо учурларынын алдын алуу жана аныктоо, билдирүү, кароо, тергөө, дарылоо жана кийинки чараларды ишке ашыруу боюнча, ошондой эле зарыл болгон учурда соттук териштирүүнү козгоо үчүн натыйжалуу жол-жоболорду камтыйт.

Глобалдык деңгээлдеги стратегиялык документ, анын маселелери Кыргызстан тарабынан колдоого алынган, бул Пекин декларациясы жана иш-аракеттер платформасы³¹ (ПИП), анда аялдардын толук теңдикке жетүү жана алардын абалын жакшыртуу жолундагы тоскоолдуктардын бири майыптуулук болуп саналат деп белгиленет. Ушуга байланыштуу аялдарга карата зомбулук боюнча маалымат берүү жана зомбулукту жоюу боюнча атайын чараларды кабыл алуу сыяктуу бир катар чаралар сунушталат.

Бул жана башка бир катар көйгөйлөр ПИП тарабынан сунушталган багыттар боюнча чечүүнү талап кылат.

2030-жылга чейинки түрүктүү өнүгүү тармагындагы күн тартиби, он жети Түрүктүү өнүгүү максаттарын аныктаган (ТӨМ)³², майыптыгы бар аялдардын муктаждыктарын эске алуу менен өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн негиз болуп кызмат кылат. Күн тартиби "эч кимди артта калтырбоо" принцибине негизделген, ал майыптыгы бар адамдарды же калктын башка аярлуу топторун камтыйт жана бардык ТӨМдү ишке ашырууда майыптуулук факторлорун эске алуу зарылдыгын тааныйт.

Гендердик теңчиликти камсыз кылуу жана бардык аялдардын укуктарын кеңейтүү ТӨМдөрдүн бири катары (ТӨМ 5) жарыяланат, анын жетишүүсүнө Кыргызстан милдеттендирилген.

ТӨМ 5тин тапшырмаларынын ичинде төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

- аялдарга жана кыздарга карата бардык түрдөгү басмырлоону жок кылуу (5.1);
- аялдарга жана кыздарга карата коомдук жана жеке чөйрөлөрдө, анын ичинде адамдарды сатуу жана сексуалдык түрдөгү зомбулукту жок кылуу (5.2);

³¹ 1995-жылдын 4-15-сентябрында өткөн аялдардын абалы боюнча төртүнчү Дүйнөлүк конференцияда кабыл алынган.

³² 2015-жылдын 25-сентябрында БУУнун саммитинде кабыл алынган

- гендердик теңдикти жана бардык аялдардын укуктарын кеңейтүүнү колдоого багытталган стратегияларды, мыйзамдарды кабыл алуу жана өркүндөтүү (5 с.).

Майыптуулукка байланыштуу тажрыйба жашоонун бардык этаптарында универсалдуу болуп саналат жана анын тармактарына да таасир эткендиктен майыптуулук маселеси бардык ТӨМгө жетишүү үчүн мааниге ээ. Алардын ичинде майыптуулук темасы беш максаттын жети тапшырмасында камтылган; дагы алты максатта майыптуулугу бар адамдардын кызыкчылыктарын эске алган инклюзивдик өнүгүү менен байланышкан тапшырмалар камтылган.

ТӨМдүн негизги темасы – «эч кимди артта калтырбоо» бардык максаттарга жана тапшырмаларга жетишүү ар бир аялдын жашына карабастан абалына таасирин тийгизет дегенди билдирет, ал эми эң аярлуу топторго карата өзгөчө аракеттер көрүлүшү керек.

4.1.2. Улуттук мыйзамдар

2021-жылдагы Кыргыз Республикасынын Конституциясы (мындан ары – КР), адам укуктары, теңчилик жана басмырлоосуздук чөйрөсүндө улуттук мыйзамдарды иштеп чыгуу үчүн негиз болуп, төмөнкүлөрдү орнотот:

- эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар, эркиндиктер жана бирдей мүмкүнчүлүктөр (24-берененин 3-бөлүгү);

- жынысы, расасы, тили, майыптуулугу, этникалык таандыгы, динге ишеними, жаш курагы, саясий же башка ишенимдери, билими, теги, мүлктүк же башка абалы, ошондой эле башка жагдайлар боюнча басмырлоого жол бербөө (24-берененин 1-бөлүгү);

- улуттук, расалык, диний кастыкты, жыныстык жана башка социалдык артыкчылыкты үгүттөөгө, басмырлоого же зомбулукка чакырууга тыюу салуу (32-берененин 4-бөлүгү);

- мамлекет тарабынан майыптыгы бар адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин толук жана тең ишке ашырууга негизделген социалдык коргоо системасынын иштешин камсыз кылуу, алардын социалдык интеграциясы, алар үчүн жеткиликтүү чөйрөнү түзүү жана жашоо сапатын жакшыртуу (44-берененин 3-бөлүгү).

Басмырлоого жол бербөө жана теңдик принциби жынысы боюнча да, майыптуулук боюнча да толук колдонулат, анын концептуалдык негиздери КРнын Конституциясында да белгиленген.

Конституцияда төмөнкүлөр маалымдалат:

- мамлекет тарабынан укуктарды жана эркиндиктерди коргоону камсыз кылуу (24-берененин 1-бөлүгү);

- мыйзам жана сот алдында теңдик (24-берененин 2-бөлүгү);

• мамлекет тарабынан майыптыгы бар адамдардын укуктарын жана эркиндиктерин толук жана тең ишке ашырууга негизделген социалдык коргоо системасынын иштешин камсыз кылуу, алардын социалдык интеграциясы, алар үчүн жеткиликтүү чөйрөнү түзүү жана жашоо сапатын жакшыртуу (44-берененин 3-бөлүгү);

• адам укуктарын жана эркиндиктерин жалпы таанылган эл аралык укук принциптерине жана нормаларына, ошондой эле мыйзам тарабынан белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерге ылайык камсыз кылуу (55-берененин 1-бөлүгү);

• мыйзам тарабынан белгиленген тартипте күчүнө кирген эл аралык келишимдерге ылайык, ар бир адам өзүнүн бузулган укуктарын жана эркиндиктерин коргоо үчүн эл аралык адам укуктары органдарына кайрылуу укугу (58-берененин 5-бөлүгү), алардын корголуу кепилдиги (61-берененин 1-бөлүгү);

• ар бир адамдын мамлекет тарабынан квалификациялуу юридикалык жардам алуу укугу (61-берененин 4-бөлүгү).

2008-жылдын 4-августундагы "Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" КРнын Мыйзамы ар кандай жыныстагы адамдарга саясий, социалдык, экономикалык, маданий жана адам ишмердүүлүгүнүн башка чөйрөлөрүндө бирдей укуктарды жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу боюнча мамлекеттик кепилдиктерди белгилейт, ошондой эле:

- тикелей жана кыйыр жыныстык басмырлоого тыюу салуу (5-берене);

• адам укугу, салттар жана маданият нормаларына негизделген, мыйзам талаптарына жана эл аралык укук нормаларына каршы келген адамдардын жүрүм-турумуна тыюу салуу;

• эл аралык укуктун жалпы таанылган принциптерин жана нормаларын, ошондой эле Кыргыз Республикасынын гендердик теңдик маселелерине байланыштуу эл аралык милдеттенмелерин аткаруу ушул Мыйзамда гендердик теңдикти камсыз кылуу боюнча мамлекеттик саясаттын негиздеринин арасында белгиленген (6-берене).

Кыргыз Республикасында адамдардын майыптуулугунун статусун аныктаган негизги нормативдик укуктук акт болуп 2008-жылдын 3-апрелиндеги "Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамы эсептелет. Бул мыйзам социалдык, саясий укуктар жана кепилдиктер, саламаттыкты сактоо, эмгек ишмердүүлүгү, маданий-билим берүү интеграциясы боюнча кепилдиктерди, ошондой эле инфраструктура объектилерине жеткиликтүүлүк укугун жарыялайт. Мыйзамда майыптыгы бар аялдарга тиешелүү атайын жоболор камтылган эмес, ал гендердик жактан нейтралдуу болуп саналат. Ошондой эле ал гендердик зордук-зомбулук маселелерин түздөн-түз козгобойт.

Мыйзамга ылайык, майыптуулук – бул социалдык-укуктук статус болуп, аны мыйзамда белгиленген тартипте ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган аныктайт жана ал адамдын туруктуу физикалык, психикалык же акыл-эс бузулууларын камтыйт.

Бузулуулардын даражасына жараша I, II жана III топтордогу майыптуулук белгиленет. 18 жашка чейинки балдар “майыптыгы бар бала” категориясына кирет. Ушул Мыйзамга ылайык, Кыргыз Республикасынын майыптыгы бар адамдарга карата мамлекеттик саясаты төмөнкү принциптерге негизделет:

- адамдын жана жарандын укуктарын сактоо;
- майыптыгынан улам басмырлоого жол бербөө;
- мамлекеттик бийлик органдарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, менчик формасына карабастан юридикалык жактардын, алардын кызмат адамдарынын, ошондой эле жарандардын майыптыгы бар адамдардын укуктарын бузгандыгы үчүн жоопкерчилиги ж.б.

Тилекке каршы, Кыргыз Республикасынын Конституциясында жана «Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамында «майыптыгы бар адамдар» деген эскирген түшүнүк жана тиешелүү аббревиатурасы «МБА» колдонулат. Анын негизинде кабыл алынган мыйзам алдындагы актылар да бул терминди жана аббревиатураны колдонушат. Ошондой эле алар статистикалык көрсөткүчтөрдө колдонулат. Бул изилдөөдө, мыйзамдын же бирөөнүн пикирин түздөн-түз цитаталаган учурларды эске албаганда, «майыптыгы бар адамдар» деген түшүнүк колдонулат.

Мыйзамдын бул талаптары укук коргоо органдарынын бардыгына тиешелүү болушу керек. Ал эми азырынча улуттук мыйзамдарда эл аралык стандарттарда кеңири белгилүү “акылга сыярлык ыңгайлаштыруу” түшүнүгү жок экенин моюнга алышыбыз керек. Демек, бул кылмыш-жаза процессинин бардык этаптарында сексуалдык же үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган аялдарга жана кыздарга акылга сыярлык ыңгайлаштыруу камсыз кылуу үчүн укук коргоо системасынын бардык органдарынын, анын ичинде соттордун милдетин белгилөөгө муктаж. Ошондуктан бул бөлүктөгү КРнын мыйзамдары да, практикасы да эл аралык стандарттарга ылайык келбейт. Мыйзамда, ошондой эле мамлекеттик органдар, анын ичинде сот жана ички иштер органдары, зомбулуктан коргоо жана адилеттүүлүккө жетүү боюнча маалыматты жеткиликтүү формада, анын ичинде Брайль тилинде, жаңсоо тилинде камсыз кылууга милдеттүү экени каралган эмес. Бул аялдардын керектүү маалыматка жетүүсүн камсыз кылат.

2008-жылдын 3-апрелиндеги “Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 19-беренесине ылайык, майыптыгы бар адамдардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо мамлекет тарабынан КРнын мыйзамдары менен белгиленген тартипте сот же башка тартипте камсыз кылынат. Майыптыгы бар адамдардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын бузууга күнөөлүү кызмат адамдары жана башка жарандар мыйзамдарда белгиленген тартипте жоопкерчилик тартат.

Материалдык каражаттар жок учурда жана майыптыгы бар адамдын өтүнүчү боюнча мамлекет ага акысыз юридикалык жардам көрсөтүүнү камсыздайт. Учурдагы изилдөөнүн контекстинде Кыргыз Республикасынын мыйзамынын 3-беренесинде камтылган норма маанилүү болуп саналат, ага ылайык Кыргыз Республикасында жаңсоо тили жеке адамдар арасындагы байланыш каражаты катары таанылат жана колдоого алынат, ошондой эле анын өнүгүүсү жана коомдун ар кандай чөйрөлөрүндө колдонулушу боюнча чаралар көрүлөт. Ошону менен бирге «мамлекет майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоо үчүн зарыл учурларда сурдо котормо кызматтары менен камсыз кылууга милдеттүү».

Зомбулуктан жабыркаган майыптыгы бар аялдар жана кыздар үчүн (айрыкча угуу жана сүйлөө жагынан майыптыгы барлар үчүн) сурдо котормочунун кызматын көрсөтүү, анын ичинде тергөө иш-аракеттерин жүргүзүү, жарандык, административдик жана кылмыш иштери боюнча соттук процесстерге катышуу, мамлекеттик же муниципалдык кызмат көрсөтүү өтө маанилүү болуп саналат.

Сурдо котормочу жана анын кызматтары үчүн төлөм тийиштүү тартипте аныкталат.³³ Бул кызматтар мамлекеттик органдардын, мекемелердин, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, сот органдарынын өтүнүчү боюнча майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоо үчүн зарыл учурларда көрсөтүлүшү мүмкүн. Тилекке каршы, бул кызматтарды алуунун убактысы бир календардык жылда 40 саат менен чектелет, бирок мамлекеттик органдардын, мекемелердин, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын, сот органдарынын өтүнүчү боюнча көрсөтүлгөн сурдо котормо кызматтары бул пунктта көрсөтүлгөн сааттарга киргизилбейт. Маалыматтык жеткиликтүүлүк адилеттүүлүккө жеткиликтүүлүк менен катар камсыздалышы керек жана мыйзамдын 41-беренесине ылайык ар кандай адабияттарды чыгаруу, телевизиондук программаларды сурдо котормо аркылуу которуу, мамлекеттик жана муниципалдык органдардын интернет-сайттарынын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу сыяктуу формаларда ишке ашырылышы керек.

«Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» мыйзамынын 43-жана 45-беренелерине ылайык, «мамлекеттик бийлик органдары, жергиликтүү мамлекеттик администрациялар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары, менчик формасына карабастан юридикалык жактар майыптыгы бар адамдарга турак жайларга, коомдук, административдик жана өндүрүштүк имараттарга, курулуштарга жана жайларга, эс алуу жайларына жана башка маданий-көргөзмө мекемелерине, ошондой эле коомдук транспортко жана транспорттук коммуникацияларга, байланыш жана маалымат каражаттарына, эркин багыттоо жана кыймылдоо мүмкүнчүлүгүнө жетүү шарттарын түзүүгө милдеттүү», ал эми «менчик формасына карабастан юридикалык жактар майыптыгы бар адамдардын кирүүсүнө шарттарды камсыз кылууга милдеттүү. Социалдык инфраструктуранын иштеп жаткан объектилери майыптыгы бар адамдардын кирүүсүнө жана колдонушуна ыңгайлаштырылышы керек жана бул Кыргыз Республикасынын Өкмөтү,

³³ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2021-жылдын 18-мартындагы №101 токтому менен бекитилген

жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары тарабынан майыптыгы бар адамдардын коомдук уюмдарынын катышуусу менен аныкталат».

Ошентип, мыйзам менен белгиленген административдик жана коомдук мекемелерге кайрылууну камсыз кылуу милдети укук коргоо органдарынына да толук тиешелүү жана адилеттүүлүктүн физикалык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга багытталган. Бирок, тилекке каршы, бул бөлүктөгү практика мыйзамга туура келбейт.

«Кыргыз Республикасынын шаар куруу мыйзамдарынын негиздери жөнүндө» Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 13-июлундагы мыйзамына ылайык, майыптыгы бар адамдар үчүн тоскоолдуксуз кыймыл-аракетти, мекемелерге кирүүнү жана алардын ичинде иш жүргүзүүнү камсыз кылган шарттар түзүлүшү керек. Жашоо чөйрөсүн түзүүдө шаар куруу документтеринде майыптыгы бар адамдар үчүн алардын жаш курагына жана ооруларына жараша атайын объектилердин тармагын түзүү каралышы керек (12-берене).

Майыптыгы бар адамдардын жана башка кыймылдуулугу чектелген топтордун муктаждыктарын эске алуу менен жашоо чөйрөсүн долбоорлоо боюнча курулуш нормалары жана эрежелери бар, алар Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн алдында Мамлекеттик архитектура, курулуш жана турак-жай-коммуналдык чарба агенттигинин чечимдери менен бекитилген, мисалы, 2018-жылдын 28-декабрындагы №29 буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын СН КР 35-01:2018 «Майыптыгы бар адамдардын муктаждыктарын эске алуу менен жашоо чөйрөсүн долбоорлоо» боюнча курулуш нормалары, 2018-жылдын 13-декабрындагы №28 буйругу менен бекитилген Кыргыз Республикасынын СП КР 35-101:2018 «Майыптыгы бар адамдар үчүн имараттардын пландоо чечимдеринде жашоо чөйрөсүн камсыз кылуу» боюнча курулуш эрежелери. Адилеттүүлүккө маалыматтык жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу бөлүгүндө 2023-жылдын 29-декабрындагы №217 «Маалымат алуу укугу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамына кайрылуу керек, анын принциптеринин катарында тең укуктуу маалымат алуу принциби (5-берене) бар.³⁴

Соттор өз сайттарында жайгаштырууга тийиш болгон жана алар жарыялай турган (29-берене) маалыматтар аудио менен коштолушу жана Брайль шрифти колдонулушу керек деген талаптар «Маалымат алуу укугу жөнүндө» мыйзамда каралган эмес, бул эл аралык стандарттарды жана жогоруда аталган тең укуктуу маалымат алуу принцибин бузуу болуп саналат. Мыйзамдын 34-беренесине ылайык, мамлекеттик сектордун субъектинин веб-сайтындагы маалымат мамлекеттик жана расмий тилдерде берилүүгө тийиш. Бул Кыргыз Республикасынын аймагында колдонулуп жаткан бардык нормативдик укуктук актылардын толук тизмеси жана тексттерин камтыган борборлоштурулган укуктук маалыматтар казынасы үчүн да тиешелүү. Кандай болбосун, мамлекеттик органдын веб-сайты башка тилдердеги

³⁴ Мыйзамдын 2-беренесинин күчүнө карабастан, физикалык жана юридикалык жактардын кайрылууларына байланыштуу пайда болгон мамилелерге, карап чыгуу тартиби процессуалдык мыйзамдар менен белгиленген мамилелерге колдонулбайт.

версияларга ээ болушу мүмкүн. Брайль тили өзгөчөлүк болуп саналбайт, бирок аны колдонуу милдети, жайгаштырылган маалыматты аудио менен коштоонун милдети жок, бул тең укуктуулук жана басмырлоого жол бербөө принцибин бузуу болуп саналат. Майыптыгы бар аялдар ар кандай түрдөгү зордук-зомбулукка, анын ичинде үй-бүлөлүк жана сексуалдык зордук-зомбулукка туш болушарын моюнга алуу керек.

2017-жылдын 27-апрелиндеги «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы үй-бүлөлүк зомбулукту үй-бүлөнүн бир мүчөсүнүн/мүчөсү катары кабыл алынган адамдын башка мүчөгө/мүчө катары кабыл алынган адамга карата физикалык, психологиялык, экономикалык мүнөздөгү атайылап жасалган аракеттери, кайдыгер мамиле катары аныктайт.³⁵ Бул мыйзамга ылайык үй-бүлөлүк зомбулуктун формалары болуп психологиялык зомбулук, физикалык зомбулук, экономикалык зомбулук эсептелет. Сексуалдык зомбулук өз алдынча үй-бүлөлүк зомбулуктун түрү катары каралбайт, анткени ал кылмыш болуп саналат жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине ылайык жазаланат.

Тилекке каршы, майыптыгы бар аялдар жана кыздар бул зомбулуктун бардык түрлөрүнө дуушар болушат, үй-бүлө ичинде да, анын чегинен тышкары да, бирок расмий статистика бул көрүнүштүн өтө латенттүүлүгүнөн улам маселенин бир четин гана көрөт.

Адилеттүүлүккө жетүү жагынан зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар жана кыздар үчүн маанилүү жагдай - бул «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамдын адам укуктары жана гендердик теңдик жаатындагы мыйзамдар, эл аралык стандарттарды сактоо сыяктуу принциптерге негизделгендиги; үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жаатындагы теңдикке жетүү; үй-бүлөлүк зомбулукту жасагандыгы үчүн жоопкерчилик ж.б. (4-берене). Мындан тышкары үй-бүлөлүк зомбулукка кабылган аялдар жана кыздар мамлекеттик органдардан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан жана үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоону ишке ашыруучу башка субъектилерден мыйзамдын чегинде укуктук, социалдык, медициналык, психологиялык жардам жана коргоо алууга укуктуу (5-берене). Юридикалык жардам алууга келсек, мыйзамдын 34-беренесине ылайык, төмөнкүлөр кирет:

- консультация берүү;
- укуктук документтерди даярдоо;
- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын атынан соттордо жана мамлекеттик органдарда өкүлчүлүк кылуу;

³⁵ Кылмыш-жаза кодекси жана Укук бузуулар тууралуу кодекс үй-бүлөлүк зомбулуктун башка аныктамаларын камтыйт.

- мыйзам менен аныкталган башка укуктук мааниге ээ иш-аракеттер.

Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамында майыптыгы бар аялдарды коргоонун өзгөчөлүктөрү аныкталган эмес, кийинки зомбулуктун тобокелдигин баалоо боюнча эл аралык стандарттар киргизилген эмес, алар үчүн тоскоолдуктарды жеңүү чаралары каралган эмес ж.б.

«Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» мыйзамында белгиленген субъектилердин функцияларын ишке ашыруу үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарга жардам көрсөтүү тартибинде аныкталат.³⁶ Анын 19-пунктуна ылайык, аймактык сот органдары:

- консультациялык-укуктук жардам көрсөтүү кабинеттерин ачуу;
- Кыргыз Республикасынын «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» мыйзамына ылайык, тийиштүү адамдарга квалификациялуу юридикалык жардам көрсөтүү;
- кабыл алынган нормативдик укуктук актылар жана үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери боюнча башка маалыматтарды таратуу.

Бул Тартип (20-пункт) ошондой эле аймактык жактоочулардын укуктук жардам көрсөтүүсүн карайт:

- укуктук маселелер боюнча консультация берүү;
- арыздарды, даттанууларды, өтүнүчтөрдү жана башка документтерди укук коргоо, сот жана башка мамлекеттик органдарга даярдоодо жардам көрсөтүү;
- жабырлануучулардын кызыкчылыктарын сотто жана башка мамлекеттик органдарда коргоо.

Мурда белгиленгендей, укуктук жардам (консультация берүү, укуктук документтерди даярдоо, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын атынан соттордо жана мамлекеттик органдарда коргоо, мыйзамдуу мааниге ээ башка иш-аракеттер) мыйзамда белгиленген кепилденген юридикалык жардам алкагында көрсөтүлүшү мүмкүн.

2022-жылдын 10-августунда кабыл алынган Кыргыз Республикасынын «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» мыйзамы, адилеттүүлүккө жетүү

Кепилденген юридикалык жардам алуу тартиби жөнүндө маалымат, жактоочулардын кабыл алуу даректери, реестри жана графиктери, ошондой эле майыптыгы бар адамдар үчүн актуалдуу маалымат жана сурдо котормочулардын тизмеси төмөнкү сайтка жайгаштырылган: <http://ukuk-jardam.gov.kg/ru/p/legal->

³⁶ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы №390 токтому менен бекитилген.

укугун ишке ашыруу, адилет сот процесстерин камсыз кылуу жана адилеттүүлүктүн негизги укуктарын коргоого негизделген натыйжалуу, калыс, отчеттуу жана укуктун үстөмдүгү жана коргоого негизделген адилеттүүлүк системасын түзүү максатында, төмөнкү принциптерге негизделет:

- мыйзамдуулук;
- кепилденген юридикалык жардамга муктаж болгон жеке адамдардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзам менен корголгон кызыкчылыктарын коргоо;
- кепилденген юридикалык жардамдын жеткиликтүүлүгү жана сапаты;
- кепилденген юридикалык жардам көрсөтүүдө конфиденциалдуулук;
- юридикалык жардам көрсөтүүнүн сапатына мамлекеттик көзөмөлдүн натыйжалуулугу жана мыйзам талаптарын жана кесиптик этика нормаларын сактоо;
- басмырлоого жол бербөө;
- баланын кызыкчылыктарын эң жакшы камсыз кылуу.

Мыйзамдын 4-беренесине ылайык, мамлекет кепилдеген юридикалык жардам консультациялык-укуктук жана квалификациялуу юридикалык жардам түрүндө көрсөтүлөт.

Консультациялык-укуктук жардамга төмөнкүлөр кирет:

- Кыргыз Республикасынын укуктук системасы, укуктук субъектилердин укуктары жана милдеттери, укуктарды соттук жана соттук эмес тартипте ишке ашыруу жана пайдалануу жолдору жөнүндө маалымдоо;
- укуктук маселелер боюнча консультация берүү; укуктук мүнөздөгү документтерди даярдоодо жардам берүү;
- адамды квалификациялуу юридикалык жардамга жетүү менен камсыз кылуу;
- квалификациялуу юридикалык жардамдын аныктамасына кирбеген башка жардам түрлөрү.

Консультациялык-укуктук жардам алуу укугу Кыргыз Республикасынын жарандары, чет өлкөлүк жарандар, жарандыгы жок адамдар жана качкындар тарабынан колдонулушу мүмкүн.

Квалификациялуу юридикалык жардам – бул мамлекеттик эсептен сот өндүрүшүнүн бардык этаптарында – кылмыш, жарандык, административдик иштер жана укук бузуулар боюнча иштер боюнча адамдын мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын өкүлчүлүк жана/же коргоо боюнча жактоочунун кесиптик ишмердүүлүгү.

Кыргыз Республикасынын «Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө» мыйзамы I жана II топтогу майыптыгы бар адамдарды жарандык, административдик сот өндүрүшүндө, кылмыш-жаза өндүрүшүндө жана укук бузуулар боюнча иштерде киреше деңгээлин эске албастан квалификациялуу юридикалык жардам алуу укугуна ээ адамдардын катарына киргизет (13, 14, 15-берене). Бул жоболор квалификациялуу юридикалык жардамдын экономикалык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга багытталган.

2021-жылдын 28-октябрындагы №129 Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде (мындан ары – КЖПК) принциптердин бири катары адилеттүүлүккө жетүү принциби каралган (10-берене), ага ылайык сот, прокурор, тергөөчү жабырлануучуга адилеттүүлүккө жетүү жана мыйзамда белгиленген учурларда жана тартипте келтирилген зыяндын ордун толтурууну камсыз кылууга милдеттүү.

Дагы бир принцип болуп кылмыш-жаза өндүрүшүндө адамдын жана жарандын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо принциби саналат, ал 13-беренедө белгиленген жана бардык этаптарда алардын укуктарын жана эркиндиктерин соттук коргоону кепилдейт. Бул учурда сот, прокурор, тергөөчү жана ыкчам иликтөө органы кылмыш-жаза процессине катышкан жарандардын укуктарын жана эркиндиктерин коргоону камсыз кылууга, аларды ишке ашыруу үчүн шарттарды түзүүгө жана процесстин катышуучуларынын мыйзамдуу талаптарын канааттандыруу үчүн өз убагында чараларды көрүүгө милдеттүү.

КЖКнын дагы бир маанилүү жобосу – адилеттүүлүктүн жеткиликтүүлүгү бөлүгүндө майыптыгы бар адам кылмыш процесси учурунда сурдо котормочунун кызматын пайдаланууга укуктуу жана сурдо котормочу кылмыш процесси боюнча котормочу статусуна ээ болот (58-берене). КЖКнын 198-беренесинин 3-бөлүгүнө ылайык, дүлөй же угуу жагынан майыптыгы бар жабырлануучуну суракка алуу сурдо котормочунун катышуусунда жүргүзүлөт. Бул адамдын суракка катышуусу протоколдо чагылдырылат. Эгерде суракка алынып жаткан адамдын психикалык же башка оор оорусу болсо, анын суракка алынышы дарыгердин уруксаты менен жана анын катышуусунда жүргүзүлөт. 2017-жылдын 5-январындагы Кыргыз Республикасынын Жарандык процесстик кодекси жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этникалык тийиштүүлүгүнө, динине, жашына, саясий же башка көз караштарына, билиминен, келип чыгышынан, мүлктүк же башка абалынан жана башка жагдайларынан көз карандысыз бардык жарандардын мыйзам жана сот алдында теңдигин карайт. Ошондой эле жарандык процеске катышуучулар сурдо котормочунун кызматтарын колдонууга мүмкүнчүлүк алышы маанилүү жобо болуп саналат.

2021-жылдын 28-октябрындагы Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси, ошондой эле башка нормативдик укуктук актылар, жынысына, расасына, тилине, майыптуулугуна, этникалык бөлүнүшүнө, динге ишенүүсүнө, жашына, саясий же башка көз караштарына, билиминен, келип чыгышынан, мүлктүк же башка абалынан жана башка жагдайларынан көз карандысыз жарандардын мыйзам алдында тең укуктуулугу принциптерин аныктайт. Белгилеп кетүүчү нерсе, КЖК майыптыгы бар адамга каршы кылмыш

жасоо жоопкерчиликти оорлоштуруучу жагдай болуп эсептелет. Кодекстер жана мыйзамдардан тышкары гендердик жана инклюзия маселелери боюнча мамлекеттин позициясын аныктоочу, бул тармактардагы ишмердүүлүктүн негизги багыттарын аныктоочу маанилүү документтер стратегиялар, концепциялар, саясаттар болуп саналат. 2018–2040-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын Улуттук өнүгүү стратегиясы (Стратегия) гендердик басмырлоодон коргоону жана адилеттүүлүктү күчөтүүнү артыкчылыктуу багыттардын бири катары белгилейт.³⁷ Стратегиянын жалпы көрүнүшү, башкалар менен бирге 2030-жылга чейин гендердик зомбулук жана басмырлоо масштабдары бир топ кыскарып, гендердик зомбулуктун жана басмырлоонун алдын алуунун натыйжалуу системасы түзүлөт деп болжолдонот, конституциялык кепилдиктерге ылайык, жынысына, расасына, тилине, майыптыгына, этникалык бөлүнүшүнө, динине, жашына, саясий же башка көз караштарына, билиминен, келип чыгышынан, мүлктүк же башка абалынан жана башка жагдайларынан көз карандысыз басмырлоого жол бербөө. Укук коргоо органдары «гендердик зомбулуктун көрүнүштөрүнө нөлдүк чыдамдуулук принцибин» карманышат, соттук коргоо каражаттары жеткиликтүү жана гендердик кылмыштардын жана зомбулуктун күнөөлүүлөрүнө жаза чараларын камсыздайт, жабырлануучуларга кызмат көрсөтүү жана жардам берүү боюнча натыйжалуу система түзүлөт. 2022–2024-жылдарга карата гендердик теңдикке жетүү боюнча улуттук аракеттер планы Стратегияда белгиленген «Гендердик басмырлоодон коргоону жана адилеттүүлүктү күчөтүү» артыкчылыктуу багытын ишке ашыруу чараларынын катарында мамлекеттик жана мамлекеттик эмес институттардын катышуусун талап кылган бир катар чараларды карайт.³⁸

Кыргыз Республикасынын 2023-2030-жылдарга карата майыптыгы бар адамдар үчүн "Жеткиликтүү өлкө" мамлекеттик программасы.³⁹

Бул программада 2030-жылга чейин социалдык адилеттүүлүккө жетишүү жана майыптыгы бар адамдардын шаардык жана айылдык аймактарда укук коргоо органдарынын жана башка мекемелердин кызматтарына тең укуктуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу максат катары белгиленген.

Кыргыз Республикасынын адам укуктарын жана эркиндиктерин коргоо боюнча эл аралык милдеттенмелерин өз убагында аткаруу максатында БУУнун адам укуктары боюнча келишим органдары тарабынан берилген сунуштарды ишке ашыруу боюнча 2022-2024-жылдарга карата адам укуктары боюнча иш-аракеттер планы бекитилген.⁴⁰ Бул документте майыптыгы бар адамдардын укуктарын камсыз кылуу чаралары каралган (6-пункт), анын ичинде майыптыгы бар адамдарга карата зомбулукка каршы күрөшүү чараларын иштеп чыгуу,

³⁷ Кыргыз Республикасынын Президентинин 2018-жылдын 31-октябрындагы №221 Жарлыгы менен бекитилген.

³⁸ Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 16-сентябрындагы №513 токтому менен бекитилген.

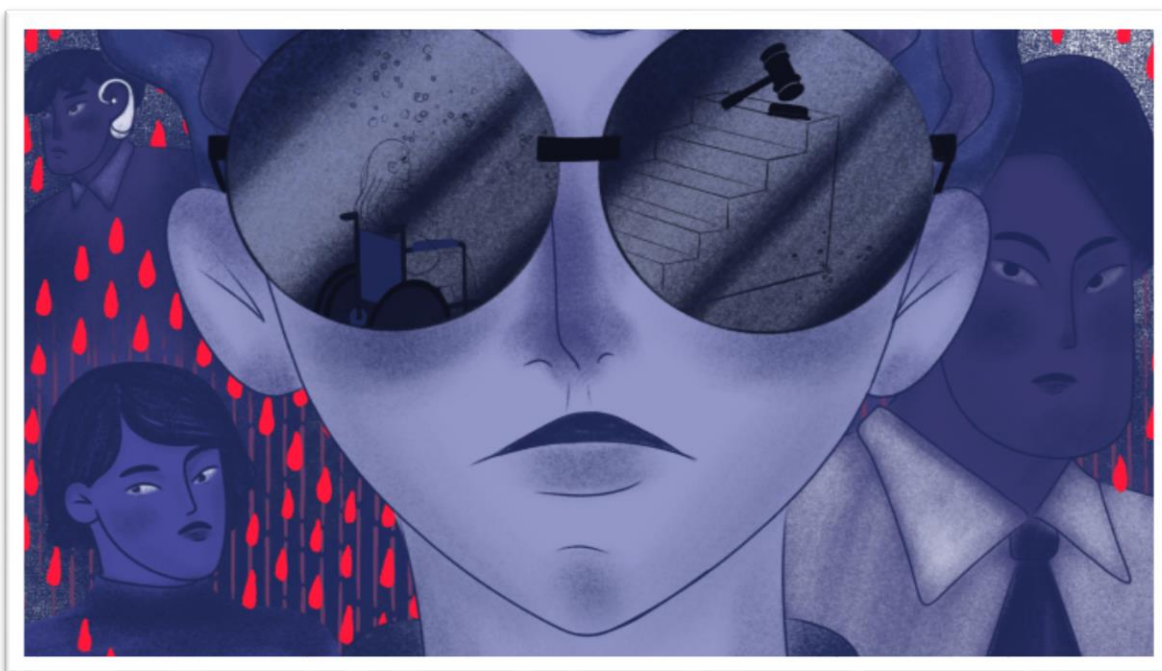
³⁹ Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2023-жылдын 10-февралындагы №69 токтому менен бекитилген.

⁴⁰ Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2022-жылдын 28-ноябрындагы № 655 буйругу.

ошондой эле жарандардын тең укуктуулугу жана басмырлоого жол бербөө укугун камсыз кылууга багытталган чаралар (12-пункт). Дагы бир маанилүү пункт - 14-пункт, "адилеттикти ишке ашыруу", анын ичинде эл аралык келишимдердин жоболорун улуттук мыйзамдарда колдонуу каралган.

Ошентип, Кыргызстанда гендердик теңчилик жана инклюзияга жетишүү, зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар жана кыздардын адилеттикке жеткиликтүүлүгү үчүн кеңири укуктук база түзүлгөн. Бул укуктук база адам укуктары боюнча эл аралык келишимдердин нормаларына негизделген негизги стандарттар жана ыкмаларды камтыйт, бирок иш жүзүндө ар кандай себептерден улам - мыйзамдардын ички коллизиялары, ченемдик укуктук актылардын жоктугу же карама-каршылыгы, коомдогу гендердик ролдорду бөлүштүрүү жана майыптыкка карата мамиле стереотиптери, укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин жетишсиз гендердик жана инклюзивдик сезгичтиги, жарандардын өздөрүнүн маалыматынын жетишсиздиги ж.б. толук кандуу иштебей калышы мүмкүн.

4.2. КООРДИНАЦИЯЛАНГАН МЕКЕМЕЛЕР АРАЛЫК ӨЗ АРА АРАКЕТТЕНҮҮ ЖАНА КЫЗМАТТАШУУ МЕХАНИЗМИ

4.2.1. Эл аралык стандарттар

Зомбулукка кабылган аялдар жана кыздарды, анын ичинде майыптыгы барларды коргоону натыйжалуу жүргүзүү Кыргызстандын мамлекеттик же мамлекеттик эмес бир гана органынан көз каранды эмес. Бузулган укукту калыбына келтирүү, мындан аркы зомбулук аракеттеринин алдын алуу үчүн өз ара аракеттенүү жана макулдашылган иш-аракеттер гана натыйжа берет.

Макулдашылган иш-аракеттердин жана координациянын зарылдыгы, жабыркагандарды кайра багыттоо эл аралык стандарттарда, анын ичинде Кыргыз Республикасы үчүн юридикалык милдеттүү документтерде чагылдырылган. Бул документтерде бардык чараларды кабыл алуунун зарылдыгын камтыган жалпы норма же өз ара аракеттенүү жана кызматташуу боюнча конкреттүү стандарт келтирилген. Жалпы норма аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу боюнча Конвенцияда камтылган, анын катышуучусу Кыргызстан. Атап айтканда, 3-берене мамлекеттерден, анын ичинде саясий, социалдык, экономикалык жана маданий тармактарда, аялдардын ар тараптуу өнүгүүсүн камсыз кылуу үчүн, аларга адам укуктарын жана негизги эркиндиктерди эркектер менен тең негизде жүзөгө ашыруу жана пайдалануу үчүн бардык тиешелүү чараларды, анын ичинде мыйзамдык чараларды көрүүнү талап кылат (3-берене).

АБФЖКнын 24-беренесине ылайык, Кыргызстан Конвенцияда таанылган укуктарды толук ишке ашыруу үчүн бардык керектүү чараларды улуттук деңгээлде кабыл алууга милдеттенет. Бул чаралар материалдык мүнөздөгү чаралар гана болбостон, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес институттардын өз ара аракеттенүүсүн жана кызматташуусун аныктоочу чаралар да болушу мүмкүн.

№35 жалпы сунуштама аялдарга карата гендердик зомбулук жөнүндө №19 жалпы сунуштаманы жаңыртуу үчүн арналган жана ал АБФЖКнын катышуучу мамлекеттерине аялдарга карата гендердик зомбулукка байланыштуу алардын милдеттенмелерин түшүндүрөт. Бул милдеттерге алдын алуу чаралары, зомбулуктан жабыркагандарды коргоо чаралары, кылмыштуу жоопкерчиликке тартуу жана күнөөлүүлөрдү жазалоо, зыянды калыбына келтирүү чаралары кирет. Дээрлик бардыгы жабыркагандарга кеңири кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу максатында тиешелүү көп секторлуу координациялык механизмдерди түзүүнү жана ишке ашырууну талап кылат.

Ар кандай органдардын иш-аракеттерин тиешелүү координациялоо жана өз ара аракеттенүү, ошондой эле мындай зомбулуктун учурларына байланыштуу тиешелүү документтерди жүргүзүү жабыркаган аялдар жана кыздардын, анын ичинде майыптыгы барлардын укуктарын коргоо үчүн зарыл шарт болуп саналат.

АБФЖКга ылайык, катышуучу мамлекеттер, анын ичинде Кыргызстан, аялдарга карата басмырлоону, гендердик зомбулукту жоюу саясатын бардык тиешелүү жолдор менен

жүргүзүшү керек. Эл аралык стандарт бул үчүн улуттук, аймактык жана жергиликтүү деңгээлдерде кабыл алынган чаралардын аткарылышын жана натыйжалуулугун үзгүлтүксүз координациялоо, мониторинг жүргүзүү жана баалоо үчүн механизм же орган түзүүнү (же бар болгон механизм же органга тиешелүү ыйгарым укуктарды берүү) жана гендердик зомбулуктун бардык формаларынын алдын алуу жана жоюу максатында башка тиешелүү аймактык жана эл аралык стандарттарды колдонууну талап кылат (аялдарга карата гендердик зомбулук жөнүндө №35 жалпы сунуштаманын 34-пункту).

Кыргызстандын Бешинчи мезгилдик отчетун кароонун жыйынтыгына ылайык, Аялдарга карата басмырлоону жоюу боюнча комитет аялдардын абалын жакшыртууга байланыштуу улуттук механизмдин аракеттерин координациялоого жооптуу негизги мамлекеттик орган Эмгек жана социалдык өнүгүү министрлиги экенин белгилеген. Бул боюнча комитет төмөнкүлөрдү белгилеген (13-п.):

- аялдардын абалын жакшыртуу боюнча улуттук механизмдин ар кандай звенолорунун, анын ичинде министрликтин, Гендердик өнүгүү боюнча улуттук кеңештин жана Жогорку Кеңештин алдында аялдардын укуктарын коргоо жана гендердик зомбулуктун алдын алуу боюнча кеңештин жоктугу;

- улуттук механизмдин адамдык, техникалык жана финансылык ресурстарынын жетишсиздиги жана өз мандатын натыйжалуу аткаруу үчүн ыйгарым укуктардын жоктугу, ошондой эле гендердик маселелер үчүн жооптуу органдардын тез-тез алмашуусу;

- жарандык коом менен өз ара аракеттенүүнүн жетишсиздиги.

Ушуга байланыштуу АБЖК Кыргызстанга төмөнкүлөрдү сунуштайт:

- улуттук механизмдин ар кандай компоненттери арасында ыйгарым укуктарды натыйжалуу координациялоону жана так бөлүштүрүүнү камсыз кылуу.

- улуттук механизмдин адамдык, техникалык жана финансылык ресурстарын жана авторитетин улуттук жана аймактык деңгээлдерде күчөтүү, анын ишинин үзгүлтүксүздүгү менен натыйжалуулугун камсыз кылуу;

- жарандык коом менен өз ара аракеттенүүнү күчөтүү, анын аялдардын укуктарын жана гендердик теңчиликти камсыз кылуудагы ролун таануу, ошондой эле жарандык коом уюмдарын гендердик маселелерди камтыган улуттук стратегия жана иш-аракеттер планын ишке ашырууга тартуу.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндөгү Конвенциянын (МУК) дагы бир эл аралык стандартына келсек, 4-беренеге ылайык, катышуучу мамлекеттер МУКта таанылган укуктарды ишке ашыруу үчүн бардык тиешелүү мыйзам чыгаруучу, административдик жана башка чараларды кабыл алууга милдеттенет. Бул чаралардын тизмеси толук эмес жана алардын ишке ашырылышы, адатта, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес институттардын

макулдашылган аракеттеринен көз каранды. Бул майыптыгы бар аялдардын бардык укуктарын, анын ичинде адилеттикке жеткиликтүүлүктү камсыз кылууга тиешелүү.

МУКТун 33-беренесине ылайык, катышуучу мамлекеттер ар түрдүү секторлордо жана ар түрдүү деңгээлдерде тиешелүү ишти илгерилетүү үчүн координациялык механизм түзүү же дайындоо мүмкүнчүлүгүн изилдешет.

Стамбул Конвенциясы дагы аялдарды зомбулуктан коргоо үчүн комплекстүү жана макулдашылган саясатты караган чараларды камтыган стандартты камтыйт. Ошентип, 7-беренеге ылайык, тараптар ушул Конвенциянын колдонуу чөйрөсүнө кирген зомбулуктун бардык формаларынын алдын алуу жана аларга каршы күрөшүү үчүн натыйжалуу, комплекстүү жана макулдашылган саясатты ишке ашыруу үчүн мыйзам чыгаруучу жана башка чараларды кабыл алышат жана аялдарга карата зомбулукка ар тараптуу жооп чараларды көрүшөт. Бул саясаттын бардык багыттары тиешелүү органдардын, мекемелердин жана уюмдардын ортосундагы натыйжалуу кызматташтыктын негизинде ишке ашырылышы керек.

4.2.2. Улуттук мыйзамдар

КРнын Конституциясы (23-берене) адамдын укуктары жана эркиндиктери КРнын эң жогорку баалуулуктары экенин жарыялайт, бул мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана алардын кызмат адамдарынын ишмердүүлүгүнүн мааниси жана мазмунун аныктайт. Ошентип, Конституция укуктарды натыйжалуу ишке ашырууну жана коргоону камсыз кылуу үчүн алардын өз ара аракеттенүүсүнүн негиздерин аныктайт.

«Укук бузуулардын алдын алуунун негиздери жөнүндө» КРнын Мыйзамы 2021-жылдын 5-майында №60 укук бузуулардын алдын алуунун укуктук жана уюштуруучулук негиздерин аныктайт жана КРда укук бузуулардын алдын алуу чөйрөсүндө келип чыккан коомдук мамилелерди жөнгө салат. Ушул Мыйзамдын 5-беренесине ылайык, укук бузуулардын алдын алуу компетенттүүлүк жана комплекстүүлүк принциптеринин, ошондой эле укук бузуулардын алдын алуу субъектилеринин ортосундагы кызматташуу жана өз ара аракеттенүү принциптеринин негизинде жүргүзүлөт. Укук бузуулардын алдын алуу субъектилеринин өз ара аракеттенүүсүнүн тартиби жана координациясы КРнын Министрлер Кабинети тарабынан аныкталат.

Укук бузуулардын алдын алуу – бул жарандардын корголуу деңгээлин жогорулатууга, кылмыштуулукту азайтууга, укук бузууларга түрткү болгон себептерди жана шарттарды аныктоого жана жоюуга түздөн-түз же кыйыр түрдө багытталган укуктук, социалдык-экономикалык, психологиялык, маалыматтык, уюштуруучулук жана башка чаралар системасы.

Бул Мыйзамда алдын алуунун механизмдеринин бири катары укук бузуулардын алдын алуу боюнча Координациялык комиссиялар белгиленген.

11-беренеге ылайык, жергиликтүү мамлекеттик администрациялар, Бишкек, Ош шаарларынын жана облустук маанидеги шаарлардын мэриялары укук бузуулардын алдын алуу боюнча өз аймактык координациялык комиссияларын түзүшөт. Координациялык комиссиялардын курамына жергиликтүү кеңештердин өкүлдөрү, жергиликтүү мамлекеттик администрациялардын өкүлдөрү, укук бузуулардын алдын алуу субъектилери болуп саналган мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрү, коомдук бирикмелер, жергиликтүү жамааттардын жана жарандык коомдун өкүлдөрү кирет. Ошондой эле коомдук-профилактикалык борборлордун (12-берене) ролу белгиленген – бул мыйзамда белгиленген ыйгарым укуктардын алкагында укук бузуулардын алдын алуу иш-чараларын биргелешип пландаштыруу үчүн жергиликтүү жамааттын, коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдардын, жарандык коомдун жана жарандардын өкүлдөрүнүн координациялык механизми болуп саналат. Аны натыйжалуу ишке ашыруу үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана бул иш-чаралардын ар түрдүү субъектилерин бүткүл өлкөдө жергиликтүү деңгээлде активдештирүү боюнча ишти жүргүзүүгө да жардам берет.⁴¹

Мамлекеттик органдардын аялдарды зомбулуктан коргоо чөйрөсүндөгү өз ара аракеттенүү механизмдери КРнын "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Мыйзамында да камтылган, анын принциптеринин бири - жарандардын үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо укуктарын сактоо үчүн мамлекеттик органдар жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жоопкерчилиги (4-берене). Бул мыйзамдын субъектилери катары 17 мамлекеттик жана мамлекеттик эмес органдар аталган:

1. Кыргыз Республикасынын Өкмөтү;
2. КРнын Өкмөтү тарабынан аныкталуучу үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо субъектилеринин ишин координациялоочу ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган;
3. сот;
4. прокуратура;
5. ички иштер органдары;
6. социалдык өнүгүү органдары;
7. саламаттыкты сактоо органдары;
8. билим берүү органдары;
9. юстиция органдары;

⁴¹ Караңыз: Мусабекова Ч.А., Никитенко Н.В., Сыдыкова В.Ж. "Аялдарга карата зомбулуктун, үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: Кыргызстандагы укуктук жөнгө салуу практикалары эл аралык стандарттар менен салыштыруу". Жактоочулар, прокурорлор, ички иштер органдарынын жана социалдык кызматтардын кызматкерлери үчүн окуу куралы. (Мусабекова Ч.А. жалпы редакциясынын алдында). – Б., 2022.

10. балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган;
11. Кыргыз Республикасынын Акыйкатчысы (Омбудсмен);
12. адвокатура;
13. жергиликтүү мамлекеттик администрациялар;
14. жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары;
15. аксакалдар соту;
16. массалык маалымат каражаттары;
17. өз компетенциясынын чегиндеги башка уюмдар.

Ошону менен бирге бул мыйзамда үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо субъектилеринин ишин координациялоочу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга өзгөчө статус берилген. Азыркы учурда бул орган Кыргыз Республикасынын Эмгек, социалдык камсыздоо жана миграция министрлиги болуп саналат. Мыйзам бул орган жалпы үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча башка субъектилер менен иш-аракеттерди координациялоо жана өз ара аракеттенүү сыяктуу бир катар функцияларды аткаарынын белгилейт.

Бул мыйзамды ишке ашыруу максатында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоону жана коргоону ишке ашыруучу мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенүү тартибин бекиткен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтому кабыл алынган.⁴² Бул органдардын катарына прокуратура органдары, ички иштер жана юстиция органдары, ошондой эле балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган кирет, б.а. бул органдар зомбулукка кабылган аялдар жана кыздардын адилеттикке жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу жана коргоо иш-чараларын түздөнтүз ишке ашырат.

Бул жана башка субъектилердин өз ара аракеттенүүсүнүн негизги милдеттери болуп башкалардын арасында үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча мамлекеттик органдардын кызматтарына жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу саналат.

Өз ара аракеттенүүнүн алкагында жүргүзүлгөн иш-чаралардын түрлөрүнө үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга жардам көрсөтүү, ага жооп кайтаруу жана токтотуу кирет. Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча ыйгарым укуктарды ишке ашырууда мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенүүсү маалымат алмашуу, жазуу жүзүндөгү суроо-талаптардын негизинде жүргүзүлөт. Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо маселелери

⁴² 2019-жылдын 1-августундагы №390

боюнча функциялары тыгыз байланышта болгон мамлекеттик органдар өз ара аракеттенүү регламенттерин түзүшөт.

Өз ара аракеттенүү тартиби ички иштер органдарынын, социалдык өнүгүү, саламаттыкты сактоо, билим берүү жана балдарды коргоо боюнча аймактык бөлүмдөрдүн үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо иш-аракеттерин координациялоо райондордун аймагында - жергиликтүү мамлекеттик администрация башчылары тарабынан консультациялык-кеңеш берүүчү органдардын алкагында, ал эми шаарлардын аймагында - шаар мэрлери тарабынан, үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча жергиликтүү комитеттердин иши алкагында жүргүзүлөрүн аныктайт.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча ыйгарым укуктарды ишке ашыруучу мамлекеттик органдардын өз ара аракеттенүү тартиби майыптыгы бар аялдар жана кыздарга карата зомбулук учурунда иш-аракеттерди координациялоонун өзгөчө механизмдерин камтыбайт. Бул механизмдер бардык жабырлануучуларга жайылтылат жана ички иштер органына үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарды социалдык өнүгүү органынын, балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган адистери менен биргеликте, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун аткаруу органдарынын адистеринин катышуусунда коопсуз жерге жайгаштыруу милдетин камтыйт. Ошол эле учурда өлкөдөгү кризистик борборлордун эч биринде майыптыгы бар аялдар жана кыздар үчүн адекваттуу инфраструктура жок экенин эске алуу керек.

Менталдык бузулуулары бар аялдар жана кыздарды зомбулуктан коргоонун өзгөчөлүктөрүнүн контекстинде жашы жете электерге карата үй-бүлөлүк зомбулуктун фактылары аныкталганда аймактык балдарды коргоо органдарына, ишке жарамсыздарга карата - социалдык өнүгүү органдарына маалымдоо милдети каралган.

Бийлик жана башкаруу органдарынын координациясы жана өз ара аракеттенүүсү боюнча маанилүү бөлүгү - бул багыттоо системасы болуп саналат. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга жардам көрсөтүү тартибине ылайык, ⁴³ жабырлануучу башка түрдөгү жардамга муктаж болгон учурда ал аймактык бөлүмдүн адиси тарабынан зарыл жардам көрсөтүүчү субъектиге багытталат.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча субъект жабырлануучуну багыттаган адамга, жабырлануучуга жардам көрсөтүлгөн-көрсөтүлбөгөндүгү тууралуу он күндүн ичинде билдирүүгө милдеттүү.

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши 2020-жылдын 24-декабрындагы отурумунда КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамынын аткарылышы боюнча маселени карап чыгып, №4299-VI токтомун кабыл алды. Анда Өкмөттүн ишин жетишсиз деп таап, мекемелер аралык өз ара аракеттенүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуу жана мониторинг жүргүзүү боюнча бир катар сунуштарды берди.

⁴³ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы №390 токтому менен бекитилген.

Айтылгандарга карабастан азыркы учурда мамлекеттик органдар тарабынан жабырлануучуларга жардам көрсөтүү практикасына жабырлануучулардын муктаждыктарына багытталган стандарттар жана ыкмалар киргизиле электигин моюнга алуу керек. Гендердик зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча жооптуу субъектилердин потенциалы жетишсиз, мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жарандык коомдун ортосунда координация жана көп секторлуу өз ара аракеттенүү жок.

4.3. КОЛДОО ЖАНА ЖАРДАМ АЛУУ УКУКТАРЫ

4.3.1. Эл аралык стандарттар

Зомбулукка кабылган аялдарга өз убагында саламаттыкты сактоо кызматтарына, психологиялык жана башка түрдөгү колдоолорго жеткиликтүүлүк керек, аларга баштапкы медициналык жардам көрсөтүлүшү, мындан аркы зомбулук актыларынан коргоо жана алардын узак мөөнөттүү муктаждыктары чечилиши керек. Мында жабырлануучунун муктаждыктары жана көйгөйлөрү эң маанилүү болгон ыкма өзгөчө роль ойнойт. Зомбулукка кабылган жабырлануучулар кайсы бир жардам көрсөтүүчү уюмдарга кайрыла алышса да жалпы кызматтар (мисалы, юридикалык жардам борборлору, ооруканалар, турак жай кызматтары) жетишсиз. Анткени «алардан гендердик зомбулукка кабылган жабырлануучулардын көптөгөн муктаждыктарын ар тараптуу канааттандырууну күтүүгө болбойт, бул атайын кызматтардын милдети.»⁴⁴

⁴⁴ Караңыз: Манн Л., Саркисян Л. Арменияда аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: окуу курсу. Эреван, 2018. Булак: <https://rm.coe.int/eur-justice-eng/168093c14a>

АБФЖК катышуучу мамлекеттерге, демек, Кыргызстанга да аялдардын укуктарын эркектер менен тең негизде юридикалык жактан коргоону гана эмес, ошондой эле компетенттүү улуттук соттор жана башка мамлекеттик мекемелер аркылуу аялдарды кандайдыр бир басмырлоо актысынан натыйжалуу коргоону камсыз кылуу милдетин жүктөйт (2-берене). Бардык аялдардын жана кыздардын, анын ичинде *майыптыгы барлардын* укуктарын коргоо теңчилик принцибине негизделиши керек. Бул үчүн бир катар камсыздоо чараларын кабыл алуу талап кылынат (Теңчилик жана басмырлоого жол бербөө маселеси боюнча №6 жалпы тартиптин (2018) 31-беренеси), анын ичинде басмырлоо боюнча сот ишинде талапкерлерге адилеттикке жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн жетиштүү жана жеткиликтүү юридикалык жардам көрсөтүү чаралары.

Алгач зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар үчүн алардын коопсуздугун камсыз кылуу керек, анын механизмдеринин бири коргоо ордери институту болуп саналат. Анын колдонулушу дагы эл аралык стандарттар менен каралган.

Юридикалык жардамдан тышкары эл аралык стандарттар зомбулукка кабылган адамдарга башка түрдөгү жардам жана колдоо алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууну талап кылат. Бул жерде аял же кыз кайсы түрдөгү зомбулукка - үй-бүлөлүк же сексуалдык - кабылганы мааниге ээ эмес.

Аялдарга карата гендердик зомбулук жөнүндө №35 жалпы сунуштама (№19 жалпы сунуштаманы жаңыртуу үчүн арналган), гендердик зомбулукту айыптаган башка эл аралык документтер сыяктуу эле, зомбулук бул жеке эмес, коомдук маселе экенин жана аны чечүү конкреттүү окуялар, өзүнчө укук бузуучулар жана зомбулукка кабылган жабырлануучулар менен гана чектелбестен, комплекстүү чараларды кабыл алууну талап кыларын түшүндүрөт (9-берене). Мындай чаралардын катарына адилеттикке жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу (жогоруда караңыз) гана эмес, жабырлануучуларга жардам жана колдоо көрсөтүүнү камсыз кылуу да кирет.

Эл аралык стандарт АБФЖКга катышуучу мамлекеттерге (31-п.) гендердик зомбулукка байланыштуу иштерде аял-доочуларды жана күбөлөрдү колдоо жана коргоо боюнча натыйжалуу чараларды көрүүнү жана ишке ашырууну сунуштайт, анын ичинде соттук териштирүүлөргө чейин, сот учурунда жана андан кийин:

- алардын жеке жашоосу жана коопсуздугу кепилдиктерин гендердик маселелерди эске алган соттук процедуралар жана чаралар аркылуу, жабырлануучулардын, күбөлөрдүн жана айыпталуучулардын процессуалдык укуктарын эске алуу менен камсыз кылуу;

- майыптыгы бар аялдар үчүн коммуникациялык тоскоолдуктарды жоюу жана коргоонун тийиштүү жана жеткиликтүү механизмдерин киргизүү, мындай механизмдер тобокелдиктерди баалоо жана коргоону камсыз кылуунун кеңири спектрин камтыган натыйжалуу чараларды камсыз кылууга багытталган болушу керек, зарылчылык болсо, аларга ордерлерди жана коргоо чараларын берүү, шектүү мыйзам бузуучуларга чектөө жана тез

арада тыюу салууларды киргизүү, ошондой эле мындай ордерлерди жана тыюу салууларды аткарбагандыгы үчүн тийиштүү санкцияларды колдонуу укуктары берилиши керек жана коргоо чараларын колдонуу жабырлануучуларга финансылык, бюрократиялык же жеке мүнөздөгү ашыкча жүктөм жүктөбөшү керек, ал эми күнөөлүүлөрдүн же шектүүлөрдүн укуктары жана талаптары аялдардын жана балдардын жашоо, физикалык, сексуалдык жана психологиялык кол тийбестик укуктарын эске алуу менен жана баланын мыкты кызыкчылыктарын камсыз кылуу принцибинин негизинде каралышы керек;

- зомбулукка кабылган аялдарга жана жабырлануучуларга, ошондой эле алардын үй-бүлө мүчөлөрүнө финансылык жардам жана акысыз же арзан, сапаттуу юридикалык жардам, медициналык, психосоциалдык жана консультациялык кызматтар, билим берүү, арзан турак жай, жер, балдарды кароо мекемелери, кесиптик даярдоо жана жумушка орношуу мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу; медициналык кызматтар секторунун жарааттарга байланыштуу көйгөйлөрдү чечүү, анын ичинде психикалык, сексуалдык жана репродуктивдик ден соолукка байланыштуу ар тараптуу кызматтар, шашылыш контрацепция жана АИЖВге каршы постконтакттык профилактика боюнча өз убагында жардам көрсөтүү аркылуу камсыз кылуу; мамлекеттер тарабынан аялдарды колдоочу атайын кызматтарды, мисалы, күнү-түнү акысыз иштеген ишеним телефондорун, коопсуз жана тийиштүү деңгээлде жабдылган кризистик, колдоочу жана маалымдоо борборлорун жана аялдар, алардын балдары жана башка үй-бүлө мүчөлөрү үчүн тийиштүү баш калкалоочу жайларды жетиштүү санда камсыз кылуу;

- бардык укуктук процедуралар жана чаралардын, жабырлануучуларды коргоо жана колдоо кызматтарынын алкагында алардын өз алдынчалуулугу сыйланышы жана бекемделиши керектигин камсыз кылуу, бул процедуралар, чаралар жана кызматтар өзгөчө ар түрдүү басмырлоо формаларына дуушар болгон аялдар үчүн жеткиликтүү болушу керек;

- ар кандай маалымат каражаттары аркылуу жана коомчулуктар менен диалог аркылуу, өзгөчө ар түрдүү басмырлоо формаларына дуушар болгон аялдарга (мисалы, сабатсыз аялдар, майыптыгы бар аялдар же расмий, мамлекеттик тилди билбеген же начар билген аялдар) багытталган, түшүнүүгө жеңил маалыматтарды, зомбулукка кабылган жабырлануучулар үчүн юридикалык жана социалдык ресурстар, анын ичинде зыяндын ордун толтуруу системасы тууралуу маалыматтарды даярдоо жана таратуу.

Жогоруда белгиленгендей, Кыргызстан АБФЖКга мүчө болгондуктан мезгилдүү отчетторду кароонун жыйынтыгы боюнча Конвенциянын нормаларын мындан ары ишке ашыруу жана сактоо боюнча сунуштарды алат. Кыргызстандын бешинчи отчету боюнча⁴⁵ Комитет өзүнүн Корутундуларынын негизинде жабырлануучуларды колдоо жана коргоо кызматтарын, анын ичинде күнү-түнү иштеген ишеним телефондорун, тийиштүү турак жайды,

⁴⁵ Комитет тарабынан өзүнүн сексенинчи сессиясында кабыл алынган (2021-жылдын 18-октябрынан 12-ноябрына чейин).

медициналык жардамды, психосоциалдык консультацияларды жана экономикалык колдоону бүткүл аймакта бекемдөөнү сунуштады.

Мындан тышкары аталган документте коргоо ордерлеринин талаптарынын чектелүү түрдө аткарылышы, зомбулукка дуушар болгондорго колдоонун жоктугу жана гендердик зомбулук учурларында аялдардын жана кыздардын адилеттикке жетүүсүнө тоскоолдуктар жөнүндө тынчсыздануу белгиленген.

Башка эл аралык стандарт – МУК, Кыргыз Республикасын да кошкондо, катышуучу мамлекеттерден майыптыгы бар адамдарды эксплуатациядан, зомбулуктан жана кыянаттык менен пайдалануудан эркин болуусун камсыз кылууну талап кылат. Мамлекет бардык тийиштүү чараларды көрүп, бардык формадагы эксплуатациянын, зомбулуктун жана кыянаттыктын алдын алууга милдеттүү, атап айтканда, жаш курак жана жыныс өзгөчөлүктөрүн эске алган жардам көрсөтүү жана колдоо чараларын камсыз кылуу, ошондой эле эксплуатациянын, зомбулуктун жана кыянаттыктын кантип алдын алуу, аныктоо жана билдирүү боюнча маалымат берүү жана окутуу аркылуу. Мамлекеттер коргоо кызматтарынын жаш курак жана жыныс өзгөчөлүктөрүн жана майыптык факторлорун эске алуу менен көрсөтүлүшүн камсыз кылат (16-берене).

1993-жылы кабыл алынган аялдарга карата зомбулукту жоюу жөнүндө Декларацияда зомбулук адам укуктарын жана эркиндиктерин бузуу деп таанылып, дүйнөлүк коомчулукту жана ар бир өлкөнү зомбулукка дуушар болгон аялдарга жана зарыл болсо, алардын балдарына реабилитация, балдарга кам көрүү жана аларды камсыздоо, дарылоо, кеңеш берүү жана медициналык жана социалдык тейлөө кызматтарын көрсөтүү, тиешелүү кызматтарды жана программаларды, ошондой эле колдоо структураларын түзүү, алардын коопсуздугуна, ошондой эле физикалык жана психологиялык реабилитациясына көмөктөшүү үчүн башка тиешелүү чараларды көрүүгө чакырат.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитет тарабынан кабыл алынган өз алдынча жашоо жана жергиликтүү жамаатка аралашуу тууралуу №5 жалпы тартипте (2017) көптөгөн учурларда майыптыгы бар аялдар жана кыздар гендердик басмырлоого жана зомбулукка, анын ичинде сексуалдык зомбулукка, сексуалдык кыянаттыкка жана ыдык көрүүгө көбүрөөк дуушар болушат деп белгилейт. Мамлекеттер зомбулукка жана туура эмес мамилеге дуушар болгондорго арзан же акысыз укук коргоо каражаттарын жана колдоо кызматтарын көрсөтүшү керек. Үй-бүлөдөгү зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар «көп учурда агрессорлордон каржылык, физикалык жана эмоционалдык жактан көз каранды (72-п.). Ошондой эле документте маданий нормалар жана баалуулуктар майыптыгы бар аялдар жана кыздардын турак жай шарттарына таасир этүү жана тандоо мүмкүнчүлүктөрүн чектөөнүн, алардын автономиясын кыскартуунун жана өз керектөөлөрүн канааттандыруунун ордуна аларды үй-бүлөдө белгилүү бир функцияларды аткарууга мажбурлоонун себеби болушу мүмкүн экендиги белгиленген. «Мамлекеттер аялдарга карата басмырлоо жана социалдык кызматтарга жана колдоо көрсөтүүгө жетүү мүмкүнчүлүктөрүнө тоскоол болгон

тоскоолдуктар менен күрөшүү чараларын көрүшү, ошондой эле социалдык кызматтарга жана колдоо көрсөтүүгө жетүү мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу ар кандай чаралар, программалар жана стратегиялар алкагында аялдар менен эркектердин ортосундагы теңдикти камсыз кылышы керек» (73-п.).

Мындан тышкары катышуучу мамлекеттер гендердик теңсиздикке каршы күрөшүп, жардамга жана социалдык коргоого жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн чараларды көрүшү керек, алардын максаты - майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын өнүгүүсүн, укуктарын кеңейтүүнү жана абалын жакшыртууну камсыз кылуу, гендердик зомбулуктан жабыркаган аялдар жана кыздар үчүн баш калкалоочу жайлардын толук жеткиликтүү болушун камсыз кылуу (74-п.).

Жардам жана колдоо алуунун контекстинде эл аралык стандарт майыптыгы бар адамдар «социалдык коргоо боюнча кызматтар жана программалар, анын ичинде майыптыкка байланыштуу механизмдер тууралуу ар кандай булактардан маалыматты оңой ала алышын, бул аларга кайда, ким менен жана кантип жашоону жана кайсы кызматтар аларга эң ылайыктуу экенин толук аң-сезимдүү чечим кабыл алууга мүмкүндүк берет» деп өзгөчө маанилүүлүгүн белгилейт. Ошондой эле кайтарым байланыш жана даттанууларды берүү механизмдери майыптыгы барлар үчүн коммуникациялык жактан жеткиликтүү болушу өтө маанилүү.» (85-п.).

Зомбулукка дуушар болгон аялдарга жана кыздарга кеңири талаптарды Стамбул Конвенциясы камтыган эл аралык стандарт камсыз кылат. Ал мамлекеттен бардык жабырлануучуларды мындан аркы зомбулук актыларынан коргоо үчүн зарыл мыйзам чыгаруу же башка чараларды көрүүнү талап кылат (IV глава). Мамлекеттин коргоо жана колдоо чаралары (18-берене):

- адам укуктары жана жабырлануучунун коопсуздугуна багытталган болушун;
- жабырлануучулар, зомбулук жасаган адамдар, балдар жана кеңири коомдук чөйрө ортосундагы мамилелерди эске алган комплекстүү мамилеге негизделишин;
- экинчи ирет жабырланууну болтурбоого багытталган болушун;
- зомбулукка дуушар болгон аялдардын мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө жана экономикалык көз карандысыздыгын күчөтүүгө багытталган болушун;
- зарыл учурда ар кандай коргоо жана колдоо кызматтарынын бир жерде жайгашуусун камсыз кылуу;
- жабырлануучуларга, анын ичинде жабыркаган балдарга тиешелүү өзгөчө муктаждыктарды эске алып, жеткиликтүү болушун камсыз кылуу.

Стамбул Конвенциясында кызмат көрсөтүү жабырлануучунун зомбулук жасаган адамга каршы айыптоо же көрсөтмө берүү ниетине байланыштуу болбошу керектиги белгиленет. Мамлекеттер ошондой эле жабырлануучулар:

- бар колдоо кызматтары жана укуктук чаралар жөнүндө алар түшүнгөн тилде тиешелүү жана өз убагында маалымат алышын камсыз кылуу үчүн зарыл мыйзам чыгаруу же башка чараларды көрүшү керек. Бул чараларга зарыл болгон учурда юридикалык жана психологиялык консультациялар, финансылык жардам, турак жай, билим берүү, кесиптик даярдоо жана жумуш табууга жардам берүү сыяктуу кызматтар кирет (19, 20-беренелер).

- медициналык кызматтарга жана социалдык кызматтарга жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушун жана мындай кызматтар жабырлануучуларга жардам көрсөтүү үчүн зарыл ресурстарга жана адистерге ээ болушун, ошондой эле аларды тиешелүү кызматтарга жөнөтүүнү камсыз кылуу (20-берене).

Стамбул Конвенциясынын дагы бир талабы чараларды кабыл алуу же түзүү болуп саналат:

- зомбулуктун ар кандай формасына дуушар болгон бардык жабырлануучуларды шашылыш, кыска жана узак мөөнөттүү адистештирилген колдоо кызматтары менен камсыз кылуу. Бул үчүн зомбулукка дуушар болгон аялдар жана алардын балдары үчүн адистештирилген колдоо кызматтары түзүлүшү керек (22-берене).

- тийиштүү, оңой жеткиликтүү баш калкалоочу жайларды жетиштүү санда камсыз кылуу жана коопсуз жайгаштырууну сунуш кылуу жана жабырлануучулар, өзгөчө аялдар жана алардын балдары менен байланыш түзүү (23-берене).

- кайрылгандарга консультация берүү үчүн купуялуулукту же алардын анонимдүүлүгүн сактоо менен бардык өлкө боюнча күнү-түнү иштеген акысыз ишеним телефондорун камсыз кылуу (24-берене);

- зомбулукка дуушар болгондор жаракат алганда медициналык жана соттук-медициналык экспертиза менен колдоо көрсөтүү жана жабырлануучуларга кеңеш берүү үчүн жетиштүү санда тийиштүү, оңой жеткиликтүү жардам көрсөтүү борборлорун камсыз кылуу (25-берене). Зомбулукка дуушар болгон балдардын укуктары жана муктаждыктары тийиштүү деңгээлде эске алынышы керек. Бул чаралар бардык түрдөгү зомбулукка күбө болгон балдарга тиешелүү курактык психосоциалдык консультацияларды камтышы керек жана баланын кызыкчылыктарын тийиштүү деңгээлде сактоого тийиш (26-берене).

Жыйынтыктап айтканда, зомбулукка дуушар болгон бардык адамдар керектүү адистештирилген кызматтарга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу үчүн жардам механизмин түзүү жана ишке ашыруу зарыл экенин дагы бир жолу баса белгилеп кетсе болот. Мындан тышкары зомбулукка дуушар болгон адамдарга колдоо көрсөтүүдө

катышкан ар кандай мекемелердин ортосундагы өз ара аракеттенүүнү жеңилдетүү системасы керек.

4.3.2. Улуттук мыйзамдар

Конституцияга ылайык, Кыргыз Республикасы социалдык мамлекет болуп саналат. Бул төмөнкүлөрдү камтыйт:

- КР элдин жыргалчылыгы жана социалдык коргоосу үчүн кам көрөт, социалдык жактан корголбогон жарандарга колдоо көрсөтөт, эмгек жана саламаттыкты сактоону камсыз кылат, социалдык кызматтар, медициналык тейлөө тутумун өнүктүрөт, мамлекеттик пенсиялар, жөлөк пулдар жана башка социалдык коргоо кепилдиктерин камсыз кылат (19-берене);

- мыйзамда каралган учурларда карылык, ооруп калган, майып болгон, эмгекке жарамдуулугун жоготкон жана багуучусун жоготкон учурда мамлекеттик каражаттардын эсебинен социалдык камсыздоо кепилденет (44-берене);

- пенсия, социалдык жөлөк пул жана башка социалдык жардам жашоо минимумунан төмөн болбогон жашоо деңгээлин камсыз кылат (44-берене);

- ар бир адам саламаттыкты сактоо укугуна ээ (43-берене);

- мамлекет ар бир адам үчүн медициналык тейлөөнүн шарттарын түзөт жана мамлекеттик, муниципалдык, жеке жана башка саламаттыкты сактоо уюмдарын өнүктүрүү боюнча чараларды көрөт (43-берене);

- жарандар мамлекеттик саламаттыкты сактоо уюмдарынын тармагын бекер пайдалануу укугуна ээ (43-берене);

- мыйзамда каралган мамлекеттик кепилдиктердин көлөмүндө медициналык тейлөө, анын ичинде жеңилдик шарттарында тейлөө мамлекеттин эсебинен жүргүзүлөт (43-берене).

Конституциядан кийин ар кандай түрдөгү жардамды (медициналык, социалдык ж.б.) көрсөтүү маселелери башка ченемдик укуктук актылар менен жөнгө салынат. Айрымдары өлкөнүн бардык жарандарына жайылтылат (КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы, КРнын «Кыргыз Республикасында жарандардын саламаттыгын сактоо жөнүндө» Мыйзамы ж.б.), ал эми башкалары – белгилүү бир адамдар топторуна, анын ичинде майыптыгы бар адамдарга арналган (КРнын «Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» Мыйзамы).

Зомбулукка дуушар болгондорду коргоого жана аларга керектүү жардам көрсөтүүгө багытталган атайын мыйзам КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы болуп саналат.

а) Алдын алуу чаралары

Эң биринчи кезекте, үй-бүлөлүк зомбулук жасалганда аны токтотуу талап кылынат. Үй-бүлөлүк зомбулукту токтотуу, 24-беренеге ылайык, ички иштер органдарынын компетенциясына кирет. Аталган беренедө төмөнкүлөр каралган:

- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын жана башка үй-бүлө мүчөлөрүнүн же алар катары кабыл алынган адамдардын жашоосуна же ден соолугуна коркунучту жоюу үчүн ыкчам чараларды көрүү;
- үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды кылмыш-процессуалдык мыйзамдарга ылайык кармоо;
- убактылуу коргоо орденин берүү жана узартуу;
- үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды кылмыш жоопкерчилигине тартуу;
- өмүрүнө жана ден соолугуна коркунуч туудурган үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамды, анын макулдугу менен, коопсуз жерге же баш калкалоочу жайга тез арада жайгаштыруу.

Ошону менен бирге КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын, социалдык өнүгүү органдарын үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарды коопсуз жерге тез арада жайгаштырууда ички иштер органдарына көмөк көрсөтүүгө милдеттендирет.

Аталган Мыйзамдын 25-беренесине ылайык, ички иштер органдары төмөнкүлөргө милдеттүү:

- ушул Мыйзамда жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-процессуалдык кодексинде, ошондой эле КРнын «Ички иштер органдары жөнүндө» Мыйзамында каралган бардык чараларды көрүү;
- үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө арызды ар кандай адамдардан кабыл алуу жана каттоо;
- убактылуу коргоо орденин берүү жана узартуу тартибин, үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды кылмыш жоопкерчилигине тартуу тартибин түшүндүрүү;
- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамга социалдык кызматтар тууралуу маалымат берүү;
- зарыл болсо, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамды медициналык мекемеге же башка коопсуз жерге жеткирүүнү уюштуруу;
- убактылуу коргоо орденин берүү жана анын шарттарынын аткарылышын көзөмөлдөө;

- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын арызы боюнча убактылуу коргоо ордерин узартуу жана анын шарттарынын аткарылышын көзөмөлдөө;

- жашы жете электерге карата үй-бүлөлүк зомбулук учурунда ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга жана анын аймактык бөлүмдөрүнө тез арада билдирүү;

- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын макулдугу менен убактылуу коргоо ордерин узартуу жөнүндө үч күндүн ичинде социалдык өнүгүү органдарынын аймактык бөлүмдөрүнө билдирүү;

- үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды кылмыш жоопкерчилигине тартуу боюнча материалдарды өткөрүү үчүн зарыл болгон бардык аракеттерди көрүү.

Ошону менен бирге ички иштер органынын кызматкеринин үй-бүлөлүк зомбулукту токтотуу чараларын көрүү үчүн жашоого жана ден соолукка коркунуч туудурган адамдар бар деп ишенүүгө негиздер болгондо жарандардын турак жайына жана аймагына тоскоолдуксуз кирүүгө укугу бар экенин белгилей кетүү керек.

b) Убактылуу коргоо ордери

Зомбулукка кабылган аялдар жана кыздарга жардам көрсөтүүнүн механизмдеринин бири убактылуу коргоо ордерин берүү болуп саналат. КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамынын 26-беренесине ылайык, убактылуу коргоо ордерин берүү негиздемеси ички иштер органына үй-бүлөлүк зомбулук фактысы тууралуу ар кандай адамдын билдирүүсү болуп саналат. Үй-бүлөлүк зомбулук фактысы ички иштер органы тарабынан билдирүүдөгү маалыматтарды текшерүү жолу менен аныкталат. Убактылуу коргоо ордери үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамга жана аны жасаган адамга, 18 жашка толгон адамга берилет.⁴⁶

Убактылуу коргоо ордери – үй-бүлөлүк зомбулуктан жабырлануучуну мамлекеттик коргоону камсыз кылуучу жана үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга карата укуктук чараларды колдонууну талап кылган документ.

(«Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 1-беренеси)

Алгач убактылуу коргоо ордерин берүү милдеттүү болуп саналат жана ал үй-бүлөлүк зомбулук жасалган факт аныкталган учурдан тартып 24 сааттын ичинде ички иштер органы тарабынан берилет.

Аталган Мыйзамдын 29-беренесине ылайык, убактылуу коргоо ордери эки шартты камтыйт:

- үй-бүлөлүк зомбулук жасоого тыюу салуу;

⁴⁶ Убактылуу коргоо ордеринин формасы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017-жылдын 3-октябрындагы №642 токтому менен бекитилген.

- үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адам менен түз жана кыйыр байланыштарды тыюу салуу.

Мындан тышкары ордерде үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын сотко төмөнкү талаптар менен кайрылуу укугу тууралуу маалымат көрсөтүлөт:

- биргелешип жашаган жерден убактылуу чыгаруу;
- жашы жете элек балдар менен байланышуу бөлүгүндө ата-эне укуктарын чектөө;
- үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды жарандык мыйзамдарга ылайык чектелген ишке жарамдуу деп таануу;
- жарандык жана үй-бүлөлүк мыйзамдарда каралган башка талаптар.

Мындан тышкары убактылуу коргоо ордери үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын убактылуу коргоо ордеринин шарттарын аткарбагандыгы үчүн жоопкерчилиги жөнүндө маалыматты камтыйт.

Берилген убактылуу коргоо ордери, КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамынын 27-беренесине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын арызы боюнча ички иштер органы тарабынан 30 күнгө узартылат. Бул учурда жогоруда саналып өткөн шарттардан тышкары үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программага милдеттүү түрдө катышуу шарты киргизилет.⁴⁷

КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы ички иштер органынын кызматкеринен төмөнкүлөрдү талап кылат:

- үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамды убактылуу коргоо ордеринин шарттары жана аны аткарбоонун кесепеттери менен кол коюу аркылуу тааныштыруу. Бул кесепеттер КРнын Укук бузуулар кодексинин 71-беренесинде каралган, убактылуу коргоо ордеринин шарттарын аткарбагандыгы үчүн кылмыштын белгилери болбогон учурда күнөөлүү адамды 40 саатка коомдук иштерге тартуу же үчтөн жети суткага чейин камакка алуу каралган.

- үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамга убактылуу коргоо ордерин алып, зомбулук жүрүм-турумун өзгөртүү боюнча коррекциялык программадан өтүү мүмкүнчүлүгү жана шарттары жөнүндө кол коюу аркылуу маалымдоо. Үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын коррекциялык программадан өтүүдөн качканы үчүн Укук бузуулар кодекси эскертүү же 40 саатка коомдук иштерге тартууну карайт (72-берене). Убактылуу коргоо ордерин берүү жана/же узартуу тууралуу маалымат убактылуу коргоо ордеринин шарттарын аткарууну

⁴⁷ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы №390 токтому менен бекитилген типтүү оңдоо программасына ылайык.

көзөмөлдөө үчүн ыйгарым укуктуу ички иштер органынын кызматкерине жөнөтүлөт. Убактылуу коргоо ордери берүү жана/же узартуу тууралуу маалымат социалдык өнүгүү боюнча аймактык органга жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органына, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын иштеген жерине үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын макулдугу менен жөнөтүлөт. КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы убактылуу коргоо ордери майыптыгы бар адамдарга карата берүү өзгөчөлүктөрүн түздөн-түз карабайт, бирок анын ишке жарамсыз жана он төрт жашка чыга элек жарандарга карата берилишин камтыган беренеси бар. Ошентип, 28-беренеге ылайык, мындай учурларда убактылуу коргоо ордери мыйзамдуу өкүлгө же балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга тиешелүү аймактык бөлүмгө же жашы жете электер иштери боюнча ички иштер органынын кызматкерине берилет. Аталган топтордун атынан убактылуу коргоо ордери узартуу үчүн алардын мыйзамдуу өкүлү же балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга тиешелүү аймактык бөлүм же жашы жете электер иштери боюнча ички иштер органынын кызматкери 30 күнгө узартуу жөнүндө арыз менен кайрыла алат. Убактылуу коргоо ордери берүү тууралуу маалымат балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга тиешелүү аймактык бөлүм тарабынан социалдык өнүгүү боюнча аймактык органга, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органына жөнөтүлөт.

с) Жардамдын түрлөрү

КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамынын 5-беренесине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдар төмөнкү жардам жана коргоо түрлөрүн алууга укуктуу: мамлекеттик органдардан, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынан жана башка үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо ишин жүзөгө ашыруучу субъектилерден алардын компетенциясына ылайык укуктук, социалдык, медициналык, психологиялык жардам алуу. Мурда белгиленгендей, укуктук жардам (консультация берүү, юридикалык документтерди даярдоо, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын атынан соттордо жана мамлекеттик органдарда өкүлчүлүк кылуу, башка юридикалык маанилүү аракеттер) мамлекет тарабынан кепилденген юридикалык жардам жөнүндө мыйзамдар алкагында көрсөтүлүшү мүмкүн.

d) Медициналык жардам

Гендердик зомбулукка дуушар болгон майыптыгы бар аялдар жана кыздар медициналык жардам алууга укуктуу. Аны көрсөтүү тартиби жарандардын саламаттыгын сактоо жөнүндө мыйзамдар менен аныкталат. Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын 2024-жылдын 12-январындагы №14 «Кыргыз Республикасында жарандардын саламаттыгын сактоо жөнүндө» Мыйзамы жарандардын жынысына, жашына, майыптыгына жана башка шарттарга карабастан саламаттыкты сактоо укугун белгилейт.

Саламаттыкты сактоо укугу төмөнкү чаралардын комплексинин негизинде камсыз кылынат:

- мамлекеттик саламаттыкты сактоо уюмдарында медико-санитардык жардамды алууга, ошондой эле жеке медициналык практика менен алектенген адамдардан медико-социалдык жардам алууга тең мүмкүнчүлүктөрдү камсыз кылуу, жарандарга республиканын бардык аймагында медико-санитардык жардам көрсөтүү;

- мамлекеттик кепилдиктер программасы боюнча акысыз жана жеңилдетилген шарттарда медико-санитардык жардам көрсөтүү, медициналык көрсөтмөлөр боюнча тез жардам жана шашылыш медициналык жардам көрсөтүү (53-берене).

Зомбулук учурларында аялдарга жана кыздарга дарыгерге чейинки медициналык жардам, баштапкы медико-санитардык жардам, адистештирилген медициналык жардам, медико-социалдык жардам, медициналык реабилитация жана абилитация, медициналык экспертиза көрсөтүлүшү мүмкүн.

Медициналык жардам көрсөтүүнүн тартиби жана негиздери, анын ичинде жеңилдетилген шарттарда, жарандарды медико-санитардык жардам менен камсыз кылуу боюнча мамлекеттик кепилдиктер программасынын алкагында жүзөгө ашырылат.⁴⁸

Бул Программа «зомбулукка дуушар болгон адамдар» же «зомбулуктан жабыркаган адамдар» деген категорияны камтыбаганын белгилеш керек, бирок «18 жашка чейинки майыптыгы бар балдар», «бала кезден майыптыгы бар адамдар (I-III топ)», «эмгек жаракатынан, кесиптик же жалпы оорудан улам I жана II топтогу майыптыгы бар адамдар», «көрүү жана угуу боюнча майыптыгы бар адамдар», «психикалык бузулуулар менен ооругандар (параноидалдык шизофрения, өнөкөт бузулуулар, ар кандай генездеги аффективдүү бузулуулар)» амбулатордук деңгээлде жана стационарларда мамлекеттик кепилдиктер программасы боюнча акысыз жана жеңилдетилген шарттарда медико-санитардык жардам алууга укуктуу жарандардын категориялар тизмесине киргизилген.

№35 жалпы сунуштама аялдарга карата гендердик зомбулук жөнүндө сунуштаган АИЖВге постконтакттык профилактика чаралары, психикалык, сексуалдык жана репродуктивдик саламаттыкты сактоого байланыштуу жарааттар боюнча көйгөйлөрдү чечүү үчүн медико-санитардык кызматтар секторунун потенциалын камсыз кылуу боюнча чаралар, анын ичинде шашылыш контрацепция жана АИЖВге каршы постконтакттык профилактика сыяктуу ар тараптуу кызматтарды өз убагында көрсөтүү бул Программага киргизилген эмес.

Ошого карабастан КРда гендердик зомбулуктан жабыркаган адамдарга психологиялык жардам көрсөтүүнүн процесстерин стандартташтырууга багытталган Психологиялык жардам

⁴⁸Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинетинин 2023-жылдын 21-сентябрындагы №493 токтому менен бекитилген

көрсөтүү боюнча практикалык жетекчилик кабыл алынганын белгилей кетүү керек.⁴⁹ Бул жетекчиликтин жардам көрсөтүүнүн принциптеринин бири - «Маалымат берүү жана макулдук» принцибине ылайык, зордуктоого дуушар болгондорго ЖЖЖИ, АИЖВдан жана кош бойлуу болуудан сактангандарга постконтакттык профилактика жөнүндө биринчи 72 саатта маалымдалышы керек, ошондой эле бул жетекчиликте соттук-медициналык экспертиза жүргүзүүчү адистин жабырлануучуга кош бойлуу болуудан сактануу, ЖЖЖИ жана АИЖВ инфекциясы боюнча медициналык жардам алуу тууралуу маалымдоо милдети каралган.

Мындан тышкары КРнын Саламаттыкты сактоо министрлиги тарабынан "Сексуалдык зомбулукка дуушар болгон адамдарга медициналык жардамды уюштуруу жана көрсөтүү" боюнча клиникалык протокол бекитилген. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарга жардам көрсөтүү тартибинин 17-пунктуна ылайык, саламаттыкты сактоо уюмдары жабырлануучулар кайрылганда:

- саламаттыкты сактоо системасынын документтерине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулук фактыларын документтештирет;
- медико-санитардык жардам көрсөтөт, жабырлануучуларды медициналык реабилитациялоодо колдоо көрсөтөт;
- белгиленген тартипте бейтапка амбулатордук медициналык картадан же стационардык оорунун картасынан кыскача маалымат берет.

Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамы майыптыгы бар адамдардын саламаттыкты сактоо, майыптыктын алдын алуу, медико-санитардык жардам, реабилитация ж.б. укуктарын КРнын саламаттыкты сактоо мыйзамдарына, ошондой эле жарандарды медико-санитардык жардам менен камсыз кылуу боюнча мамлекеттик кепилдиктер программасына ылайык камсыз кылат (21-берене).

Майыптыгы бар адамдарга медико-санитардык жардам көрсөтүүнүн максаты – адамдын ден соолугун сактоо, анын начарлашына жол бербөө, жеке реабилитация программасын эске алуу менен квалификациялуу медициналык жардам көрсөтүү, майыптыктын алдын алуу жана болтурбоо, майыптыктын себептеринин бири болгон ооруларды эрте жана өз убагында аныктоо (22-берене).

⁴⁹ Клиникалык колдонмолордун/протоколдордун сапатын баалоо боюнча Эксперттик кеңеш тарабынан кабыл алынган жана Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин 2017-жылдын 17-январдагы №42 буйругу менен бекитилген.

е) Социалдык-психологиялык жардам

КРнын «Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө» Мыйзамынын 6-беренесине ылайык, майыптыгы бар адамдар жашаган жерине, категорияларына жана топторуна карабастан мамлекет тарабынан кепилденген социалдык жөлөк пулдарды, компенсацияларды жана кызматтарды алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ. Социалдык коргоо укугу тиешелүү ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан майыптык тобу аныкталган учурдан тартып пайда болот.

Социалдык коргоо майыптыгы бар адамдардын коомдук жашоого тең укуктуу катышуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүүгө багытталган социалдык жардам көрсөтүү аркылуу камсыз кылынат. Мамлекет төмөнкү социалдык коргоо түрлөрүнө кепилдик берет:

- пенсиялар, социалдык жөлөк пулдар жана компенсациялар;
- социалдык-тиричилик тейлөө;
- үй шартында тейлөө;
- стационардык мекемелерде тейлөө;
- техникалык жана атайын каражаттарды берүү;
- реабилитациянын бардык түрлөрү;
- кошумча социалдык кепилдиктер (7-берене).

Консультативдик-алдын алуу борбору (кризистик борбор) - үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккен адамдарга социалдык-психологиялык, ошондой эле юридикалык жана медициналык жардам көрсөтүүчү уюм («Үй-бүлөлүк зомбулуктан коргоо жөнүндө» Мыйзамдын 1-беренеси)

Мыйзам зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар тууралуу атайын эскертпейт, бирок аларга да жайылтылат. Ошондой эле Мыйзам жарандарды медико-санитардык жардам менен камсыз кылуу боюнча мамлекеттик кепилдиктер программасына шилтеме берет.

Зомбулукка дуушар болгон аялдар жана кыздар, анын ичинде майыптыгы барлар үчүн атайын ченемдик укуктук акт болуп, КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы саналат. Ага ылайык, социалдык-психологиялык жардам көрсөтүү каралган. Социалдык-психологиялык жардамга төмөнкүлөр кирет:

- социалдык коргоо боюнча иш-чараларды жүргүзүү;
- мамлекеттик жөлөк пулдар жөнүндө мыйзамдарга ылайык зарыл документтерди жана социалдык жөлөк пулдарды алууга көмөк көрсөтүү;

- социалдык кызматкердин, психологдун консультацияларын берүү;

- алардын коопсуздугун камсыз кылуу максатында социалдык кызматтарда коопсуз жай берүү;

- социалдык реабилитацияга көмөк көрсөтүү;

- үй-бүлөлүк зомбулук учурлары аныкталган үй-бүлөлөр менен социалдык иш жүргүзүү.

КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамынын 35-беренесине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдар мамлекеттик жана муниципалдык мекемелерде, ошондой эле социалдык тейлөө мекемелеринде: консультативдик-алдын алуу борборлорунда (кризистик борборлордо), баш калкалоочу жайларда жана башка мекемелерде социалдык-психологиялык жардам алууга укуктуу.

Социалдык-психологиялык жардам көрсөтүүнүн негиздемеси үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдардын, ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо иштерин жүргүзүүчү субъектилердин кайрылуусу болуп саналат.

Мыйзам ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдын коопсуз убактылуу жашоо үчүн мамлекеттик же муниципалдык баш калкалоочу жайга жайгаштыруу укугун жөнгө салат. Баш калкалоочу жайда болуу Жободо аныкталган эрежелерге ылайык, келишимдин шарттарында акысыз негизде жүргүзүлөт.

«Зомбулукка кабылган аялдарга колдоо көрсөтүүнүн көптөгөн үлгүлөрү бар жана мамлекет мындай колдоону координациялоо жана каржылоо боюнча маанилүү функцияларды аткарышы керек. Мамлекеттик органдар менен аялдардын бейөкмөт уюмдарынын ортосундагы өз ара аракеттенүү өзгөчө маанилүү, анткени көпчүлүк учурда аялдар мамлекеттик кызматтар жеткиликтүү болсо да жардам сурап БӨУларга кайрылууну артык көрүшөт. Коргоо жана колдоо мамлекеттик органдар тарабынан же бейөкмөт уюмдар тарабынан камсыз кылынса да алар жалпы принциптерди жана сапат стандарттарын карманышы керек.»

Булак: Мусабекова Ч.А., Никитенко Н.В., Сыдыкова В.Ж. Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: Кыргызстандагы укуктук жөнгө салуу практикалары эл аралык стандарттар менен салыштырганда. Соттор, жактоочулар, прокурорлор, ички иштер органдарынын жана социалдык кызматтардын кызматкерлери үчүн окуу куралы. (Мусабекова Ч.А. жалпы редакциясынын алдында). – Б., 2022. Б. 50-51.

Баш калкалоочу жай (үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдар үчүн убактылуу баш калкалоо борбору) – бул үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адамдарга коопсуз убактылуу жашоо шартын камсыз кылган уюм. (КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамынын 1-беренеси)

Баш калкалоочу жайлар калкты социалдык тейлөө боюнча минималдуу уюмдардын комплексине кирет жана жарым стационардык уюмдарга тиешелүү (КРнын «Кыргыз Республикасында калкты социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө» Мыйзамынын 7-беренеси).

Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган адам окуу, кесиптик даярдоо жана кайра даярдоо, ишке орношуу жана башка социалдык реабилитация формалары боюнча маалымат алууга укуктуу.

КРнын 2001-жылдын 19-декабрындагы №111 «Кыргыз Республикасында калкты социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө» Мыйзамы социалдык тейлөөгө укуктуу адамдарды аныктайт. Социалдык тейлөө – бул оор турмуштук кырдаалда турган жарандарга социалдык-укуктук кызматтарды, материалдык жардам көрсөтүү, социалдык адаптация жана реабилитация жүргүзүү боюнча социалдык кызматтардын иши.

Оор турмуштук кырдаал – бул жарандын жашоо-тиричилигин объективдүү түрдө бузган кырдаал (майыптык, карыган же оорунун айынан өзүн-өзү тейлей албоо, жетимдик, кароосуздук, аз камсыздуулук, жумушсуздук, белгилүү бир жашаган жеринин жоктугу, үй-бүлөдөгү конфликттер жана зордук-зомбулук, үй-бүлөлүк зомбулук, жалгыздык ж.б.), аны ал өз алдынча жеңе албайт. (КРнын «Кыргыз Республикасында калкты социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө» Мыйзамынын 3-беренеси)

Мындай адамдардын катарына төмөнкүлөр кирет:

- майыптыгы бар жарандар (чоңдор жана балдар);
- үй-бүлөдө зордук-зомбулукка дуушар болгон балдар;
- үй-бүлөдө моралдык-психологиялык жагдайы начар жана көп балалуу үй-бүлөлөр;
- майыптыгы бар балдары бар үй-бүлөлөр;
- физикалык жана психикалык зомбулукка дуушар болгон жарандар.

Социалдык тейлөөнүн милдеттүү минимумуна кирген уюмдардан тышкары, мамлекет социалдык тейлөө уюмдарынын кошумча тармагын түзүүнү да карайт. Алардын катарына төмөнкүлөр кирет:

- калкка психологиялык-педагогикалык жардам көрсөтүү борборлору;
- консультативдик-алдын алуу борборлору (кризистик борборлор).

Аталган Мыйзамдын 10-беренесине ылайык, ар бир жаран мамлекеттик жана мамлекеттик эмес социалдык кызматтар тутумунда, ошондой эле ММКлар аркылуу социалдык тейлөөнүн мүмкүнчүлүктөрү, түрлөрү, тартиби жана шарттары тууралуу акысыз маалымат алууга укуктуу.

КРнын «Кыргыз Республикасында калкты социалдык жактан тейлөөнүн негиздери жөнүндө» Мыйзамынын 11-беренесине ылайык, зомбулукка дуушар болгон аялдарга жеткиликтүү негизги социалдык кызматтардын түрлөрү төмөнкүлөр болуп саналат:

- убактылуу баш калкалоочу жай берүү;
- консультациялык жардам, материалдык жардам, социалдык реабилитация алуу.

Зомбулукка дуушар болгондордун арасында социалдык реабилитацияга укуктуу адамдар да бар. Мыйзам ошондой эле төмөнкү укуктарды жөнгө салат:

• ишкердик ишмердүүлүккө колдоо көрсөтүү (майыптыгы бар адамдар жана жалгыз бой улгайган жарандар);

- социалдык-тиричилик кызматтарга;
- социалдык-укуктук кызматтарга;
- социалдык-психологиялык кызматтарга;
- психологиялык-педагогикалык кызматтарга;
- социалдык-медициналык кызматтарга;
- бул Мыйзамга каршы келбеген башка кызматтарга.

Бул кызматтар майыптыгы бар адамдарга, анын ичинде балдарга, жарым стационардык уюмдарында жана социалдык тейлөө мекемелеринде көрсөтүлүүчү социалдык кызматтардын мамлекеттик минималдуу социалдык стандарттарына ылайык стандартташтырылган.⁵⁰ Атап айтканда, социалдык-укуктук кызматтарга төмөнкү талаптар коюлат.

• кызмат алуучуларды жана алардын мыйзамдуу өкүлдөрүн социалдык колдоо алуу укугу, укуктарды жана кызыкчылыктарды мүмкүн болгон бузулуулардан коргоо ыкмалары боюнча консультация берүү;

• консультация социалдык-укуктук маселелерди (жарандык, турак жай, үй-бүлөлүк, эмгек, пенсиялык, кылмыштык мыйзамдар) камтышы керек;

• маселелерди практикалык жактан чечүү үчүн керектүү документтерди (арыздар, даттануулар, маалым каттар ж.б.) даярдоого жана тиешелүү даректерге жөнөтүүгө жардам көрсөтүү;

⁵⁰ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2014-жылдын 8-июлундагы №381 токтому менен бекитилген.

- документтерди (паспорт, туулгандыгы тууралуу күбөлүк, ар кандай жеңилдиктер, жөлөк пулдар жана башка кепилденген социалдык төлөмдөр жана социалдык кызматтар үчүн күбөлүктөр) тариздөөгө юридикалык жардам көрсөтүү;

- кызмат алуучуларга карата үй-бүлөдө жасалган физикалык жана психикалык зомбулук үчүн күнөөлүү адамдарды кылмыш жоопкерчилигине тартууга жардам берүү үчүн керектүү документтерди даярдоого көмөк көрсөтүү;

- сот процесстеринде юридикалык жардам менен камсыз кылуу.

Мындан тышкары Саламаттыкты сактоо жана Социалдык өнүктүрүү министрликтери үй-бүлөлүк жана гендердик зомбулуктан жабыркаган адамдарга социалдык жардам көрсөтүү боюнча Методикалык жетекчилик бекиткен, анда социалдык өнүктүрүү органдары жана балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу орган тарабынан жабыркаган аялдарга жана кыздарга негизги социалдык кызматтар пакети камтылган.

Методикалык жетекчиликте майыптыгы бар адамдарга карата мындай деп белгиленген: "Зомбулук кырдаалы алар үчүн ар дайым өлчөөсүз оор азаптар жана жардам кызматтарынын жеткиликтүүлүгү менен коштолот. Ошондуктан социалдык кызматкерлерге майыптыгы бар адамдар менен иштөөдө зомбулукту жана алардын муктаждыктарына көңүл кош мамилени аныктоого өзгөчө көңүл буруу керек." Ошондой эле документте ден соолугунун бузулууларынын түрүнө жараша майыптыгы бар адамдар менен баарлашуунун өзгөчөлүктөрү чагылдырылган (кыймыл-аракет аппаратынын бузулушу, угуу, көрүү, сүйлөө, интеллектуалдык бузулуулар).

f) Жардам көрсөтүү субъектилери жана алардын функциялары

КРнын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамын ишке ашыруу алкагында жабырлануучуларга жардам көрсөтүү тартиби кабыл алынган.⁵¹ Ал мындай жардам көрсөтүү субъектилери болуп төмөнкүлөр саналат:

- ички иштер, социалдык өнүктүрүү, балдарды коргоо, саламаттыкты сактоо, билим берүү боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын аймактык бөлүмдөрү, юстиция органдары, аймактык адвокатуралар, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары;

- коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдар (кризистик борборлор, консультативдик-алдын алуу борборлору).

Жардам алуу боюнча маалымат алуу жагынан эл аралык стандарттар ишке ашырылган. Атап айтканда, анда бул жардам кантип, качан жана кандайча көрсөтүлүшү мүмкүн экендиги

⁵¹ Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 1-августундагы №390 токтому менен бекитилген.

аныкталган. Бирок бул маалыматтын ар кандай түрдөгү майыптыгы бар адамдар үчүн жеткиликтүүлүгү боюнча талаптар жок.

Аталган Тартипке ылайык, үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча субъектилер расмий сайттарында жана/же маалымат такталарында, шаарлар жана айыл аймактарынын аймактарында үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга көрсөтүлүүчү жардам, анын ичинде байланыш маалыматтары, иш графиктери жана ар кандай субъектилер тарабынан көрсөтүлүүчү жардамдардын тизмеси тууралуу маалыматты жайгаштырат. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган аялдар жана кыздар жашаган жеринен төмөнкү органдарга кайрыла алышат:

- ички иштер боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмдөрү;
- социалдык өнүгүү боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмдөрү;
- балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу органдын аймактык бөлүмдөрү (жашы жете электер менен жабыркагандар);
- саламаттыкты сактоонун дарылоо-профилактикалык уюмдары;
- билим берүү уюму (мектеп директоруна, тарбия иштери боюнча башчысына, социалдык педагогго, психологго, жалпы билим берүү уюмдарынын класс жетекчисине);
- мэриялар, айыл өкмөтү;
- коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдар (убактылуу баш калкалоо борборлору, консультативдик-алдын алуу борборлору (кризистик борборлор).

Жабыркагандарга жардам төмөнкүлөрдүн негизинде көрсөтүлөт:

- үй-бүлөлүк зомбулук фактысы тууралуу билдирген ар кандай адамдын маалымдоосу;
- үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо иштерин жүргүзүүчү субъектилердин кайрылуусу;
- Кыргыз Республикасынын Өзгөчө кырдаалдар министрлигинин "Система-112" Бирдиктүү мамлекеттик нөөмөт-диспетчердик кызматынан алынган маалымат;
- ММКдан алынган маалымат.

Ички иштер, социалдык өнүгүү, балдарды коргоо органдарынын аймактык бөлүмдөрү, саламаттыкты сактоо уюмдары жардамды ошондой эле жабыркаган адамдын телефон аркылуу, анын ичинде анонимдүү кайрылуусунун негизинде көрсөтүшөт.

Эгерде жабыркаган адам телефон аркылуу үй-бүлөлүк зомбулукка дуушар болуп жатканын билдирсе, аймактык бөлүмдүн жооптуу адиси:

- көзмө-көз жардам сурап кайрылууга мотивация берет;

• үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга жардам көрсөтүүчү башка субъектилер тууралуу маалымат берет.

Телефондук кайрылуу кайрылуулардын каттоо журналында катталат. Аймактык бөлүмдөрдүн адистери тарабынан алынган маалымат булактары жөнүндө маалыматтар ачыкка чыгарылбайт. Жабыркагандардын жакын туугандары жабыркагандардын макулдугу менен аймактык бөлүмдөрдүн адистери тарабынан маалымдалат. Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча субъект, үй-бүлөлүк зомбулук фактысы жөнүндө маалымат алгандан кийин жабыркаган адамдын макулдугу менен жардам көрсөтөт (жашы жете электер жана расмий түрдө ишке жарамсыз деп таанылган адамдардан макулдук талап кылынбайт).

Эгерде жабыркаган адам башка түрдөгү жардамга муктаж болсо, аймактык бөлүмдүн адиси жабыркаган адамга керектүү жардам көрсөтүү боюнча компетенциясы бар субъектиге багыттайт.

Жабыркаган адам аныкталганда/кайрылганда социалдык өнүгүү органдарынын аймактык бөлүмдөрү:

- жабыркаган адамды алгачкы сурамжылоону жана журналга каттоону жүргүзөт;

• кайрылуу учурунда жабыркаган адамдын алгачкы көйгөйлөрүн чечүүгө көмөктөшөт (медициналык жардамга муктаждык, коопсуз жерге жайгаштыруу, биринчи психологиялык, социалдык, укуктук жардам көрсөтүү);

• үй-бүлө мүчөлөрүнүн кайдыгер мамилесинен жабыркагандарга (жашы жете электер, улгайган адамдар, майыптыгы бар адамдар, башка көз каранды адамдар) дароо социалдык, медициналык жана укуктук жардам көрсөтүлөт;

• жабыркагандарга социалдык колдоо көрсөтүлөт: убактылуу баш калкалоочу жай берүү, биринчи кезектеги турмуш-тиричилик, медициналык маселелерди чечүү үчүн керектүү документтерди тариздөө, социалдык камсыздоону тариздөө боюнча жардам көрсөтүү;

Балдарга жардам көрсөтүү боюнча балдарды коргоо органдары:

• үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган жашы жете элек балдар жөнүндө арыздарды кабыл алат жана каттайт;

• баланын жана үй-бүлөнүн жашаган жерине барышат, оор турмуштук кырдаалга туш болгон балдарды жана үй-бүлөлөрдү аныктоо тартибине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган баланы андан ары социалдык коштоо чараларын көрүшөт;

• эмгек мигранттарынын үй-бүлөлөрүндөгү балдарды (үй-бүлөнүн материалдык абалына карабастан) өзгөчө көзөмөлдө кармашат;

- расмий камкордук/көзөмөлсүз туугандары жана башка адамдар менен жашап жаткан балдарга карата тиешелүү чараларды көрүшөт.

Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга жардам көрсөтүү мэриялар жана айыл өкмөтү сыяктуу жергиликтүү органдардын да компетенциясына кирет, алар:

- тейленүүчү аймактагы үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарга аймактык коомдук өз алдынча башкаруу уюмдарын тартуу менен жардам уюштурушат;

- үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо боюнча жергиликтүү комитеттер аркылуу жардам көрсөтүшөт;

- үй-бүлөлүк зомбулук коркунучу бар экендиги тууралуу ички иштер органдарына маалымдайт.

В. КЫЛМЫШ МЫЙЗАМДУУЛУК ЧАРАЛАРЫ

4.4. СОТТУК ӨНДҮРҮШКӨ ЧЕЙИНКИ БАСКЫЧТАГЫ УКУКТАР

Ушул Аналитикалык жазмада келтирилген КРнын мыйзамдарынын талдоосу жана майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү жаатындагы мыкты тажрыйба мисалдары боюнча тандоо эл аралык адам укуктары боюнча келишимдерге жана алар тарабынан каралган милдеттенмелерге, принциптерге негизделген, Кыргыз Республикасы катышуучу болуп

саналат, ошондой эле КР үчүн бул жаатта багыт болушу мүмкүн болгон башка региондук эл аралык стандарттарга негизделген.

Бул талдоо майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулукту, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулукту жөнгө салуучу төмөнкү негизги эл аралык актыларга негизделген:

- Аялдарга карата бардык түрдөгү басмырлоону жоюу жөнүндө БУУнун Конвенциясы (АБФЖК);⁵²
- АБФЖКга кошумча протокол;⁵³
- АБФЖКнын №19 жалпы сунуштамасы;⁵⁴
- АБФЖКнын гендердик зомбулук боюнча №35 жалпы сунуштамасы;⁵⁵
- Аялдарга карата зомбулукту жоюу боюнча БУУнун Декларациясы;⁵⁶
- Европа Кеңешинин аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Конвенциясы (Стамбул Конвенциясы);⁵⁷
- Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция (МУК).⁵⁸

⁵² Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жок кылуу боюнча БУУнун Конвенциясы. Башкы Ассамблеянын 1979-жылдын 18-декабрындагы 34/180 резолюциясы (мындан ары АБФЖК) тарабынан кабыл алынган. Кыргыз Республикасы Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйынынын 1996-жылдын 25-январындагы № 320-1 жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Эл өкүлдөр жыйынынын 1996-жылдын 6-мартындагы №4 токтомдору менен кошулган. 257-1. Булак: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml

⁵³ Кыргыз Республикасы 2002-жылдын 23-апрелиндеги №72 Мыйзамы менен АБФЖК факультативдик протоколуна кошулган.

⁵⁴ АБФЖК №19 жалпы сунуштамасы (1992). Булак: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw_handbook/cedaw_rec19.pdf.

⁵⁵ Аялдарга карата гендердик зомбулук боюнча №35 жалпы сунуштама, №19 жалпы сунуштаманы жаңылоого арналган. Булак: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N17/231/56/PDF/N1723156.pdf?OpenElement>

⁵⁶ Аялдарга карата зомбулукту жоюу боюнча декларация. Башкы Ассамблеянын 1993-жылдын 20-декабрындагы 48/104 резолюциясы менен кабыл алынган. Булак: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/violence.shtml

⁵⁷ Аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы (мындан ары Стамбул Конвенциясы), Стамбул, 11-май 2011-жыл (расмий эмес котормо). Бул жерде жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/16806b0687/>

⁵⁸ “2006-жылдын 13-декабрында Бириккен улуттар уюмунун Башкы Ассамблеясы тарабынан кабыл алынган жана 2011-жылдын 21-сентябрында кол коюлган Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө БУУнун Конвенциясын ратификациялоо жөнүндө” Кыргыз Республикасынын 2019-жылдын 13-мартындагы №3 Мыйзамын караңыз. (Электрондук ресурс). Бул даректе жеткиликтүү: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111885>

4.4.1. Эл аралык стандарттар

а) Майыптыктын контекстинде⁵⁹

i. Типтүү рамкалар

МУКтун жоболоруна шайкеш келүү үчүн мамлекеттердин мыйзамдары төмөнкү стандарттарды камтышы керек:

- мыйзам алдындагы тең укуктуулук укугу,
- басмырлоонун жалпы тыюу салынуусу,
- акылга сыярлык ыңгайлаштырууну камсыз кылуу милдети,
- майыптыгы бар адамдардын тең укуктуулугун илгерилетүү үчүн туруктуу же убактылуу позитивдүү чаралар.

ii. Мыйзам алдындагы тең укуктуулук

МУКтун 12-беренесинде "мыйзам алдындагы тең укуктуулук" принциби баса белгиленет. Бул норма ар бир майыптыгы бар адамдын, кайсы жерде болбосун, тең укуктуу

⁵⁹ Майыптыгы бар аялдар жана кыздар боюнча №3 (2016) жалпы комментарийди караңыз. Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча комитет 2016-жылдын 25-ноябры: <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPRiCAqhKb7yhsnbHatvuFkZ%2Bt9302Y3DY%2Bt93Y20y mBANRxLy1R pz4yLmWRjwg58SwALLI1GH0vsUDItLLAJuYbDuV7M0IbfYLws9eV0BWXD>

юридикалык коргоого ээ болуу укугуна ээ экендигин билдирет. Мындан тышкары алар бардык жашоо аспектилеринде башка адамдар менен тең укуктуу укукка ээ жана мамлекеттер алардын укуктарын ишке ашырууда аларга керектүү колдоо көрсөтүү үчүн тийиштүү чараларды көрүшү керек.

Ар бир адам сот алдында тең укуктуу болууга укуктуу. Бул мыйзамдын үстөмдүгү боюнча жалпы принцип ар бир адамдын сотко тең негизде эркин кайрылууга укуктуу экенин жана бардык процесстин катышуучуларына басмырлоосуз мамиле жасалышын билдирет. Сот алдындагы тең укуктуулук укугу окшош иштердин окшош процедураларда каралышын талап кылат. Бул принцип айрым кылмыш түрлөрү же айрым категориядагы адамдарга карата иштерди караганда, атайын соттордо өзгөчө процедураларды колдонууга тыюу салат, эгерде мындай айырмачылык объективдүү жана акылга сыярлык себептер менен негизделбесе. Ишти өзгөчө процедуралардын алкагында же атайын түзүлгөн сотто же трибунада кароонун объективдүү жана акылга сыярлык негизи эч качан раса, теринин өңү, жынысы, тили, дини, саясий жана башка ишенимдери, улуттук же социалдык келип чыгышы, мүлктүк абалы, майыптык, төрөлүшү жана башка жеке жагдайлар болбошу керек.

Соттор тарабынан кылмыш ишин кароодо тең мамиле кылуу коргоочу жана айыптоочу тараптардын өз жүйөлөрүн даярдоо жана көрсөтүүдө тең укуктуулугун камсыз кылууну талап кылат. Соттор тарабынан тең укуктуулукка болгон укуктун бузулушунун түрлөрүнө төмөнкүлөр кирет:

- материалдык каражаттары жок адамдарга натыйжалуу коргоочу жактоочу дайындабоо;
- зарыл болгондо компетенттүү котормочуну камсыз кылуудан баш тартуу;
- белгилүү топтордун (мисалы, психикалык оорулары бар адамдардын) камакта жана түрмөлөрдө ашыкча болушуна алып келген практика;
- гендердик негизде зомбулук кылгандарга өтө жумшак өкүмдөрдү чыгаруу;
- адам укуктарын бузгандыгы үчүн айыпталган укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин жазасыз калышы же жумшак өкүмдөрдү чыгаруу.

МУК майыптыгы бар адамдар, айрыкча, майыптыгы бар аялдар/кыздар өз укуктарын коргоодо сот өндүрүшүнө жетүүдө кыйынчылыктарга дуушар болушу мүмкүн экенин моюнга алат. Ошого ылайык, МУК катышуучу мамлекеттерди, биринчи кезекте, алардын кылмыш ишин кароодо бардык этаптарында натыйжалуу катышуусун камсыз кылуучу зарыл механизмдерди ишке киргизүүгө чакырат, бул тиешелүү ыңгайлашууларды түзүүнү, укук тутумуна өзгөртүүлөрдү киргизүүнү, ошондой эле бардык кызматкерлерди тийиштүү даярдоону талап кылышы мүмкүн.

Ошентип, майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоонун зарыл компоненти катары сот адилеттигине жеткиликтүүлүк МУКтун 13-беренесинде жөнгө салынат. Бул берене боюнча, катышуучу мамлекеттер, башка адамдар менен тең шартта, майыптыгы бар адамдарга процессуалдык жана жаш куракка ылайык өзгөртүүлөрдү киргизүүнү камсыз кылуу менен сот адилеттигине натыйжалуу жеткиликтүүлүктү камсыз кылат, аларды өз ролун аткарууга көмөк көрсөтөт, анын ичинде күбөлөр катары юридикалык процесстин бардык этаптарында, анын ичинде тергөө жана алдын ала өндүрүштүн башка этаптарында натыйжалуу катышуусун камсыз кылат.

iii. Акылга сыярлык ыңгайлаштыруу

МУКтун 2-беренеси акылга сыярлык ыңгайлаштырууну «көз каранды болгон жагдайларда, майыптыгы бар адамдардын бардык адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин башка адамдар менен тең шартта ишке ашырууну камсыз кылуу максатында зарыл болгон жана ылайыктуу өзгөртүүлөрдү жана оңдоолорду киргизүү, булар олуттуу же негизсиз жүккө айланбашы керек» деп аныктайт. Мындай ыңгайлаштыруулар процессуалдык актыларды кошумча түшүндүрүүнү, сот териштирүүсүнүн тилин жөнөкөйлөтүүнү, эгерде адамдын ден соолугу талап кылса, аудио уктуруу менен психиатриялык ооруканада өткөрүүнү камтышы мүмкүн. Мындай чаралар акылга сыярлык ыңгайлаштыруунун мисалдары болуп саналат жана алар мамлекеттен кошумча каржылоону же ресурстарды талап кылбайт.

Майыптыгы бар адамдарды акысыз юридикалык өкүлдөр – жактоочулар менен камсыз кылуу дагы акылга сыярлык жана ылайыктуу ыңгайлаштыруу болуп эсептелиши мүмкүн, анткени бул адамдын сот процессинин татаалдыктарын түшүнүүдө кыйынчылыктарга дуушар болгон учурларда адилеттүү соттук териштирүү принцибин сактоо үчүн маанилүү.

МУКтун 6-беренеси өзгөчө майыптыгы бар аялдар жана кыздарга карата басмырлоого каршы мамилени бекемдейт жана катышуучу мамлекеттерден басмырлоо чараларын көрбөстөн, майыптыгы бар аялдардын/кыздардын абалын жакшыртууга жана укуктарын кеңейтүүгө, аларды өз алдынча укук ээси катары таанууга, өз ойлорун билдирүү жана өзүнө болгон ишенимди бекемдөөгө, жашоосунун бардык чөйрөлөрүндө чечимдерди кабыл алуу мүмкүнчүлүгүн кеңейтүүгө багытталган чараларды кабыл алууну талап кылат. Катышуучу мамлекеттер МУКка байланыштуу милдеттенмелерин аткарууда 6-беренени жетекчиликке алышы керек, майыптыгы бар аялдардын/кыздардын адам укуктарын коргоо, илгерилетүү жана ишке ашырууну укук коргоо мамиленин алкагында жана өнүгүү контекстинде камсыз кылышы керек.

Майыптыкка карата укук коргоо мамилеси социалдык мамилеге негизделет, мында майыптыгы бар адамдар укуктардын ээси катары таанылат жана мамлекетке жана башка субъектилерге аларды урматтоо милдети жүктөлөт. Коомдогу барьерлер басмырлоонун көрүнүштөрү катары каралат жана майыптыгы бар адамдар мындай барьерлерге туш болгондо арызданууга мүмкүнчүлүк алышат. Мисалы, сот өндүрүшүнө катышуу укугун карап көрөлү. Көрүүсү боюнча майыптыгы бар адам сот өндүрүшүнүн башка мүчөлөрү сыяктуу эле

катышуу укугуна ээ. Бирок эгерде иштин материалдары жеткиликтүү форматтарда, мисалы, Брайль шрифти менен даярдалбаса жана бул адам сот отурумунда иш менен таанышууга жардам берүүчү ишенимдүү адамды ала албай калса, анда көрүүсү боюнча майыптыгы бар адам сот өндүрүшүнө катыша албай калат.

Укук коргоо мамилесине ылайык, сотко катышуу үчүн зарыл материалдардын жоктугу жана сот өндүрүшүндө жардам алуу мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу басмырлоонун көрүнүштөрү катары каралат жана мамлекетке мындай басмырлоо көрүнүштөрүн жоюу милдети жүктөлөт. Болбосо, бул адам расмий арыз берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болушу керек.

МУКтун 6-беренеси милдеттүү аткарылышы керек болгон басмырлоого жана тең укуктуулукка карата жобону билдирет, ал майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата басмырлоого одоно тыюу салат жана мүмкүнчүлүктөрдүн, натыйжалардын тең укуктуулугун илгерилетет. Майыптыгы бар аялдардын/кыздардын басмырлоого дуушар болуу ыктымалдыгы майыптыгы бар эркектерге/уландарга жана майыптыгы жок аялдарга/кыздарга караганда жогору.

Көп жактуу басмырлоо тууралуу МУКтун 5-беренесинин 2-пунктунда да айтылган, ал мамлекеттерден майыптык боюнча бардык басмырлоого тыюу салуу менен гана чектелбестен, аларды бардык негиздер боюнча басмырлоодон коргоону камсыз кылууну талап кылат. Майыптыгы бар адамдардын укуктары боюнча Комитеттин чечимдеринде көп жактуу жана сектор аралык басмырлоого каршы күрөшүү чаралары жөнүндө шилтемелер бар. "Майыптык боюнча басмырлоо" МУКтун 2-беренесинде аныкталган жана бардык түрдөгү басмырлоону, анын ичинде акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан баш тартууну камтыйт.

МУКтун 2-беренесинде берилген "акылга сыярлык ыңгайлаштыруу" аныктамасынан жана МУКтун 5-беренесинин 2-пунктуна ылайык, катышуучу мамлекеттер майыптыгы бар адамдарга бардык негиздер боюнча тең жана натыйжалуу укук коргоону камсыз кылышы керек.

АБФЖК өз чечимдеринде майыптыгы бар аялдардын ишке орношуу мүмкүнчүлүгү менен байланышкан акылга сыярлык ыңгайлаштырууну эске алган. Акылга сыярлык ыңгайлаштыруунун принциптерин сактоо милдети **ex nunc** болуп саналат, б.а. бул милдет белгилүү бир кырдаалда адам мындай ыңгайлаштырууну талап кылганда, бул адам өз укуктарын ошол шартта тең укуктуулукта ишке ашыра алышы үчүн аткарылышы керек. Майыптыгы бар аялдарга акылга сыярлык ыңгайлаштыруунун камсыз кылынбашы МУКтун 5 жана 6-беренелерине ылайык басмырлоо болуп саналат.

iv. Майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата басмырлоо формалары

Майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата басмырлоо ар түрдүү формаларда болушу мүмкүн:

а) тикелей басмырлоо;

б) кыйыр басмырлоо;

с) ассоциация боюнча басмырлоо;

д) акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан баш тартуу;

е) структуралык же системалуу басмырлоо. Басмырлоонун формасына карабастан анын натыйжасында майыптыгы бар аялдардын укуктары бузулат:

а) Тикелей басмырлоо майыптыгы бар аялдар/кыздар менен башка бир адамга караганда анча жагымдуу эмес мамиле кылынганда болот, бул тыюу салынган белгилерге байланыштуу. Ошондой эле бул салыштырмалуу окшош кырдаал жок болгондо, тыюу салынган белгиге негизделген зыяндуу аракеттерди же аракетсиздикти камтыйт. Мисалы, тикелей басмырлоо аялдардын акыл-эстүү же психосоциалдык майыптыгы бар күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн соттук териштирүүдө кабыл алынгыс деп таануу менен байланыштуу; натыйжада зомбулукка дуушар болгон бул аялдарга сот адилеттиги жана натыйжалуу укук коргоо каражаттары көрсөтүлбөйт;

б) Кыйыр басмырлоо мыйзамдар, саясат же практикалар менен байланыштуу, алар биринчи караганда нейтралдуу көрүнөт, бирок майыптыгы бар аялдар/кыздар үчүн диспропорциялуу терс кесепеттерге алып келет. Мисалы, экспертиза жүргүзгөн медициналык мекемелер нейтралдуу көрүнүшү мүмкүн, бирок майыптыгы бар адамдар үчүн жеткиликтүү гинекологиялык отургучтар менен жабдылбаса, алар басмырлоо болуп эсептелет;

с) Ассоциация боюнча басмырлоо – бул кандайдыр бир адамдын майыптыгы бар адам менен байланышта болгону үчүн басмырлоого дуушар болушу. Ассоциация боюнча басмырлоого көп учурда майыптыгы бар адамдарды багып жаткан аялдар дуушар болушат. Мисалы, майыптыгы бар баланын энеси потенциалдуу иш берүүчү тарабынан басмырлоого дуушар болушу мүмкүн, себеби иш берүүчү бул аял баласынын айынан аз жоопкерчиликтүү кызматкер болот же көп учурда жок болот деп коркот;

д) Акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан баш тартуу түрүндөгү басмырлоо белгилүү бир учурда зарыл болгон жана ылайыктуу өзгөртүүлөр жана оңдоолор киргизилбеген учурда болот, алар ченемсиз же негизсиз жүккө айланбастан, майыптыгы бар аялдардын/кыздардын адам укуктарын жана негизги эркиндиктерин башка адамдар менен тең шартта ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн зарыл. Мисалы, майыптыгы бар аялга физикалык жеткиликсиздиктен улам сот отурумунга катышууга мүмкүнчүлүгү болбогон учурда акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан баш тартуу орун алат;

е) Структуралык же системалуу басмырлоо – бул басмырлоочу институционалдык жүрүм-турумдун, басмырлоочу маданий салттардын жана басмырлоочу социалдык

нормалардын жана/же эрежелердин жашыруун же ачык түрүнө ээ. Майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата гендердик белгилер жана мүмкүнчүлүктөрдүн чектелиши боюнча бар стереотиптер алар зомбулук тууралуу кабарлоого аракет кылганда полиция, прокуратура жана соттор тарабынан ишенбөөчүлүк жана арызды кабыл алуудан баш тартуу сыяктуу тоскоолдуктарга туш болуусуна алып келиши мүмкүн. Мындан тышкары зыяндуу практика гендердик ролдорду жана күчтүн социалдык шартталган катыштарын аныктоодо жана бекемдөөдө олуттуу роль ойнойт, бул майыптыгы бар аялдар/кыздар жөнүндө терс кабылдоолорго же басмырлоочу көз караштарга алып келиши мүмкүн. Мамлекеттик кызматкерлердин, мисалы, мугалимдердин, медициналык кызматкерлердин, полиция кызматкерлеринин, прокурорлордун же сот органдарынын кызматкерлеринин, ошондой эле жалпы коомчулуктун майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата терс стереотиптердин жайылышынын алдын алуу боюнча билимдин, кесиптик даярдыктын жана саясаттын жоктугу көп учурда укук бузууга алып келиши мүмкүн.

v. Кылмыш иштери боюнча коргоо укуктары: өзгөчөлүктөрү жана натыйжалуулугу

Кылмыш иштери боюнча укуктук жардамга өзгөчө токтолуу зарыл, анткени анын айрым өзгөчөлүктөрү бар. Эл аралык стандарттар кылмыш иштери боюнча коргонуу укугунун үч негизги аспекти белгилейт:

- өзүн-өзү коргоо;
- өзү тандаган коргоочуга ээ болуу;
- белгилүү бир шарттарда бекер коргоочуга ээ болуу. Эми укуктук жардамга коюлган эл аралык стандарттарга токтололу.

Коргоочунун катышуусу милдеттүү болгон иштерде органдар жактоочу дайындашы керек, бирок мындай иштерде кимди дайындай тургандыгы боюнча так эрежелер жок. Чынында, ар кандай жактоочу дайындалышы мүмкүн. Жактоочу кайсы чөйрөдө адистешкендигинин, анын практикасынын же тажрыйбасынын мааниси жок. Сот органдары мамлекеттик кепилденген юридикалык жардам көрсөтүү тизмесиндеги жактоочуну түз дайындай алат. Ар кандай учурда дайындалган жактоочу өз иш-аракеттеринде эркин болот. Бирок жактоочу дайындоо мамлекет тарабынан квалификациялуу юридикалык жардамды камсыз кылуу милдетин аткаргандыгын билдирбейт. Көрсөтүлгөн укуктук жардам натыйжалуу болушу керек, жана эгерде жактоочу өз милдеттерин аткара албай калса, аны алмаштыруу керек.

Адам укуктары боюнча Европа сотунун (АУЕС) практикасы натыйжасыз укуктук жардам деп төмөнкү учурларды тааныйт:

- сот жактоочуга ишти кароо тууралуу кабарлаган эмес, ал эми алмаштырылган жактоочу кардары жана анын иши тууралуу эч нерсе билген эмес («Годди Италияга каршы» иши);⁶⁰

- жактоочу апелляциялык процеске келбей калган, ал эми адилеттүүлүк кызыкчылыктары анын прокурордун суроолоруна жооп берүү жана апелляциялык даттануунун негиздерин кеңейтүү үчүн катышуусун талап кылган («Биондо Италияга каршы» иши);⁶¹

- жактоочу тарабынан Жогорку сотко берилген апелляциялык даттануунун негиздери жетишсиз болгон жана жасалган мыйзам бузууларга шилтемелер болгон эмес, бул Жогорку сотко даттанууга мөөнөттөрдү бузуу менен алып келген. Мындан тышкары арыз берүүчү чет элдик болгондуктан соттор ага натыйжалуу укук коргоону камсыз кылууга милдеттүү болгон («Дауд Португалияга каршы» иши).⁶²

Башка жагынан алганда, жактоочу кээде коргоочу зарыл деп эсептегендей иш-аракет кылбаганы, укуктук жардам көрсөтүүнүн талап кылынган стандарттарынан төмөн экендигин билдирбейт. Коргоочунун жүрүм-туруму жактоочу менен коргоочунун иши болуп саналат жана мамлекеттик органдар жактоочу тарабынан укуктук жардам көрсөтүүдө кетирилген катачылыктар өтө олуттуу же башка жол менен көңүл бурган учурда гана кийлигишүүгө милдеттүү («Камазински Австрияга каршы» иши).⁶³ Коргоочу көптөгөн жактоочуларды алмаштырган учурда маселе анын өзүнүн жүрүм-турумунда болушу мүмкүн жана соттор мындай жүрүм-турумду процессти создуктуруу деп негиздүү түрдө кабыл алышы мүмкүн. Коргоочу кыйын кырдаалга туш болуп, тажрыйбасыз жактоочуга ишенбеген учурда даттанууну кабыл алуудан баш тартуу кыйын. Ошентсе да жактоочунун орой же көрүнүктүү катачылыгы, коргоо тактикасы боюнча олуттуу карама-каршылыктар болуусу керек, жактоочуну алмаштыруу же мамлекет тарабынан аны алмаштыруудан баш тартуу боюнча мыйзам бузууну таануу үчүн.

⁶⁰ АУЕСтин “Годди Италияга каршы” иши боюнча чечиминин орус тилиндеги кыскача мазмунун бул шилтемеден тапса болот: https://european-court.ru/uploads/ECHR_Goddi_v_Italy_09_04_1984.pdf

⁶¹ Биондо Италияга каршы иш боюнча АУЕСтин чечиминин кыскача мазмунун англис тилинде бул шилтемеден тапса болот: <https://hudoc.echr.coe.int/tpk197/search.asp?i=001-224361>

⁶² АУЕСтин “Дауд Португалияга каршы” ишинин англис тилиндеги чечимин бул шилтемеден тапса болот: <https://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-58154>

⁶³ “Камазинский Австрияга каршы” иши боюнча ЕККУнун чечими менен <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57614>

б) Аялдарга карата зомбулукка каршы күрөштүн алкагында ⁶⁴

vi. Типтүү рамкалар

АБФЖК жана Конвенцияга жалпы сунуштамалар (№19 аялдарга карата зомбулук, №33 аялдардын адилеттүүлүккө жетүүсү жана №35 аялдарга карата гендердик зомбулук (№19 жалпы сунуштаманы жаңылаган)) КР үчүн бул чөйрөлөрдө ориентир болуп саналат. Пекин декларациясында⁶⁵ юридикалык милдеттендирүүчү талаптар камтылбаса да КР Пекин иш-аракеттер платформасында⁶⁶ аялдарга карата зомбулукка каршы күрөшүүнү маанилүү маселелердин бири катары кабыл алган. Бул милдеттенмелерди аткарууну көзөмөлдөө механизми катары Пекин декларациясы жана иш-аракеттер платформасын ишке ашыруу боюнча Улуттук отчеттор каралат. Аялдардын абалы боюнча төртүнчү дүйнөлүк конференциянын 20 жылдыгына жана Пекин декларациясы менен иш-аракеттер платформасын кабыл алуунун урматына КРда Туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүү боюнча Улуттук отчет 2015-жылы даярдалып жөнөтүлгөн.⁶⁷

Ошо сыяктуу эле, туруктуу өнүгүү максаттарына жетишүү боюнча Улуттук ыктыярдуу биринчи отчетту берүүдө КР гендердик теңчилик боюнча үч көрсөткүчкө (5-максат) да көңүл бурулган, булар аялдарга карата зомбулук, үй-бүлөлүк зомбулук жана эрте никеге турууга мажбурлоого байланыштуу.⁶⁸ Ошондой эле зомбулук иштери боюнча адилеттүүлүк системасынын ишин жакшыртуу көрсөткүчтөрүнө (16-максат, адилеттүүлүккө жетишүүнү

⁶⁴ Бул Саясий эскертүүнүн айрым бөлүмчөлөрүн жазууда “Арменияда аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү” тренингинин материалдары, Ереван, 2018 (англис тилинен орус тилине расмий эмес котормо) колдонулган. // Mann L., Sarkisyan L. Арменияда аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: тренинг курсу. Эреван, 2018. Оригинал англис тилинде: <https://rm.coe.int/eur-justice-eng/168093c14a>; Аялдарга карата зомбулук боюнча мыйзамдарды иштеп чыгуу үчүн инструменттер. БУУ, Экономикалык жана социалдык иштер департаменти, Аялдардын өнүгүүсү боюнча бөлүмү. – Нью-Йорк, 2010. Жеткиликтүү: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20\(Russian\).pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/handbook/Handbook%20for%20legislation%20on%20VAW%20(Russian).pdf)

⁶⁵ 1995-жылдын 4–15-сентябрында Пекинде өткөн Аялдар боюнча IV Дүйнөлүк Конференцияда кабыл алынган Пекин Декларациясы. Бул жерде жеткиликтүү: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/womdecl.shtml

⁶⁶ Пекин иш-аракеттер платформасы 1995-жылдын 15-сентябрында Пекинде өткөн Аялдар боюнча Бүткүл дүйнөлүк конференциянын 16-пленардык жыйынында кабыл алынган. Бул жерде жеткиликтүү: https://www.un.org/ru/events/pastevents/women_conf_beijing_1995.shtml

⁶⁷ ПЕКИН+25: Пекин иш-аракеттер платформасын ишке ашыруу боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук серепи. https://unece.org/fileadmin/DAM/RCM_Website/Kyrgyzstan.pdf дареге боюнча жеткиликтүү. 05/09/2022.

⁶⁸ Туруктуу өнүктүрүү максаттарына жетүү боюнча Кыргыз Республикасынын Улуттук ыктыярдуу кароосу. Бул даректе жеткиликтүү: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26372VNR_2020_Kyrgyzstan_Report_Russian.pdf Колдонүү 05/09/2022.

камсыз кылуу жана натыйжалуу, отчеттуу жана кеңири катышуучу институттарды түзүү) көңүл бурулган.

Жалпысынан алганда, эл аралык келишимдер, консенсус документтери жана эл аралык келишимдик органдардын соттук практикасы аялдарга карата зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү үчүн мамлекеттердин жоопкерчилигинин негизинде жаткан үч негизги принципти/стандартты аныктайт. Тактап айтканда:

- Басмырлоого каршы принцип жана аялдар менен эркектердин ортосундагы теңсиздикти жоюу аялдарга карата зомбулуктун негизги себептеринин бири катары. Мамлекеттер басмырлоонун бардык түрлөрүн жоюуга милдеттүү гана болбостон, аялдарга карата зомбулукка каршы күрөшүү боюнча комплекстүү чараларды иштеп чыгууда, ошондой эле мындай зомбулук аялдарга жана кыздарга диспропорционалдуу чоң таасир тийгизерин жана учурдагы теңсиздиктен улам келип чыгарын моюнга алышы керек. Мындан тышкары аялдарга карата зомбулуктун кесепеттери көбүнчө өзгөчө аялуу абалда турган азчылыктарга таандык аялдар үчүн олуттуураак болот. Басмырлоого каршы принцип ошондой эле айкалышкан жана аралаш түрдөгү басмырлоолорго каршы күрөшүүнү талап кылат.

- Тиешелүү экспертизанын стандарты мамлекеттин аракетсиздигинен же аракетинен, же мамлекеттик эмес субъектилердин аракетинен келип чыккан аялдарга карата зомбулукка каршы күрөшүү боюнча мамлекеттин милдеттенмесин билдирет. Мамлекеттер тиешелүү экспертизанын стандартын сактоо үчүн кабыл алышы керек болгон чаралардын топтому "4П" катары белгилүү болду (б.а. ар тараптуу жана комплекстүү саясатты кабыл алуу, зомбулук актыларынын алдын алуу жана иликтөө, күнөөлүүлөрдү жоопкерчиликке тартуу, ошондой эле жабырлануучуларга/зомбулукка учураган адамдарга коргоо көрсөтүү).

- Адам укуктарына негизделген жана жабырлануучулардын кызыкчылыктарына багытталган ыкмалар. Мамлекет тарабынан аялдарга карата зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү үчүн кабыл алынган бардык чаралар жабырлануучулардын/зомбулукка учураган адамдардын укуктарын коргоо принциптерине ылайык болушу керек. Бул мамлекеттин жоопко тартуу чаралары (өзгөчө кылмыш процесстери) жабырлануучуну адилеттүүлүккө жетишүүгө, анын коопсуздугун камсыз кылууга жана кайталап же кошумча жабырлануучулардын алдын алууга багытталган стратегияларды жана кепилдиктерди камтышы керек дегенди билдирет.

Аялдарга карата зомбулук жана үй-бүлөлүк зомбулук менен күрөшүүдө жана алдын алууда адилеттүүлүк системасынын ролу зор мааниге ээ. Бул зомбулуктун алдын алуу, жарандарды зомбулуктан коргоо жана күнөөлүүлөрдү жазалоо менен гана чектелбестен, жабырлануучулар өз укуктарынын бузулушуна байланыштуу зыянды калыбына келтирүү үчүн ар түрдүү укук коргоо чараларына ээ болушун камсыз кылуу үчүн да маанилүү.

Аялдарга карата зомбулук жана үй-бүлөлүк зомбулук менен байланышкан иштерди караган бардык сот органдары өз ыйгарым укуктарынын алкагында макулдашылган түрдө иш

алып баруусу керек. Полиция менен прокуратуранын ортосундагы тыгыз кызматташтык жана консультациялар үй-бүлөлүк зомбулук учурларында өзгөчө маанилүү. Полиция менен прокуратуранын ортосундагы натыйжалуу кызматташтык модели «иликтөө боюнча жалпы максаттарга негизделиши, далилдердин түрлөрү боюнча биргелешкен жетекчилик принциптерди (айрыкча тастыктоочу далилдер) колдонуусу жана макулдашылган иш-аракеттер протоколдорун сактоосу» керек. Прокуратура менен полиция ишти кантип жүргүзүү, өзгөчө жабырлануучуга коркунучту баалоо боюнча өз ара түшүнүшүүгө жетишүү үчүн ачык баарлашуусу керек. Сот системасынын субъектилери, өзгөчө, сот системасынын жооп чараларынын алкагында жабырлануучулардын коопсуздугун камсыз кылуу милдетин баса белгилеген жалпы принциптерди жетекчиликке алышы керек.

Эл аралык адам укуктары боюнча органдар, анын ичинде БУУнун келишимдик органдары жана атайын мандат ээлери, өздөрүнүн чечимдеринде, сунуштарында жана саясий талкууларында тиешелүү экспертизанын принцибин таанышат.⁶⁹

АБЖК №19 жалпы сунуштамада тиешелүү экспертизанын принцибине биринчи жолу шилтеме кылып, мамлекеттерди аялдарды зомбулуктан коргоо үчүн тиешелүү экспертизаны көрсөтпөгөн учурда жеке адамдардын аракеттери үчүн жоопкерчиликке тарткан.⁷⁰

КР Европа Кеңешинин мүчөсү болбосо да ушул Аналитикалык жазманын мурунку бөлүмдөрүндө белгиленгендей, «Стамбул Конвенциясына»⁷¹ жана анын түшүндүрмө баяндамасына⁷², ошондой эле АУЕСтин практикасына кайрылуу маанилүү деп эсептейбиз, анткени алар үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана токтотуу боюнча пайдалуу жана толук маалымдама документтери болушу мүмкүн. Белгилей кетчү нерсе, Стамбул Конвенциясына Европа Кеңешинин мүчөсү эмес башка мамлекеттер да кошула алат, ошондуктан КР бул документти ратификациялоону карап чыгышы керек.⁷³

⁶⁹ Ошондой эле караңыз: АБФЖК, №19 жалпы сунуштама: Аялдарга карата зомбулук, 1992-жылы өзүнүн 11-сессиясында Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу боюнча Комитет тарабынан кабыл алынган, 9-пункт; БУУнун башкы катчысы, аялдарга карата зомбулуктун бардык түрлөрү боюнча терең изилдөө, 73, 89, Г.А. Res. 48/104, 4(c), (d) беренеси БУУнун документи. A/RES/48/104 (20-декабрь 1993-жыл) жана БУУнун документи A/61/122/Add.1 (6-июль 2006-жыл); 1994-жылдагы Аялдарга карата зомбулукту жоюу декларациясынын (DAWW) 4-беренеси.

⁷⁰ АБФЖКнын №19 жалпы сунуштамасы (1992), 9-пара.

⁷¹ Аялдарга карата зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча Европа Кеңешинин Конвенциясы (Стамбул Конвенциясы), Стамбул, 11-май 2011-жыл (расмий эмес котормо). Бул даректе жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/16806b0687>

⁷² Стамбул Конвенциясына түшүндүрмө баяндама (мындан ары - Түшүндүрмө баяндама), 279-пункт. // Орусча версиясы төмөнкү даректе жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/explanatory-ic-rus-web/16808e9a2a>.

⁷³ Кыргыз Республикасы ЕККУга 1992-жылдын 30-январында кирген. 1992-жылдын 8-июнунда Кыргыз Республикасы 1975-жылдын 1-августунда (ЕККУнун чакырылган күнү) кабыл алынган Хельсинки Корутунду актысына жана 1994-жылдын 3-июнунда Европалык коопсуздук боюнча Париж хартиясына кол койгон.

КР ЕККУнун мүчөсү болуп саналат,⁷⁴ ал эми бул уюмдун алкагында аялдарга карата зомбулукту токтотуунун маанилүүлүгү да тастыкталган. Атап айтканда, ЕККУнун Министрлер кеңешинин аялдарга карата зомбулуктун алдын алуу жана токтотуу жөнүндө чечими (2005) ЕККУнун мүчө мамлекеттерин «гендердик зомбулукту кылмыштуу аракеттердин катарына киргизген жана тийиштүү укук коргоо чараларын караган мыйзамдарды кабыл алууга жана колдонууга», ошондой эле «аялдардын зомбулукка кабылган бардык учурларында толук, бирдей жана өз убагында адилеттүүлүккө жана натыйжалуу укук коргоого жетүүсүн камсыз кылууга» чакырат.

АУЕС үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу бир катар сот чечимдеринде башка бир адамдын кылмыштуу аракеттеринен өмүрү коркунучта болгон адамды коргоо боюнча бийликтин милдетин тааныган.⁷⁵

АУЕСтин тиешелүү экспертизанын стандарты боюнча соттук практикасы төмөнкү учурларда мамлекеттик органдардын тиешелүү экспертизаны көрсөтпөгөн учурда мамлекеттин жоопкерчилигин аныктайт:⁷⁶

1. алдын алуу/коргоо;
2. иликтөө;
3. кылмыштык куугунтуктоо;
4. үчүнчү тараптар тарабынан жасалган мыйзам бузуулар үчүн жазалоо;
5. жабырлануучуларга компенсация берүү.

Тиешелүү экспертизанын стандартын үй-бүлөлүк зомбулук учурларына колдонуу Стамбул Конвенциясынын 5 (2)-беренесинде кодификацияланган: «Тараптар бул Конвенциянын чөйрөсүнө кирген зомбулук актыларынын алдын алуу, иликтөө, жазалоо жана компенсация берүү максатында тиешелүү экспертизаны көрсөтүү үчүн зарыл мыйзамдык жана башка чараларды көрүшөт, аларды мамлекеттик эмес субъектилер ишке ашырат».

⁷⁴ 2005-жылдын 6-декабрындагы MC.DEC/15/05, аялдарга карата зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү жөнүндө №15/05 Министрлер кеңешинин чечиминин 4-пунктун караңыз. Бул жерде жеткиликтүү: <http://www.osce.org/mc/17451?download=true>.

⁷⁵ Караңыз, мисалы, Опуз Түркияга каршы, №33401/02 2009; Айдын Түркияга каршы, 57/1996/676/866, 1997; «А. Хорватияга каршы», Арыз № 55164/08, 2010, 60-пункт; Бранко Томасич жана башкалар, арыз № 46598/06, 2009-ж., Беваква Болгарияга каршы, арыз № 71127/01 2008, 65-пункт; сот иши «Контрова Словакияга каршы», Арыз № 7510/04, 2007, 49-пункт. // Бул иштердин кыскача баяндамасын караңыз: Манн Л., Саркисян Л. Арменияда аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулукка каршы зомбулуктун алдын алуу жана күрөшүү : окуу курсу. Ереван, 2018 С.32-46. Оригинал англис тилинде. тил жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/eur-justice-eng/168093c14a>

⁷⁶ Иш «А. Хорватияга каршы, Арыз № 55164/08, 2010; иш "Беваква Болгарияга каршы", арыз № 71127/01, 2008-ж.; иш "Контрова Словакияга каршы", арыз № 7510/04, 2007. Караңыз: ошол эле жерде.

i. Сотко чейинки өндүрүш баскычында мамлекеттин милдеттери

Бул жерде сотко чейинки өндүрүш этабындагы милдеттенмелерди карайбыз.

Алдын алуу/коргоо тиешелүү экспертизанын стандартын сактоодо мамлекеттин биринчи милдети жабырлануучуларды тийиштүү коргоону камсыз кылуу аркылуу зомбулуктун алдын алуу болуп саналат. АУЕС мамлекеттердин бул милдетти аткаруу үчүн 2-3-жана 8-беренесиндеги позитивдүү милдеттерин белгилеген, алар тиешелүүлүгүнө жараша жашоого укукту, кыйноолорго жана ырайымсыз мамилелерге тыюу салууну жана жеке жана үй-бүлөлүк жашоого сый көрсөтүү укугун коргойт. Мисалы, «Опуз Түркияга каршы» ишинде АУЕС позитивдүү милдетти 2-беренеге ылайык мындайча аныктаган: «Мамлекеттин негизги милдети – жеке адамдарга каршы кылмыштардын алдын алуу үчүн натыйжалуу кылмыш-укуктук жоболорду ишке киргизүү жана мындай жоболорду бузууга жол бербөө, аларды токтотуу жана жазалоо үчүн укук коргоо механизмдерин колдонуу аркылуу жашоого укукту камсыз кылуу. Бул ошондой эле тиешелүү шарттарда жашоосу коркунучта болгон адамды башка адамдын кылмыштуу аракеттеринен коргоо үчүн бийликтин алдын алуу чараларын көрүү боюнча позитивдүү милдетин камтыйт». ⁷⁷

Мамлекеттин 2-беренеге ылайык жашоого укукту коргоо үчүн «алдын алуучу чараларды көрүү» позитивдүү милдетин карап жатып АУЕС төмөнкү стандартты белгилеген: «Бийликтер ошол учурда үчүнчү тараптын кылмыштуу аракеттеринин натыйжасында белгиленген адамдын жашоосу үчүн реалдуу жана түздөн-түз коркунуч бар экенин билишкенби же билүүлөрү керек беле жана алар бул тобокелчиликтин алдын алуу үчүн тиешелүү чараларды көргөнбү». ⁷⁸

Иликтөө

Тиешелүү экспертизанын стандарты мамлекеттерден кылмыштарды, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу кылмыштарды тийиштүү жана натыйжалуу иликтөөнү (экинчи милдет) талап кылат. АУЕС «Бранко Томашич жана башкалар Хорватияга каршы» ишинде 2-берененин маңызы боюнча өз бүтүмүн чыгарганда, ал ошондой эле 2-берененин процессуалдык аспектилери «күч колдонуу натыйжасында адамдар каза болгон учурларда расмий түрдө натыйжалуу иликтөө жүргүзүлүшүн» талап кыларын белгилеген. ⁷⁹

АУЕС мындайча уланткан: «Мындай тергөө жүргүзүүнүн негизги максаты жашоого болгон укукту коргоону камсыз кылган улуттук мыйзамдарды натыйжалуу жүзөгө ашыруу болуп саналат. Бийлик органдары окуяга байланыштуу далилдерди алуу үчүн жетиштүү кадамдарды жасашы керек. Эгерде тергөөнүн жүрүшүндө кандайдыр бир кемчилик келип

⁷⁷ Опуз Түркияга каршы, Арыз № 33401/02, 2009, 128-пункт; дагы караңыз Бранко Томасич жана башкалар Хорватияга каршы, Арыз № 46598/06, 2009, 49-пункт.

⁷⁸ Опуз Түркияга каршы, Арыз № 33401/02 2009, 130-параграф.

⁷⁹ Иш Бранко Томасич жана башкалар Хорватияга каршы, № 46598/06 арыз, 2009, 62-параграф.

чыкса, бул анын өлүмдүн себебин аныктоого же бул үчүн жооптуу адамды же адамдарды аныктоого жөндөмдүүлүгүнө доо кетирсе, бул стандартты бузууга алып келиши мүмкүн. Кандай гана ыкма колдонулбасын, бул маселе алардын маалыматына жеткенден кийин бийлик органдары өз ыктыяры боюнча аракет кылышы керек». ⁸⁰

Ошентип, 2-берене боюнча мамлекеттердин милдеттенмеси "ex officio" (коомдук айыптоо тартибинде, б.а. мамлекеттин демилгеси менен) тергөө жүргүзүүнү талап кылат. ⁸¹ 14 жашар кызды көп жолу зордуктоого байланыштуу "МК Болгарияга каршы" ишинде АУЕС мамлекеттер АУЕСТин 3- (кыйноого жана катаал мамилеге тыюу салуу) жана 8-беренесине (жеке жашоого сый мамиле кылуу укугу) ылайык, тергөө жүргүзүүгө милдеттүү экенин чечкен. ⁸²

3-берене боюнча тергөө жүргүзүүгө мамлекеттин милдеттенмеси жөнүндө АУЕС мындай деп айткан: «Конвенциянын 3-беренеси расмий тергөө жүргүзүү боюнча милдеттенмени жаратат. Мындай милдеттенме принципиалдуу түрдө мамлекеттик агенттердин кыйноо учурлары менен гана чектелбеш керек». ⁸³

8-берене боюнча мамлекеттин милдеттенмеси жөнүндө АУЕС мындай деп түшүндүргөн: «8-берененин аткарылышын камсыз кылуу каражаттарын тандоо негизинен жеке адамдардын аракеттеринен коргоо чөйрөсүндө мамлекеттин ыктыярына жараша болушу мүмкүн. Бирок зордуктоо сыяктуу оор кылмыштарды натыйжалуу чектөө үчүн кылмыш-жаза мыйзамдары талап кылынат, анткени бул учурда негизги баалуулуктар жана жеке жашоонун маанилүү аспекти лери коркунучта болот. Атап айтканда, балдар жана башка аялуу адамдар натыйжалуу коргоого укуктуу»/ ⁸⁴

"Айдын Түркияга каршы" ишинде АУЕС мамлекет зордуктоо жана кыйноо курмандыгына күбөлөрдү издебей, тийиштүү тергөө жүргүзгөн жок деген тыянакка келген. ⁸⁵ АУЕС жапа чеккен адамдын айтымында, "көз карандысыз тергөө жана кылмыш-жаза саясатынын

⁸⁰ Ошол жерде.

⁸¹ Прокуратура "ex officio" мамлекеттик айыптоо жолу менен кылмыш жоопкерчилигине тартууну билдирет. Ошентип, эл аралык стандарттарга, анын ичинде АУЕСТин юриспруденциясына жана Стамбул Конвенциясына ылайык, сот адилеттигине жетүүнү камсыз кылуу үчүн бийлик органдары гендердик зомбулуктун бардык учурларына, анын ичинде ex officio куугунтуктоо аркылуу олуттуу жооп берүүгө милдеттүү. мамлекеттин демилгеси). Ошондой эле АБФЖКнын №35 жалпы сунуштамасында катышуучу-мамлекеттер төмөнкүлөргө милдеттүү деп айтылат: «Жабырлануучулардын сот адилеттиги системасына жана сотторго натыйжалуу жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу; бийлик органдары аялдарга карата гендердик зомбулуктун бардык учурларына, анын ичинде кылмыш-жаза мыйзамдарын колдонуу жана зарыл болгон учурда, адилеттүүлүк, калыстык, өз убагында жана адилеттүүлүк принциптеринин негизинде кылмыш жасаган деп шектелген адамдарды сот жообуна тартуу аркылуу тийиштүү чара көрүүнү камсыз кылуу. тездик жана тийиштүү жаза колдонуу».

⁸² Иш «М.С. Болгарияга каршы, Арыз №39272/98, 2004, 150-153-пункттар.

⁸³ Ошол эле жерде, 151-пункт.

⁸⁴ Ошол эле жерде, 150-пункт.

⁸⁵ Иш: Айдын Түркияга каршы, Арыз № 23178/94, 1997-ж.

жоктугу", "арыз ээлерин коркутуп-үркүтүүнүн кеңири таралгандыгы жана медициналык көрсөтмөлөрдү алуу үчүн кесиптик стандарттардын жоктугу" болгон деген пикирин кабыл алган.⁸⁶

Үчүнчү милдеттенме мамлекеттин кылмыш жасагандарды калыс жана натыйжалуу сот (кылмыш) жоопкерчилигине тартууну камсыз кылуу. Бул маселе үй-бүлөлүк зомбулук учурларында өзгөчө мааниге ээ болот, анткени зомбулук цикли көбүнчө жапа чеккендерди өз дооматтарын кайтарып алууга алып келет.

Бул учурда АУЕС Европа Кеңешинин башка мүчө мамлекеттеринин тажрыйбасынан, «кылмыштын канчалык олуттуу экенине же келечекте кылмыш жасоо коркунучу канчалык жогору болсо, жапа чеккендер өз даттанууларын кайтарып алса да коомдук кызыкчылыктар үчүн соттук куугунтуктоо улантылышы керек экенине» тыянак чыгарган.⁸⁷

Ал бул жагдайда үй-бүлөлүк зомбулук учурларына мүнөздүү бир катар өзгөчөлүктөрдү белгилеген. Анда баса белгиленген: «[Кылмышкердин] арыз ээсине жана анын энесине карата зомбулуктун күчөшү болгон. Анын жасаган кылмыштары алдын алуу чараларын актагандай эле олуттуу болгон жана жапа чеккендердин ден соолугуна жана коопсуздугуна коркунуч бар болчу. Мамилелер тарыхын карап чыгып, кылмышкердин үй-бүлөлүк зомбулук тажрыйбасы бар экени жана ошону менен бирге келечекте зомбулук коркунучу бар экени айкын болгон».⁸⁸

Мамлекеттер этияттык стандартын сактоо принцибине ылайык, укук бузуулар мамлекеттик кызматкерлер же жеке адамдар тарабынан жасалганына карабастан адам укуктарын бузуу учурларын иликтеп, аларды жасагандарды кылмыш жоопкерчилигине тартып, жоопко тартууга милдеттүү. Ошентип, «Х жана У Нидерландияга каршы» (X and Y v the Netherlands) (1985-ж.) ишинде АУЕС милдеттенмелер мамлекеттерден укуктарды бузбоодон тышкары, адам укуктарын башка жеке адамдар тарабынан коргоого багытталган чараларды көрүүнү талап кыларын чечкен (23-пункт). «МК Болгарияга каршы» (M.C. v Bulgaria) (2003-ж.) ишинде АУЕС укуктарды коргоо милдеттенмелери расмий тергөө жүргүзүү жана зордуктоо үчүн натыйжалуу жаза колдонуу милдетин камтый турганын аныктаган (149–153-пункттар). «Маслова Россия Федерациясына каршы» (Maslova v Russia) (2009-ж.) ишинде АУЕС «зордуктоо курмандыгы үчүн өтө кордоочу мүнөздөгү кылмыш болуп саналат жана бул мамлекеттин натыйжалуу тергөө жүргүзүү милдетин өзгөчө мааниге ээ кылат» деп чечкен (91-пункт). Натыйжалуу расмий тергөө күнөөлүү адамдарды аныктап жана жазага тартууга алып келиши керек. АУЕС практикасында аныкталган тергөө натыйжалуулугунун минималдуу стандарттары тергөө «көз карандысыз, калыс жана коомчулукка ачык» болушу жана тергөө органдары кылдаттык жана тез аракеттенүү менен иш алып баруусу керек экенин камтыйт (91-пункт). Ошондой эле АУЕС улуттук бийлик органдары үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу максатында алдын алуу чараларын көрүү милдетине ээ экенин белгилеген, эгерде алар ошол

⁸⁶ Ошол эле жерде.

⁸⁷ Ошол эле жерде? 139-пункт.

⁸⁸ Иш Бранко Томасич жана башкалар Хорватияга каршы, Арыз № 46598/06, 2009, 50-пункт.

учурда «адамдын жашоосу же ден соолугу үчүн реалдуу жана түздөн-түз коркунуч» бар экенин билиши керек болсо (караңыз: «Контрова Словакияга каршы» (2007-ж.), «Опуз Түркияга каршы» (2009-ж.) жана «Гайдуова Словакияга каршы» (Hajduova v Slovakia) (2010-ж.) иштеринин чечимдерин). Башкаруучу органдар коркунучтар физикалык зомбулукка айлана электе эле жагдайга кийлигишүүсү керек. Башкармалыктар кээде жапа чеккен адамдын каалоосуна каршы болсо да кызматтык абалына жараша ex officio иш-аракет кыла алышат (караңыз: «Гайдуова Словакияга каршы» ишинин чечимин).

Стамбул конвенциясынын 55-беренеси үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча жапа чеккен адамдын соттук куугунтуктоого катышуу ниети жөнүндө АУЕСтин "Опуз Түркияга каршы" ишинде белгиленген этияттык стандартын кодификациялайт. Ал боюнча: «Конвенциянын 35, 36, 37, 38 жана 39-беренелерине ылайык аныкталган укук бузуу боюнча тергөө же соттук куугунтуктоо толугу менен жапа чеккен адамдын арызынан же даттануусунан көз каранды болбошу керек, эгерде укук бузуу толугу менен же жарым-жартылай тараптын аймагында жасалса, жана жапа чеккен адам өз арызын же даттануусун кайтарып алса да процедуралар улантылышы керек». Стамбул конвенциясынын Түшүндүрмө баяндамасында 55-берененин максаты «жабырлануучуга мындай иштерди баштоо жана айыптоочу өкүм чыгаруу үчүн жоопкерчиликти жүктөбөй туруп, кылмыш иштери боюнча тергөө жана соттук териштирүү жүргүзүүнү камсыз кылуу» деп айтылат.

Бул «...Конвенцияда каралган көптөгөн кылмыштар үй-бүлө мүчөлөрү, жакын өнөктөштөр же жапа чеккен адамдын социалдык чөйрөсүнө түздөн-түз кирген адамдар тарабынан жасалып, бул уялуу, коркуу жана алсыздык сезимдерине алып келет, бул арыздардын аз санына жана натыйжада өкүмдөргө алып келет» деген фактыны түшүндүрөт. Ошондуктан укук коргоо органдары далилдерди, мисалы, материалдык далилдерди, күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн, медициналык кароолорду ж.б. чогултуу үчүн алдын ала тергөө жүргүзүшү керек. Анткени соттук териштирүү, жок дегенде, жапа чеккен адам өз арызын же даттануусун кайтарып алган учурда да, физикалык зомбулук сыяктуу олуттуу кылмыштар боюнча, өлүмгө же денеге залал келтирген учурларда болушу керек».⁸⁹

Жогоруда айтылгандай, АУЕС «Опуз Түркияга каршы» ишинде « жапа чеккендер өз даттанууларын кайтарып алса да башкаруу органдары этияттык чараларын көргөнбү» деген «негизги» маселе боюнча тыянак чыгарган.⁹⁰

Бул жагдайда АУЕС коомдук айыптоо тартибинде жоопко тартууда эске алуу керек болгон факторлорду аныктоо үчүн Европа Кеңешинин башка мүчө мамлекеттеринин тажрыйбасына кайрылган. Ал төмөнкү факторлорду белгилеген:

- кылмыштын олуттуулугу;

⁸⁹ Ошол эле жерде, 280-пункт.

⁹⁰ Опуз Түркияга каршы, Арыз №33401/02, 2009, 131-параграф.

- жапа чеккен адамдын жаракаттары физикалык же психологиялык экени;
- айыпталуучу курал колдонгонбу;
- айыпталуучу кол салуудан кийин кандайдыр бир коркутууларды жасаганбы;
- айыпталуучу кол салууну пландаганбы;
- үй-бүлөдө жашаган ар кандай балдарга тийгизген таасири (анын ичинде психологиялык);
- айыпталуучунун кайра кылмыш жасоо ыктымалдыгы;
- жапа чеккен адамдын же бул ишке тиешеси бар же болушу мүмкүн болгон башка адамдын ден соолугуна жана коопсуздугуна туруктуу коркунуч;
- жапа чеккен адам менен айыпталуучунун мамилелеринин учурдагы абалы жана жапа чеккен адамдын каалоосуна каршы соттук куугунтуктоону улантуунун бул мамилелерге тийгизген таасири;
- мамилелердин тарыхы, айрыкча мурда башка зомбулук болгонбу;
- айыпталуучунун мурдагы криминалдык тарыхы, айрыкча мурдагы зомбулук.⁹¹

Бул факторлор АУЕС тарабынан келтирилген үй-бүлөлүк зомбулук боюнча иштерди коомдук айыптоо тартибинде козгоо учурунда прокурорлорго жана тергөөчүлөргө пайдалуу көрсөтмө болушу мүмкүн. Мындан тышкары, Түркиядагы учурдагы улуттук мыйзамдарга карата АУЕСтин мамилесин мисал катары келтирүүгө болот, анда жапа чеккен адамдын жаракаттары 10 күндүк ишке жарамсыздыкка алып келген учурларда гана мамлекеттик куугунтуктоо жүргүзүлүшүнө уруксат берилген. АУЕС ошол учурдагы мыйзамдык базанын, атап айтканда, оорунун жараксыздыгы боюнча минималдуу 10 күндүк талап, үй-бүлөлүк зомбулуктун бардык формалары үчүн жаза берүү системасын түзүү жана натыйжалуу колдонуу боюнча мамлекеттин милдеттенмелеринин талаптарына жооп бербегенин аныктаган.

Россия Федерациясына байланыштуу иштер боюнча АБФЖК жана АУЕС РФдан үй-бүлөлүк зомбулук боюнча кылмыш иштери "жапа чеккен адамдын жеке айыптоо кылмыш ишин козгоого мамлекеттин даярдыгына карабастан" козголушун жана күнөөлүүлөр куугунтукка алынып, жазага тартылышын камсыздоону талап кылган.⁹²

⁹¹ Опуз Түркияга каршы, Арыз №33401/02, 2009, 138-пункт.

⁹² Караңыз Х жана У Россия Федерациясына каршы (Коммуникация № 100/2016) §§7.5 жана 11(b)(ii) Бул жерде жеткиликтүү: <https://juris.ohchr.org/casedetails/2658/en-US>

Ошентип, АУЕС кылмышкерлердин жасаган кылмыштарынын оордугун эске алуу менен, прокуратура органдары жапа чеккен адамдар өз даттанууларын кайтарып алса да коомдук кызыкчылыктар үчүн ишти улантууга мүмкүнчүлүк алышы керек деп эсептейт.⁹³

Мамлекеттин этияттык стандарты үй-бүлөлүк зомбулук боюнча тергөө жана соттук куугунтуктоо (айыптоо) үчүн негизги жоопкерчилик жапа чеккен адамдын өзүндө эмес, полиция жана прокуратура органдарында экенин так белгилейт. Мамлекеттер гендердик зомбулукка каршы «башкармалыктардын бардык учурларга туура чара көрүүсүн, анын ичинде кылмыш мыйзамдарын колдонуу жана зарыл болсо, болжолдуу күнөөлүүлөрдү сотко тартуу үчүн адилеттүүлүк, калыстык, өз убагында жана ыкчамдык принциптерине ылайык тиешелүү жазаларды колдонуу менен *ex officio* куугунтуктоону» камсыз кылышы керек.⁹⁴

viii. Камакка алуу жана соттук куугунтуктоону колдогон саясат

- Полиция кызматкерлери жана прокурорлорду окутуу жана даярдоого карабастан бул адистердин көпчүлүгү аялдарга карата зомбулук, өзгөчө үй-бүлөлүк зомбулук кылмыш эмес деп эсептешет. Полиция кызматкерлери көп учурда аялдарга карата зомбулук үчүн күнөөлүүгө эскертүү берүү менен чектелишет, анын ордуна камакка алуу сыяктуу чечкиндүү чараларды көрүшпөйт. Көпчүлүк учурда прокурорлор аялдарга карата зомбулук боюнча иштерди жапа чеккен адам/зомбулуктан аман калган адам ишенимге татыктуу эмес деп кабыл алуудан жана/же далилдерди топтоо кыйын болгондуктан козгобойт. Мындай маселелерди чечүү үчүн ар кандай саясаттар кабыл алынган, анын ичинде милдеттүү камакка алуу жана соттук куугунтуктоо, камакка алууну жана соттук куугунтуктоону колдоо. Милдеттүү камакка алуу саясаты полиция кызматкерлеринен кылмыш жасалганын божомолдой алган шарттарда күнөөкөрдү камакка алууну талап кылат. Мындай саясатты ишке ашырууда полиция альтернативдик жазаны колдонбошу керек жана иш эч кандай өзгөчө учурларсыз каралышы керек.

Ошентип, Испанияда полиция жабырлануучу/зомбулуктан аман калган адам үчүн олуттуу коркунуч бар деп эсептесе же полиция кылмышкердин кылмыш жасаганына күбө болсо камакка алуу саясатын карманат.

ix. Ортомчулукка тыюу салуу

Ортомчулук (элдештирүү максатында кийлигишүү) бир катар өлкөлөрдүн аялдарга карата зомбулукка байланыштуу мыйзамдарында кылмыш-жаза жана үй-бүлө укугу боюнча процесстерге альтернатива катары сунушталат. Бирок аялдарга карата зомбулук иштерин кароодо ортомчулук колдонулганда бир катар маселелер жаралат. Ортомчулук бул иштерди кылдат соттук териштирүүдөн чыгарат, эки тарап тең өз кызыкчылыктарын коргоого бирдей укуктуу дегенди билдирет, эки тарап тең зомбулукка бирдей деңгээлде күнөөлүү деген

⁹³ Ошол эле жерде, 145-пункт.

⁹⁴ №35 жалпы сунуштама, §44.

божомолду чагылдырат жана кылмышкердин жоопкерчилигин азайтууга алып келет. Көп өлкөлөр аялдарга карата зомбулук иштерин кароодо ортомчулукка тыюу салышат. Мисалы, 2004-жылы Испанияда кабыл алынган гендердик зомбулуктан коргоо боюнча комплекстүү чаралар жөнүндө Органикалык мыйзам аялдарга карата зомбулук иштерин кароодо ортомчулуктун бардык түрүнө тыюу салат. Мамлекеттердин мыйзамдары аялдарга карата зомбулуктун бардык учурларында ортомчулукка соттук териштирүүнүн башталышына чейин жана анын жүрүшүндө да тыюу салуу керек. Стамбул Конвенциясы (48-берене) аялдарга карата зомбулук учурларында милдеттүү альтернативалуу талаштарды чечүү процедураларына тыюу салат. Ал мамлекеттерден талап кылат: «Аялдарга карата зомбулуктун бардык формаларына байланыштуу талаштарды чечүүнүн милдеттүү альтернативалуу процесстерине, анын ичинде ортомчулукка жана элдештирүүгө тыюу салуу». АБФЖКнын №33 жалпы сунуштамасы аялдардын адилеттүүлүккө жетүүсүнө кеңири маанини камтып, мамлекеттерге «аялдарга карата зомбулуктун, анын ичинде үй-бүлөлүк зомбулуктун эч кандай шартта альтернативдүү талаштарды чечүү процедураларына өткөрүлбөшүн камсыз кылууну» сунуштайт. Түшүндүрмөдө айтылгандай, үй-бүлөлүк зомбулуктан жапа чеккендер «күнөөлүү менен бирдей деңгээлде альтернативдүү талаштарды чечүү процессине эч качан катыша алышпайт». Өзүнүн №33 жалпы сунуштамасында Адилеттүүлүккө жетүү боюнча АБЖК гендердик стереотиптерди аялдардын адилеттүүлүккө жетүү үкүгүн ишке ашырууга тоскоолдук кылган негизги кыйынчылык деп атаган. Эң кеңири тараган стереотиптер:

- «Эмне үчүн ал кеткен жок?» - башкача айтканда, эгерде үй-бүлөлүк зомбулуктан кийин да зомбулуктун курмандыгы мамиледе калса, демек, ага ыңгайлуу болгон же зомбулук анчалык олуттуу эмес болгон;

- «Эгерде ал коопсуздугу үчүн чындап кабатырланса, полицияга кайрылмак». Тескерисинче, аман калгандар же алардын мыйзамдуу өкүлдөрү эмне үчүн кетпей калганын көп түшүндүрүшкөн, мисалы: «Ал андан кеткиси келген, бирок алардын ата-энеси уруксат бербеген, анткени ал жалгыз калат жана эч кимге керек болбой калат»;

- «Ал баарына чыдашы керек, анткени алар үйлөнүшкөн»;

- «Ал андан кетти, бирок тынч койбой дайым аңдып жүргөн. Ал андан корккон»;

- «Полицияга кайрылган жок, анткени мисал келтирсек, аны зомбулук жасаган адам же анын туугандары коркутуп-үркүтүшкөн же полицияга ишенген эмес ж.б.»

Соттор көбүнчө аялдар өздөрүн коргоо ордуна, кандай шарт болбосун, зомбулуктан кача алат же өздөрүн коргой алат деп ойлошот. Же болбосо эки тарап элдешет деп божомолдойт.

95

⁹⁵ Үй-бүлөлүк зомбулук учурларында өзүн-өзү коргоо үкүгү: сот адилеттиги системасындагы стереотиптер жана жек көрүү (Россиянын мисалы). Бул жерде жеткиликтүү: https://ehrac.org.uk/ru/blog/the-right-of-self-defence-in-domestic-violence-cases-stereotypes-and-biases-in-justice-systems-using-the-example-of-russia/#_ftnref13

Ушул коркунучтардан улам дүйнөнүн көптөгөн аймактарында жакын өнөктөштөрдүн зомбулугу учурларында ортомчулукка тыюу салынган. Расмий эмес адилеттүүлүк механизмдери жапа чеккендер үчүн олуттуу коркунуч жаратышы мүмкүн, зомбулуктун күчөшүнө туш болушу мүмкүн. Мындан тышкары салттуу гендердик нормалар ортомчулукта аялдардын ролуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Бул процесстерде аялдар көп учурда социалдык топтун гармониясын сактоо үчүн жеке укуктарын тобокелге салышы мүмкүн. Комитет ортомчулукту колдонуу жапа чеккендердин укуктарын мындан ары бузууга жана күнөөлүүлөрдүн жазасыз калышына алып келиши мүмкүн экенин белгилейт, анткени [элдештирүү] көп учурда патриархалдык баалуулуктарга негизделет жана бул аялдардын адилеттүүлүккө жана укук коргоо каражаттарына жетүүсүнө терс таасирин тийгизет. Башка факторлор, мисалы, коррупция, мамлекеттик саясат жана приоритеттер, ошондой эле ортомчулардын начар көндүмдөрү ортомчулуктун натыйжалуулугуна таасир этиши мүмкүн. Ортомчулардын гендердик сезимталдыгынын жоктугу чоң тынчсызданууну жаратат. АБЖК "альтернативдүү талаштарды чечүү жол-жоболору бардык укук тармактарында аялдардын соттук жана башка укук коргоо каражаттарына жетүүсүн чектебеши жана алардын укуктарынын мындан ары бузулушуна алып келбеши керек" деп өзгөчө сунуш кылат.

х. Далилдерди чогултуу

Белгилей кетчү нерсе, медициналык маалым каттын же зомбулуктун башка физикалык белгилеринин жоктугу тергөөдөн баш тартуу чечимине негиз болбошу керек. Мындай далилдердин жоктугу жапа чеккен адамдын дооматтарынын ишенимдүүлүгүнө эч кандай тиешеси жок. Прокурорлор үчүн жакшы практика - бул иштин материалдарында жапа чеккен адамдын так жана ар тараптуу арызын камсыз кылуу, ал күбө сотто көрсөтмө бербесе да далил катары колдонулушу мүмкүн. Жапа чеккен адамдын арызы сексуалдык зомбулукка байланыштуу болгон инциденттер боюнча, соттук териштирүүнүн ар бир этабында инцидент боюнча керексиз жана кайталанма суроолордон коргоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Жапа чеккен адамдын арызы жазуу жүзүндө же видео форматта болушу мүмкүн. Ишти даярдоонун дагы бир маанилүү аспекти - коргонуу тарабынын жалган, дискредитациялоочу же зыян келтирүүчү далилдерди келтирүү мүмкүнчүлүгүн алдын ала көрүү жана пландоо. Айрыкча күбөгө зыян келтириши мүмкүн болгон, бирок ишке тиешеси жок же далилдүүлүгү жетишсиз далилдерге өзгөчө көңүл буруу керек (мисалы, мурдагы сексуалдык жүрүм-турум боюнча далилдер, репутация, психоактивдүү заттарды кыянаттык менен пайдалануу ж.б.). Аялдарга карата зомбулук учурларында стереотиптерге жана аялдардын жүрүм-туруму, кийими жана жеке жашоосу боюнча божомолдорго негизделген далилдерди келтирүү үчүн басмырлоочу сурак колдонулат. Прокурорлор тергөө учурундагы инциденттерге тиешеси жок жана зыян келтирүүчү далилдерге каршы чыгууга жана жапа чеккендерди/күбөлөрдү коргоого даяр болушу керек.

Айрыкча көңүлдү үй-бүлөлүк жана сексуалдык зомбулук боюнча иштерде соттук-медициналык далилдерди топтоого буруу керек. Гендердик сезимталдыкты жана

жабырлануучуларга багытталган ыкманы камсыз кылуу үчүн соттук-медициналык далилдерди топтоо медициналык мекемеде жеке шартта жүргүзүлүшү керек.⁹⁶

Тергөөчүлөргө далилдерди топтоого жардам берген медициналык кызматкерлер гендердик зомбулуктан жабыркагандар менен иштөөдө гендердик маселелерди эске алуу боюнча окутулушу керек жана текшерүүлөр мүмкүн болушунча аялдар тарабынан жүргүзүлүшү зарыл. Соттук-медициналык далилдерди чогултуу үчүн жүргүзүлгөн бардык медициналык текшерүүлөр учурунда жабырлануучунун купуялуулугу сакталууга тийиш жана тергөөчүлөргө бериле турган жалгыз маалымат соттук-медициналык далилдерге түздөн-түз тиешелүү болушу керек.⁹⁷

Соттук-медициналык далилдерди топтоо бардык географиялык аймактарда жабырлануучулар үчүн жеткиликтүү болушу керек. Соттук-медициналык далилдер тиешелүү учурларда гана чогултулушу керек. "Айдын Түркияга каршы" ишинде прокурор жапа чеккен адамдын зордукталардан мурун кыздыгы болгонун аныктоо үчүн төрт жолу соттук-медициналык экспертизадан өтүүнү талап кылган.⁹⁸

"Ю. Словенияга каршы" ишинде гинеколог-эксперттин көрсөтмөлөрүнө байланыштуу АУЕС мындай деп белгилеген: «[Эксперт] арыз ээсин полициянын тыянактары жана ортопеддердин корутундулары менен тааныштырып, эмнеге ал өзүн анча күчтүү коргобогонун сураган, ошону менен ага изилдениши керек болгон маселеге тиешеси жок суроолорду берген. АУЕСтин ою боюнча, [эксперттин] суроолору жана эскертүүлөрү, ошондой эле өзүнүн эксперттик корутундусунда жасаган укуктук тыянактары анын тапшырмасынан жана медициналык компетенциясынан ашып кеткен. Андан тышкары, [эксперт] сексуалдык зомбулуктан жапа чеккендер менен маектешүү боюнча окутулган эмес окшойт; ошондуктан анын прокуратура жана сот органдарынын юрисдикциясына тиешелүү иштерге аралашуусунун максаты эмнеде экени түшүнүксүз. Эң маанилүүсү, арыз ээси белгилегендей, ал өзүн коргоого аргасыз болгон жана АУЕСтин пикири боюнча, бул кылмыш ишин кароонун чыңалуусун негизсиз күчөткөн».⁹⁹

Кээ бир өлкөлөрдө далилдерди топтоого кылдат мамиле жасалып, жабырлануучуларга медициналык жана соттук далилдерди коопсуз жана купуя шартта тапшыруу үчүн кызматтарга кеңири жеткиликтүүлүк камсыз кылынат. 2005-жылы АКШда кабыл алынган Аялдарга карата зомбулукка жана Адилет министрлигинин ыйгарым укуктарын кайра бөлүштүрүүгө байланыштуу мыйзамга ылайык, штаттар зомбулуктан жабыркагандар кылмышты полицияга билдирбөөнү же укук коргоо системасы менен кызматташуунун башка жолдорун тандаса да бекер соттук экспертизадан өтүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга тийиш. Бирок соттук-

⁹⁶ UNDOC, Полициянын аялдарга карата зордук-зомбулукка эффективдүү реакциясы боюнча колдонмо, Кылмыш-жаза адилеттиги боюнча колдонмонун сериясы. P.57.

⁹⁷ Ошол жерде. С.58.

⁹⁸ Айдын Түркияга каршы, Арыз №23178/94, 1997-ж.

⁹⁹ Ю. Словенияга каршы, Арыз №41107/10, 2015, 113-пункт.

медициналык далилдер бир катар себептерден улам соттук угууларда келтирилбей калышы мүмкүн, анын ичинде жабырлануучунун мындай далилдердин маанилүүлүгүн билбөөсү; медициналык экспертизадан коркуу; ишенимдүү далилдерди топтоого тоскоолдук кылган аракеттер, мисалы, сексуалдык кол салуудан кийин жабырлануучу душка түшсө же тийиштүү кызматтарды издеп көп убакыт коротсо; мындай кызматтардын жоктугу же аялдарга карата зомбулук иштери боюнча далилдерди чогултууга персоналдын жетишсиздиги; ошондой эле кылмыштын мүнөзү. Ошондуктан мыйзамдар кылмышкерлерди

жабырлануучунун/зомбулуктан аман калгандын күбө катары көрсөтмөлөрүнө негизделген кылмыш жоопкерчилигине тартууну жана соттоону камсыз кылышы керек.

Кээде жабырлануучу коркутуп-үркүтүүлөрдөн, уялуудан же башка себептерден улам көрсөтмө берүүнү жана/же арыз жазууну каалабайт. Көрсөтмө берүүнүн милдеттүү альтернативасы – бул жабырлануучунун/зомбулуктан аман калган адамдын катышуусуз соттук териштирүү мүмкүнчүлүгү. Иштин мындай жүрүшү кылмышты адилеттик системасынын олуттуу деп эсептегенин көрсөтүп, ошондой эле жабырлануучунун /зомбулуктан аман калган адамдын коопсуздугуна көмөк көрсөтүшү мүмкүн. Жабырлануучунун/зомбулуктан аман калган адамдын кызыкчылыктарын коргоо системасын бекемдөө үчүн иш бардык этаптарында толук маалымдалуусун камсыз кылуу өтө маанилүү. Мамлекеттердин мыйзамдары төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- мүмкүн болушунча медициналык жана соттук далилдерди туура чогултуу жана сотко берүү;
- чогултулган медициналык жана соттук далилдерди өз убагында текшерүү;
- жабырлануучуга башка адамдын же тараптын, мисалы, эркек туугандын макулдугусуз соттук дарыгердин текшерүүсүнөн өтүүгө мүмкүнчүлүк берүү;
- жабырлануучудан медициналык жана соттук далилдерди көп талап кылбоону камсыз кылуу;
- жабырлануучу көрсөтмө бере албаса же каалабаса, аялдарга карата зомбулук учурларында анын катышуусуз ишти жүргүзүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу.

xi. Жабырлануучулар менен иштөө

Жабырлануучунун жана күбөлөрдүн билдирүүлөрү үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштердеги эң маанилүү далилдер болуп саналат, өзгөчө эгерде жабырлануучу майыптыгы бар болсо. Жабырлануучулар зомбулук көргөндөн кийин көп учурда физикалык жана психологиялык жактан начар абалда болушат. Бирок алар, адатта, дароо эмес, кийинчерээк көрсөтмө бере алышат. Жабырлануучунун билдирүүсү кылмыш жоопкерчилигине тартууну колдой алат жана коопсуздугун камсыз кылуу боюнча маанилүү маалыматтарды бере алат. Ошентип, мүмкүн болгон бардык учурларда жабырлануучуну дароо суракка алууга жана аны

кылмышкерден оолак кылууга бардык аракеттерди көрүү керек. Үй-бүлөлүк жана аялдарга карата зомбулук жабырлануучуларга эмоционалдык таасир этет. Жабырлануучулар:

- эмоционалдык жактан жабыркашы;
- коркушу;
- тынчсызданышы;
- ачууланышы;
- депрессияга түшүшү мүмкүн.

Ошондуктан жабырлануучулар менен иштөө кыйынчылык жаратат. Аларда дагы башка көйгөйлөр болушу мүмкүн:

- ачууланып, зордук-зомбулукка кабылганын мойнуна алуудан баш тартышы, зомбулукту жеңилдетиши же кийинчерээк өз арызынан баш тартуусу мүмкүн;
- кылмышкерди коргоп, полицияга карата агрессия көрсөтүүсү мүмкүн;
- кылмышкердин өч алуусунан коркуусу мүмкүн;
- полицияны зомбулукту токтотуу үчүн эч кандай чара көрбөйт деп коркуусу мүмкүн; полициянын кылмышкерге ишенип, өздөрүнө ишенбей коёт деп коркуусу, жана кылмышкер балдары менен байланышып калат деп коркуусу мүмкүн;
- мамилелер токтосо же кылмышкер түрмөгө түшсө, финансылык жактан кыйналып калам деп тынчсыздануусу мүмкүн;
- мурдагы зомбулук боюнча билдирүүлөрүнөн улам кылмышкер жазаланбагандыктан же кылмышкердин зомбулугунан корголбой калгандыктан ачуулануусу мүмкүн;
- депрессия же травмага байланыштуу зомбулук боюнча суроолорго жооп бербей коюшу мүмкүн.

Экинчи ирет виктимизацияга ¹⁰⁰ жол бербөө максатында жабырлануучу менен маектешкен орган кызматкерлери этият мамиле жасашы керек. Эгерде жабырлануучу өзүн коопсуз сезсе жана ага ишенсе, ишти жүргүзүү үчүн бардык керектүү маалыматты берүү ыктымалдыгы жогору болот. Экинчи ирет виктимизациянын алдын алуу жабырлануучунун өзүн камсыздоону да билдирет. Ошондуктан жабырлануучулар менен үзгүлтүксүз

¹⁰⁰ Экинчи виктимизация” термини жабырлануучуну күнөөлөгөндөн жана бийлик органдарынын жана башка кызмат көрсөтүүчүлөрдүн туура эмес мамилелеринен, жүрүм-турумунан жана практикасынан жабырлануучуга келтирилген кошумча жарааттарды билдирет.

байланышта болуп, алардын коопсуздугун жана бул процесс жөнүндө маалымдуулугун камсыз кылуу керек.

Эл аралык стандарттар адилеттүүлүк секторунун субъектилерине кылмыш иштери боюнча соттук териштирүүдө жабырлануучуларга колдоо көрсөтүүдө жардам берүү үчүн иштелип чыккан.¹⁰¹

Стамбул Конвенциясынын 56-беренесине ылайык, мамлекеттер жабырлануучулардын укуктарын жана кызыкчылыктарын, анын ичинде аларды күбө катары өзгөчө муктаждыктарын коргоо үчүн бардык тергөө жана соттук териштирүү этаптарында зарыл мыйзамдык же башка чараларды көрүүгө тийиш, айрыкча:

- жабырлануучуларга ички укуктун процессуалдык нормаларына ылайык зомбулук тууралуу коркпостон айтып берүүгө, далилдерди келтирүүгө жана өз пикирин, муктаждыктарын жана көйгөйлөрүн түздөн-түз же ортомчу аркылуу билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүү;

- жабырлануучулар менен кылмышкерлердин сот жана укук коргоо органдарынын мекемелеринде мүмкүн болушунча байланышуусуна жол бербөө;

- жабырлануучулар сот өндүрүшүнүн тилин билбесе, көз карандысыз жана компетенттүү котормочулар менен камсыз кылуу;

- жабырлануучуларга ички мыйзамдарда каралган эрежелерге ылайык көрсөтмө берүү мүмкүнчүлүгүн берүү, сот залында шектелген кылмышкердин катышуусуз же тиешелүү коммуникациялык технологияларды колдонуу менен.

Жабырлануучулар кылмышкерден коркуп калышы мүмкүн жана кылмыш ишин кароо учурунда аны менен болгон кандайдыр бир байланыш жабырлануучуга зыян келтириши мүмкүн. Ошондуктан тергөө жана соттук териштирүүнүн бардык этаптарында жабырлануучу менен кылмышкердин байланышын болтурбоо керек. Соттук териштирүү учурунда жабырлануучунун кошумча жаракат алуусунун алдын алуу жана коркутуп-үркүтүүнү болтурбоо үчүн соттор жана сот кызматкерлери сотто жана соттон тышкаркы коргоо чараларын колдонушу керек. Ошентип, жабырлануучунун өзүнчө бөлмөдө көрсөтмө берүүсү, көрсөтмөлөрүн алдын ала жаздыруу же жабырлануучунун видеоконференция аркылуу көрсөтмө берүүсү сыяктуу соттук коргоо чараларын кабыл алуу зарылдыгын баалоо керек. Бул абдан маанилүү, анткени сот иши белгилүү бир инцидентке багытталган болушу мүмкүн, бирок жабырлануучу дайыма катуу жана мажбурлап башкарууга дуушар болгон болушу

¹⁰¹ Атап айтканда, БУУнун Кылмыштын жана ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдалануу жапа чеккендер үчүн сот адилеттигинин негизги принциптери боюнча декларациясын караңыз, UNGA 40/34, 1985.

мүмкүн. Ошондуктан кылмышкер менен болгон кандайдыр бир байланыш зыян келтириши мүмкүн.¹⁰²

"Ю. Хорватияга каршы" ишинде АУЕС Стамбул Конвенциясы мамлекеттерден жабырлануучулардын укуктарын коргоо үчүн мыйзамдык чараларды көрүүнү талап кыларын белгилеген. Мисалы, коркутуп-үркүтүүдөн коргоо, жабырлануучуларды үгүү, алардын пикирлерин, муктаждыктарын жана көйгөйлөрүн кароо жана ички мыйзамдар уруксат берген болсо, шектелген кылмышкердин жоктугунда көрсөтмө берүүнү камсыз кылуу. Мындан тышкары Европа Кеңешинин жабырлануучулардын укуктарын, колдоосун жана коргоосун камсыз кылуу боюнча стандарттары жабырлануучулар менен маектердин негизсиз кечиктирүүсүз жүргүзүлүшүн жана медициналык текшерүүлөрдү минималдаштырууну камтыйт. Жабырлануучунун көрсөтмөлөрү иш боюнча жалгыз түз далилдер болгонун жана коргонууну камсыз кылуу үчүн кайчылаш суроолордун маанилүүлүгүн таанып, АУЕС "адамдын коргонуу укугу коргоонун бардык ыкмаларын чексиз пайдалануу укугун бербейт" деп чечти.¹⁰³ Ошентип, ал мындай чечим чыгарган:

«Сексуалдык зомбулук кылмыштарын жасаган деп айыпталган соттолуучулар менен алардын жабырлануучуларынын ортосундагы тирешүү травма коркунучуна байланыштуу, АУЕСТин пикири боюнча, соттолуучулардын жеке кайчылаш суроолору улуттук соттор тарабынан абдан кылдат бааланууга тийиш, айрыкча интимдүү мүнөздөгү суроолор».¹⁰⁴

АУЕС ошондой эле кайчылаш суроо-жооп күбөлөрдү коркутуу же басмырлоо каражаты катары колдонулбашы керек деген тыянакка келген. Ошентип, сотко чейинки этапта эл аралык стандарттар мамлекеттен кызматкерлер үчүн төмөнкү милдеттерди белгилөөнү талап кылат:

Полиция үчүн:

- аялдарга карата зомбулук учурларында жардам жана коргоо суроо-талаптарына токтоосуз жооп берүү, ал тургай, зомбулук жөнүндө билдирген адам жабырлануучу /зомбулуктан аман калган адам болбосо да;

- аялдарга карата зомбулук учурлары тууралуу билдирүүлөргө артыкчылык берүү.

- арыз алынгандан кийин кылмыш болгон жерде координацияланган тобокелдик баасын жүргүзүү жана зомбулукка кабылган адам үчүн түшүнүктүү тилде сүйлөшүп, тийиштүү аракеттерди жасоо, анын ичинде:

¹⁰² Европа Кеңеши, Аялдарга карата жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: Укук коргоо жана юстиция кызматкерлери үчүн окуу ресурсу. С.78.

¹⁰³ Иш «Ю. в. Хорватия,» Арыз №41107/10, 2015, 106-пункт.

¹⁰⁴ Ошол эле жерде.

- Тараптарды жана күбөлөрдү, анын ичинде балдарды, алардын бири-биринен бөлүнүп, эркин сүйлөшүүсү үчүн айрым бөлмөлөрдө суракка алуу;

- Окуянын чоо-жайын каттоо;

- Зомбулукка кабылган адамга анын укуктары жөнүндө маалымдоо;

- Окуя жөнүндө расмий протокол түзүү;

- Зарыл болсо же ал суранса, жабыркаган аялды жакынкы ооруканага же медициналык пунктка жеткирүүчү транспортту камсыз кылуу;

- Зарылчылык же муктаждык болсо, жабыркаган аялды жана анын балдарын же каржылаган адамдарын ташууга транспорт камсыз кылуу;

- Зомбулук тууралуу кабарлаган адамды коргоо.

Прокуратуранын милдеттери:

• Аялдарга карата зомбулук боюнча ишти козгоодо жоопкерчилик прокуратура органдарына таандык экендигин, жабыркаган аялга эмес, дененин жаракатынын оордугуна же түрүнө карабастан аныктоо;

• Зомбулукка кабылган аялдарды укуктук процесстин бардык этаптарында өзүнө түшүнүктүү тилде убагында жана туура маалымдоону талап кылуу:

○ алардын укуктары;

○ учурдагы юридикалык процесстин этабы тууралуу маалымат;

○ бар болгон кызматтар, колдоо механизмдери жана коргоо чаралары;

○ чыгымдарды калыбына келтирүү жана укуктук система аркылуу компенсация алуу мүмкүнчүлүктөрү;

○ алардын иштерин кароонун чоо-жайлары, анын ичинде угуулардын орду жана убактысы;

○ зомбулук кылган адамдын камактан же түрмөдөн бошотулушу;

○ эгерде прокурор аялдарга каршы зомбулук боюнча ишти тергөөнү токтотсо, анда зомбулукка кабылган аялга тергөөнүн токтотулушунун себептерин түшүндүрүүгө милдеттүү.

4.4.2. Улуттук мыйзамдар

Кыргыз Республикасында кылмыш сотун жүргүзүү тартибин аныктаган негизги нормативдик укуктук актылар:

- Кыргыз Республикасынын Конституциясы (2021-жылдын редакциясы);¹⁰⁵

- Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси (2021-жылдын редакциясы) (мындан ары – КРнын КЖПК);¹⁰⁶

- Кыргыз Республикасынын 2022-жылдын 10-августундагы №91 "Мамлекет кепилдеген укуктук жардам жөнүндө" Мыйзамы (мындан ары - КРнын МТКЖ Мыйзамы), ошондой эле майыптыгы бар аялдар/кыздардын укуктарын коргоо чөйрөсүндөгү атайын рамкалык НПАлар болуп саналат.

2008-жылдын 3-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын №38 "Майыптыгы бар адамдардын укуктары жана кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамы (ары "КРнын МАУК жөнүндө Мыйзам"),

- 2008-жылдын 4-августундагы Кыргыз Республикасынын №184 "Эркектер менен аялдар үчүн бирдей укуктар жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө" Мыйзамы,

- 2017-жылдын 27-апрелиндеги Кыргыз Республикасынын №63 "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Мыйзамы. Кыргыз Республикасынын Конституциясы жана атайын рамкалык мыйзамдар майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоонун мүнөзүн аныктаган эки негизги жобону белгилейт. Ушул аспектке алардын укуктарын коргоонун маанилүүлүгүн КРнын КЖПКсы, ал кылмыш сот өндүрүшүндө пайда болгон бирдиктүү коомдук мамилелерди системалуу жөнгө салат, көрсөтөт. Ошентип, КРнын КЖПК кылмыш сот өндүрүшүнүн түшүнүгүн – сотко чейинки жана соттук өндүрүш катары аныктайт (КРнын КЖПКнын 5-беренесинин 15-пункту). Бул жерде белгилеп кетүү керек, КЖПК (1-берененин 3-бөлүгү) кылмыш сот өндүрүшүн жөнгө салуу маселелеринде өзүнүн артыкчылыгын орнотуу менен башка НПАлардын, анын ичинде майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоону жөнгө салган НПАлардын колдонулушун шектейт. Мисалы, КРнын МАУК жөнүндө Мыйзамынын жоболору майыптыгы бар адамдар үчүн факсимилени колдонуу, аларга маалыматты Брайль шрифтинде которуу ж.б. кылмыш сот өндүрүшүндө ишке ашырылышы керек, башкача айтканда, КЖПКга киргизилиши зарыл. Ошону менен бирге КЖПКнын МУК нормаларын колдонууга тоскоол болгон жоболор жок, тескерисинче, ал Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык күчүнө кирген эл аралык принциптерди жана эрежелерди, ошондой эле эл аралык келишимдерди камтыган кылмыш-процессуалдык мыйзамдарга кирет. Ошондуктан соттор жана башка укук колдонуучу органдар МУКтун

¹⁰⁵ 2021-жылдын 11-апрелинде референдумда (жалпы элдик добуш берүү) кабыл алынган Кыргыз Республикасынын Конституциясы Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 5-майындагы №59 Мыйзамы менен күчүнө кирген.

¹⁰⁶ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси 2021-жылдын 28-октябрындагы №129 (КРнын 2021-жылдын 28-октябрындагы №126 Мыйзамы менен күчүнө кирген).

жоболорун эске алуусу керек, ошондо гана майыптыгы бар адамдардын укуктары толук корголот.

а) Сотко чейинки өндүрүш баскычтары тууралуу

КРнын КЖПКнын 5-беренесинин 50-пункту боюнча сотко чейинки өндүрүш төмөнкүлөрдөн турат:

1. Кылмыш тууралуу арыз, билдирүү Кылмыштардын бирдиктүү реестрине (КБР) катталат;

2. Алдын ала иликтөө;

3. Тергөө;

4. Ишти маанилүү маселелер боюнча кароого даярдоо үчүн прокурор тарабынан иш материалдарын сотко жөнөтүү. КРнын КЖПКнын 20-бөлүмү сотко чейинки өндүрүштү жүргүзүү тартибин жөнгө салат. Кылмыш иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш алдын ала иликтөө жана тергөө формасында жүргүзүлөт. Сотко чейинки өндүрүш КБРга маалымат киргизилген мезгилден тарта иш сотко жөнөтүлгөнгө чейин, кылмыш иши токтотулганга же ага каршы иш козголбогонго чейин башталат (КРнын КЖПКнын 144-беренеси). Ошентип, тергөөчү, прокурор КЖПКнын 148-беренесинде көрсөтүлгөн сотко чейинки өндүрүштү баштоого негиз берген маалымат алынган учурдан тартып дароо КБРга тийиштүү маалыматтарды киргизүүгө милдеттүү.

Сотко чейинки өндүрүш башталгандыгы боюнча кылмыш тууралуу арыз же билдирүү берген адамга кабарланат. Тергөөчү, КБРга катталган сотко чейинки өндүрүшкө чейин алдын ала иликтөөнү дароо баштоого милдеттүү (КРнын КЖПКнын 145-беренеси). Эгерде майыптыгы бар адамдар колдору менен өз алдынча процессуалдык документтерге кол коюуга физикалык мүмкүнчүлүгү жок болсо, сот иштерине катышуучу болгондо майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө мыйзам факсимилени колдонуу мүмкүнчүлүгүн караштырат (3-2-берене). Мыйзам мамлекетте факсимилдик кол коюу (факсимиле) майыптыгы бар адамдардын юридикалык мааниси боюнча жарандын өз колу менен кол коюуга барабар экендигин кепилдейт. Факсимиленин чындыгын нотариус мыйзамда белгиленген тартипте күбөлөндүрөт. Нотариус майыптыгы бар адамдын факсимилдик кол коюусунун чындыгын ырастаган күбөлүк берет. Факсимилдик кол коюу майыптыгы бар адамга он алты жашка чыккандан кийин жасалып, өмүр бою колдонулат. Факсимиле жоголгон учурда анын дубликаты жасалып, ал да нотариалдык тастыктоого алынат. Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө мыйзамдын 3-2-беренесинин 6-бөлүгү боюнча эч ким факсимилдик кол коюуну колдонуу менен өзүнүн жарандык укуктарын ишке ашырууда чектелбеши керек. Бирок, жогоруда белгиленгендей, КЖПКда башка мыйзамдардын нормаларын колдонууга чектөөлөр бар.

Кылмыш жасалганы же даярдалып жатканы тууралуу кабарларды кароо сотко чейинки өндүрүштүн баштапкы этабы болуп саналат. Ошондой эле кылмыш тууралуу арызды кабыл алуудан жана каттоодон баш тартууга уруксат берилбей тургандыгын жана ал мыйзам менен белгиленген жоопкерчиликти алып келерин белгилеп кетүү керек. Сот кылмыш ишин караганда кылмыштын белгилерин же арызды, кылмыш тууралуу кабарды кабыл алуу, каттоо тартибин бузгандыгын аныктаса, бул жөнүндө жеке чечим чыгарууга милдеттүү, ал чечим прокурорго жөнөтүлөт (КРнын КЖПКнын 147-беренесинин 2,3-бөлүктөрү). Бул байланышта, биз зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдарга/кыздарга бул этапта сурдо котормочуну жана башка техникалык каражаттарды бербөөнү укук бузуу катары кароону сунуштайбыз.

Сотко чейинки өндүрүштүн экинчи этабы – алдын ала иликтөө. КРнын КЖПКнын 153-беренесине ылайык, тергөөчү, прокурор КРнын КЖПКнын 148-беренесинде көрсөтүлгөн сотко чейинки өндүрүштү баштоого негиз берген маалымат алган учурдан тартып дароо алдын ала иликтөөнү башташы керек (оор жерди карап чыгуу, күбө катары суракка алуу, экспертиза дайындоо ж.б.). Алдын ала иликтөөнүн жыйынтыктары боюнча тергөөчү, прокурор төмөнкүлөрдүн бирин чечет:

1. кылмыш ишти козгоо;

2. кылмыш ишти козгоодон баш тартуу. Эгерде майыптыкка (мисалы, угуу, көрүү, сүйлөө ж.б.) ээ болгон адам кайрылса, аларга сурдо котормочуну же башка техникалык каражаттарды колдонууга мүмкүнчүлүк берген жоболор жок. Анткени КРнын КЖПКнын 58-беренеси боюнча сөз тергөө жана соттук аракеттердин этабында, анын ичинде сурдо котормочуну колдонуу жөнүндө болуп жатат, бирок алдын ала иликтөө этабында эмес.

КРнын КЖПКнын 21-беренеси да кылмыш сот өндүрүшүндө сурдо котормочунун катышуусун кепилдебейт, анткени ал жерде сот өндүрүшүнүн тилин билбеген адамдар үчүн тилин билген котормочуну камсыз кылуу тууралуу сөз болуп жатат (мамлекеттик же расмий). Ошондой эле башка техникалык каражаттарды, жардамчыларды жана ортомчуларды колдонуу, мисалы, жетектөөчүлөрдү, окуучуларды камсыз кылуу боюнча МУК милдеттенмелери талап кылган жоболор жок.

Сотко чейинки өндүрүштүн үчүнчү этабы – тергөө жана ал кылмыш иш козголгондон кийин гана жүргүзүлөт, андан тышкары КРнын КЖПКнын 153-беренесинин 1-бөлүгүндө көрсөтүлгөн шашылыш тергөө аракеттери болгон учурларды кошпогондо. Тергөө КРнын КЖПКда аныкталган тергөөчүлүккө ылайык жүргүзүлөт. Ошентип, аялдарга каршы жана үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу кылмыш иштери ички иштер органдарынын тергөөчүлөрүнүн ыйгарым укуктарына кирет (КРнын КЖПКнын 159-беренесинин 1-бөлүгү). КРнын КЖПКнын 198-беренеси сурдо котормочунун катышуусу менен сүйлөй албаган (дүдүк) же кулагы укпаган (дүлөй) күбөнү, жабырлануучуну суракка алуунун өзгөчөлүктөрүн караштырат. Бул адамдын катышуусу сурактын протоколунда чагылдырылат. Эгерде суралуучунун психикалык же башка оор оорусу болсо, анын сурагы дарыгердин уруксаты менен жана анын катышуусу менен жүргүзүлөт. Эгерде суракка катышкан адам сурдо

котормочу болсо, анда ал протоколдун ар бир барагына жана жалпы протоколго кол коёт. “Дудук”, “дүлөй” терминдери, жогоруда айтылгандай, угуу жана сүйлөө мүчүлүштүгү бар адамдарды белгилөө үчүн колдонулган жана аны өзгөртүү талап кылынат.

Албетте, азыркы КЖПКда сурдо котормочунун кызматы сот процессинде жардамы чоң. Бирок сурдо котормочуну табуу жана алардын чыгымдарын төлөө соттор жана башка укук коргоо органдары үчүн кыйынчылык жаратат. Бул чыгымдар үчүн каражат жетишсиздигинен улам көп учурда майыптыгы бар адамдардын өкүлдөрү аларды өз каражаттарынан төлөөгө аргасыз болушат. Ошондой эле КРнын КЖПКнын (206, 207, 208-беренелери) майыптыгы бар аялдар/кыздарга зомбулук көрсөтүлгөн күбөлөрдүн, жабырлануучулардын укуктарын коргоодо колдонулушу керек болгон абдан маанилүү жоболорду камтыйт. Мисалы, жактоочунун жана процесстин коргоо тарабынын катышуучуларынын өтүнүчү боюнча сотко чейинки өндүрүштүн жүрүшүндө тергөөчү сот жабырлануучуну, күбөнү алар билген маалыматтар боюнча суракка алат жана алардын көрсөтмөлөрүн депонирлейт. Сурак соттук отурумда тергөөчү сот тарабынан жүргүзүлөт.

Ошондой эле биз караган адамдардын категориясы үчүн абдан маанилүү учур бар: эгерде айыпталуучунун суракка катышуусу жабырлануучунун же күбөнүн коопсуздугуна коркунуч туудурса, ал суракка чакырылбайт. Балдардын (жабырлануучулар жана күбөлөр) психотравмалык таасиринин алдын алуу максатында алардын сурагы алардын мыйзамдуу өкүлүнүн, жактоочусунун, тергөөчүнүн өтүнүчү боюнча тергөөчү сот тарабынан жүргүзүлөт. Ошентип, суракка алынган жабырлануучу, күбө сотто иш каралып жатканда кайрадан суракка алынбайт. Аларды кайрадан суракка алуу иш боюнча маанилүү маселелер каралып жатканда гана зарыл болушу мүмкүн.

КРнын КЖПКнын 200-беренесине ылайык, тергөөчүнүн чечими менен айыпталуучунун, жабырлануучунун же күбөнүн сурагында аудио жана видео жазуу колдонулушу мүмкүн. Аудио жана видео жазуу ошондой эле жактоочунун, айыпталуучунун, жабырлануучунун же күбөнүн өтүнүчү боюнча колдонулушу мүмкүн. Тергөө учурунда аудио жана видео жазууларды (техникалык каражаттарды) колдонуу милдеттүү болгон учурлар:

1. балдардын;
2. өздөрүнүн көрсөтмөлөрүн сурак протоколунан окуй албаган көрүүсү начар, сабатсыз, аз сабаттуу адамдардын;
3. котормочу аркылуу суракка алынган адамдардын;
4. өтө оор кылмыштар боюнча айыпталган адамдардын;
5. психиатрлар тарабынан изилдөөнү талап кылган адамдардын;
6. айыпталуучулардын кылмыш жасаганын мойнуна алган көрсөтмөлөрү учурунда.

Мындан тышкары КРнын КЖПКнын 204-беренесине ылайык, тергөөчү мурунтан суракка алынган эки адамдын ортосунда, алардын көрсөтмөлөрүндө маанилүү карама-каршылыктар болсо, беттештирүүгө укуктуу. Бирок үй-бүлөлүк жана сексуалдык зомбулукка байланыштуу учурларда 204-беренени колдонуу азайтылышы же мүмкүн болушунча сылык мамиле менен жүргүзүлүшү керек. Эгерде айыпталуучу же айыптоочу беттештирүүнү коркутуу, башка катышуучуга коркутууларды жасоо же башка мыйзамсыз аракеттер менен бузууга аракет кылса, анда тергөөчү бул тергөө аракетин токтотууга милдеттүү жана бул протоколго киргизилиши керек (КРнын КЖПКнын 204-беренесинин 8-бөлүгү).

КРнын КЖПКнын 24-беренеси кылмыштарды жеке жана коомдук тартипте куугунтуктоону, кылмыштын мүнөзүнө жана оордугунун деңгээлине жараша айырмалайт, ал эми КРнын КЖПКнын 41-беренеси жеке айыптоо тартибин да караштырат, мында жеке айыптоо иштеринде жабырлануучу өз алдынча сотто айыптоону колдоого алат, эгерде мамлекеттик айыптоочу айыптоодон баш тарткан болсо. Жеке айыптоочу КРнын КЖПКнын 295-беренеси ("Айыптоочунун соттук териштирүүдөгү катышуусу") менен каралган укуктарга ээ болот. Жеке-коомдук айыптоо иштери жеңил жана анча оор эмес кылмыштарга, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин (КРнын КЖК) 2021-жылдагы редакциясындагы 154-берененин 1-бөлүгү жана 155-берененин 1-бөлүгү менен каралган кылмыштарга тиешелүү.¹⁰⁷

b. Коомдук айыптоо тартиби жөнүндө

Жеке-коомдук айыптоо боюнча иштер жабырлануучунун же анын мыйзамдуу өкүлүнүн арызы менен гана башталып, тараптардын ынтымагы менен токтотулат (демек, жабырлануучу тарап арызын кайра алып/же күнөөлүүнү кечирүү менен) КРнын КЖКнын 57-беренесине ылайык, төмөнкү кылмыштарды жасаган адамдар жабырлануучу тарап менен ынтымакка келген учурда (1-шарт), эгерде алар келтирилген зыянды төлөп берген болсо (2-шарт), кылмыш жоопкерчилигинен бошотулушу мүмкүн:

- жеңил кылмыш – бул атайылап жасалган жана кокустан болгон кылмыштар, алар үчүн эркинен ажыратуу жазасы каралбаган (КРнын КЖКнын 2021-жылдагы редакциясынын 19-беренесинин 2-пунктунун 1-бөлүгү);

- анча оор эмес кылмыш – бул мыйзам менен беш жылга чейин эркинен ажыратуу жазасы каралган атайылап жасалган кылмыштар жана он жылга чейин эркинен ажыратуу жазасы каралган кокустук кылмыштар (КРнын КЖКнын 2021-жылдагы редакциясынын 19-беренесинин 2-пунктунун 2-бөлүгү);

- зордуктоо (КРнын КЖКнын 2021-жылдагы редакциясынын 154-беренесинин 1-бөлүгү);

¹⁰⁷ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси 2021-жылдын 28-октябрындагы №127 (КРнын 2021-жылдын 28-октябрындагы №126 Мыйзамы менен күчүнө кирген).

• сексуалдык мүнөздөгү зомбулук (КРнын КЖКнын 2021-жылдагы редакциясынын 155-беренесинин 1-бөлүгү). КРнын КЖКнын 2021-жылдагы редакциясындагы 24-беренедө кылмыштардын жеке-коомдук айыптоо талап кылынган тизмеси берилген, анын ичинде Кыргызстанда аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулукка каршы көпчүлүк учурларда колдонулган оор кылмыштар да бар.¹⁰⁸

1-таблица

КРнын Кылмыш-жаза кодекси боюнча беренелер	Жазасы
1) Анча оор эмес кылмыштар (камакка алуу менен жазаланбаган атайылап жасалган жана этиятсыздык кылмыштары)	
135-берене – Этиятсыздыктан ден соолукка анча оор эмес зыян келтирүү	- 200дөн 500гө чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн ¹⁰⁹ айып пул же 2 айдан 1 жылга чейин оңдоочу жумуштар
136-берене – Ден соолукка жеңил зыян келтирүү	- 200дөн 500гө чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн айып пул же 40тан 100 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу
139-берене – Өмүргө жана ден соолукка коркунучтуу зомбулук көрсөтүү коркунучу	- 40тан 100 саатка чейин коомдук жумуштар, же 2 айдан 1 жылга чейин оңдоочу жумуштар, же 200дөн 500гө чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн айып пул
2) Орточо оордуктагы кылмыштар (атайылап жасалган – 5 жылга чейин камакка алуу жана этиятсыздыктан жасалган – 10 жылга чейин камакка алуу)	
131-берене (1-бөлүм) – Ден соолукка анча оор эмес зыян келтирүү	- 2 айдан 1 жылга чейин оңдоочу жумуштар, же 200дөн 500гө чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн айып пул, же 3 жылга чейин эркинен ажыратуу; - 500дөн 1000гө чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн айып пул же 3 жылдан 5 жылга чейин эркинен ажыратуу

¹⁰⁸ Караңыз: Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча оң милдеттенмелерди талдоо жана соттук практиканы карап чыгуу. (Кыргызстандагы Кыйноого каршы коалициянын колдоосу менен «Позитив Диалог» коомдук фонду тарабынан «Үй-бүлөлүк зомбулук иштери боюнча мыйзамдарды жана соттук практиканы талдоо» долбоорунун алкагында өткөрүлдү. Бишкек, 2021-ж. 28-30-беттер. Бул даректе: https://notorture.kg/wp-content/uploads/2021/06/analiz_pozitivnyh_ob_po_borbe_s_DN_2021.pdf

¹⁰⁹ Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2006-жылдын 15-июнундагы №1115-III токтому менен эсептик көрсөткүчтүн өлчөмү айына 100 сом өлчөмүндө бекитилген.

<p>131-берене (2-бөлүм) – Ошол эле иш-аракет, эгерде ал:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. эки же андан көп адамга карата; 2. күнөөкөр үчүн алсыз абалда турган адамга карата жасалган болсо... 	
<p>134-берене – Этиятсыздыктан ден соолукка оор зыян келтирүү</p>	<p>– 2 айдан 1 жылга чейин оңдоочу жумуштар, же 200дөн 500гө чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн айып пул, же 3 жылга чейин эркинен ажыратуу</p>
<p>138-берене (1-бөлүм) – Кыйноо</p> <p>138-берене (2) Ошол эле иш-аракет, эгерде ал:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. кош бойлуу абалда турган аялга карата; 2. балага же алсыз абалда турган адамга, же күнөөкөрдүн материалдык же башка көз карандылыгында турган адамга, же барымтага алынган адамга карата жасалган болсо... 	<p>– 1 жылдан 3 жылга чейин оңдоочу жумуштар, же 500дөн 1000ге чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн айып пул, же 3 жылга чейин эркинен ажыратуу;</p> <p>- 1000ден 2000ге чейинки эсептик көрсөткүчтөрдөн айып пул же 3 жылдан 5 жылга чейин эркинен ажыратуу</p>
<p>177-берене– Үй-бүлөлүк зомбулук</p>	<p>– 2 айдан 1 жылга чейин оңдоочу жумуштар, же 40тан 100 саатка чейин коомдук жумуштар, же 5 жылга чейин эркинен ажыратуу</p>
<p>3) Оор кылмыштар (5 жылдан ашык, бирок 10 жылдан ашпаган мөөнөткө эркинен ажыратуу менен жазаланат)</p>	
<p>154-берене (1-бөлүм) – Зордуктоо</p>	<p>– 5 жылдан 8 жылга чейин эркинен ажыратуу</p>
<p>155-берене (1-бөлүм) – Жыныстык зомбулук аракеттери</p>	<p>– 5 жылдан 8 жылга чейин эркинен ажыратуу</p>

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 24-беренесинин 4-бөлүгүнө ылайык, башка кылмыштар боюнча иштер коомдук айыптоо иштери болуп саналат. Бул иштер боюнча кылмыш ишин козгоо жабырлануучунун арызына карабастан жүргүзүлөт. Коомдук айыптоо иштерин жүргүзүү укугу тергөөчүгө, прокурорго тиешелүү (КЖКнын 25-беренесинин 3-бөлүгү). Бирок 1-таблицада көрсөтүлгөн беренелер боюнча кылмыш ишин козгоо үчүн жабырлануучунун арызы талап кылынат, демек, алар коомдук айыптоо иштери эмес. Ошондой эле КРнын КЖКнын 27-беренесинин 1-бөлүгүнүн 4- жана 13-пункттарына ылайык, 1-таблицада көрсөтүлгөн беренелер боюнча жабырлануучунун арызы жок болсо, кылмыш иши козголбойт жана козголгон иш жабырлануучунун арызынан баш тарткандан кийин, жана (же) айыпталуучунун жабырлануучу менен келишимге жетишүүсү боюнча, КРнын КЖКнын 57-беренесине ылайык жана КРнын КЖКнын 58-бөлүмүндө каралган тартипте токтотулат. Мындан тышкары акыркы негиз боюнча (КРнын КЖКнын 27-беренесинин 1-бөлүгүнүн 13-пункту), ишти токтотуу мүмкүн эмес. Мындай иштер, айыпталуучу жана жабырлануучу ортосундагы келишимден көз карандысыз түрдө коомдук кызыкчылыктарга зыян келтиргенде, айрыкча прокурор же тергөөчү өз демилгеси менен жеке коомдук айыптоо иштерин козгогон учурда токтотулбайт.

1. мамлекет жана коом;
2. алсыз же көз каранды абалда турган адам же башка себептер боюнча өзүнүн укуктарын өз алдынча пайдалана албай турган адам.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 58-бөлүгүнө 2024-жылдын январь айында өзгөртүүлөр киргизилген, тактап айтканда, КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 505- жана 507-беренелерине ылайык, 154-берененин 1-бөлүгү жана 155-берененин 1-бөлүгүндө каралган оор кылмыштардын категориялары чыгарылган. Алар дагы деле жабырлануучунун арызы боюнча гана козголгон жеке коомдук айыптоо иштеринин категориясына кирет, бирок тараптардын элдешүүсү менен иш токтотулбайт. Ошондой эле майыптыгы бар аялдар/кыздар КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 155-беренесинин 2-бөлүгүнүн 2-пункту боюнча жабырлануучу катары эсептелип, алардын арызысыз прокурор жана тергөөчү өз демилгеси менен кылмыш ишин козгой алышат. Бирок бул жерде "мүмкүн" деген сөз колдонулгандыктан милдет катары эмес, укук катары кабыл алынат, бул коррупциялык мүнөздөгү көйгөйдү жаратат.

Ошентсе да, жогоруда айтылгандай, тергөөчү жана прокурор аялдарга карата зомбулукка байланыштуу кылмыш иштеринин көпчүлүгүнө жабырлануучулар же алардын мыйзамдуу өкүлдөрү арыз берген учурда гана кылмыш ишин козгой алышат, ал эми мындай арыздар жок болгондо иш токтотулат.

Мындан тышкары мындай учурларда жабырлануучу менен айыпталуучунун элдешүүсү боюнча кылмыш куугунтугу токтотулат, бул эл аралык стандарттарга жана практикага каршы келет, муну бул Аналитикалык жазманын мурунку бөлүмүндө түшүндүрүп өткөнбүз.

Ошондой эле үй-бүлөлүк зомбулуктун укуктук мүнөзүнө карай кылмыштык укук бузуулар Кыргыз Республикасынын укук бузуулар жөнүндө кодексинде (2021-жылкы редакциясында) көрсөтүлгөн (мындан ары – УБК),¹¹⁰ башкача айтканда, алар кылмыштык укук бузуулардын катарына киргизилип, жазанын максималдуу чарасы 7 суткага камоо, ал эми минималдуу чарасы – эскертүү болуп саналат. Бул төмөнкү укук бузуулардын курамдары жана жазалоо түрлөрү:

2-таблица

УБК беренелери	Жазалоо түрлөрү
56-берене – Ур-токмок	200 эсептик көрсөткүчтөн айып пул же 20дан 40 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу
57-берене – Атайылап ден соолукка жеңил зыян келтирүү	200 эсептик көрсөткүчтөн айып пул же 20дан 40 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу
58-берене – Зарыл коргонуунун чегинен чыгууда укук бузуу жасаган адамды кармоо үчүн зарыл болгон чаралардан ашканда ден соолукка атайылап анча оор эмес зыян келтирүү	100 эсептик көрсөткүчтөн айып пул же 20дан 30 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу
59-берене – Жардам бербөө	100 эсептик көрсөткүчтөн айып пул же 20дан 40 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу
70-берене – Үй-бүлөлүк зомбулук	40 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу же 3төн 7 суткага чейин камакка алуу
71-берене – Убактылуу коргоо ордеринин шарттарын аткарбоо	40 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу же 3төн 7 суткага чейин камакка алуу
72-берене – Үй-бүлөлүк зомбулук кылган адамдын коррекциялык программадан өтүүдөн качуусу	эскертүү же 40 саатка чейин коомдук жумуштарга тартуу

Андан тышкары КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 57-беренеси, анда жазылган кылмыш жоопкерчилигинен бошотуу эрежеси "мамлекеттин жана коомдун кызыкчылыктарына"

¹¹⁰ "Укук бузуулар жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Кодекси 2021-жылдын 28-октябрындагы No 128 (КР 2021-жылдын 28-октябрындагы No 126 Мыйзамы менен күчүнө кирген).

тийиштүү учурларга жайылтылбай тургандыгын өзгөчө белгилейт.¹¹¹ Бирок КРнын Кылмыш-жаза кодексине кошумча 1-тиркемеде колдонулган терминдердин маанилери берилген жерде "мамлекеттин жана коомдун кызыкчылыктары" деген эмне экендигинин аныктамасы берилбейт.

Ошентсе да мыйзам чыгаруучу коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктарына тийиштүү учурларда коомдук айыптоо тартибинде кылмыш куугунтугун улантуу мүмкүнчүлүгүн карайт. Бирок коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыктары деген эмне экендиги боюнча мыйзам чыгаруучу жооп бербейт. Ошондуктан ушул Аналитикалык жазманын мурунку бөлүмүндө берилген эл аралык стандарттар жана практикага байланыштуу факторлорду эске алып, мыйзам чыгаруучуга жабырлануучунун арызынын жана айыпталуучу менен элдешүүсүнөн көз карандысыз түрдө тергөөчү, прокурорго коомдук кызыкчылыктарга ылайык тергөө иштерин улантуу мүмкүнчүлүгүн караштырууну сунуштайбыз.

Ошентсе да Кыргызстандын мыйзамдары ушул Аналитикалык жазманын мурунку параграфында көрсөтүлгөн эл аралык стандарттар жана практикалык инструменттерди укук колдонуу практикасына колдонууга тоскоолдук жаратпайт.

с) Жабырлануучулардын сотко чейинки укуктары

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 40-беренесине ылайык, кылмыш менен физикалык, моралдык зыян жана (же) материалдык зыян келтирилген адам жабырлануучу болуп саналат. Жабырлануучунун укуктары жана милдеттери аны жабырлануучу деп тааныган токтом чыгарылган учурдан тартып пайда болот. Эгерде кылмыштын натыйжасында адам өлүп же арыз бере албай турган абалда болсо, жабырлануучу деп жакын туугандарынын бири, жубайы арыз берген адам катары таанылат, эгерде бир нече арыздар бар болсо, жабырлануучулар катары бир нече адамдар таанылышы мүмкүн.

Адам арыз бере албаган абалда болуп, өз укуктарын колдонууга мүмкүнчүлүк алган соң ал дагы жабырлануучу катары арыз бере алат. Эгерде адам ага карата кылмыш жасалгандыгы тууралуу жабырлануучу катары арыз бербесе, тергөөчү, сот адамды анын жазуу жүзүндөгү макулдугу менен гана жабырлануучу деп таанышы мүмкүн. Мындай макулдук жок болсо, зарылчылык келип чыкса, адам күбө катары тартылат. Ошол эле учурда жабырлануучу көзү

¹¹¹Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси 2021-жылкы редакциясы (2024-жылдын 22-январындагы №24 КРнын Мыйзамынын редакциясында): «57-берене. Жабырлануучу менен макулдашууга жетишкенде кылмыш жоопкерчилигинен бошотуу.

1. Анча оор эмес кылмыш жасаган адам жабырлануучу менен элдешип, келтирилген зыянды толуктап берсе, коомдун жана мамлекеттин кызыкчылыгына тийиштүү учурлардан тышкары кылмыш жоопкерчилигинен бошотулушу мүмкүн.
2. Ушул берененин 1-бөлүгү боюнча кылмыш жоопкерчилигинен бошотууга уюшкан топтун же кылмыштуу коомдун курамында кылмыш жасаган же ушул Кодекстин 312-беренесинин 4-бөлүгүндө каралган кылмышты жасаган адам жатпайт.»

начар көргөн же физикалык мүмкүнчүлүгү жок болсо, электрондук кол тамганы же факсимилени пайдалануу мүмкүнчүлүктөрү каралган эмес. Зомбулуктан жабыркаган аялдар/кыздар, анын ичинде майыптыгы бар аялдар/кыздар сотко чейинки өндүрүштө тиешелүү укуктарга ээ.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 55-беренеси, кылмыш ишинде күбөнүн процессуалдык жоболорун жөнгө салган, психикалык же физикалык кемчиликтеринен улам ишке тиешелүү жагдайларды туура кабыл ала албаган жана алардын көрсөтмөлөрүн бере албаган адам күбө катары суракка алынбай турган норманы камтыйт. Бирок эл аралык стандарттарга ылайык, кылмыш ишине катышуу укугу адамдын психикалык ден соолугуна байланыштуу эмес; кылмыш адилеттигинин системасы ар бир адамдын ишке катышуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу үчүн бардык зарыл чараларды көрүшү керек.

d) Жабырлануучулардын коопсуздук чаралары

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 77-беренесине ылайык, жабырлануучунун, күбөнүн жана кылмыш ишине катышкан башка адамдардын, алардын жакын туугандарынын, жубайынын (жолдошунун) коопсуздук чараларын камсыз кылуу максатында ишти жүргүзгөн орган төмөнкү чараларды көрүшү мүмкүн:

1. зомбулук же башка кылмыш-жаза мыйзамдарына каршы аракеттердин коркунучу бар адамга расмий эскертүү берүү, ал аны кылмыш жоопкерчилигине тартууга мүмкүн экенин билдирет;

2. коргоого алынган адам жөнүндө маалыматка жеткиликтүүлүктү чектөө;

3. анын жеке коопсуздугун камсыздоо тапшырмасын берүү;

4. кылмыш ишине катышкан адамдарга зомбулук көрсөтүү же башка кылмыш аракеттерин жасоо мүмкүнчүлүгүн жокко чыгарган чараларды айыпталуучуга карата колдонуу;

5. жакындоого тыюу салуу түрүндө кылмыш ишин камсыз кылуу чарасын колдонуу.

Жабырлануучулардын, күбөлөрдүн жана кылмыш ишине катышкан башка адамдардын, алардын жакын туугандарынын, жубайынын (жолдошунун) жеке коопсуздугун камсыз кылуу тартиби мыйзам, тактап айтканда, 2006-жылдын 16-августундагы №170 «Жазык сот өндүрүшүнө катышкан күбөлөрдүн, жабырлануучулардын жана башка катышуучулардын укуктарын коргоо жөнүндө» КРнын Мыйзамы менен аныкталат.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 122-беренесине ылайык, зомбулук көрсөтүү же анын коркунучу бар иш жасалса же айыпталуучу тарабынан үй-бүлө жана балдарга карата зомбулук колдонулса, сотко чейинки өндүрүштү жүргүзгөн адам жабырлануучунун же коргоого алынган башка адамдын жазуу жүзүндөгү арызы боюнча, прокурордун көрсөтмөсү боюнча же өз демилгеси менен тергөө сотуна жакындоого тыюу салууну колдонуу тууралуу өтүнүч келтирүү

жөнүндө токтоом чыгарат, ал айыпталуучунун жабырлануучуну жана ишке катышкан башка адамдарды издөө, куугунтуктоо, баруу, телефон аркылуу сүйлөшүү жана башка жолдор менен байланышуу мүмкүнчүлүгүн чектөө болуп саналат.

Жакыndoого тыюу салуу тергөө соту тарабынан колдонулат. Токтоомдун көчүрмөсү бир убакта прокурорго жөнөтүлөт. Жакыndoого тыюу салууну бузган учурда айыпталуучуга карата КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 104-беренесинде каралган чаралардын бири колдонулушу мүмкүн. Жакыndoого тыюу салууну жокко чыгаруу сотко чейинки өндүрүш органынын негизделген токтому же сот тарабынан бул чаранын зарылдыгы жок болгон учурда жүргүзүлөт.

е) Жабырлануучу балдарды жана күбөлөрдү коргоо чаралары

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 78-беренесине ылайык, жабырлануучу же күбө болгон балдардын кызыкчылыктарын коргоо максатында сот, тергөө соту, тергөөчү төмөнкүдөй токтоом чыгарат:

1. тышкы көрүнүшүн жана (же) үнүн өзгөртүүчү түзүлүштөрдүн жардамы менен сурак өткөрүү, тунук эмес экран аркылуу же алыстан сурак жүргүзүү;

2. жабырлануучу баланы психолог же педагогдун катышуусунда сурак жүргүзүү жана андан ары сот өндүрүшүндө колдонуу үчүн аудио жана видео жаздыруучу түзүлүштөрдө жаздыруу.

3. айыпталуучуну жабырлануучу бала жана күбө суракка алынган учурда сот залынан чыгаруу жөнүндө. Тергөө органынын кызматкери, тергөөчү балдардын иштери боюнча тергөөчү, тергөө иш-чараларын бардык балдардын катышуусунда "балдарга ыңгайлуу бөлмөдө" өткөрүүгө милдеттүү. Баланын тергөө жана сотко чейинки иш-чаралардын өткөрүлүшүн күтүү балдар үчүн өзүнчө күтүү бөлмөлөрүндө гана уруксат берилет. Балдарга ыңгайлуу процедураларды колдонуу тартиби ички иштер органдарындагы балдар адилеттүүлүк системасынын мыйзамдары менен аныкталат. Сот балдарга карата кылмыш ишинин алкагында иш-чараларды Кыргыз Республикасынын мыйзамдары менен аныкталган стандарттарга ылайык атайын жабдылган залдарда өткөрүүгө милдеттүү. Бала сот имаратындагы күтүү бөлмөсүнө жайгаштырылууга тийиш.

ф) Жабырлануучунун юридикалык жардам алуу укугу

Жабырлануучунун өкүлдөрү жактоочулар жана мыйзам боюнча жабырлануучунун мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоого укуктуу башка адамдар болушу мүмкүн. Жабырлануучунун укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо үчүн, бала болуп саналган же өзүнүн физикалык же психикалык абалы боюнча өз укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын өз алдынча коргой албаган жабырлануучуларга, алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнүн ишке катышуусу милдеттүү.

Жабырлануучунун өкүлү жабырлануучу менен бирдей процессуалдык укуктарга жана милдеттерге ээ. Жабырлануучунун ишке жеке катышуусу ага өкүлгө ээ болуу укугунан ажыратпайт. Кыргыз Республикасынын МКЮЖ жөнүндө мыйзамынын 2022-жылдагы редакциясы мурдагы, күчүн жоготкон 2012-жылдагы редакциядагы МКЮЖ жөнүндө мыйзамынан айырмаланарын белгилөө керек. Кийинки редакцияланган мыйзам боюнча, үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган, адам сатуунун курмандыктары, психикалык ооруларга чалдыккан адамдар, мамлекеттик стационардык мекемелерде жашаган карылар, чет өлкөлүк жарандар, жарандыгы жок адамдар, качкындар, анын ичинде майыптыгы бар аялдар/кыздар өзгөчө категориядагы жарандар деп таанылып, бул негиздер боюнча гана юридикалык жардам алууга укуктуу.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 52-беренесинде шектелген, айыпталган адам үчүн сүйлөө, угуу, көрүү функцияларынын олуттуу бузулушунан, узакка созулган оорудан, акыл-эстин начар өсүшүнөн, башка физикалык же психикалык кемчиликтерден улам өзүнүн коргонуу укугун өз алдынча ишке ашыруу кыйын болгон учурларда жактоочунун катышуусу милдеттүү деп каралган. Бирок жабырлануучуга жактоочунун милдеттүү катышуусу каралган эмес.

Майыптыгы бар 1- жана 2- топтугу адамдар КЮЖга укуктуу болгондуктан КЖПКда майыптыгы бар жабырлануучулар үчүн жактоочунун милдеттүү катышуусун караштыруу керек.

КРнын майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө мыйзамынын 19-беренесине ылайык, майыптыгы бар адамдардын укуктарын, эркиндиктерин жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын коргоо мамлекет тарабынан соттук же мыйзамдар менен белгиленген башка тартипте камсыздалат. Материалдык каражаттары жок болгондо жана майыптыгы бар адамдардын өтүнүчү боюнча мамлекет ага бекер юридикалык жардам көрсөтүүнү камсыз кылат. Эл аралык практикада бекер юридикалык жардам майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоонун эң натыйжалуу ыкмаларынын бири болуп саналат жана МУК боюнча акылга сыярлык ыңгайлашуу деп таанылат. Ошондой эле "майыптык" түшүнүгүнүн эки ченемдик мыйзамда дал келбестигин белгилеп кетүү керек. Тактап айтканда, майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө мыйзамда майыптык деп ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган тарабынан мыйзамда белгиленген тартипте аныкталган, адамда туруктуу физикалык, психикалык же акыл-эс бузулуулар бар экенин белгилеген социалдык-укуктук статус түшүндүрүлөт.

Бузулуулардын даражасына жараша I, II жана III топтордогу майыптык аныкталат. 18 жашка чейинки балдар "майыптыгы бар бала" категориясына кирет, ал эми КЮЖ жөнүндө мыйзамда КЮЖ укугу биринчи эки топко гана каралган.

Майыптыгы бар жана зомбулуктан жабыркаган аялдар үчүн бекер юридикалык жардамдын чектелүү жеткиликтүүлүгү Кыргыз Республикасынын укуктук системасынын өзгөчөлүктөрү менен шартталган, анткени аялдарга карата зомбулуктун көпчүлүк учурлары

жеке коомдук айыптоо иштеринин категориясына кирет. Жеке коомдук айыптоо процедурасы жабырлануучуларга/зомбулуктан жабыркагандарга далилдерди чогултуу жана кылмыш ишинин жүрүшүндө өз жактоочусунун функцияларын аткаруу боюнча оор жүктү жүктөйт. Юридикалык жардамга же консультацияга жеткиликтүүлүгү жок аялдар үчүн жеке коомдук айыптоо процедурасы алардын адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ болбогонун билдирет.

g) Сотко чейинки өндүрүш баскычында жасалган жана кабыл алынган аракеттер менен актыларга даттануу укугу

Кылмыш-жаза процессуалдык кодексте (КЖПК) каралган сотко чейинки өндүрүш этабында жасалган жана кабыл алынган бардык даттануу укуктары бардык жабырлануучуларга берилген. КЖПКда даттануу дегенде кылмыш ишине катышуучулар тарабынан тергөө органын, тергөөчүнү, прокурорду, тергөө сотун соттун чечимине жана (же) аракетине (аракетсиздигине) карата жазуу түрүндө же электрондук формада (кол тамгасы коюлган же электрондук кол тамга менен күбөлөндүрүлгөн) берилген каршылык түшүндүрүлөт. КЖПКнын 126-беренесине ылайык, даттануулар оозеки жана жазуу түрүндө болушу мүмкүн. Оозеки даттануулар протоколго жазылат, ал даттануу берген адам жана даттанууну кабыл алган кызмат адамы тарабынан кол коюлат. Даттанууга кошумча материалдар тиркелиши мүмкүн жана алар кылмыш ишин жүргүзгөн мамлекеттик органга же кызмат адамына берилет, алар мыйзам боюнча даттанууларды карап, чечим кабыл алууга укуктуу. Жогорудагы нормалардын маанисинен көрүнүп тургандай, даттануулар оозеки, жазуу түрүндө жана электрондук формада берилсе болот. Ошондой эле тергөө сотуна багытталган кылмыш ишине катышуучулардын өтүнүчтөрү жана тергөө сотунун токтомдору электрондук кол коюлган документ түрүндө болушу мүмкүн. Өтүнүчкө кошумча документтер электрондук документ же электрондук сүрөт түрүндө тиркелиши мүмкүн (КЖПКнын 264-беренесинин б-бөлүгү). Мурунку КЖПКда электрондук даттануу жана өтүнүчтөрдү берүү мүмкүнчүлүгү жок болгондуктан жаңы КЖПКда мындай мүмкүнчүлүктүн орнотулушу майыптыгы бар адамдардын сотко чейинки өндүрүш органдарына жеткиликтүүлүгүн кыйла жеңилдетет.

4.5. СОТ ПРОЦЕССИ БАСКЫЧЫНДАГЫ УКУКТАР

4.5.1. Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралган сот өндүрүшүнүн баскычтары жөнүндө

Сот процесси кылмыш процессинин эң маанилүү, борбордук этабы болуп саналат. Так ушул этапта КРнын Конституциясы менен сотко жүктөлгөн адилеттикти ишке ашыруу функциясы ишке ашырылат. Сот процесси учурунда айыпталуучу кылмыш жасагандыгы үчүн күнөөлүү деп табылып, кылмыш жазасына тартылышы мүмкүн же күнөөсүз деп табылып, акталышы мүмкүн. Соттун адамды күнөөлүү деп таап, ага жаза чарасын белгилөө же күнөөсүз адамды актоо чечими өкүмдө баяндалат.

Кылмыш иштери сот тарабынан жеке же сот жамааты тарабынан коллективдүү каралат (КРнын КЖПКнын 29-беренесинин 1-бөлүгү). Биринчи инстанциядагы соттордо (райондук соттор, шаардык соттор) кылмыш иштери соттолгондордун катышуусунда каралбаган учурларды кошпогондо, сот тарабынан жеке каралат (КРнын КЖПКнын 29-беренесинин 2,3-бөлүктөрү). Ошондой эле сотко чейинки өндүрүштөгү соттук көзөмөл тергөөчү сот тарабынан жеке жүргүзүлөт. Үч соттон турган жамаат тарабынан кылмыш иштери каралат:

- апелляциялык инстанцияда (областтык соттордун жана Бишкек шаардык сотунун сот жамааты);
- кассациялык инстанцияда (Кыргыз Республикасынын Жогорку сотунун сот жамааты).

КРнын КЖПКнын 277-беренесине ылайык, сот ишти карап баштоодон мурун төмөнкү чечимдердин бирин кабыл алат:

- ишти прокурорго кайтаруу;

- ишти каралуучу жерге жөнөтүү;
- ишти тиешелүү сотко же прокурорго башка иш менен бириктирүү үчүн жөнөтүү;
- алдын ала угуу дайындап берүү;
- соттук отурумду дайындоо.

Сот иш боюнча чечимди токтом түрүндө кабыл алат жана кылмыш иши сотко түшкөн күндөн тартып 5 күндөн кечиктирбестен кабыл алынат. Алдын ала угуу – бул кызыкдар тараптардын катышуусунда өткөрүлүүчү соттук отурум, анда кийинки соттук териштирүү процедурасы менен байланышкан маселелер, ошондой эле далилдердин жеткиликтүүлүгү жана жетиштүүлүгү боюнча маселелер каралат. Алдын ала угуу КРнын кылмыш иши боюнча жаңы институт болуп саналат.

Иштин каралуучу жерин аныктап, прокурорго кайтаруу, башка иш менен бириктирүү үчүн тиешелүү сотко же прокурорго жөнөтүү негиздери жок экенин тактап, айыпталуучуга карата колдонулган камакка алуу чарасын өзгөртүү же жокко чыгаруу маселелери жок экенин жана алдын ала угуу жыйынтыктарын тактаган соң сот соттук отурумду дайындайт. Тараптар соттук отурумдун өтүүчү жери, күнү жана убактысы жөнүндө анын башталышынан кеминде 5 күн мурун кабардар болууга тийиш.

Соттук отурум дайындалгандан кийин сот тараптарга иштин бардык материалдары менен таанышууга, көчүрмөлөрдү алууга же зарыл маалыматтарды жазууга мүмкүнчүлүк берет (КРнын КЖПКнын 281-беренеси). Айыпталуучу жана анын жактоочусу, ошондой эле жабырлануучу жана анын өкүлү кылмыш ишинин материалдары менен таанышкан соң протокол түзүлөт. Протоколдо кылмыш ишинин материалдары менен таанышуу башталган жана аяктаган күндөр, таанышууга сунушталган материалдар, берилген өтүнүчтөр жана башка арыздар көрсөтүлөт.

КЖПКда сот өндүрүшүнүн тили боюнча гана жоболор бар, анда ишке катышкан жана сот өндүрүшүнүн тилин билбеген адамдарга арыздарды берүү, көрсөтмө берүү, өтүнүчтөрдү билдирүү, иштин бардык материалдары менен таанышуу, сотто өз эне тилинде сүйлөө жана котормочу (сурдо котормочу) кызматтарын пайдалануу мүмкүнчүлүгү камсыз кылынат. Процедуралык документтер ишке катышкан адамдарга алардын билген тилине которулуп берилет, бирок алар баарлашуу тилине (мисалы, Брайль шрифти менен) которулбайт. Соттук териштирүү үчүн даярдык бөлүгү – бул соттук териштирүүнүн төрагасы отурумдун ачылганын жарыялагандан тартып соттук териштирүүнүн баштапкы учуруна чейинки этап (КРнын КЖПКнын 42-бөлүмү).

Соттук териштирүү этабында тараптар кылмыш ишинин маңызы боюнча өз позицияларын тизмектеп, далилдерди көрсөтүү жана аларды соттун катышуусунда текшерүү аркылуу далилдешет (КРнын КЖПКнын 43-бөлүмү). Соттук териштирүү кылмыш ишин кароо жана чечүү үчүн соттук отурум түрүндө өткөрүлөт.

Эгерде мамлекеттик жана башка мыйзам менен корголгон сырлардын ачыкка чыгышына алып келбесе, ошондой эле КРнын КЖПКнын 291-беренесинин 2-бөлүгүндө каралган башка учурларда сот ишти ачык кароону камсыз кылышы керек. Жабык соттук териштирүү соттун негиздүү токтому же соттун аныктамасы менен төмөнкү учурларда жүргүзүлүшү мүмкүн:

1. жыныстык кол тийбестик жана жыныстык эркиндикке каршы кылмыштар жана башка кылмыштар боюнча ишке катышкан адамдардын жашоосунун интимдик жактары же алардын ар-намысына жана кадыр-баркына шек келтирүүчү маалыматтардын ачыкка чыгышынын алдын алуу максатында;

2. 16 жашка чыга элек балдар тарабынан жасалган кылмыштар боюнча иштер каралган учурда;

3. процесске катышуучулардын, алардын жакын туугандарынын, жубайларынын коопсуздугун камсыз кылуу кызыкчылыктары талап кылган учурларда.

КРнын КЖПКнын 79-беренесине ылайык, процесске катышуучулардын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн төрага жабык сот отурумун өткөрүп, КРнын КЖПКнын 77-беренесинин 1–4-бөлүктөрүндө каралган чараларды кабыл алат. Ошентип, майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулук боюнча иштер жабык сот отурумунда каралышы мүмкүн.

Соттук териштирүү мамлекеттик айыптоочу тарабынан айыптоо актысын окуу менен башталат. Күбөлөрдү суракка алуу КРнын КЖПКнын 328-беренесине ылайык жүргүзүлөт. Күбөлөр өз-өзүнчө жана дагы сурала элек күбөлөр жок учурда суралат. Мыйзам боюнча көрсөтмө берүүдөн бошотулган адамдарга жалган көрсөтмө берүү үчүн жоопкерчилик түшүндүрүлөт. Күбөдөн анын милдеттери жана жоопкерчилиги түшүндүрүлгөндүгү тууралуу тил кат алынат.

Күбөнүн, анын жакын туугандарынын, жубайынын коопсуздугун камсыз кылуу зарылчылыгы келип чыкса, сот күбөнүн жеке маалыматын ачыкка чыгарбай туруп, аны үнү жана сырткы көрүнүшү боюнча таанылуусуна жол бербөө шартында суракка алууга укуктуу: акцент, жыныс, улут, жашы, бою, дене түзүлүшү, кебетеси, жүрүшү жана башка процесске катышкан адамдар тарабынан күбөнү визуалдык байкоодон чыгарып коюу. Бул тууралуу сот токтом же аныктама чыгарат.

Эгерде тараптар айыпталуучуну коргоо зарылдыгы же ишти кароого маанилүү жагдайларды аныктоо максатында күбөнүн чыныгы маалыматтарын ачуу боюнча негиздүү өтүнүч келтирсе, сот тараптарга бул маалыматтар менен таанышууга мүмкүнчүлүк бере алат.

Төрага видео, аудио жазууну жана башка жолдор менен суракты каттоого тыюу салууга укуктуу. Процесстин башка катышуучулары жок же алардын визуалдык байкоосунан тышкары суралган күбөнүн көрсөтмөлөрү сотто төрага тарабынан бардык катышуучулардын катышуусунда окулат, бирок күбө тууралуу маалымат ачыкка чыгарылбайт. Зарыл учурларда

сот процессинин катышуучуларынын жана башка адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча мыйзамда каралган башка чараларды кабыл алат. Соттук процесске катышуучулардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча токтомун аткаруу кылмыш иликтөө органдарына, жазаны аткаруу мекемелерине жана органдарга жүктөлөт.

Жабырлануучуну суракка алуу КЖПКнын 327-беренесине ылайык жүргүзүлөт. Жабырлануучу күбөлөрдү суракка алуу эрежелерине ылайык суралат. Бул учурда төрагалык кылуучу соттун уруксаты менен ал сот процессинин каалаган убагында көрсөтмө бере алат. Жабырлануучуну суракка алуу техникалык каражаттарды колдонуу менен видеобайланыш режиминде (алыстан сурак) жүргүзүлүшү мүмкүн, бул КЖПКнын 290-беренесине ылайык ишке ашырылат.

Балдарды жабырлануучу жана күбө катары суракка алуунун өзгөчөлүктөрү бар (КЖПКнын 329-беренеси). Мисалы, 18 жашка чейинки жабырлануучуну жана күбөнү суракка алууда алардын ата-энелери же мыйзамдуу өкүлдөрү чакырылат, алар жок болгон учурда балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган кызматкери чакырылат. 14 жашка чейинки балдарды күбө же жабырлануучу катары суракка алууда психолог же педагог чакырылат. Бул адамдар төрагалык кылуучу соттун уруксаты менен жабырлануучуга жана күбөгө суроолорду бере алышат. 16 жашка чыга элек жабырлануучу жана күбөнү суракка алар алдында төрагалык кылуучу аларга толук жана чын көрсөтмөлөрдүн маанисин түшүндүрөт. Көрсөтмө берүүдөн баш тартуу жана жалган көрсөтмө берүү үчүн жоопкерчилик тууралуу бул адамдар эскертилбейт жана алардан кол коюу талап кылынбайт.

Балдарды жабырлануучу жана күбө катары суракка алуу тараптардын өтүнүчү же соттун демилгеси боюнча айыпталуучунун жоктугунда жүргүзүлүшү мүмкүн, бул тууралуу сот токтом чыгарат жана бул эл аралык стандарттарга туура келет. Айыпталуучу сот залына кайтып келгенден кийин ага бул адамдардын көрсөтмөлөрү үгузулат жана суроо берүүгө мүмкүнчүлүк берилет. 16 жашка чыга элек жабырлануучу жана күбө сот алардын мындан ары катышуусун зарыл деп эсептебеген учурда сурак бүткөндөн кийин сот залынан чыгарылат.

Жабырлануучунун жана күбөнүн сотко чейинки өндүрүш учурунда берилген көрсөтмөлөрүнүн, ошондой эле алардын көрсөтмөлөрүнүн аудио жазуусунун жана сурактын видео жазуусунун үгүзүлүшү, сот отурумунда жабырлануучу же күбө катыша албай турган себептер менен келбеген учурда тараптардын өтүнүчү боюнча жол берилет, эгерде алардын көрсөтмөлөрү КЖПКнын 26-бөлүмүнө ылайык сакталса. Бул эрежелер мурда сотто берилген көрсөтмөлөрдү үгүзүү учурларына, анын ичинде бул Аналитикалык жазмада каралган майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулук иштери боюнча үгүзүүлөргө да тиешелүү (КЖПКнын 330-беренесинин 2-бөлүгү). Бирок жогорудагы нормалар бардык кылмыш иштериндеги жабырлануучуларга, башкача айтканда, майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулук иштерине гана эмес, жалпы аялдарга карата зомбулук иштерине да тиешелүү.

Соттук тергөө аяктагандан кийин сот тараптардын сөзүнө өтөт, бул мамлекеттик айыптоочунун, жабырлануучунун же анын өкүлүнүн, айыпталуучунун жана жактоочунун сөзүнөн турат (КЖПКнын 340-беренеси).

Тараптардын сөзү аяктагандан кийин төрагалык кылуучу айыпталуучуга акыркы сөз берет (КЖПКнын 341-беренеси).

Айыпталуучунун акыркы сөзүн уккандан кийин төрагалык кылуучу сот, сот курамы өкүм чыгаруу үчүн өзүнчө бөлмөгө дароо чыгып кетет, бул тууралуу сот залындагы катышуучуларга жарыяланат (КЖПКнын 343-беренеси).

4.5.2. Кылмыш курамдары

а) Эл аралык стандарттар жана практика

Мамлекеттер бардык түрдөгү басмырлоону жоюу жана теңдикти камсыз кылуу үчүн мыйзамдарды, кабыл алынган практикаларды өзгөртүшү керек.

Басмырлоого тиешелүү кылмыш мыйзамдарына төмөнкү мыйзамдар кирет:

Мисалы, зордуктаган аялга үйлөнгөн учурда эркекти жоопкерчиликтен бошоткон мыйзамдар; никедеги зордуктоону кылмыш катары квалификациялабоо.

Басмырлоого тиешелүү процессуалдык мыйзамдардын мисалдары төмөнкү мыйзамдар болуп саналат:

- аялдардын көрсөтмөлөрүнө эркектердин көрсөтмөлөрүнө салыштырмалуу аз маани берген жана алардын күбөлөндүрүлүшүн талап кылган мыйзамдар;

- жабырлануучунун сексуалдык тарыхы жана жүрүм-туруму тууралуу далилдерди кереги жок учурда жана ишке тиешеси жок болсо да пайдаланууга уруксат берген зордуктоо тууралуу мыйзамдар;

- жыныстык актынын ыктыярсyzдыгын далилдөө үчүн физикалык зомбулук далилдерин талап кылган мыйзамдар.

ЖСУЭП, 26-берене

"Бардык адамдар мыйзам алдында бирдей жана эч кандай басмырлоосуз мыйзамдын бирдей коргоосуна укуктуу. Бул жагынан алганда, ар кандай басмырлоо мыйзам тарабынан тыюу салынууга тийиш жана мыйзам ар бир адамды раса, теринин түсү, жынысы, тили, дини, саясий же башка ишенимдери, улуттук же социалдык келип чыгышы, мүлктүк абалы, туулгандыгы же башка жагдайларына карабастан, тең жана натыйжалуу коргоону камсыз кылууга тийиш."

Мыйзамдардын басмырлоо боюнча колдонулушунун мисалдары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- негизинен аялдарга карата катуу колдонулган никедеги өзгөрүүлөргө тиешелүү кылмыш нормалары;

- аялдарга карата зомбулук учурларын иликтөө жана күнөөлүүлөрдү жоопкерчиликке тартуу жөндөмсүздүгү;

- мындай учурларга кылмыш эмес, жеке маселе катары мамиле кылуу;

- кылмыштын мүмкүн болгон басмырлоого тиешелүү белгилерин иликтөөгө жөндөмсүздүк.

i. Майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата басмырлоо формалары

Аялдарга карата зомбулуктун түрлөрү жана көрүнүштөрү конкреттүү социалдык, экономикалык, маданий жана саясий контексттерге жараша өзгөрүлүп турат. Ошол эле учурда аялдарга карата зомбулукка тиешелүү мыйзамдар көпчүлүк учурда интимдик мамиледеги өнөктөш тарабынан жасалган зомбулукту карайт. Мисалы, 2007-жылы Мексикада кабыл алынган Аялдардын зомбулуксуз жашоого жеткиликтүүлүгү жөнүндө мыйзамда үй-бүлөлүк зомбулук, жумуштагы жана билим берүү мекемелериндеги зомбулук, коомчулуктагы, мамлекеттик мекемелердеги зомбулук, ошондой эле фемицид сыяктуу зомбулуктун түрлөрү камтылган.

Фемицид - бул аялды оор өлтүрүү менен аяктаган зомбулуктун эң жогорку түрү жана кыйноолорду, денеге зыян келтирүүнү, ырайымсыздыкты жана сексуалдык зомбулукту камтыйт. Белгилүү бир мыйзамда же анын айрым жоболорунда зомбулуктун кандай

формалары каралбасын, ар бир зомбулук формасы үчүн алдын алуу, жабырлануучуларды/зомбулукка кабылгандарды коргоо жана колдоо жана күнөөлүүлөрдү жазалоо боюнча ар тараптуу мыйзамдык ченемдер колдонулушу керек, ошондой эле мыйзамдын толук аткарылышын жана ар тараптуу баалоону камсыз кылуу чаралары көрүлүшү керек.

Мамлекеттик мыйзамдар:

- аялдарга карата бардык зомбулук түрлөрүнө, анын ичинде төмөнкүлөргө чектелбестен колдонулушу керек:

- үй-бүлөлүк зомбулук;

- сексуалдык зомбулук, анын ичинде сексуалдык кол салуу жана сексуалдык кысым.

- ден соолукка зыян келтире турган учурлар, анын ичинде эрте нике, никеге мажбурлоо, аялдардын жыныс мүчөлөрүнө операция жасоо, жаңы төрөлгөн кыздарды өлтүрүү, түйүлдүктүн жынысын тандоо, кыздыкты текшерүү, кыз менен жыныстык катнаш аркылуу АИЖВ/СПИДден «дарылоо», намысты коргоо кылмыштары, кислота менен кол салуу, калың жана сепке байланыштуу кылмыштар, жесирлерге карата жаман мамиле, кош бойлуулукка мажбурлоо жана аялдарды сыйкырчылык/жамандык кылгандыгы үчүн соттук жоопкерчиликке тартуу;

- аялдарды өлтүрүү (феминцид)/аялдарга каршы кылмыштар (феминцид);

- адамдарды сатуу;

- сексуалдык күлчүлүк;

- аялдарга карата зомбулукту, аны конкреттүү адамдар жана белгилүү шарттарда жасалганын таануу, анын ичинде:

- үй-бүлөдөгү аялдарга карата зомбулук;

- коомдо аялдарга карата зомбулук;

- чыр-чатактуу кырдаалдардагы аялдарга карата зомбулук;

- мамлекеттин кайдыгерлиги менен жасалган аялдарга карата зомбулук, анын ичинде полиция бөлүмдөрүндөгү жана коопсуздук күчтөрү тарабынан жасалган зомбулук.

Майыптыгы бар аялдар/кыздар башка аялдарга караганда көбүрөөк зомбулук, эксплуатация жана кыянатчылык коркунучуна дуушар болушат.

Майыптыгы бар аялдар/кыздардын зомбулуктан коргонуу укугун ишке ашырууга зыяндуу стереотиптер тоскоол болушу мүмкүн, булар алар үчүн зомбулук коркунучун

жогорулатат. Зыяндуу стереотиптер алардын ар кандай нерсеге баа берүү жөндөмдүүлүгүн жоготуп, ошондой эле мындай аялдар/кыздарды асексуалдуу же гиперсексуалдуу деп кабыл алуу жана жалган түшүнүктөр жана мифтер, ишенимдерден таасирленген, альбинизмден жабыркаган аялдарга карата сексуалдык зомбулук коркунучун жогорулатат - мунун баары алардын МУКтун 16-беренесине ылайык укуктарын ишке ашырууга тоскоол болот.¹¹²

Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулуктун, эксплуатациянын МУКтун 16-беренесин бузган мисалдары төмөнкүлөрдү камтыйт:

- зомбулуктан, физикалык күч колдонуудан майыптыктын пайда болушу;
- экономикалык мажбурлоо;
- адамдарды сатуу жана алдоо;
- туура эмес маалымат;
- камкордуктан ажыратуу;
- эркин жана негизделген макулдуктун жана укуктук мажбурлоонун жоктугу;
- кайдыгерлик, анын ичинде дары-дармек каражаттарын алууга тоскоолдук кылуу же андан баш тартуу;

¹¹² МУКтун 16-беренеси:

1. Катышкан мамлекеттер майыптыгы барларды үйдө да, анын сыртында да бардык түрдөгү эксплуатациядан, зомбулуктан жана кыянатчылыктан, анын ичинде гендердик аспектилери бар учурлардан коргоо үчүн бардык тийиштүү мыйзамдык, административдик, социалдык, агартуучулук жана башка чараларды көрүшөт.
2. Катышкан мамлекеттер бардык түрдөгү эксплуатациянын, зомбулуктун жана кыянатчылыктын алдын алуу үчүн бардык тийиштүү чараларды көрүшөт, өзгөчө, майыптыгы барларга, алардын үй-бүлөлөрүнө жана майыптыгы барларга кам көргөн адамдарга курактык-жыныстык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен жардам жана колдоо көрсөтүүнүн ылайыктуу формаларын камсыз кылуу жолу менен, ошондой эле эксплуатациянын, зомбулуктун жана кыянатчылыктын кантип алдын алуу, аныктоо жана алар жөнүндө кабарлоо боюнча маалымат берүү жана агартуу жолу менен камсыз кылуу. Катышкан мамлекеттер коргоо кызматтары курактык-жыныстык өзгөчөлүктөрдү жана майыптык факторун эске алуу менен көрсөтүлүшүн камсыз кылышат.
3. Бардык түрдөгү эксплуатациянын, зомбулуктун жана кыянатчылыктын алдын алуу максатында Катышкан мамлекеттер майыптыгы барларга кызмат көрсөтүүгө арналган бардык мекемелер жана программалар көз карандысыз органдар тарабынан натыйжалуу көзөмөлдөнүп турушун камсыз кылышат.
4. Катышкан мамлекеттер эксплуатациянын, зомбулуктун же кыянатчылыктын кайсы бир түрүнө дуушар болгон майыптыгы барларды физикалык, когнитивдик жана психологиялык калыбына келтирүү, реабилитациялоо жана социалдык реинтеграциялоого көмөктөшүү үчүн бардык тийиштүү чараларды көрүшөт, анын ичинде коргоо кызматтарын көрсөтүү жолу менен. Мындай калыбына келтирүү жана реинтеграция ден соолукту, бакубаттуулукту, өзүн-өзү сыйлоону, кадыр-баркты жана өз алдынчалуулукту бекемдөөгө көмөктөшкөн шартта жүргүзүлөт жана курактык-жыныстык өзгөчөлүктөрдү эске алуу менен ишке ашырылат.
5. Катышкан мамлекеттер майыптыгы барларга карата эксплуатация, зомбулук жана кыянатчылык учурларын аныктоо, иликтөө жана тийиштүү учурларда куугунтуктоо үчүн, анын ичинде аялдарга жана балдарга багытталган эффективдүү мыйзамдарды жана стратегияларды кабыл алышат".

- байланыштын көмөкчү каражаттарын алып салуу же пайдаланууну көзөмөлдөө жана байланышка көмөк көрсөтүүдөн баш тартуу;

- жеке мобилдүүлүккө жана жеткиликтүүлүккө укугунан баш тартуу, атап айтканда, пандустар, азиздер үчүн таяктар сыяктуу көмөкчү түзүлүштөр же майыптар коляскалары сыяктуу мүмкүнчүлүктөрүн алып салуу же жок кылуу аркылуу;

- багуучулардын эркиндикке тоскоол болгон жуунуу, этек кир жана/же жеке гигиена, кийинүү жана тамактануу сыяктуу күнүмдүк тиричилик иштерине жардам көрсөтүүдөн баш тартуусу;

- тамак-аштан же суусундуктан ажыратуу же ажыратуу коркунучу;

- коркутуу, кемсинтүү жана майыптыгы боюнча шылдыңдоо түрүндөгү коркутуу; зыян келтирүү же “зыян келтирем” деп коркутуу, үй жаныбарларын же жардамчы иттерди тартып алуу же өлтүрүү, объектилерди жок кылуу;

- психологиялык манипуляция;

- мисалы, үй-бүлө мүчөлөрү, достору же башкалар менен бетме-бет байланышты чектөө жолу менен көзөмөлдү орнотуу.

Зордук-зомбулуктун, эксплуатациянын жана кыянаттыктын кээ бир түрлөрү ырайымсыз, адамгерчиликсиз же кадыр-баркты басмырлаган мамилени же жазаны түзүшү мүмкүн жана адам укуктары боюнча бир катар эл аралык келишимдерди бузуу болушу мүмкүн.

Аларга төмөнкүлөр кирет:

- мажбурлоо жана каалабаган кош бойлуулуктун же стерилизациянын башка түрлөрү;

- эркин жана негизделген макулдуксуз аткарылган ар кандай медициналык процедуралар же кийлигишүүлөр, мисалы, контрацепцияга жана бойдон алдырууга кийлигишүү;

- инвазивдик жана кайтарылгыс хирургиялык кийлигишүүлөр, мисалы, психохирургия, аялдардын жыныстык органдарына операция жасоо;

- интерсексуал балдарга алардын макулдугусуз дарылоо жүргүзүү;

- электрошок терапиясы жана химиялык, физикалык жана механикалык чектөөлөрдү колдонуу;

- изоляция же жалгыз камера.

Майыптыгы бар аялдар/кыздар майыптыгы бар болгондуктан экономикалык эксплуатацияга дуушар болушу мүмкүн, бул өз кезегинде аларга карата зомбулукка алып келиши мүмкүн. Мисалы, майыптыгы бар аялдар/кыздар мажбурлап кайырчылыкка сатылып кетиши мүмкүн, анткени аларга адамдардын боору ооруйт деп ойлошот.

Балдарга кам көрүү жана дарылоо үчүн артыкчылык берилет, демек, майыптыгы бар балдарга же жалпы кыздарга караганда майыптыгы бар кыздарга карата зордук-зомбулук көп кездешет. Майыптыгы бар кыздарга карата зордук-зомбулукка гендердик негизде көңүл бурбоо, басынтуу, жашыруу, зомбулук, анын ичинде сексуалдык зомбулук жана сексуалдык эксплуатация кирет, бул кыздар бойго жеткенде көп кездешет. Майыптыгы бар кыздар өзгөчө үй-бүлө мүчөлөрү жана камкорчулар тарабынан зордук-зомбулукка кабылышат.

Майыптыгы бар кыздар социалдык-маданий жана диний каада-салттардын, баалуулуктардын зыяндуу практикаларынын курмандыгы болуу коркунучуна дуушар болушат. Мисалы, "боорукердиктен өлтүрүү" деп аталган окуялардын майыптыгы бар кыздар арасында пайда болуу ыктымалдыгы, патологиясы бар кызды чоңойтууга каалоосу жок же колдоо ала албай жаткан үй-бүлөлөрдүн айынан майыптыгы бар балдарды өлтүрүүгө караганда жогору. Башка зыяндуу учурларга бала өлтүрүү, тамак-ашка чектөө кирет. Мындан тышкары майыптыгы бар кыздарды, өзгөчө акыл-эс жагынан кемчилиги бар кыздарды, коопсуздукту камсыз кылуу жана жашоо каражаттарын камсыз кылуу үчүн турмушка беришет. Эрте никеге туруу мектептен чыгып кетүүнүн, эрте жана көп төрөттүн жогору көрсөткүчтөрүнө алып келет. Майыптыгы бар кыздар социалдык обочолонууга, үй-бүлөдө сегрегацияга жана эксплуатацияга дуушар болушат, анын ичинде үй-бүлөлүк иштерден четтетүү, үйдөн чыгып кетүүгө тыюу салуу, үй жумуштарын акысыз аткарууга мажбурлоо жана мектепке барууга тыюу салуу.

Майыптыгы бар аялдар никеге турууга мажбурлоо, аялдардын жыныс органдарына зыян келтирүүчү операциялар, "ар-намыс үчүн" кылмыштар жана сепке байланыштуу зомбулук сыяктуу майыптыгы жок аялдарга карата колдонулган зыяндуу учурлардын курмандыгы болушат. Бул зыяндуу учурлардын кесепеттери социалдык обочолонуу менен чектелбейт. Алар терс гендердик стереотиптерди бекемдейт, теңсиздикти күчөтөт жана аялдар менен кыздарга карата басмырлоого алып келет. Ошондой эле физикалык, психологиялык зомбулукка жана экономикалык эксплуатацияга алып келиши мүмкүн. Бул зыяндуу учурлар маданияттын патриархалдык түшүнүктөрүнө негизделген деген факт, майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулукту актоого негиз болбойт.

Үй-бүлөлүк зомбулук түшүнүгү

Үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу мыйзамдар, адатта, физикалык зомбулукка гана багытталган. Бирок үй-бүлөлүк зомбулуктун табияты тууралуу түшүнүк кеңейген сайын бир катар өлкөлөр бардык же айрым түрлөрүн камтыган аныктамаларды киргизүү жана/же оңдоп-түзөө боюнча мыйзамдарды кабыл алып жатышат: физикалык, сексуалдык, эмоционалдык жана/же психологиялык, мүлктүк, менчик укугу жана/же экономикалык зомбулук.

Бирок практикалык жактан алганда, психологиялык жана экономикалык зомбулукту камтыган үй-бүлөлүк зомбулуктун аныктамалары бир катар көйгөйлөргө алып келиши мүмкүн. Тажрыйба көрсөткөндөй, зомбулук кылмыштарын жасаган адамдар мыйзамдын

мындай жоболорунан пайдаланып, өнөктөшү аларга психологиялык кемсинтүү көрсөтүп жатат деп коргоо буйругун талап кылышы мүмкүн. Андан тышкары көптөгөн аялдар психологиялык же экономикалык зомбулукка дуушар болгондо, катуу соттук чараларды көрүүнү каалашпайт. Психологиялык зомбулукту далилдөө да оңой эмес. Ошондуктан психологиялык жана/же экономикалык зомбулукту камтыган үй-бүлөлүк зомбулуктун аныктамасы гендердик факторду эске алуу менен тийиштүү түрдө колдонулушу өтө маанилүү. Белгилүү бир жүрүм-турум зомбулук катары аныкталышы үчүн тиешелүү адистердин, анын ичинде психологдордун, юристтердин, жактоочулардын жана зомбулукка кабылгандарга жардам берген кызматкерлердин тажрыйбасына жана окумуштуулардын изилдөөлөрүнө таянуу керек.

Үй-бүлөлүк зомбулук тууралуу мыйзамдар көп учурда интимдик мамиледеги адамдарга, айрыкча жубайларга карата колдонулат. Убакыт өткөн сайын мыйзамдар кеңейип, интимдик мамиледеги, бирок никеде эмес же жарандык никеде жашаган өнөктөштөр, үй-бүлөлүк мамиледеги адамдар жана бир үй-бүлөдө жашаган мүчөлөр, анын ичинде үй кызматкерлери сыяктуу башка үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарды да камтыйт. 2004-жылы Испанияда кабыл алынган “Гендердик зомбулуктан комплекстүү коргоо чаралары тууралуу” Органикалык мыйзамда үй-бүлөлүк мамилелер кеңири түшүндүрүлүп, жубайлар же мурдагы жубайлар, никеге турууга жетпеген мамилелер, өзүнчө жашоо, романтикалык жана сексуалдык мамилелер, ошондой эле үй-бүлө же үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы мамилелерди, улуу жана кичүү муундарды, туугандарды, чогуу жашаган адамдарды жана камкордуктагы майыптыгы бар адамдарды камтыйт.

Мамлекеттик мыйзамдар төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- үй-бүлөлүк зомбулукту, анын ичинде физикалык, сексуалдык, психологиялык жана экономикалык зомбулукту кеңири түшүнүк менен камтышы керек;
- интимдик мамиледе турган же мурда болгон адамдарга, анын ичинде жубайлык мамилелерге, жарандык никеге, бир жыныстагы мамилелерге жана өзүнчө жашоого, ошондой эле үй-бүлөлүк мамиледе турган адамдарга жана бир үй-бүлөдө жашаган мүчөлөргө карата колдонулушу керек.

Сексуалдык зомбулук түшүнүгү

Майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата сексуалдык зомбулукка зордуктоо кирет. Сексуалдык зомбулук ар кандай жагдайларда, мамлекеттик жана мамлекеттик эмес мекемелерде, үй-бүлөдө же коомчулукта болушу мүмкүн. Айрым майыптыгы бар аялдар/кыздар, айрыкча угуу, көрүү, акыл-эс кемтиги барлар изоляция, көз карандылык же басмырлоо себептүү зомбулукка жана кыянаттыкка дуушар болушу мүмкүн.

Сексуалдык зомбулук көбүнчө моралдык, коомдук адеп-ахлак жана ар-намыс ченемдеринде, ошондой эле үй-бүлөгө же коомго каршы кылмыш катары каралат, бирок

адамдын физикалык бүтүндүгүнүн бузулушу катары эмес. Ошентсе да бул маселе боюнча оң жылыштар бар. Мисалы, 2004-жылы Түркияда Кылмыш-жаза кодексин реформалоодон кийин сексуалдык зомбулук "адамга каршы кылмыш" катары квалификациялана баштаган, ал эми кодексен "моралдык", "адеп-ахлак" жана "ар-намыс" деген терминдер алынып салынган.

Зордуктоо кылмыш мыйзамында көрсөтүлгөн негизги "форма" болуп саналат жана зордуктоонун аныктамалары кирүү фактысын далилдөөгө багытталган. Бул аныктамалар аялдар түш болгон сексуалдык зомбулуктун толук көлөмүн жана жабырлануучуга тийгизген таасирин толук эсепке албайт. Ушул себептен улам айрым өлкөлөр өздөрүнүн кылмыш мыйзамдарына "сексуалдык кол салуу" деген кеңири түшүнүктү киргизишкен, бул мурда зордуктоо катары квалификацияланган кылмышты камтыйт жана кирүү фактысын далилдөөдөн көз каранды эмес.

Убакыттын өтүшү менен зордуктоо жана сексуалдык кол салуунун аныктамалары өзгөрдү: башында күч же зомбулук колдонуу талап кылынса, кийин макулдуктун жоктугу талап кылынат. Мисалы, Канаданын Кылмыш-жаза кодексинде макулдукту позитивдүү түшүнүк менен аныктайт: бул бөлүмдүн максаттары үчүн "макулдук" жабырлануучунун тиешелүү сексуалдык аракеттерге өз ыктыяры менен макулдугун билдирет.

Ошентсе да практика көрсөткөндөй, макулдуктун жоктугуна негизделген сексуалдык кол салуунун аныктамалары, чыныгы шарттарда, жабырлануучунун/зомбулукка кабылгандардын кайрадан жабыркашына алып келиши мүмкүн, бул айыптоону жабырлануучунун/зомбулукка кабылгандын макулдугун берген эмес деп негизсиз далилдөөгө мажбурлайт. Мындай кайталанган виктимизациядан качуу үчүн кээ бир өлкөлөр зордуктоонун аныктамаларын иштеп чыгышкан, алар макулдуктун жоктугуна эмес, белгилүү бир жагдайлардын бар болушуна негизделет.

Мисалы, 2000-жылы Намибияда кабыл алынган Зордуктоого каршы күрөшүү жөнүндө мыйзамда зордуктоонун аныктамасы макулдуктун жоктугун далилдөөгө эмес, белгилүү бир "мажбурланган жагдайлардын" болушун талап кылат. Эгерде "мажбурланган жагдайларга" негизделген аныктама кабыл алынса, анда бул жагдайлар жетиштүү кең болушун камсыз кылуу керек жана күч колдонууга же зомбулукка басым жасабоо зарыл. Тарыхый жактан алганда, интимдик мамиледе болгон учурда зордуктоо жана сексуалдык кол салуу кылмыштуу аракеттер катары эсептелген эмес. Интимдик мамиледеги зордуктоо түшүнүгү көптөгөн өлкөлөрдө дагы эле көйгөйлүү болсо да барган сайын көп өлкөлөр өз кылмыш кодекстеринен интимдик мамиледеги зордуктоо/сексуалдык кол салуу үчүн жоопкерчиликтен бошотууну алып салып жатышат жана/же мындай аракеттерди кылмыш катары квалификациялоочу конкреттүү жоболорду киргизип жатышат. Атап айтканда, жубайынын зордуктоосу кылмыш катары кабыл алынган.

Мамлекеттик мыйзамдар төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- сексуалдык кол салууну физикалык бүтүндүктүн жана сексуалдык автономиянын бузулушу катары аныктоо;

- зордуктоо жана "кокустан" кол салуу боюнча кылмыштарды аныктоолордун ордуна сексуалдык кол салуу кылмышынын кеңири түшүнүгүн киргизүү жана бул түшүнүк зыяндын негизинде квалификацияланышы керек;

- жабырлануучунун жаш курагы, кылмышкер менен жабырлануучунун ортосундагы мамилелер, зомбулук же анын коркунучу, бир нече кылмышкердин болушу, ошондой эле жапа чеккен адамдын физикалык жана психикалык кесепеттеринин оордугу сыяктуу жагдайларды эске алуу;

- сексуалдык кол салуунун күч колдонуу же зомбулук менен коштолушу керек деген талаптарды жокко чыгаруу, ошондой эле соттук териштирүү учурунда жабырлануучунун/зомбулукка кабылгандын кайталанган виктимизациясын азайтуу үчүн сексуалдык кол салуу түшүнүгүн киргизүү, бул:

- "айкын жана өз ыктыяры менен берилген макулдуктун" болушун шарттайт жана айыпталуучудан жабырлануучунун/зомбулукка кабылгандын макулдугун далилдөө аракеттерин талап кылат;

- акты "мажбурланган жагдайларда" болушу керек деп талап кылат жана мындай жагдайлардын кеңири чөйрөсүн камтыйт;

- мамилелердеги сексуалдык кол салууну конкреттүү кылмыш катары эсептөө (мисалы, "жубайынын зордуктоосу");

- сексуалдык кол салуу жөнүндө жоболор "кылмышкер менен жабырлануучунун ортосундагы мамилелердин түрүнө карабастан" колдонулушун камсыз кылуу;

- "бүлө курган же башка мамилелер бул мыйзам боюнча сексуалдык кол салуу боюнча айыптоо үчүн мааниге ээ эмес" деп көрсөтүү.

Сексуалдык ыдык көрсөтүү түшүнүгү

Сексуалдык ыдык көрсөтүү салттуу түрдө иш ордунда гана болгон укук бузуулар менен байланыштуу деп эсептелет жана бул аракет иерархиялык теңсиздик контекстинде гана (мисалы, жетекчи-кол алдындагылар) болушу мүмкүн деп аныкталат. Натыйжада сексуалдык ыдык көрсөтүү көп учурда улуттук эмгек кодексинин алкагында каралат жана расмий жумушта болгон учурларда гана кылмыш катары каралат. Убакыт өткөн сайын өлкөлөр мындай мамиленин чектелгендигин түшүнүп, сексуалдык ыдык көрсөтүүнү кеңири карай башташты жана басмырлоого каршы мыйзамдар жана кылмыш мыйзамдары сыяктуу укуктун ар түрдүү тармактарында карай башташты. Түркияда 2004-жылы жүргүзүлгөн Кылмыш-жаза кодексинин ири реформасы сексуалдык ыдык көрсөтүүнү кылмыш деп таанууга багытталган. Кенияда сексуалдык ыдык көрсөтүү үч мыйзамда каралган: 2006-жылы кабыл алынган Сексуалдык кылмыштар жөнүндө мыйзамдын 23-бөлүмүндө (мамлекеттик мекемеде же

жетекчилик кызматта турган адам тарабынан жасалган кылмыш); 2007-жылы кабыл алынган Эмгек жөнүндө мыйзамдын 6-бөлүмүндө (иш берүүчүлөрдүн же кесиптештердин ыдык көрсөтүүсү); жана 2003-жылы кабыл алынган Мамлекеттик кызматкерлердин этикасы жөнүндө мыйзамдын 21-бөлүмүндө (мамлекеттик кызматта же коомдук кызмат көрсөтүү учурунда ыдык көрсөтүү).

Мамлекеттик мыйзамдар төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- сексуалдык ыдык көрсөтүүнү кылмыш деп таануу;
- сексуалдык ыдык көрсөтүүнү басмырлоонун ден соолукка жана коопсуздукка терс таасирин тийгизүүчү түрү жана аялдардын адам укуктарын бузуу катары квалификациялоо;
- сексуалдык ыдык көрсөтүүнү жумуш ордунда (формалдык эмес жумуш секторун кошкондо), билим берүүдө, соодада жана кызмат көрсөтүү учурунда, спорт менен машыгууда жана мүлк менен иштөөдө каалабаган сексуалдык мүнөздөгү жүрүм-турум катары аныктоо;
- каалабаган, сексуалдык мүнөздөгү жүрүм-турум төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн экендигин белгилөө (тикелей же кыйыр түрдө):
 - физикалык аракеттер жана аларга аракет кылуу;
 - сексуалдык жакындыктан пайда алуу;
 - сексуалдык мүнөздөгү репликалар;
 - ашкере сексуалдык плакаттарды же граффитти көрсөтүү;
 - ошондой эле каалабаган сексуалдык мүнөздөгү физикалык, вербалдык жана вербалдык эмес аракеттердин ар кандай башка түрлөрү.

Стамбул Конвенциясынын ыкмалары

Стамбул Конвенциясы аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулук кылган белгилүү аракеттерди кылмыш деп таанууну, бул кылмыштар боюнча юридикалык компетенцияны жана улуттук деңгээлде соттук куугунтуктоону талап кылат.

Аялдарга карата зомбулук аялдарга карата зомбулуктун бир түрү болуп саналат, ал ар кандай укукка каршы аракеттерди камтыйт, алардын көпчүлүгү жалпы кылмыштар катары эсептелиши мүмкүн, мисалы, адам өлтүрүү, кол салуу, ден соолукка зыян келтирүү, зордуктоо жана башкалар. Адам өлтүрүү ЖСУЭПнын 6-беренеси (АУЕСТин 2-беренеси) менен корголгон жашоо укугунун бузулушу болуп саналат. Бул учурларда жогоруда айтылган тийиштүү көңүл буруу стандарттары колдонулат. Түшүндүрмө баяндамага ылайык, зомбулуктун эң чоң формаларынын, адам өлтүрүү же адам өлтүрүүгө аракет кылуу сыяктуу формаларынын алдын алуу үчүн натыйжалуу чараларды көрүү керек. Ар бир мындай учур ар кандай коргоо

кемчиликтерин аныктоо жана кошумча алдын алуу чараларын иштеп чыгуу, өркүндөтүү максатында кылдат талданып чыгышы керек.

Стамбул Конвенциясынын 35-беренеси

Стамбул Конвенциясынын 35-беренеси мамлекеттерден «башка адамга карата физикалык зомбулук көрсөтүү атайылап жасалган кылмыш катары квалификациялануусун» камсыздоону талап кылат. «Физикалык зомбулук» деген термин мыйзамсыз физикалык күч колдонуу натыйжасында келтирилген дене жаракаттарын билдирет. Ал ошондой эле жапа чеккен адамдын өлүмүнө алып келген зомбулукту камтыйт.

Стамбул Конвенциясынын 33-беренеси

Стамбул Конвенциясынын 33-беренеси тараптардан психологиялык зомбулукту кылмыш катары карап, аны криминалдаштырууну талап кылат, бул адамдын психологиялык бүтүндүгүн кыйратууга багытталган атайылап жасалган мажбурлоо же коркутуу. Түшүндүрмө баяндамада мындай деп айтылат: «Бул жобо өзүнчө окуяга эмес, жүрүм-турум образына тиешелүү. Ал үй-бүлөдө же анын чегинен тышкары убакыттын өтүшү менен болуп жаткан зомбулук аракеттеринин кылмыштуу мүнөзүн көрсөтүүгө багытталган».¹¹³

Психологиялык зомбулук үчүн кылмыш жоопкерчилиги

Психологиялык зомбулук үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартуу башка эл аралык укук булактарында да кездешет. Мисалы, АУЕС анын тараптары үй-бүлөлүк зомбулук учурларын натыйжалуу иликтөөгө милдеттүү экенин, жадакалса жабырлануучу физикалык жаракат албаса да белгиледи.¹¹⁴

АБЖК «В.К. Болгарияга каршы» иши боюнча ушундай эле корутунду чыгарган, анда «гендердик зомбулук физикалык зыян келтирүү менен чектелбейт, ал психикалык азаптарды келтирген аракеттерди да камтыйт» деп айтылат.¹¹⁵

Психологиялык зомбулук жана ал үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартуу

Психологиялык зомбулук – бул жабырлануучуну коркутуп-үркүтүү, кемсинтүү, ар кандай коркутуулар, жакындарынан обочолонтуу ж.б. аркылуу көзөмөлдөп туруучу жүрүм-турум түрү. Психологиялык зомбулук экономикалык зомбулуктун формалары менен байланыштуу болушу мүмкүн, мисалы, каржылык ресурстардан ажыратуу же чектөө.

Психологиялык зомбулук үчүн кылмыш жоопкерчилигин карап чыгуу жана аны ишке ашыруу татаал маселе. «БУУ-аялдар» уюму «мажбурлоочу көзөмөл» деген терминди

¹¹³ Түшүндүрмө баяндама, 181-пункт.

¹¹⁴ Караңыз, мисалы, Опуз Түркияга каршы, Арыз №33401/02, 2009; иш "Хайдуова Словакияга каршы", Арыз №2660/03, 2010-ж.

¹¹⁵ Ошол эле жерде.

колдонууну сунуштайт, бул зыян келтирген натыйжадан укукка каршы жүрүм-турумдун максатына басым жасоону камтыйт.¹¹⁶

«Мажбурлоочу көзөмөл» психологиялык жана экономикалык зомбулукту камтып, аларды үстөмдүк кылуу менен байланыштырат. Бул коркутуу, обочолонтуу же кемсинтүү аркылуу ашкере көзөмөл жүргүзүүнү билдирет жана укуктук чараларды жабырлануучунун эркиндигине жана абийирине таасир эткен зыяндуу жүрүм-турум менен күрөшүүгө багыттайт.

Улуу Британиянын алдыңкы тажрыйбасы

Жакында бул жааттагы алдыңкы тажрыйба Улуу Британияда болду, анда 2015-жылдын 3-мартында жаңы “Оор кылмыштар жөнүндө” Мыйзам кабыл алынган.¹¹⁷ Мыйзам интимдик же үй-бүлөлүк мамилелердеги көзөмөлдөөчү же мажбурлоочу жүрүм-турум үчүн жаңы кылмыш киргизди (76-берене). Жаңы кылмыш башка адамга карата кайталануучу же туруктуу көзөмөлдөөчү же мажбурлоочу жүрүм-турум үчүн кылмыш жоопкерчилигин карайт жана бул жабырлануучуга олуттуу таасирин тийгизет. Бул жобого ылайык, көзөмөлдөөчү же мажбурлоочу жүрүм-турум олуттуу кесепеттерге алып келет, эгерде ал жабырлануучуну, жок эле дегенде, эки себеп боюнча коркууга мажбурласа: (1) ага/ага зомбулук көрсөтүлөт деп коркуп, же (2) ал жабырлануучунун күнүмдүк ишмердүүлүгүнө таасир эткен олуттуу тынчсыздануу же кабатыр болуу сезимин пайда кылса. Бул кылмыш үчүн эң жогорку жаза - 5 жылга чейин эркинен ажыратуу, айып пул салуу же экөөнү тең камтыйт.

Стамбул Конвенциясынын 36-беренеси

Стамбул Конвенциясынын 36-беренеси мамлекеттерден макулдуксуз бардык сексуалдык мүнөздөгү аракеттерди, анын ичинде зордуктоону кылмыш катары карап чыгуу үчүн милдеттендирет. Бул беренедө сексуалдык зомбулуктун мазмунун эң толук жана кеңири аныктаган. Сексуалдык зомбулук үчүн жазалоодо мамлекеттер АУЕСтин прецеденттик укугун эске алышы керек. Түшүндүрмө баяндамада айтылгандай, АУЕС 2003-жылы “М.С. Болгарияга каршы” ишинде, мамлекеттердин АУЕС боюнча позитивдүү милдеттери «жапа чеккен адамдын физикалык каршылыгы жок болсо да макулдуксуз болгон бардык сексуалдык актылар үчүн жазалоо жана натыйжалуу соттук куугунтуктоону талап кылуу» деп аныктаган.¹¹⁸

¹¹⁶ Аялдарга жана кыздарга карата зомбулукту токтотуу үчүн виртуалдык маалымат борбору: www.endvawnow.org/en/articles/398-definitionof-domestic-violence.html?next=399

¹¹⁷ Оор кылмыш жөнүндө акт 3-март 2015-жыл, Улуу Британия, жеткиликтүү: www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/section/76/enacted

¹¹⁸ Иш «М.С. Болгарияга каршы, Арыз №39272/98 2003, 166-пункт.

Үй-бүлөдөгү сексуалдык зомбулук

Сексуалдык зомбулукка байланыштуу кылмыштар үй-бүлөдө жасалган сексуалдык зомбулукту камтышы керек. Тарыхый жактан алганда, көптөгөн өлкөлөрдүн мыйзамдары никедеги зордуктоону кыйыр же ачык түрдө кылмыш деп тааныган эмес. Стамбул конвенциясынын 43-беренесине ылайык, сексуалдык кылмыштар үчүн кылмыш жоопкерчилиги аткаруучунун жана жапа чеккен адамдын ортосундагы мамилелерге карабастан колдонулат.

Макулдуктун ролу

Стамбул Конвенциясы бардык түрдөгү сексуалдык зомбулукту бир квалификациялык белгилери менен аныктайт: макулдук. 36 (2)-беренеден аныкталгандай, макулдук эркин берилген болушу керек, ал курчап турган шарттардын контекстинде бааланышы керек. Демек, улуттук мыйзамдар макулдуктун мааниге ээ болбогон кеңири шарттарын, мисалы, жооптуу кызматтагы адам тарабынан сексуалдык зомбулук сыяктуу учурларды эске алышы мүмкүн.¹¹⁹

Физикалык каршылыктын зарылдыгы

АУЕСтин аныктамасы боюнча, бардык шарттарда физикалык каршылыктын далилденишин талап кылуу айрым түрдөгү зордуктоолордун жазаланбай калышына алып келиши мүмкүн жана натыйжада сексуалдык эркиндикти натыйжалуу коргоону коркунучка алып келиши мүмкүн.¹²⁰

"М.С. Болгарияга каршы" иши

АУЕС "М.С. Болгарияга каршы" ишинде жетекчилер зордуктоонун курчап турган жана контексттик шарттарын жетиштүү иликтеген эмес жана "улуттук мыйзам талап кылгандай зордуктоонун «түз» далилдерине", тагыраак айтканда, күч колдонуу жана коркутуу элементтерине ашыкча көңүл бурушканын жана " жапа чеккен адамдын «каршылыгын» кылмыштын аныктоочу элементи катары дээрлик көтөрүшкөн".¹²¹

Макулдуктун мааниси

АУЕС зордуктоо иштеринде макулдуктун жоктугу негизги элемент экенине чоң маани берген, Европанын көптөгөн өлкөлөрүнүн кылмыш мыйзамдарына жана Югославия боюнча Эл аралык кылмыш сотунун соттук практикасына шилтеме берген. Аларда: макулдуктун жоктугун "түз" далилдерсиз, мисалы, зомбулуктун издери же күбөлөр жок болгондо далилдөө кыйын болушу мүмкүн, бирок жетекчилер бардык фактыларды изилдеп, иштин бардык

¹¹⁹ Түшүндүрмө баяндама, 193-пункт.

¹²⁰ Иш «М.С. Болгарияга каршы, Арыз №39272/98 2003, 166-пункт.

¹²¹ Иш «М.С. Болгарияга каршы, Арыз №39272/98 2003, 182-параграф.

шарттарын баалоонун негизинде чечим кабыл алышы керек деп айтылган. Иликтөө жана анын жыйынтыктары макулдуктун жоктугуна багытталууга тийиш.¹²²

"Карен Тайаг Вертидо Филиппинге каршы" иши

"Карен Тайаг Вертидо Филиппинге каршы" ишинде, жапа чеккен адам улук кесиптеши тарабынан зордукталган, АБЖК, кылмышкер физикалык зомбулук көрсөтүү менен коркуткан же колдонгон учурларда деле, жапа чеккен адам физикалык каршылык көрсөтпөсө макул болду деп божомолдонбошу керек деп аныктаган.¹²³ Тескерисинче, комитет айыпталуучу жапа чеккен адамдын макулдугун тактоо үчүн кандай аракеттерди жасаганын көрсөтүшү керек деп чечкен.¹²⁴ Бул өзгөчө физикалык же башка жагынан алсыз болгон майыптыгы бар аялдар/кыздар үчүн маанилүү, анткени алар каршылык көрсөтө алышпайт.

Канаданын Кылмыш-жаза кодекси¹²⁵ макулдукка жана анын курчап турган шарттарды эске алуу менен баалоого негизделген ыкманын жакшы мисалы болуп саналат. Анын 273(1)-беренеси макулдукту «кароого алынган сексуалдык актка жаран тарабынан берилген эркин макулдук» деп аныктайт. 2-пунктта макулдук алынбаган шарттар баяндалат:

- a) макулдук арыз берүүчү адамдын сөздөрү же жүрүм-туруму менен берилген;
- b) арыз берүүчү актыга макулдук бере албайт;
- c) айыпталуучу арыз берүүчүнү ишеним, бийлик же ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдаланып, актыга катышууга түрткөн;
- d) арыз берүүчү актыга сөздөрү же жүрүм-туруму менен макул эместигин билдирген;
- e) арыз берүүчү сексуалдык актка макулдук берип, кийин сөздөрү же жүрүм-туруму менен аны улантууга макул эместигин билдирген.

Мындан тышкары Канаданын Кылмыш-жаза кодексинин 273(2)-беренесинде айыпталуучу арыз берүүчүнү макулдук берген деп эсептесе, бул төмөнкү шарттардын бири далилденсе, сексуалдык зомбулук боюнча айыптоолордон коргонуу болуп эсептелбейт деп айтылат: «өзү тандаган мастык»; «беспечность же атайын көз жумуу»; же «айыпталуучу, ошол

¹²² Иш «М.С. Болгарияга каршы, Арыз №39272/98 2003, 181-пункт.

¹²³ АБФЖК, билдирүү №18/2008 2010, пункт 8.5.

¹²⁴ АБФЖК, Билдирүү №18/2008, 8.9-пункт, тиешелүү бөлүгүндө, мамлекеттерден төмөнкүлөрдү талап кылат: "... мыйзамдардан сексуалдык зомбулук күч колдонуу же зомбулук көрсөтүү менен жасалышы керек деген ар кандай талапты жана кирүүнү (проникновение) далилдөө талабын алып салууну жана соттук териштирүү учурунда арыз ээсинин/жабырлануучунун экинчи жолу виктимизацияланышын азайтуу үчүн сексуалдык зомбулуктун аныктамасын кабыл алууну, ал төмөнкүлөрдүн бирин талап кылат: «айкын жана өз ыктыяры менен берилген макулдук» болушун жана айыпталуучунун арыз ээсинин/жабырлануучунун макулдук бергенин аныктоо үчүн жасалган кадамдарды далилдөөнү талап кылат".

¹²⁵ Канаданын Кылмыш-жаза кодекси, жеткиликтүү: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46/>

учурда белгилүү болгон шарттарда, арыз берүүчүнүн макулдук бергенин тактоо үчүн негиздүү кадамдарды жасаган эмес».

Стамбул Конвенциясынын 34-беренеси

Стамбул Конвенциясынын 34-беренеси башка адамдын коопсуздугу үчүн коркууга түрткөн атайылап жасалган жана кайталануучу «коркутуучу жүрүм-турум» үчүн кылмыш жоопкерчилигин карайт. Бул кылмышты эки элемент менен аныктайт:

- «а) кылмышкердин ниети;
- б) башка адамга коркуу сезимин пайда кылуу».

Куугунтуктоо үчүн жоопкерчилик

«Коркутуучу жүрүм-турумдун кеңири спектри» болгонуна карабастан кылмыштын негизги элементтери жапа чеккен адамда коркуу сезимин пайда кылуу натыйжасы болуп саналат. Бул кылмышкер белгилүү бир натыйжага жетүүнү көздөгөн же, жок дегенде, жапа чеккен адам үчүн белгилүү бир терс кесепеттер пайда болушу мүмкүн экенин билген же билиши керек болгон дегенди билдирет. Кылмышкердин ниетине негизделген укуктук чаралар куугунтуктаган адамдын жүрүм-турум түрлөрүн кеңири карап чыгууга мүмкүндүк берет. Мындан тышкары куугунтуктоо көптөгөн кайталануучу жана олуттуу инциденттерди камтыйт. Башкача айтканда, өзүнчө (жеке) аракеттер куугунтуктоо катары квалификацияланбайт. Түшүндүрмө баяндамада айтылгандай, бул жобо «ар кандай элементтери өзүнчө каралганда ар дайым кылмыштуу жүрүм-турумга барабар болбогон жүрүм-турум үлгүсүнүн кылмыштуу мүнөзүн көрсөтүүгө багытталган».¹²⁶

Стамбул Конвенциясындагы "коркутуучу жүрүм-турум"

Стамбул Конвенциясы мамлекеттер тарабынан аныкталган куугунтуктоого окшош болушу мүмкүн болгон «коркутуучу жүрүм-турумдун» так аныктамасын берет.

Түшүндүрмө баяндамадагы жүрүм-турум мисалдары:

Стамбул Конвенциясындагы коркутуучу жүрүм-турум

Коркутуучу жүрүм-турум «адамды ар дайым ээрчип жүрүү, башка адам менен каалабаган баарлашуу же бул адамга анын куугунтуктаганын кабарлоо түрүндө болушу мүмкүн. Бул физикалык түрдө аңдып жүрүүнү, жумуш ордунда, спорттук же билим берүү мекемелеринде пайда болууну, ошондой эле виртуалдык дүйнөдө (чаттарда, социалдык тармактардагы баракчаларда ж.б.) адамды аңдууну билдирет. Каалабаган баарлашуу жабырлануучу менен ар кандай байланыш каражаттары, айрыкча заманбап байланыш жана

¹²⁶ Түшүндүрмө баяндама, 185-пункт.

маалыматтык-коммуникациялык технологиялар аркылуу активдүү баарлашууга аракеттенүүнү билдирет».

«Андан тышкары коркутуучу жүрүм-турумга башка адамдын мүлкүн бузуу, жеке буюмдарына билинбеген из калтыруу, үй жаныбарына каршы аракеттер, интернетте жалган аттарды колдонуу же жалган маалымат таратуу сыяктуу аракеттер кириши мүмкүн».¹²⁷

Германиянын Кылмыш-жаза кодексиндеги куугунтуктоо аныктамасы

Германиянын Кылмыш-жаза кодексинде куугунтуктоо түшүнүгү боюнча конкреттүү аракеттер баяндалган:

- физикалык жакындыкты издөө;
- телекоммуникацияларды же башка байланыш каражаттарын колдонуу же байланыш түзүү үчүн үчүнчү жактарды колдонуу;
- анын жеке маалыматтарын туура эмес колдонуп, анын атынан товарлар же кызмат көрсөтүүлөрдү буйрутма кылуу же үчүнчү жактарды аны менен байланышууга түрткү берүү;
- анын же анын жакындарынын өмүрүнө, физикалык кол тийгистигине, ден соолугуна коркунуч келтирүү;
- ушул сыяктуу аракеттер менен анын жеке эркиндигине олуттуу таасир этүү.¹²⁸

Куугунтуктоо жөнүндө башка өлкөлөрдүн мыйзамдары

Кээ бир өлкөлөрдүн кылмыш мыйзамдарында куугунтуктоо үчүн кылмыш жоопкерчилиги кылмышкердин ниетине негизделет. Мисалы, Бельгия ЕСтин мүчө мамлекеттеринин арасынан эң биринчилерден болуп куугунтуктоону кылмыш катары тааныган жана кылмышкердин ниетине негизделген кеңири аныктаманы тандаган. Азыркы учурда Бельгиянын Кылмыш-жаза кодексинин 442-беренесине ылайык, «адамды билген же өзүнүн жүрүм-туруму менен ал адамдын тынчтыгын олуттуу бузарына ишенген» адам куугунтуктоодо күнөөлүү деп табылат.¹²⁹

Даниянын куугунтуктоо тууралуу мыйзамы

Данияда дагы куугунтуктоо тууралуу кызыктуу жобо кабыл алынган, ага ылайык, адам жоопкерчиликке тартылганга чейин полиция эскертүү же тыюу салуу буйругун чыгарат. Даниянын Кылмыш-жаза кодексинин 265-беренесинде мындай деп айтылат: «Ар бир адам башка адамдын тынчтыгын бузса, анын үйүнө кирип барса, кат жазып же ээрчип жүрсө же

¹²⁷ Түшүндүрмө баяндама, 182, 183-пункттар.

¹²⁸ Бөлүм 238. Германиянын Кылмыш-жаза кодекси, төмөнкү даректе жеткиликтүү: www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/

¹²⁹ Бельгиянын Кылмыш-жаза кодекси, жеткиликтүү: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes

башка ушундай ыкма менен аны ыңгайсыз кылса, полициянын эскертүүсүнө карабастан айып пул же 2 жылга чейинки мөөнөткө камакка алынышы мүмкүн. Бул жобо боюнча эскертүү 5 жылдык мөөнөткө күчүндө болот». ¹³⁰

Стамбул Конвенциясынын 37-беренеси

Стамбул Конвенциясынын 37-беренесинде никеге турууга мажбурлоону кылмыш катары караган жана эки түрдөгү жүрүм-турумду криминалдаштырууну талап кылган:

1. чоң кишини же баланы никеге турууга мажбурлоо;
2. чоң кишини же баланы ушул максатта үчүнчү өлкөгө азгыруу (никеге туруу жүзөгө ашырылбаса да).

1-пунктта кылмыш болуп саналган жүрүм-турум чоң кишини же баланы никеге турууга мажбурлоону камтыйт. «Мажбурлоо» термини физикалык же психологиялык күч колдонууга байланыштуу. Кылмыш никеге турган учурда (жогоруда аталган шарттарга ылайык) тараптардын бири эркин макулдук берген эмес болсо, ишке ашты деп эсептелет. ¹³¹Ошентип, күч колдонуу талабы курчап турган шарттарды туура эске алуу менен кеңири мааниде чечмелениши керек.

Стамбул Конвенциясынын 37-беренесинин 2-пункту

2-пунктта адамды башка өлкөгө алдоо жолу менен алып барып, анын эркине каршы никеге турууга мажбурлоо кылмыш катары каралат. Бул жерде никеге туруу зарыл эмес. «Алдоо» термини укук бузуучу жабырлануучуну башка өлкөгө ар кандай шылтоо же ойдон чыгарылган себеп менен, мисалы, ооруп жаткан тууганын көрүүгө баруу шылтоосу менен азгыруу жүрүм-турумуна тиешелүү. Ниет адамды алдоого же башка өлкөдө никеге турууга мажбурлоо максатын көрсөтүшү керек. Бул фактылар тараптардын кылмыш мыйзамдарында каралышы керек жана милдеттүү юридикалык күчкө ээ болгон башка эл аралык стандарттарды эске алышы керек деп эсептешкен.

Никеге турууга мажбурлоо

Айрым өлкөлөр никеге турууга мажбурлоону жалпы кылмыш катары карашат. Германияда бул «күч колдонуу же олуттуу зыян келтирүү коркунучу менен мыйзамсыз түрдө бирөөнү бир нерсе жасоого, бир нерседен жабыр тартууга же аракет кылбай коюуга мажбурлаган ар кандай адамга жоопкерчилик жүктөйт» деген жобо менен каралган. ¹³²

¹³⁰ Даниянын Кылмыш-жаза кодекси, жеткиликтүү: www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes

¹³¹ Түшүндүрмө баяндама, 196-пункт.

¹³² Германиянын Кылмыш-жаза кодекси, 237-бөлүм, төмөнкү даректе жеткиликтүү: www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html

Норвегиянын Кылмыш-жаза кодексинде никеге турууга мажбурлоону жеке эркиндикке каршы кылмыш катары караган жана анын 222 (2)-бөлүмүндө мындай деп айтылат: «Кимде-ким күч, эркиндиктен ажыратуу, туура эмес басым көрсөтүү же башка мыйзамсыз жүрүм-турум же коркунучтар менен бирөөнү никеге турууга мажбурласа, никеге турууга мажбурлоо кылмышын жасаган деп күнөөлүү болот».¹³³

Стамбул Конвенциясынын 39-беренеси

Стамбул Конвенциясынын 39-беренеси ошондой эле төмөнкү эки аракетти кылмыш катары карайт:

1. аялдын алдын ала жана макулдугусуз ар кандай жол менен кош бойлуулукту токтотуу;
2. аялдын табигый төрөө мүмкүнчүлүгүн токтотууга багытталган ар кандай процедураны макулдугусуз жүргүзүү.

Бул беренедө аялдардын төрөө жөндөмдүүлүгүнө карата атайын кылмыш иш-аракеттери камтылган. Түшүндүрмө баяндамада бойдон алдырууга мажбурлоо уруктандыруу продуктуларын алып салууга алып келген ар кандай процедураны камтыйт деп айтылат.¹³⁴

Мындан тышкары стерилизация аялдардын табигый жол менен төрөө жөндөмдүүлүгүн жоготуусуна алып келген ар кандай процедураны камтыйт.¹³⁵

Испаниянын Кылмыш-жаза кодекси

Стамбул Конвенциясына ылайык келген улуттук мыйзамдардын мисалы катары Испаниянын Кылмыш-жаза кодекси макулдугусуз стерилизация үчүн кылмыш жоопкерчилигин карайт.¹³⁶ Анда ошондой эле бойдон алдырууга мажбурлоо боюнча атайын кылмыш көрсөтүлгөн:

«Аялдын макулдугусуз бойдон алдырган адам төрт жылдан сегиз жылга чейин эркинен ажыратылат жана үч жылдан он жылга чейин кандайдыр бир медициналык ишмердүүлүк жүргүзүүгө же мамлекеттик же жеке гинекологиялык клиникаларда, мекемелерде же хирургиялык бөлүмдөрдө кызмат көрсөтүүгө атайын тыюу салынат».¹³⁷

¹³³ Норвегиянын Кылмыш-жаза кодекси, жеткиликтүү: <http://app.uio.no/ub/ujur/oversatte-lover/data/lov-19020522-010-eng.pdf>

¹³⁴ Түшүндүрмө баяндама, 204-пункт.

¹³⁵ Түшүндүрмө баяндама, 205-пункт.

¹³⁶ 149-берене, Испаниянын Кылмыш-жаза кодекси, төмөнкү даректе жеткиликтүү: https://www.legislationline.org/download/id/6443/file/Spain_CC_am2013_en.pdf

¹³⁷ 144-берене, Испаниянын Кылмыш-жаза кодекси.

Стамбул Конвенциясынын 40-беренеси сексуалдык куугунтуктоого тыюу салат, аны «адамдын абийирин кемсинтүүнү максат кылган, өзгөчө коркутуучу, абийирин кемсинткен сөздөр, вербалдык эмес же физикалык сексуалдык мүнөздөгү жүрүм-турум» деп аныктайт.

Сексуалдык куугунтуктоо кылмышы өзүнө адамдын абийирине доо кетирген сексуалдык мүнөздөгү жүрүм-турумду камтыйт. Сексуалдык куугунтуктоо көбүнчө иш ордунда жана окуу жайларында кездешет. Көптөгөн укуктук системалар сексуалдык куугунтуктоону жарандык мыйзамдардын, басмырлоо боюнча мыйзамдардын, эмгек жана билим берүү мыйзамдарынын алкагында карашат; айрым мамлекеттер мындай жүрүм-турумду кылмыш деп эсептешет; башка мамлекеттер кылмыш жана жарандык жоопкерчиликти сактап калышат.

90 мамлекетте сексуалдык куугунтуктоого байланыштуу айрым мыйзамдык жоболор бар. Алардын ичинен 11 мамлекетте сексуалдык куугунтуктоо боюнча конкреттүү мыйзамдар кабыл алынган; дагы 31 мамлекетте сексуалдык куугунтуктоо конкреттүү кылмыш катары каралган кылмыш кодекстерине же кылмыш мыйзамдарына өзгөртүүлөр киргизилген; 18 мамлекетте сексуалдык куугунтуктоо эмгек кодекстеринде же жумуш мыйзамдарында каралган; 18 мамлекетте бул иш басмырлоого каршы мыйзамдарда же гендердик теңдик мыйзамдарында каралган; ал эми 12 мамлекетте үч мыйзамдык элемент бир жобого бириктирилген. Мындан тышкары эки мамлекеттин сот системасында сексуалдык куугунтуктоо боюнча жалпы укуктук доктриналар иштелип чыккан.

Азыркы учурда Франция сексуалдык куугунтуктоону Кылмыш-жаза кодексинин 222-33-беренесинде «кайталанган сексуалдык мүнөздөгү сөздөрдү же аракеттерди таңуулоо» жана «адамдын абийирин кемсинтүү» же «адамды коркутуу» деп аныктайт.¹³⁸

Мамлекеттер аралык КМШнын деңгээлинде 2005-жылдын 18-ноябрында кабыл алынган «Эркекер жана аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Мыйзам¹³⁹ мыйзам чыгаруу демилгелери үчүн баштапкы чек болушу керек. Бул документке ылайык, сексуалдык куугунтуктоо деп «шантаж, коркутуу, вербалдык же физикалык түрдө, адамды жумушка муктаж болуп турганда, материалдык же башка көз карандылыкта турганда, сексуалдык мүнөздөгү уруксатсыз аракеттер менен жыныстык катнашка мажбурлоо» түшүнүлөт.

в) Улуттук мыйзамдар

Кыргыз Республикасынын кылмыш мыйзамдарында үй-бүлөлүк зомбулукту кылмыш деп эсептеген конкреттүү жобо бар (КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси). Бирок анда гендердик мүнөздөгү жана бул кылмыштарга байланыштуу өзгөчө гендердик

¹³⁸ Франциянын Кылмыш-жаза кодекси, бул даректе жеткиликтүү: www.legifrance.gouv.fr/

¹³⁹ Санкт-Петербург шаарында 2005-жылдын 18-ноябрында КМШга мүчө мамлекеттердин Парламенттер аралык ассамблеясынын 26-пленаардык жыйынында №26-11 токтому менен кабыл алынган. Бул даректе жеткиликтүү: <https://www.lawmix.ru/abrolaw/4949>

динамиканы эске алган конкреттүү механизм жок. Ошондой эле анда жабырлануучу менен кылмышкердин ортосундагы туугандык байланыш (зордуктоодон башка) жетиштүү деңгээлде эске алынбайт, бул кылмыштардын өзгөчөлүгүн мүнөздөйт.

Аялдарга карата башка зомбулук түрлөрү, айрыкча майыптыгы бар аялдар/кыздарга тиешелүү зомбулук түрлөрү боюнча, КРнын Кылмыш-жаза кодекси Стамбул Конвенциясында көрсөтүлгөн бардык зомбулук түрлөрүн камтыбайт, тактап айтканда: аялдардын жыныс органдарына операция жасоо, бойдон алдырууга жана стерилизациялоого мажбурлоо, жана төмөндө баяндалгандай куугунтуктоо.

Адам өлтүрүү/аялдарды өлтүрүү

Кыргызстанда үй-бүлөлүк зомбулук көбүрөөк ырайымсыз, агрессивдүү болуп калды жана көп учурда жабырлануучунун өлүмү менен аяктайт. Үй-бүлөлүк зомбулук оор кесепеттерге алып келиши мүмкүн, алар Кылмыш-жаза кодексинин беренелери боюнча, мисалы, адам өлтүрүү, оор, анча оор эмес же ден соолукка жеңил зыян келтирүү, өзүн-өзү өлтүрүүгө жеткирүү, кыйноо жана башка кылмыштар деп квалификацияланат.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 19-бөлүмү

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 19-бөлүмүндө өмүргө каршы 8 (сегиз) кылмыш каралган (122-129-беренелер). 122-беренеге ылайык (1-бөлүм), квалификациялоочу белгилер жок, башкача айтканда, 2-бөлүмдө көрсөтүлгөн белгилер жок болгон учурда адам өлтүрүүнү тыюу салат. Андан кийин 2-бөлүмдө оор жагдайлардагы адам өлтүрүү формаларын аныктайт, 18ге чейин оорлотуучу белгилерди санап өтөт, анын ичинде кош бойлуу аялды, баланы, алсыз абалдагы адамды өлтүрүү. Белгилей кетчү нерсе, 122-берене (2-бөлүм) жынысы, майыптыгы боюнча басмырлоочу белгилерге шилтеме бербейт, расалык, этникалык, улуттук, диний же регион аралык кастык (өч) боюнча белгилерди гана камтыйт.

Мындан тышкары КРнын Кылмыш-жаза кодексинде өмүрүн кыйганга байланыштуу жазасын жеңилдетүүчү 7 (жети) кылмыш бар, атап айтканда:

1. 123-берене. Аффект абалында адам өлтүрүү;
2. 124-берене. Коргонуу керек болгон учурда же кылмыш жасаган адамды кармоо үчүн чараларды ашыкча колдонгондо адам өлтүрүү;
3. 125-берене. Жаңы төрөлгөн баланын энесин өлтүрүү;
4. 126-берене. Боорукердиктен улам адам өлтүрүү (эвтаназия);
5. 127-берене. Этиятсыздыктан өлүмгө дуушар кылуу;
6. 128-берене. Өзүн-өзү өлтүрүүгө жеткирүү;
7. 129-берене. Өзүн-өзү өлтүрүүгө көндүрүү.

123-берене айыпкердин ар-намысына шек келтирген же жабырлануучунун адепсиз жүрүм-турумуна негизделген кылмыштарга байланыштуу кылмыш жоопкерчилигин жеңилдетет. Натыйжада практикада аялдын сексуалдык жүрүм-туруму, жубайлык өзгөрүүгө айыптоо же анын айкөлдүгү эркектерди «аффект» абалына алып келип, адам өлтүрүүгө себеп болгону үчүн негиз катары колдонулат.

2017-жылы Кыргыз сот аялдарынын ассоциациясы (КСАА) жүргүзгөн изилдөө боюнча,¹⁴⁰ сексуалдык зомбулукка байланыштуу иштер боюнча коргоо көбүнчө жабырлануучулардын татаал моралдык бейнесин көрсөтүп, алар зомбулукту козутту деген версияга негизделет. Мындай версияны тастыктоо үчүн айыпталуучулардын жактоочулары жабырлануучулардын туура эмес түшүнүктөрүн түзүүгө аракет кылышат. Бул үчүн алар жабырлануучулардын биографиясындагы ар кандай «жаман» репутациясын көрсөтө турган фактыларды издешет.

Стереотиптерге жана гендердик түшүнүктөргө негизделген практикалар

Мындай практика "аморалисттик", "кыжырданткан" жүрүм-турум жөнүндө стереотиптик жана гендердик түшүнүктөргө негизделгендиктен колдонулган норманын укуктук аныктыгын шекке салат жана натыйжалуу укук коргоо каражатына болгон укукту бузат, бул үчүн пропорционалдуу жана сакталып турган санкцияларды талап кылат.

Физикалык зомбулук

КРнын Кылмыш-жаза кодекси физикалык зомбулуктун ар кандай формаларын камтыган кеңири кылмыштарды камтыйт. 20-бөлүм "ден соолукка зыян келтирүүчү кылмыштарды" карап, ден соолукка оор залал келтирүүдөн баштап, жеңил дене жаракаттарына чейин ар түрдүү формаларды камтыйт. 2021-жылдагы редакцияда КРнын Кылмыш-жаза кодексинде адам өлтүрүү жана дене жаракаттары боюнча жоболор негизинен үй-бүлөлүк зомбулук үчүн жооптуу болгон кылмыштарды камтыйт.

2019-2020-жылдар аралыгында "Позитивдүү диалог" коомдук фонду жүргүзгөн анализ боюнча, 2017-жылдагы редакциядагы Жоруктар жөнүндө кодексин 75-беренеси "Үй-бүлөлүк зомбулук" боюнча көпчүлүк учурлар (6 456 учур) катталган, ал эми 2019-жылы 2017-жылдагы редакциядагы Кылмыш кодексинин 65-беренеси "Уруп-сабоо" (674 учур) боюнча куугунтукталган.¹⁴¹

¹⁴⁰ Караңыз: Кыргыз Республикасында аялдарга жана кыздарга каршы кылмыштар боюнча соттук практиканы изилдөө боюнча аналитикалык баяндама. АКШ Мамлекеттик департаментинин колдоосу менен ПРООНдун "Кыргызстанда гендердик зомбулуктун алдын алуу" долбоорунун алкагында иштелип чыккан, "Кыргыз сотторунун ассоциациясы" коомдук бирикмеси ишке ашырган. (Түзгөндөр: Айдарбекова Ч.А., Борончиева Г.И., Дүйшөнбекова Г.С., Илибеева Л., Качикеева Б., Түлекова Т.). – Бишкек, 2017. С.120. Бул жерде жеткиликтүү: [file:///C:/Users/SFCG1/Downloads/Analyticheskiy_Otchet_po_Gendernomy_Nasiliyu_RU%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/SFCG1/Downloads/Analyticheskiy_Otchet_po_Gendernomy_Nasiliyu_RU%20(1).pdf)

¹⁴¹ Караңыз: Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча оң милдеттенмелерди талдоо жана соттук практиканы карап чыгуу. Бишкек, 2021. С.29. Бул жерде жеткиликтүү: https://notorture.kg/wp-content/uploads/2021/06/analiz_pozitivnyh_ob_po_borbe_s_DN_2021.pdf

Азыркы учурда "Уруп-сабоо" (56-берене) 2021-жылдагы редакциядагы Кылмыш кодекси боюнча укук бузуулардын категориясына кирет, башкача айтканда, КРнын Кылмыш-жаза кодексинин мааниси боюнча кылмыш болуп саналбайт. Уруп-сабоо денеге көп жолу урулган соккуларды же башка зомбулук аракеттерин, эгерде бул аракеттер квалификациялоочу белгилерге ээ болбосо, кылмыш жоопкерчилиги каралган. Ошентип, "Уруп-сабоо" укук бузуу "Кыйноо" кылмышынан, КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 138-беренесинин 1-бөлүгү боюнча, жана башка кылмыштардан айырмаланышы керек. Айрыкча:

3-таблица

Кылмыш кодексинин 2021-жылдагы редакциясы боюнча беренелер	КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 2021-жылдагы редакциясы боюнча беренелер
<p>56-берене. Уруп-сабоо</p> <p>Уруп-сабоо же башка зомбулук аракеттери менен физикалык зыян келтирүү, эгерде бул аракеттер квалификациялоочу белгилерге ээ болбосо,</p> <p>– 200 эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүндө айып пул салууга же 20дан 40 саатка чейин коомдук иштерге тартууга алып келет.</p>	<p>138-берене. Кыйноо</p> <p>Эки жана андан көп жолу уруп-сабоо же башка зомбулук аракеттери менен физикалык же психикалык зыян келтирүү, эгерде бул Кылмыш-жаза кодексинин 130-жана 131-беренелеринде каралган кесепеттерге алып келбесе,</p> <p>– 1 жылдан 3 жылга чейин түзөтүү иштерине же 500дөн 1000 эсептик көрсөткүчкө чейин айып пул салууга же 3 жылга чейин эркинен ажыратууга жазаланат.</p>
<p>57-берене. Атайылап ден соолукка жеңил зыян келтирүү</p> <p>Атайылап ден соолукка жеңил зыян келтирүү, ден соолукка кыска мөөнөттүү зыян келтирбесе,</p> <p>– 200 эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүндө айып пул салууга же 20дан 40 саатка чейин коомдук иштерге тартууга алып келет.</p>	<p>136-берене. Ден соолукка жеңил зыян келтирүү</p> <p>Ден соолукка кыска мөөнөттүү зыян келтирген же эмгекке жарамдуулуктун бир аз жоголушуна алып келген ден соолукка жеңил зыян келтирүү,</p> <p>– 200дөн 500 эсептик көрсөткүчкө чейин айып пул салууга же 40тан 100 саатка чейин коомдук иштерге тартууга жазаланат.</p>
<p>58-берене. Зарыл коргонуу чегинен ашкан учурда атайылап ден соолукка анча оор эмес зыян келтирүү, кылмыш жасаган адамды кармоо үчүн чараларды ашыкча колдонуу</p>	<p>132-берене. Зарыл коргонуу чегинен ашканда ден соолукка оор зыян келтирүү, ошондой эле кылмыш жасаган адамды кармоо үчүн чараларды ашыкча колдонуу</p>

Кылмыш кодексинин 2021-жылдагы редакциясы боюнча беренелер	КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 2021-жылдагы редакциясы боюнча беренелер
<p>– 100 эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүндө айып пул салууга же 20дан 30 саатка чейин коомдук иштерге тартууга алып келет.</p>	<p>– 2 айдан 1 жылга чейин түзөтүү иштерине же 200дөн 500 эсептик көрсөткүчкө чейин айып пул салууга жазаланат.</p>
<p>59-берене. Жардам көрсөтпөө</p> <p>Жардам көрсөтпөө, эгерде жабырлануучуга жардам көрсөтүүгө мүмкүнчүлүгү болгон болсо, же жабырлануучунун мындай абалы жөнүндө тиешелүү мекемелерге же адамдарга билдирбөө,</p> <p>– 100 эсептик көрсөткүчтүн өлчөмүндө айып пул салууга же 20дан 40 саатка чейин коомдук иштерге тартууга алып келет.</p>	<p>145-берене. Жардам көрсөтпөө</p> <p>Кимде-ким жаш курагынын (он төрт жашка чейин), карылыктын, оорунун же алсыздыгынын айынан өзүн-өзү сактоо чараларын көрө албай турган адамга жардам көрсөтпөсө же жабырлануучунун мындай абалы жөнүндө тиешелүү мекемелерге же адамдарга билдирбесе, оор зыян келтирген учурда,</p> <p>– 2 айдан 1 жылга чейин түзөтүү иштерине же 200дөн 500 эсептик көрсөткүчкө чейин айып пул салууга же 3 жылга чейин эркинен ажыратууга, ошондой эле 2 жылга чейин белгилүү кызматтарды ээлөөгө же белгилүү ишмердүүлүк менен алектенүүгө тыюу салууга жазаланат.</p>
<p>70-берене. Үй-бүлөлүк зомбулук</p> <p>Үй-бүлөлүк зомбулук – бул физикалык, психологиялык, экономикалык зомбулук же физикалык зомбулук коркунучу, ошондой эле бири-бирине карата карама-каршы мамиле жасоо, үй-бүлө мүчөсү/үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адам тарабынан жасалган үй-бүлө мүчөсүнө/ үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адамга карата кылмыштуу аракеттер</p> <p>– 40 саатка коомдук иштерге тартууга же 3төн 7 суткага чейин камакка алууга жазаланат.</p>	<p>177-берене. Үй-бүлөлүк зомбулук</p> <p>Үй-бүлө мүчөсү тарабынан башка үй-бүлө мүчөсүнө же үй-бүлө мүчөсү катары кабыл алынган адамга карата анын конституциялык жана башка укуктарын жана эркиндиктерин бузган, ошондой эле ага физикалык же психикалык азап келтирген же физикалык, психикалык өнүгүүсүнө зыян келтирген ар кандай атайылап жасалган аракеттер,</p> <p>– 2 айдан 1 жылга чейин түзөтүү иштерине же 40тан 100 саатка чейин коомдук иштерге тартууга же 5 жылга чейин эркинен ажыратууга жазаланат.</p>

Жогоруда келтирилген салыштырмалуу таблицадан көрүнүп тургандай, Кылмыш кодекси жана КРнын Кылмыш-жаза кодекси боюнча укук бузуу жана кылмыштардын объективдүү тарабы бир аз айырмаланат, бирок санкциялар олуттуу айырмаланат. Мисалы, үй-бүлөлүк зомбулук үчүн – Кылмыш кодекси боюнча максимум 7 суткага чейин камакка алуу, ал эми КРнын Кылмыш-жаза кодекси боюнча – 5 жылга чейин эркинен ажыратуу; токмоктоо үчүн (Кылмыш кодекси) – максимум коомдук иштерге тартуу, ал эми кыйноо үчүн (КРнын Кылмыш-жаза кодекси) – 3 жылга чейин эркинен ажыратуу. Демек, укук коргоо органдарынын мыйзамдарды кыянаттык менен пайдалануу мүмкүнчүлүгү жогорулайт. Токмоктоо жабырлануучунун денесине көп жолу сокку уруу, сабоо болуп саналат. Бул учурда соккулар катуу сокку уруучу курал менен бир нече жолу (үч жана андан көп) урулат. Физикалык оору келтирген башка зомбулук аракеттери, мисалы, чымчып алуу, кесүү, колдорду кайруу, жабырлануучунун денесинин бөлүгүн кысуу, өрттөө же башка биологиялык факторлорду (жаныбарларды жана курт-кумурскаларды ж.б.) колдонуу менен жасалат, эгерде булардын бардыгы физикалык ооруга алып келсе.¹⁴²

Ошентип, уруп-сабоо – бул жоопкерчиликке алып келиши мүмкүн болгон аракеттердин эң төмөнкү чеги. Мисалы, уруп-сабоо көптөгөн үй-бүлөлүк зомбулук учурларын камтыбайт, адатта, узак убакыт аралыгында бир катар аракеттер менен байланышкан, алардын ар бири өзүнчө каралганда жазага тартылбайт (мисалы, бир жолу бетке чапкылап жиберүү, чачты тартуу).

56- жана 70-беренелердин маанисинен келип чыгып, үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ошого теңдеш адамга карата бул зомбулук аракеттеринин бардыгы, уруп-сабоо болуп саналбаган жана уруп-сабоо болуп саналган аракеттер, 70-беренеси боюнча үй-бүлөлүк физикалык зомбулук катары квалификацияланышы керек, ал эми башка адамдарга карата токмоктоо – 56-берене боюнча квалификацияланышы керек. Башкача айтканда, 70-берененин диспозициясы кылмыштын объектиси жана субъектиси катары туугандар жана жубайлардын чөйрөсүн так аныктайт. Бул зомбулук бир жолу болгонунун өзү жетиштүү, болбосо алар кыйноо (КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 138-беренеси) катары квалификацияланышы керек, ал эми ден соолукка анча оор эмес зыян келтирилген болсо, 2021-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси боюнча үй-бүлөлүк зомбулук катары квалификацияланышы керек.

Эгерде ден соолукка дагы оор зыян келтирилген же өлүмгө алып келген болсо, анда бул учурда КРнын Кылмыш-жаза кодексинин тиешелүү беренелери боюнча квалификацияланышы керек, анткени үй-бүлөлүк зомбулук оор кесепеттерге алып келиши мүмкүн, алар Кылмыш-жаза кодексинин беренелери боюнча каралат, мисалы, киши өлтүрүү, ден соолукка оор жана анча оор эмес зыян келтирүү, өзүн-өзү өлтүрүүгө жеткирүү, кыйноо

¹⁴² Караңыз: Кыргыз Республикасынын 1997-жылдын 1-октябрындагы №68 (КР 2017-жылдын 24-январындагы №10 Мыйзамына ылайык 2019-жылдын 1-январынан тартып күчүн жоготту), 110-беренеге түшүндүрмө. уруп-сабоо; Россия Федерациясынын 1996-жылдын 13-июнундагы №63-ФЗ Кылмыш-жаза кодексинин 116-беренесине түшүндүрмө.

ж.б. Көпчүлүк иштер жалпы тартипте каралат. Үй-бүлө мүчөсүнө карата зомбулук көрсөтүлгөнүн эске албастан, КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 130-беренесинен тышкары, ал жерде 2-бөлүктүн (2- жана 3-п.) квалификациялоочу оорлотуучу белгилери каралган. Ошол эле аракеттер үй-бүлө мүчөсүнө же алсыз абалдагы адамга же балага карата жасалган.

Үй-бүлөлүк зомбулуктун башка формалары, физикалык гана эмес, психологиялык, экономикалык зомбулук же физикалык зомбулук коркунучу, ошондой эле үй-бүлөнүн башка мүчөсүнө/ошого теңдеш адамга карата карама-каршы мамиле да ушундай эле схемада квалификацияланышы керек. Бирок булардын бардыгы КРнын Кылмыш-жаза кодексине ылайык кылмыш болуп саналбайт (б.а. алар КЖК боюнча укук бузуу болуп саналат), КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси боюнча кылмыш жоопкерчилиги ден соолукка анча оор эмес зыян келтирилген учурда гана мүмкүн. Ошентип, 70-берене КЖК Стамбул Конвенциясына ылайык криминалдаштырылышы керек болгон аракеттердин бардык спектрин камтыса да аларды Кылмыш-жаза кодексинде каралгандай кылмыш деңгээлине жеткирбейт. Бул Стамбул Конвенциясынын жоболору жана 2021-жылы КР боюнча Бешинчи отчеттун жыйынтыктары тууралуу АБФЖКнын сунуштары талап кылгандай кылмыш катары каралууга тийиш.

КРнын үй-бүлөлүк зомбулук жөнүндө мыйзамынын 27 (б)-беренесине ылайык, үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдын убактылуу коргоо орденин шарттарын аткарбагандыгы үчүн кылмыш жоопкерчилиги каралган. Бирок 76-беренеден КЖК боюнча бул укук бузуу үчүн жоопкерчилик каралган. Ошентип, үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу бардык формаларды КРнын Кылмыш-жаза кодексине киргизүү, жана 177-беренеден ден соолукка дагы оор зыян келтирилсе, өлүмгө алып келсе же системалуу мүнөзгө ээ болсо, оорлотуучу жагдайларды белгилөө, тийиштүү квалификациялоочу жагдайлар менен өзүнчө бөлүктөрдү киргизүү, же башка тийиштүү беренелерге киргизүү зарыл. Бул КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 130-беренесинде (2-бөлүм, 1-пункт) белгиленген.

а) Үй-бүлөдө же жакын өнөктөштөр тарабынан жасалган зомбулук (балдарга, майыптыгы бар адамга);

б) Улантылып жаткан же үзгүлтүксүз зомбулук.

Бул кылмыш-жаза системасына үй-бүлөлүк зомбулуктун мүнөзүн жакшыраак түшүнүүгө жана жабырлануучулар үчүн адилеттикке жетүүнү камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

iii. Психологиялык зомбулук

2021-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинде үй-бүлөлүк зомбулуктун психологиялык формаларын камтыган конкреттүү жоболор жок. 2021-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренесинде "Үй-бүлөлүк зомбулук" кылмышы каралган, ал "психикалык зыянды" кылмыштын элементтери катары камтыйт, бул жакшы нерсе, анткени бул үй-бүлөлүк зомбулук учурларынын психологиялык элементтери үчүн

кылмыш жоопкерчилигин жүргүзүүгө мүмкүндүк берет. Бирок мунун олуттуу тоскоолдугу - Кылмыш-жаза кодексинде "психикалык зыян" түшүнүгүнүн аныктамасы жок, ал эми 177-беренедө "Үй-бүлөлүк зомбулук" каралып, кылмышкердин зыян тартуу үчүн колдонушу мүмкүн болгон каражаттар же аракеттер жөнүндө эч кандай шилтеме жок. Бул жобону натыйжалуу колдонууга тоскоолдук кылат жана 2021-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 37-беренеси боюнча кылмышты жасоого аракет кылууда укугун колдонуу боюнча да көйгөй жаратат.

Бул беренеге ылайык, психологиялык зомбулук үчүн айыпкер ден соолукка анча оор эмес зыян келтирилген учурда жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн. Эгерде оор зыян келтирилсе, 130-берене (2-бөлүм, 1-пункт) - "Үй-бүлө мүчөсүнө карата оор зыян келтирүү" беренеси боюнча гана жоопкерчиликке тартылышы мүмкүн. Бирок бул беренедө психологиялык зыяндар жөнүндө эмес, дене жаракаттары жөнүндө сөз болот.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинде "Кыйноо" беренеси бар, ал "психикалык зыян келтирүү" элементин жана басмырлоонун бардык түрүнө (анын ичинде майыптык жана жыныстык) негизделген оорлотуучу форманы камтыйт. Бирок бул берене да колдонулбайт, анткени кылмышты жасаган субъект кызмат адамы болушу керек же анын каалоосу, макулдугу менен жасалышы керек.

Үй-бүлөлүк зомбулук менен түздөн-түз байланышкан жана психологиялык зомбулук элементтерин камтыган кылмыштардын саны аз – сексуалдык аракеттерге мажбурлоо (156-берене), никеге туруу максатында адамды уурдоо (172-берене), нике мамилелерине мажбурлоо (173-берене) жана никеге туруу үчүн мажбурлоо (174-берене).

2021-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 29-беренеси (2) адамга зыян келтирүү коркунучун да тыюу салат – адам өлтүрүү, ден соолукка коркунучтуу же коркунучтуу эмес зомбулук колдонуу ж.б., бирок бул бир катар чектелген кылмыштар үчүн гана каралган (жалпысы 12):

1. 139-берене. Ден соолук үчүн коркунучтуу зомбулук колдонуу коркунучу;
2. 154-берене. Зордуктоо;
3. 159-берене. Сойкулукка тартуу;
4. 162 (3)-берене. Баланы порнобизнеске тартуу;
5. 165-берене. Адамды уурдоо;
6. 166-берене. Адам соодасы;
7. 170-берене. Мажбурлап эмгекке колдонуу (кул);
8. 208-берене. Опузалап талап кылуу;

9. 258-берене. Имараттар менен курулуштарды басып алуу.
10. 260-берене. Адамды кылмыштуу ишмердүүлүккө катышууга мажбурлоо;
11. 360-берене. Жалган көрсөтмө берүүгө мажбурлоо;
12. 366-берене. Жалган күбө болууга мажбурлоо.

177-беренедегги "Үй-бүлөлүк зомбулук" элементин коркутуу мүнөзүндөгү жүрүм-турумдун натыйжасы катары чечмелөөгө болот. Бирок бул учурда коркунучтун ишке ашышынын реалдуу коркунучтун далилдөөгө байланыштуу кыйынчылыктар пайда болот. Бул талап психологиялык зомбулук үчүн натыйжалуу соттук куугунтуктоону камсыз кылуу үчүн өтө жогорку тоскоолдукту жаратышы мүмкүн, айрыкча, майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата коркутуучу жүрүм-турумдан улам болгон учурда.

Акырында 129-берене боюнча өзүн-өзү өлтүрүүгө жеткиргендиги үчүн жоопкерчилик каралган, анын 2-бөлүгүндө айыпкердин материалдык же башка көз карандылык абалында турган адамга карата, анын ичинде майыптыгы бар адамдарды камтыйт. Ошондой эле 185-берене боюнча ыйгарым укугу жок адамдын асырап алууга өзүмчүлдүк ниеттен улам көндүрүү камтылган, ошондой эле 41-берене (3) боюнча өзүн-өзү өлтүрүүгө азгыруу, асырап алууга макулдугу камтылган.

iv. Сексуалдык зомбулук

КРнын Кылмыш-жаза кодексинде 23- жана 24-бөлүмдөр, жыныстык кол тийгистикке, жыныстык эркиндикке каршы кылмыштар жана адамдын руханий-адеп-ахлактык саламаттыгына каршы кылмыштар камтылган. Зордуктоо КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 154-беренесине ылайык кылмыш болуп эсептелет. Бул никедеги зордуктоону да камтыйт. Зордуктоонун аныктамасы төмөнкү элементтерди камтыйт:

(1) жыныстык катнаш, бул «эркек менен аялдын» ортосундагы жыныстык мамилени далилдөөнү талап кылат;

(2) кылмышкер жабырлануучуга же башка адамдарга ден соолукка коркунуч туудурбаган зомбулук же жабырлануучунун алсыз абалынан пайдалануу.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 155-беренеси башка сексуалдык зомбулук формаларын, анын ичинде бир жыныстагы адамдар ортосундагы сексуалдык зомбулукту камтыйт жана зордуктоонун ошол эле элементтерин камтыйт, бирок жазалар жеңил.

Стамбул Конвенциясынын стандарттарына карабастан КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 154-беренеси жыныстык мамилени далилдөөнү талап кылат жана жабырлануучунун эркине каршы жыныстык катнаштын негизги элементин камтыбайт, б.а. анын макулдугусуз. Бул 2017-

жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 161-беренесинен айырмаланып¹⁴³, 1997-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 129-беренесинде болгон элементти камтыйт,¹⁴⁴ бул төмөнкү 5-таблицада көрүнүп турат:

КРнын КЖКнын 1997-жылдагы редакциясы	КРнын КЖКнын 2017-жылдагы редакциясы	КРнын КЖКнын 2021-жылдагы редакциясы
<p>129-берене. Зордуктоо</p> <p>Жабырлануучунун эркине каршы жана анын каалоосуна карабастан психологиялык жана физикалык зомбулук колдонуу менен же башка адамдарга коркутуу менен же жабырлануучунун алсыз абалынан пайдаланып жасалган жыныстык катнаш</p> <p>– 5 жылдан 8 жылга чейин эркинен ажыратууга жазаланат.</p>	<p>161-берене. Зордуктоо</p> <p>Жабырлануучуга же башка адамдарга ден соолукка коркунуч туудурбаган зомбулук колдонуу же коркутуу менен же жабырлануучунун алсыз абалынан пайдаланып жасалган жыныстык катнаш</p> <p>– 3 категориядагы эркинен ажыратууга (5 жылдан 7 жыл 6 айга чейин) жазаланат.</p>	<p>154-берене. Зордуктоо</p> <p>Жабырлануучуга же башка адамдарга ден соолукка коркунуч туудурбаган зомбулук колдонуу же коркутуу менен же жабырлануучунун алсыз абалынан пайдаланып жасалган жыныстык катнаш</p> <p>– 5 жылдан 8 жылга чейин эркинен ажыратууга жазаланат.</p>

154- жана 155-беренелерде зомбулукту колдонуу элементтери камтылган, бирок макулдуктун жоктугуна карата аныкталган эмес. Демек, жыныстык катнаштын зомбулук колдонуу, коркутуу же жабырлануучунун алсыз абалы менен болгонун далилдөө керек. КРнын Кылмыш-жаза кодексинде биринчи эки талапты далилдөөгө байланыштуу көрсөтмөлөр жок болсо да каршылыкты далилдөө бул кылмыштардын элементин түзөт.

Жогоруда айтылгандай, зомбулук колдонуу же коркутууну далилдөө талабы, макулдуктун жоктугун эмес, азыркы учурда Стамбул Конвенциясына, АУЕСтин соттук практикасына, АБЖК жана эл аралык кылмыш сотторуна ылайык эл аралык стандарттарды бузат.

¹⁴³ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 2017-жылдын 2-февралындагы №19 (КРнын 2017-жылдын 24-январындагы №10 Мыйзамы менен 2019-жылдын 1-январынан тартып күчүнө кирген жана күчүн жоготту Кыргыз Республикасынын 2021-жылдын 28-октябрындагы №126 Мыйзамына ылайык).

¹⁴⁴ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси 1997-жылдын 1-октябрындагы №68 (күчүн жоготкон) 2019-жылдын 1-январынан тартып Кыргыз Республикасынын 2017-жылдын 24-январындагы №10 Мыйзамына ылайык).

154- жана 155-беренелерде оорлотуучу жагдайлар менен сексуалдык зомбулукту квалификациялоочу белгилер камтылган. Эки берененин тең 2- жана 4-бөлүктөрүндө беш оорлотуучу жагдайлар камтылган:

1. топ адам тарабынан жасалган;
2. алдын ала макулдашуу боюнча;
3. өмүргө жана ден соолукка коркунуч туудурган зомбулук коркутуусу менен бирге жасалган;
4. жабырлануучуга, анын жакындарына же башка адамдарга өзгөчө мыкаачылык менен жасалган;
5. он төрт жашка чыга элек балага карата жасалган.

3-бөлүктө дагы беш жагдай камтылган (биринчи жагдай 155-беренеге кирбейт):

1. кош бойлуулукка алып келген;
2. он төрт жаштан он сегиз жашка чейинки балага карата жасалган;
3. уюшкан топ тарабынан жасалган;
4. кылмыштуу коомдун мүчөсү менен жасалган;
5. этиятсыздыктан оор зыян келтирген.

Төмөнкү салыштырма таблицада көрсөтүлгөндөй, КРнын Кылмыш-жаза кодексинде Стамбул Конвенциясынын 46-беренесинде каралган бардык оорлотуучу жагдайлар¹⁴⁵ эске алынган эмес. Айрыкча 9 оорлотуучу жагдайдын ичинен төртөө эске алынган эмес:

1. кылмыш жабырлануучу менен бирге жашаган адам же өзүнүн ыйгарым укуктарын кыянаттык менен пайдаланган адам тарабынан, мурдагы же учурдагы жубайы же өнөктөшү, үй-бүлө мүчөсү деп таанылган адам тарабынан жасалган;
2. кайталап жасалган;
3. баланын катышуусунда жасалган;
4. Мурун ушундай кылмыштар үчүн соттолгон адамдар.

Мындан тышкары Кыргыз Республикасынын соттук практикасы жасалган аракеттердин көптүгүн эске албайт. 2019-2020-жылдар аралыгында анализденген 450 иште 96 учурдун жабырлануучулары соттук отурумдарда аларга карата системалуу зордук-зомбулук жөнүндө билдиришкен, бирок сот бул билдирүүлөргө укуктук баа бербеген жана зордук-зомбулуктун

¹⁴⁵ Караңыз: ушул Нускаманын 5.5 бөлүмү.

көп жолу (системалуу) колдонулушун эске алган эмес жана бул кылмыштар бир жолу болгон мыйзам бузуулар катары бааланган.¹⁴⁶ Анын ичинен канчасы майыптыгы бар аялдар/кыздар болгонун аныктоо мүмкүн эмес, анткени статистикалык маалыматтарда мындай критерий жок.

6-таблица

Стамбул Конвенциясынын 46-беренеси	2021-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 154- жана 155-беренелери
...кылмыш жасалган:	
1) жабырлануучу менен бирге жашаган адам же мурдагы же учурдагы жубайы же өнөктөшү катары таанылган адам тарабынан;	Жок.
2) кайталап жасалган;	Жок.
3) белгилүү шарттардан улам аялуу болгон адамга карата;	– он төрт жашка чыга элек балага карата жасалган;
4) балага карата же баланын катышуусунда жасалган;	– он төрттөн он сегиз жашка чейинки балага карата жасалган;
5) эки же андан көп адамдар тарабынан биргелешип жасалган;	– топ адамдар тарабынан жасалган; – уюшкан топ тарабынан жасалган; – алдын ала макулдашуу боюнча; – кылмыштуу коомдун мүчөлөрү тарабынан жасалган;
6) өтө жогорку деңгээлдеги зомбулук менен коштолгон;	– жабырлануучуга же башка адамдарга карата өзгөчө мыкаачылык менен жасалган;
7) курал колдонуу же курал колдонуу коркунучу менен коштолгон;	– өмүргө жана ден соолукка коркунуч туудурган зомбулук коркутуусу менен бирге жасалган;
8) жабырлануучуга олуттуу физикалык жана психологиялык зыян келтирген;	– кош бойлуулукка алып келген; – этиятсыздыктан оор зыян келтирген;

¹⁴⁶ Караңыз: Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча оң милдеттенмелерди талдоо жана соттук практиканы карап чыгуу. С.20. Бул жерде жеткиликтүү: https://notorture.kg/wp-content/uploads/2021/06/analiz_pozitivnyh_ob_po_borbe_s_DN_2021.pdf

Стамбул Конвенциясынын 46-беренеси	2021-жылдагы редакциядагы КРнын Кылмыш-жаза кодексинин 154- жана 155-беренелери
9) мурда ушул сыяктуу кылмыштар үчүн соттолгон адам тарабынан жасалган.	Жок.

156-берене сексуалдык аракеттерге мажбурлоо үчүн кылмыш жоопкерчилигин карайт. 154- жана 155-беренелерден айырмаланып, анда зомбулукту көрсөтүү талабы жок. Обьективдүү тарабы коркутуу же жабырлануучунун материалдык же башка көз карандылыгын пайдаланууну камтыйт.

КРнын Кылмыш-жаза кодексинде макулдуктун жоктугу боюнча гана сексуалдык зомбулукту кылмыш катары караган жобо жок. Мындан тышкары КРнын Кылмыш-жаза кодексинде үчүнчү адам менен макулдуксуз сексуалдык аракеттерге мажбурлоо үчүн жоопкерчилик каралган эмес. Жалпы эрежелер боюнча көмөк көрсөтүү жана азгыруу жоболору колдонулушу мүмкүн болсо да (41- жана 43-беренелер), Стамбул Конвенциясы конкреттүү кылмыш катары каралышын талап кылат.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 24-бөлүмүндө сексуалдык зомбулукка байланыштуу төмөнкү кылмыш курамдары каралган:

157-берене. Он алты жашка толо элек балага карата сексуалдык мүнөздөгү аракеттер;

158-берене. Он алты жашка толо элек адамга карата бузукулук аракеттер;

159-берене. Сойкулукка тартуу;

160-берене. Сойкулукка жана бузукулукка көмөктөшүү;

162-берене. Баланы порнобизнеске тартуу.

Жогоруда көрсөтүлгөн бардык кылмыш курамдарында квалификациялык белгилер, ошондой эле балдардын укугуна каршы аракеттерди жасоо оорлотуучу жагдай катары каралган. 156- жана 162-беренедө мындай оорлотуучу жагдай, баланы тарбиялоо милдети мыйзам боюнча жүктөлгөн ата-эне же башка адам, ошондой эле педагог же балдарды көзөмөлдөө милдети жүктөлгөн билим берүү, тарбия берүү, дарылоо же башка мекеменин кызматкерине карата кылмыш жасалган деп өзүнчө көрсөтүлгөн. Жабырлануучунун макулдугунун жоктугу атайын көрсөтүлбөйт, бирок алардын контекстинен, мындай аракеттер макулдук менен дагы кылмыш жоопкерчилигине тартылары түшүнүктүү болот. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында сексуалдык зомбулук үчүн жыныстык белгиси жана майыптык боюнча кылмыш жоопкерчилигин белгилөө боюнча жоболор жок. Ошентип, жогоруда баяндалгандай, сексуалдык зомбулукка байланыштуу Кыргыз Республикасынын кылмыш-укуктук жоболору эл аралык стандарттарга толук жооп бербейт.

Куугунтуктоо

Кыргыз Республикасында куугунтукка байланыштуу конкреттүү кылмыш-укуктук жобо жок. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексиндеги кээ бир жалпы кылмыштар, мисалы, кыйноо-ур-токмок аркылуу физикалык же психикалык зыян тартуу (138-берене), опузалоо (208-берене) же өмүргө жана саламаттыкка коркунучтуу зомбулук колдонуу менен коркутуу (139-берене), кээ бир куугунтук түшүнүгүнө кирген аракеттерди камтышы мүмкүн. Бирок алар бул кылмыштын өзгөчөлүгүн толук түшүнбөйт. Кээ бир куугунтукка байланыштуу аракеттер жогорудагы жоболор менен каралбайт, мисалы, жабырлануучуну дайыма аңдып туруу же керексиз байланыштарга катышуу. Бул курам өзүнчө, изоляцияланган окуяларды эмес, белгилүү бир жүрүм-турумду камтыйт. Ошондуктан Кыргыз Республикасынын мыйзам чыгаруучулары башка өлкөлөрдүн тажрыйбасын үйрөнүп, куугунтукка кирген конкреттүү аракеттерди кылмыш деп эсептеши керек.

Никеге турууга мажбурлоо

Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 26-беренеси мыйзамда белгиленген нике жашына (18 жаш) жеткен эркек жана аялдардын өз ыктыяры менен никеге кирүү эркиндигин негизги укук катары жарыялайт. Никеге кирүү эки адамдын макулдугусуз уруксат берилбейт. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде үйлөндүрүүгө мажбурлоо боюнча төрт кылмыш курамы каралган:

172-берене. Никеге туруу максатында адамды уурдоо;

173-берене. Баланы никелик мамилелерге мажбурлоо;

174-берене. Адамды никеге турууга мажбурлоо;

Бул котормо Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексиндеги белгилүү жоболорду кыргыз тилине которуп, юридикалык терминдерди жана так аныктамаларды колдонууга аракет кылынды.

175-берене. Диний ырым-жырымдарды жүргүзүүдө нике курагына байланыштуу мыйзамдарды бузуу.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси Стамбул Конвенциясынын 37-беренесине ылайык, үйлөндүрүүгө мажбурлоо боюнча кылмыштарды камтыйт. Өзүнчө өспүрүмдөргө карата курамдар каралган, бирок майыптыгы бар адамдарга каралган эмес. Ошол эле учурда жаза чектегенде сот Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 74-беренесинин 1-бөлүгүнүн 4-пунктунда каралган оорлотуучу жагдайды, тагыраак айтканда, балага, майыптыгы бар адамга, кары адамга же жардамга муктаж адамга карата кылмыш жасалгандыгын колдонушу мүмкүн.

vii. Бойдон алдырууга жана стерилизациялоого мажбурлоо

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 142-беренеси мыйзамда белгиленген мөөнөттөн кеч кош бойлуулукту мыйзамсыз токтотуу үчүн аборт жасаган медициналык кызматкерлерге жана даярдыктан өтпөгөн адамдарга карата ар түрдүү санкцияларды карайт, эгерде этиятсыздыктан олуттуу же оор зыян келтирилсе. Бирок бул берене кош бойлуу аялдын макулдугу менен кош бойлуулукту токтотуу жөнүндө айтылат, ал эми кош бойлуу аялдын эркине каршы бойдон алдыруу жөнүндө жоболор жок. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде Стамбул Конвенциясынын жана МУКтун талаптарын бузуу менен стерилизациялоого мажбурлоо жөнүндө маалымат жок. Мындай жобо, өзгөчө, үй-бүлө мүчөлөрү аялды бойдон алдырууга мажбурлаганда же майыптыгы бар аялдарды/кыздарды стерилизациялоого мажбурлаганда каралышы керек. Мисалы, кыз бала төрөлгөндө, же майыптыгы бар баланы күтүп жатканда. Буга байланыштуу Кыргыз Республикасында дагы бир көйгөй бар, ал жыныстык белгиси жана майыптык боюнча кош бойлуулукту токтотууга мажбурлоо болуп эсептелет жана бул гендердик зомбулуктун жана майыптык боюнча басмырлоонун дагы бир түрү катары каралат. Стерилизациялоого мажбурлоо жөнүндө өзүнчө Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде адамзат коопсуздугуна каршы кылмыштардын контекстинде айтылган, атап айтканда, 403-беренедө зордуктоо, сексуалдык кулчулукка мажбурлоо, сойкулукка мажбурлоо, кош бойлуулукка мажбурлоо ж.б. менен катар адамдарды, топторду ар кандай белгилер боюнча, анын ичинде жыныстык белгилери боюнча, апартеид жана башка адамзатка каршы иш-аракеттерди жасоодо, физикалык же (жана) психикалык абалына олуттуу зыян келтирүүдө кеңири масштабдагы же системалуу кол салууларда кылмыш жоопкерчилиги каралган, бирок жеке учурлар үчүн эмес. Ошентип, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси Стамбул Конвенциясынын жана МУКтун 37-беренесине ылайык бойдон алдырууга жана стерилизациялоого мажбурлоо менен байланышкан кылмыштарды толук камтыбайт.

viii. Сексуалдык ыдык көрсөтүү

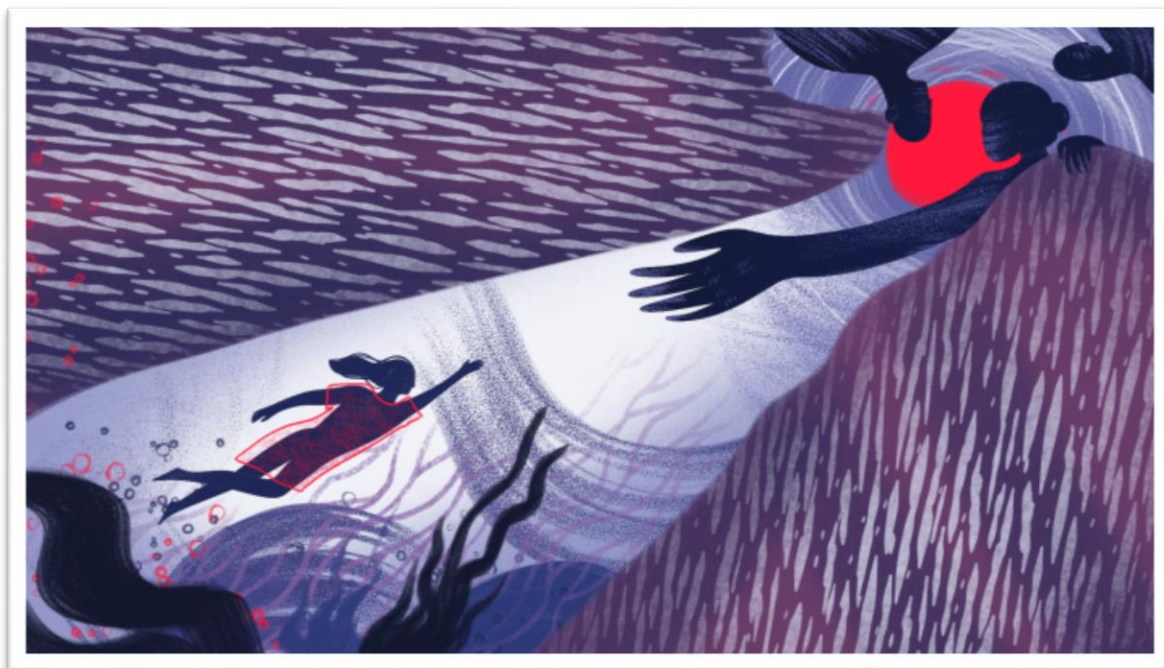
Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде сексуалдык ыдык көрсөтүү жөнүндө жоболор жок. Сексуалдык ыдык көрсөтүүнүн аныктамасы Кыргыз Республикасынын “Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктар жана бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө” Мыйзамында берилген,¹⁴⁷ анда сексуалдык мүнөздөгү аракеттер деп айтылат, алар сөз аркылуу же физикалык түрдө билдирилип, эмгек, кызматтык, материалдык, үй-бүлөлүк жана башка көз карандылыкта турган адамды басынтуу жана кемсинтүү катары түшүндүрүлөт (1-берене). Бул аракет Мыйзам боюнча тикелей гендердик басмырлоо катары эсептелет, ал Кыргыз Республикасында тыюу салынган (5-берене).

¹⁴⁷ Кыргыз Республикасынын 2008-жылдын 4-августундагы №184 «Эркектер жана аялдар үчүн бирдей укуктар менен бирдей мүмкүнчүлүктөрдүн мамлекеттик кепилдиктери жөнүндө» Мыйзамы.

Мындан тышкары жогоруда аталган Мыйзамдын 21-беренесинде жумуш берүүчү сексуалдык ыдык көрсөтүүнүн алдын алуу боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү экенин жана гендердик стереотиптерге, анын ичинде сексуалдык ыдык көрсөтүүгө негизделген басым көрсөтүү учурунда ал Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык жоопкерчилик тартарын белгилейт. Гендердик басмырлоо фактысы аныкталган учурда жумушчунун моралдык жана материалдык зыяндын сот аркылуу орду толтурулат. Сот жумуш берүүчүнү гендердик басмырлоо себебинен жумушка алынбаган адамды жумушка алууга жана гендердик басмырлоо себебинен кызматтан бошотулган адамды кызматка кайтарууга милдеттендире алат.

Бирок эч кандай санкциялар жарандык да, кылмыш мыйзамдарында да каралган эмес, бул Стамбул Конвенциясынын жана АБФЖК талаптарын бузуу болуп саналат. Тескерисинче, жогоруда аталган Мыйзам аталган мыйзамдардын катарына кирет, алардын механизмдери жана процедуралары башка мыйзам актыларына киргизилиши керек. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде 131-берене бар. Сексуалдык мүнөздөгү аракеттерге мажбурлоо, бул сексуалдык ыдык көрсөтүүнүн айрым белгилерин камтыйт, бирок толук эмес. Тактап айтканда, анда мындай деп айтылат: *"Жабырлануучунун материалдык же башка көз карандылыгынан пайдаланып, коркутуу же 154-155-беренелеринде каралган кылмыш белгилери жок болгон учурда адамды жыныстык катнашка, бачабаздыкка, лесбияндыкка же сексуалдык мүнөздөгү башка аракеттерди жасоого мажбурлоо - ..."*. Ачык көрүнүп тургандай, сексуалдык ыдык көрсөтүү кеңирээк жана аны жоюу боюнча атайын мыйзамдарды жана чараларды талап кылат.

4.5.3. Акысыз юридикалык жардам, котормо жана сотто колдоо, анын ичинде көз карандысыз юридикалык консультанттар жана ортомчулар

а) Эл аралык стандарттар жана практика

Укуктук жардам, анын ичинде көз карандысыз юридикалык кеңеш берүү, өзгөчө майыптыгы бар адамдар үчүн зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга укуктук система жана аны түшүнүүгө, ошондой эле алардын укук коргоо каражаттарына жетүү үчүн өтө маанилүү компонент болуп саналат. Юридикалык өкүлчүлүк практикада зомбулуктан жабыр тарткан адамдар үчүн сот процесси оң жыйынтыкка жетүү мүмкүнчүлүгүн жогорулатат. Ар кандай өлкөлөрдүн мыйзамдарында зомбулуктан жабыр тарткан адамдар үчүн акысыз укуктук жардам берүү жана көз карандысыз юридикалык кеңеш берүү жана колдоо алуу укугу боюнча туура практиканын көптөгөн мисалдары бар. Мисалы, АКШнын айрым сот округдарында өкмөт тарабынан каржыланган, зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга натыйжалуу жана жеткиликтүү укуктук жардамды жана башка кызматтарды бир нече тилде көрсөтүү үчүн үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыр тарткан адамдарга жардам берүү борборлору сот имаратында жайгашкан. Испанияда ар кандай зомбулуктан жабыр тарткан аялдар атайын жана тез арада укуктук колдоого, анын ичинде акысыз укуктук жардам алууга укуктуу, бул аларга түздөн-түз же кыйыр түрдө зомбулукка байланыштуу бардык административдик жана сот процесстерине катышууга мүмкүнчүлүк берет. 2006-жылы Кенияда кабыл алынган Сексуалдык кылмыштар жөнүндөгү мыйзам, эгерде зомбулуктан жабыр тарткан адам сотко жеке катыша албай турган болсо, үчүнчү тарапка доо арыз берүүгө мүмкүндүк берет. 1999-жылы Гондураста кабыл алынган Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси, зомбулуктан жабыр тарткан адамга тийиштүү түрдө түзүлгөн уюм, мисалы, аялдардын укугун коргоочу уюм аркылуу өкүлчүлүк кылуу мүмкүнчүлүгүн берет. Атап айтканда, Гондураста түзүлгөн Аялдардын укуктарын коргоо борбору сексуалдык зомбулукка байланыштуу иштерде зомбулуктан жабыр тарткан аялдардын атынан чыгат жана мамлекеттик прокурор менен координацияда иш алып барат.

Улуу Британияда жана АКШда айыптоочу тарап зарыл учурда жабырлануучуга котормочу жалдоо жана кызмат көрсөтүү үчүн жооптуу.

б) Улуттук мыйзамдар

Бул Аналитикалык жазманын 4.4.2 (f) пунктунда белгиленгендей, МКЮЖ жөнүндөгү Мыйзам кылмыш ишин жүргүзүүдө зомбулуктан жабыр тарткан аялдарга/кыздарга, анын ичинде майыптыгы барларга квалификациялуу юридикалык жардам (КЮЖ) алууга мүмкүнчүлүк берет, тагыраак айтканда, жылдык кирешени эсепке албастан мамлекет эсебинен, эгерде 2022-жылкы редакциядагы МКЮЖ жөнүндөгү Мыйзамдын 13-беренесинин 4-бөлүмүндө каралган шарттарга ылайык келсе. Мындан тышкары консультациялык-укуктук жардам алуу укугуна бардык Кыргыз Республикасынын жарандары, чет өлкөлүк жарандар, жарандыгы жок адамдар жана качкындар ээ (МКЮЖ жөнүндөгү Мыйзамдын 7-беренеси). МКЮЖ консультациялык-укуктук жардам (КУЖ) жана квалификациялуу юридикалык жардам (2022-жылкы редакциядагы МКЮЖ жөнүндөгү Мыйзамдын 4-беренеси түрүндө берилет. КУЖ төмөнкүдөй түрдө көрсөтүлөт:

1. Кыргыз Республикасынын укуктук системасы, укук субъектилеринин укуктары жана милдеттери, укуктарды соттук жана соттон тышкаркы тартипте ишке ашыруу жана пайдалануу жолдору жөнүндө маалымат берүү;

2. укуктук мүнөздөгү документтерди түзүүгө жардам көрсөтүү;

3. квалификациялуу юридикалык жардам алууда жардам көрсөтүү;

4. квалификациялуу юридикалык жардамдын аныктамасына кирбеген башка жардам түрлөрү. КЮЖ жактоочунун өкүлчүлүк жана/же адамдардын кылмыш, жарандык, административдик иштер жана укук бузуулар боюнча мыйзамдуу укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо боюнча кесиптик ишмердүүлүгү түрүндө көрсөтүлөт, бул МКЮЖ жөнүндөгү Мыйзам менен белгиленген учурларда бардык сот өндүрүшү баскычтарында – мамлекет эсебинен. КУЖ ошондой эле жактоочулар, жактоочулардын жардамчылары, коммерциялык жана коммерциялык эмес уюмдар, юридикалык клиникалар жана параюристтер¹⁴⁸ тарабынан көрсөтүлүшү мүмкүн.

КЮЖ тек гана реестрге киргизилген жана ыйгарым укуктуу органга караштуу бөлүм менен келишим түзгөн жактоочулар тарабынан көрсөтүлөт. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 42-беренесинин 1-бөлүмү жабырлануучунун өкүлдөрү болуп жактоочулар жана кылмыш иши боюнча жабырлануучунун мыйзамдуу кызыкчылыктарын мыйзам боюнча коргоого укуктуу башка адамдар болушу мүмкүн экенин белгилейт. Ошондой эле эгерде жабырлануучу бала болсо же физикалык же психикалык абалы боюнча өз укуктарын жана мыйзамдуу кызыкчылыктарын өз алдынча коргой албаса, алардын мыйзамдуу өкүлдөрүнүн катышуусу милдеттүү. Айыптоо тараптан жарандардын кызыкчылыктарын прокурор да коргойт (КЖПКнын 34-беренесинин 5-бөлүмү).

Бирок Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси жана МКЮЖ жөнүндөгү Мыйзам жабырлануучунун же зомбулуктан аман калгандардын өкүлчүлүгүн, мисалы, аялдардын укуктарын же майыптыгы бар адамдардын укуктарын коргоочу уюм аркылуу мамлекеттик прокурор менен координацияланган иш жүргүзүүгө мүмкүндүк бербейт.

¹⁴⁸ Параюрист - консультациялык жана юридикалык жардам көрсөткөн, юридикалык билими жок, белгилүү бир чөйрөдө атайын билими бар адам (2022-ж. редакциясына ылайык, «Мамлекеттик юридикалык жактар жөнүндө» Мыйзамдын 5-беренесинин 4-пункту).

4.5.4. Сексуалдык зомбулукка байланыштуу сот өндүрүшүнөн басмырлоо элементтерин алып салуу

а) Эл аралык стандарттар жана практика

і. Кошумча далил/алдын ала эскертүү эрежесин алып салуу

Алдын ала эскертүү – бул сот жабырлануучунун же зомбулуктан аман калгандын ырасталбаган айыптоолорунун негизинде чечим чыгаруунун кооптуу экендигин эскертип же сот отурумунга эске салуу киргизүү практикасы (башкача айтканда "кошумча далилдер эрежеси"). Бул практика аялдар зордуктоо жөнүндө калп айтышат жана алардын көрсөтмөлөрү кошумча көз карандысыз далилдер менен тастыкталышы керек деген ишенимге негизделет. Бул дагы эле кээ бир өлкөлөрдө, өзгөчө каада укугунда жана шарият сотторунда колдонулат. Гондураста өспүрүм кызды зордуктаган адамга өкүм чыгаруу учурунда сот Испаниянын Конституциялык сотунун прецеденттик укугуна шилтеме жасап, жабырлануучунун/зомбулуктан аман калган адамдын көрсөтмөлөрүн, бул сотто болгон жалгыз далил болсо, далилдик күчкө ээ экендигин колдоду. Мыйзамдар сексуалдык зомбулук боюнча дооматтарга байланыштуу кошумча далилдер/алдын ала эскертүү эрежесин төмөнкү жолдор менен жокко чыгарышы керек:

- жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн кошумча тастыктоону талап кылуу мыйзамсыз экендигин белгилеген сөздөрдү кабыл алуу;

- сексуалдык зомбулук иштеринде жабырлануучунун көрсөтмөлөрүнүн ишенимдүүлүгүн болжолдоо;

- сексуалдык зомбулук иштери боюнча жабырлануучунун көрсөтмөлөрүнүн ишенимдүүлүгү башка бардык кылмыш иштериндеги жабырлануучунун көрсөтмөлөрүнүн ишенимдүүлүгүнө барабар экендигин белгилөө.

ii. Жабырлануучунун сексуалдык жашоосу тууралуу маалыматты колдонууга жол берилбейт

Көптөгөн өлкөлөрдө жабырлануучунун сексуалдык жашоосу жөнүндө маалыматты колдонууга дагы эле жол берилет, бул айыпталуучудан жабырлануучуга көңүл бурууну өзгөртүүгө багытталган.

Эгерде сот өндүрүшүндө жабырлануучунун сексуалдык тажрыйбасы тууралуу маалымат колдонулса, бул анын беделине зыян келтириши мүмкүн, бул ага ишеним көрсөтпөй жана сот өндүрүшүнүн максатына жетүүгө тоскоол болушу мүмкүн. Жабырлануучунун сексуалдык жашоосуна байланыштуу маалымат зордук кылган адамга өкүм чыгарууда өкүмдү жумшартуу үчүн колдонулат. Жабырлануучулар көп учурда коргонуу тарабынан жеке сексуалдык жүрүм-турумдун чоо-жайы жөнүндө суракка алынып "ревиктимизацияга" дуушар болушат. Жабырлануучунун сексуалдык жүрүм-туруму боюнча сот өндүрүшү менен байланышпаган маалыматтарды колдонууга тыюу салган мыйзамдар аялдын жеке жашоосун коргоого жана соттун жабырлануучуга карата калыптанган терс пикирлерин болтурбоого жардам берет.

АКШдагы 1994-жылдагы Зомбулукка каршы күрөшүү мыйзамы менен өзгөртүүлөр киргизилген федералдык далилдерди колдонуу боюнча 412-жобо, жабырлануучунун мурунку сексуалдык жашоосу боюнча тиешеси жок маалыматтарды жарандык жана кылмыш сот өндүрүшүндө колдонууга тыюу салат. 1986-жылы Жаңы Түштүк Уэльс штатында (Австралия) кабыл алынган Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 293-бөлүмү (2): "Жабырлануучунун сексуалдык репутациясына байланыштуу маалымат сот тарабынан кабыл алынбайт" деп белгилейт. Мыйзамдар жабырлануучунун сексуалдык жашоосу тууралуу маалыматтарды жарандык жана кылмыш сот өндүрүшүндө колдонууга тыюу салышы керек.

iii. “Жалган айыптоо” боюнча укук бузуунун жоктугу

Айрым учурда аялдарга карата зомбулук боюнча мыйзамдарда кимдир бирөөнү жалган айыптоо кылмыш катары каралат. Мындай жоболор жабырлануучуну коркутуп коюшу мүмкүн, анткени аларга ишенбей калуу коркунучу бар жана мындай жоболор туура эмес колдонулуп, айыпталуучу/укук бузуучу тарабынан жабырлануучуга карата чаралар катары колдонулушу мүмкүн. Сотту атайылап адаштыруу, адатта, башка укук тармактарына тиешелүү жана аны аялдарга карата зомбулук жөнүндө мыйзамдарга киргизбеш керек. Ошондуктан аялдарга карата зомбулук боюнча акыркы мезгилде кабыл алынган бир катар мыйзам актылары, мисалы, 2007-жылы Түштүк Африкада кабыл алынган Кылмыш-жаза мыйзамын өзгөртүү жөнүндө мыйзам (сексуалдык кылмыштар жана тиешелүү маселелер) мындай жобону камтыбайт. Мыйзамдарда майыптыгы бар адамдарга карата зомбулук иштери

боюнча жалган айыптоолорду/божомолдорду кылмыш жоопкерчилигине тартуу жөнүндө жоболор болбошу керек.

в) Улуттук мыйзамдар

Кыргызстанда жабырлануучунун мурунку сексуалдык жүрүм-туруму боюнча далилдерди келтирүү жана колдонуу боюнча конкреттүү укуктук жобо жок, бул алардын кабыл алынышын соттун, прокурордун, тергөөчүнүн ыйгарым укугуна калтырат. Ошентсе да Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 23-беренесине ылайык, өз милдеттерин аткарууда сот, калыс сот, прокурор жана тергөөчү алдын ала пикирдин же иштин жыйынтыгына жеке кызыкчылыктын таасири астында болбошу керек, каралып жаткан конкреттүү кылмыш ишине карата калыстык кылышы керек же бир тараптын кызыкчылыгына ылайык экинчи тарапка зыян келтирбеши керек.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси (80-берене, 4-бөлүм, 3- жана 4-пункттар) жабырлануучунун көрсөтмөлөрүнүн ишенимдүүлүгү боюнча "презумпцияны жокко чыгарууга" мүмкүндүк берген жоболорду камтыйт. Атап айтканда, аларда жабырлануучунун, күбөнүн болжолдоолорго, жоромолдорго, ушактарга негизделген көрсөтмөлөрү кабыл алынбайт деп каралган; ал эми зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата, алар сүрак берүү учурунда кылмыш иши үчүн маанилүү болгон жагдайларды туура кабыл алууга же кайрадан айтып берүүгө жөндөмсүз деп таанылышы мүмкүн. Мындан тышкары Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде 363-берене "Кылмыш жасалгандыгы тууралуу жалган билдирүү берүү" бар, ага ылайык жабырлануучулар/зомбулуктан аман калгандар жалган билдирүү бергендиги үчүн айыпталып, жоопко тартылышы мүмкүн, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде арыз берүүчү жалган доомат үчүн жоопкерчилик тууралуу эскертилет деген жобо бар, бул арызда же протоколдо белгиленип, арыз берүүчүнүн колу менен ырасталат (КЖПКнын 149-беренесинин 3-бөлүмү).

Эгерде жабырлануучунун/зомбулуктан аман калган майыптыгы бар аялдын/кыздын сөзү зомбулукка каршы болсо, бул кылмыштар жалгыз, көп учурда башка күбөлөрсүз жасаларын эске алганда, аны жалган доомат менен айыптоо мүмкүнчүлүгү жогору.

Сот, калыс сот, ошондой эле прокурор жана тергөөчү далилдерди мыйзамдын негизинде болгон далилдердин жыйындысына таянып, өзүнүн ички ынанымы боюнча баалашат.

- Бул талаптар мурунку сексуалдык жүрүм-турум жөнүндө күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүнө да тиешелүү;

- аялдар зордуктоо жөнүндө калп айтышат жана алардын көрсөтмөлөрү кошумча көз карандысыз далилдер менен бекемделиши керек деген алдын ала пикирге да тиешелүү;

- аялдарга карата зомбулук иштеринде жалган айыптоолор үчүн жоопкерчиликке да тиешелүү.

Ошентсе да Кыргызстандын мыйзамдары бул Аналитикалык жазманын мурунку пунктунда келтирилген эл аралык стандарттарды жана практика куралдарын укуктук колдонууга тоскоолдук кылбайт.

4.5.5. Өкүм чыгаруу жана укук коргоо каражаттары

а) Эл аралык стандарттар жана практика

і. Кылмыштын оордугуна жараша өкүм чыгаруу

Адам укуктары боюнча эл аралык конвенциялар, анын ичинде ЖСУЭПнын 2(3)-беренеси, адам укуктары бузулган адамдар үчүн натыйжалуу укук коргоо каражатына укук беришет. Натыйжалуу укук коргоо каражатына укук АУЕСтин 2- жана 3-беренелерине ылайык түзүлгөн сот практикасында белгиленген тийиштүү дыкаттуулук стандарттарынын элементтеринин бири болуп саналат. Натыйжалуу укук коргоо каражатына укук пропорционалдуу, сакталып туруучу санкцияларды колдонуу жана компенсациянын болушун камтыйт. Аялдарга карата зомбулук учурларында прокурорлор жана соттор өкүм кылмыштын оор мүнөзүн

чагылдырганын камсыз кылышы керек.¹⁴⁹ Мындай учурларда өкүмдөр адилеттүү, басмырлоосуз, пропорционалдуу жана ырааттуу болушу керек.¹⁵⁰

Өкүм чыгаруунун негизги максаттары зордук-зомбулукту кайталап жасоонун алдын алуу, жабырлануучуну коргоо жана күнөөлүүнү жоопкерчиликке тартуу болушу керек. Аялдарга карата зомбулук иштери боюнча өкүмдөр ар кайсы өлкөлөрдө ар кандай, карама-каршы жана көбүнчө жабырлануучуга/зомбулуктан аман калгандарга, анын ичинде майыптыгы барларга да соттук кызмат адамдары тарабынан басмырлоо менен мүнөздөлөт. Аялдарга карата зомбулук иштери боюнча өкүмдөрдү кылмыштын оордугуна пропорционалдуу кылуу үчүн карама-каршылыктарды жоюу аракеттери көп жолу жасалган. Тажрыйба көрсөткөндөй, өкүм чыгаруу боюнча жетекчилик принциптерин киргизүү аялдарга карата зомбулук иштери боюнча өкүмдөрдүн мазмунун иретке келтирүүгө көмөктөшө алат.

Улуу Британияда Өкүм чыгаруу боюнча жетекчилик принциптерин иштеп чыгуу кеңеши 2007-жылы 2003-жылы кабыл алынган Сексуалдык кылмыштар жөнүндө мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү менен өз ишин аяктаган. Айрым өлкөлөрдө карама-каршылыктарды жоюу үчүн милдеттүү минималдуу жаза мөөнөтү колдонулат.

Мыйзамдар төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- аялдарга карата зомбулук кылмыштары үчүн өкүмдөр кылмыштын оордугуна пропорционалдуу болушун;
- өкүм чыгарууда ырааттуулукту сактоо үчүн жетекчилик көрсөтмөлөр иштелип чыгышы керек.

Стамбул Конвенциясынын 45-беренесине ылайык:

«Катышуучу мамлекеттер ушул Конвенцияга ылайык кылмыш деп таанылган кылмыштардын алардын олуттуулугун эске алуу менен натыйжалуу, пропорционалдуу жана сакталып туруучу санкциялар менен жазаланышын камсыз кылуу үчүн зарыл мыйзамдарды же башка чараларды кабыл алышат».

¹⁴⁹ БУУнун Адам укуктары боюнча жогорку комиссарынын башкармалыгы (АУЖКБ), аялдарга карата зомбулук, анын себептери жана кесепеттери боюнча атайын баяндамачы Рашида Манджу тарабынан даярдалган баяндамасы (А/НРС/14/22, 2010-жылдын 19-апрели), 31- жана 85-пункттар. Ошондой эле АБФЖКнын 2-беренеси боюнча катышуучу мамлекеттердин негизги милдеттери жөнүндө №28 жалпы сунуштаманы караңыз, 32-пункт: «Укук коргоо каражаттарына акчалай компенсация, реституция, реабилитация, жумушка орноштуруу; моралдык канааттандыруу чаралары, мисалы, коомдук кечирим суроо, коомдук билдирүүлөр жана кайталанбоо кепилдиктери; тиешелүү мыйзамдарга жана практикасына өзгөртүүлөрдү киргизүү; жана аялдардын адам укуктарын бузууга күнөөлүү адамдарды жоопкерчиликке тартуу кириши керек».

¹⁵⁰ Европа Кеңеши, аялдардын сот адилеттигине жетүүсүн камсыз кылуу боюнча соттор жана прокурорлор үчүн окуу куралы, 2016. С.84. Бул даректе жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/training-manual-final-english/16807626a4>

Түшүндүрмө баяндамасына ылайык, 45-берене 33-41-беренелери менен тыгыз байланыштуу, анда ар кандай кылмыштар аныкталган, алар кылмыш-жаза мыйзамдарына ылайык жазаланышы керек.¹⁵¹ Бирок ал бардык санкцияларга, мейли, алар кылмыш-жаза мүнөзүндө болсун, тиешелүү.

Ошентип, Стамбул Конвенциясынын 45-беренеси бул кылмыштар үчүн «натыйжалуу, пропорционалдуу жана сакталып туруучу» санкцияларды киргизүүнү талап кылат. Бул санкциялар экстрадицияга алып келиши мүмкүн болгон түрмө жазасын камтыйт. Санкциялар ошондой эле ЖСУЭПнын 15(1)-беренесине ылайык келиши керек, анда «эч ким, эгер ал кылмыш жасалган учурда күчүндө болгон улуттук мыйзамдарга же эл аралык укукка ылайык кылмыш болуп эсептелбеген аракет же кемчилик үчүн кылмыш жоопкерчилигине тартылышы мүмкүн эмес» деп каралган.

Кылмыш-жаза адилеттиги тармагындагы жабырлануучулардын натыйжалуу корголушун жана күнөөлүүлөрдүн жазаланышын камсыз кылууда көйгөйлөрдүн бири - бул кылмыш жасалган учурларда көптөгөн дооматтардын коюлушу жана ар кандай айыптоолор жана коргоо механизмдери ар кандай соттор (жарандык, административдик жана кылмыш) тарабынан каралышы мүмкүн экендиги.

Ар кайсы соттордо бир нече доо арыздар берилиши зомбулуктун учурдагы мүнөзүн жана оордугун чаташтыруусу мүмкүн, анткени бир контекстте сот ошол эле тараптарга тиешелүү башка соттордо каралып жаткан ар кандай дооматтарга тиешелүү фактыларды баалабашы мүмкүн. Дагы бир көйгөй - зомбулуктун үзгүлтүксүз мүнөзүн эске алуу үчүн соттун ыйгарым укуктары, иш бир соттук бөлүмдүн же юрисдикциянын чегинде каралган учурда да (мисалы, кылмыш соттору). Бул көп учурда айыптоолор зомбулуктун үзгүлтүксүздүгүн ырастоо менен байланышкан далилдердин көйгөйлөрүнөн улам зомбулук бир жолу болгон учурларда айыпталат.

Прецеденттик укуктун мисалы:

Үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу «А. Хорватияга каршы» ишинде, АУЕС 8-берененин бузулганын аныктады, анда жабырлануучу, күйөөсүнүн үй-бүлөлүк зомбулугуна кабылганда, бир катар сот иш-аракеттерин (үч кылмыш иши жана төрт майда укук бузуулар иши) козгогон. Бул ар кандай сот процесстери бир нече коргоо буйруктарына, сотко чейин камакка алууга, психиатриялык жана психосоциалдык дарылоого жана түрмөгө камоого алып келген. Айрым санкциялар колдонулса да кылмышкер эки кылмыш үчүн (анын бири А.ны өлтүрөм деп коркутуу болгон) түрмө жазасын өтөгөн эмес. АУЕС мамлекет жабырлануучунун укуктарын толук коргой албаганын, себеби бийлик органдары бир эле адам тарабынан бир эле жабырлануучуга карата жасалган бир нече зомбулук

¹⁵¹ Түшүндүрмө баяндама, 232-пункт.

аракеттери боюнча ар кандай кылмыш иштери жана майда укук бузууларды карап чыгуу менен иштин жалпы тарыхын эске ала албаганын аныктады.

Бул учур укуктук системанын алкагында координациялоонун маанилүүлүгүн жана тиешелүү санкцияны аныктоодо зомбулуктун жана кылмыштык тарыхтын толук тарыхын эске алуунун зарылдыгын баса белгилейт. Ошондой эле сот чечимдеринин жана өкүмдөрдүн аткарылышын камсыз кылууда соттук көзөмөлдүн ролуна көңүл бурат.¹⁵²

Мамлекеттер сот органдары жана мекемелер ортосунда координациялоо зарылдыгын ар кандайча эске алышат. Мисалы, Испанияда жыныстык белгилери боюнча зомбулук иштерин караган атайын соттор түзүлгөн. Бул атайын соттор Испаниянын бардык аймактарында жайгашкан, 24/7 иштешет жана сотко коргоонун кеңири спектрин колдонууга мүмкүндүк берет: кылмыш-жаза, жарандык (үй-бүлө укугун кошкондо) жана социалдык коргоо. Ошентип, бир сот иштин бүтүндөй тарыхын карап чыгат.

Стамбул Конвенциясынын 42-беренесине ылайык, катышуучу мамлекеттер маданият, дин, салттар же аталган «ар-намыс» Конвенцияда келтирилген кылмыштардын кайсы бирин актоо үчүн колдонулбашын камсыз кылышы керек. Атап айтканда, кылмыш-жаза мыйзамдары жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдар жабырлануучу тарабынан маданий, диний, социалдык же салттуу нормаларды же адаттарды бузду деп шектелген, болжолдонгон же чыныгы кылмыштардын алдын алуу же жазалоо максатында жасалган деген айыптоолорго негизделген кылмыш аракеттерин актаган жоболорду камтыбашы керек. Жабырлануучулардын божомолдонгон адепсиз жүрүм-турумуна негизделген жеңилдетүүчү жагдайлар 42-беренени бузат.¹⁵³

ii. Жеңилдетүүчү жагдайлар

Көптөгөн өлкөлөрдө аялдарга карата зомбулук мыйзамдары белгилүү бир шарттарда аялдарга карата сексуалдык зомбулук жасаган адамдарды жоопкерчиликтен бошоткон жана/же аз жаза караган жоболорду камтыйт. Мисалы, айрым кылмыш кодекстеринде айыпталуучу зомбулуктан аман калган адамга үйлөнсө, ал кылмыш жоопкерчилигине тартылбайт деген жоболор бар.

Көптөгөн кылмыш кодекстеринде аталган ар-намысты коргоо максатында жасалган өлтүрүүлөр боюнча аз жаза каралган жоболор бар. Айрым өлкөлөрдө мындай жоболорду кылмыш кодексинен алып салуу чаралары кабыл алынган. Мисалы, 2003-жылы Түркиянын Кылмыш кодексинен 462-берене алынып салынган, ага ылайык, үй-бүлө мүчөсүн адепсиздик жасаганы үчүн өлтүргөн же жарадар кылган үчүн жазаны азайтуу каралган.

¹⁵² Европа Кеңеши, Аялдардын сот адилеттигине жетүүсүн камсыз кылуу боюнча соттор жана прокурорлор үчүн окуу куралы, 2016. С.85. Бул жерде жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/Tutorial-graduation-english/16807626a4>

¹⁵³ Караңыз: БУУнун Аялдар, аялдарга карата зомбулук боюнча колдонмонун тиркемеси, 2011, 5-бет. Анда жабырлануучунун жүрүм-турумун жеңилдетүүчү фактор катары колдонууга мүмкүндүк берген ар кандай мыйзам ченемдери укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин арасында стереотиптерге жол ачат деп айтылат.

1994-жылы Бразилияда Кылмыш кодексинин 107-беренесинин VII жана VIII бөлүмдөрүн алып салуу боюнча №8930 мыйзам кабыл алынган, ал эми 2006-жылы Уругвайда Кылмыш кодексинин 116-беренесине өзгөртүүлөр киргизилген, эки кодексте тең кылмышкер сексуалдык зомбулуктан аман калган адамга үйлөнсө, айып алынып салынат деген жобо камтылган.

Стамбул Конвенциясынын 42-беренесине ылайык, катышуучу мамлекеттер маданият, дин, салттар же аталган «ар-намыс» Конвенцияда келтирилген кылмыштардын кайсы бирин актоо үчүн колдонулбашын камсыз кылышы керек. Атап айтканда, кылмыш-жаза мыйзамдары жана кылмыш-жаза процессуалдык мыйзамдар жабырлануучу тарабынан маданий, диний, социалдык же салттуу нормаларды же адаттарды бузду деп шектелген, болжолдонгон же чыныгы кылмыштардын алдын алуу же жазалоо максатында жасалган деген айыптоолорго негизделген кылмыш аракеттерин актаган жоболорду камтыбашы керек. Жабырлануучулардын божомолдонгон адепсиз жүрүм-турумуна негизделген жеңилдетүүчү жагдайлар 42-беренени бузат.¹⁵⁴

Мыйзамдар төмөнкү жоболорду жокко чыгарышы керек:

- т.а. ар-намысты коргоо үчүн жасалган өлтүрүүлөр үчүн жазанын мөөнөтүн кыскартууну жана/же актанууну караган жоболорду;
- зомбулук жасаган адам жабырлануучуга үйлөнсө, ага коюлган айыптарды алып салууну;
- секс-индустриясында иштеген аялдар же кыздыгы жок аялдар сыяктуу белгилүү "типтеги" аялдарга карата аз жазаларды караган жоболорду.

iii. Оорлотуучу жагдайлар

Стамбул Конвенциясынын 46-беренеси мамлекеттерди өкүм чыгарууда белгилүү бир оорлотуучу жагдайларды эске алуу мүмкүнчүлүгүн камсыз кылууга чакырат. Бул жагдайларга төмөнкүлөр кирет:

- а) кылмыш мурдагы же азыркы жубайы же өнөктөшү, улуттук мыйзамдарга ылайык таанылган, үй-бүлө мүчөсү, жабырлануучу менен чогуу жашаган адам же анын бийлигин кыянаттык менен пайдаланган адам тарабынан жасалган;
- б) же ага байланыштуу бир нече жолу жасалган кылмыштар;
- с) белгилүү бир жагдайлардан улам аялуу болгон адамга карата жасалган;

¹⁵⁴ Караңыз, БУУнун Аялдар, аялдарга карата зомбулук боюнча колдонмонун тиркемеси, 2011, 5-бет. Анда жабырлануучунун жүрүм-турумун жеңилдетүүчү фактор катары колдонууга мүмкүндүк берген ар кандай мыйзам ченемдери укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин арасында стереотиптерге жол ачат деп айтылат.

- d) балага карата же анын көз алдында жасалган;
- e) эки же андан көп адамдар тарабынан биргелешип жасалган;
- f) зордук-зомбулуктун алдында болгон же аны менен коштолгон;
- g) курал колдонуу коркунучу менен жасалган;
- h) жабырлануучуга олуттуу физикалык же психологиялык зыян келтирген;
- i) буга чейин ушундай мүнөздөгү кылмыштар үчүн соттолгон адам тарабынан жасалган.

Стамбул Конвенциясынын 46-беренеси мамлекеттерден үй-бүлөлүк зомбулук жазанын белгиленишинде, эгер ал кылмыштын курамынын элементи түзбөсө, оорлотуучу жагдай катары каралышы камсыз кылууну талап кылат. Ар бир учурда бирдей жаза берилсе, үй-бүлөлүк зомбулук кадимки көрүнүшкө айланып, мындай жазалардын тоскоолдук эффектисин күмөндүү кылат. АКШда жана айрым европалык өлкөлөрдө кайталанган учурлар үчүн катаалыраак жазалар натыйжалуу чаралар болуп саналат.

1998-жылдагы реформалардын натыйжасында Швециянын Кылмыш кодексине эркек дайыма учурдагы же мурдагы жубайына, же чогуу жашаган аялга карата кылмыш жасаганда "аялдын кол тийбестигин орой бузуу" деген жаңы түшүнүк киргизилген. Мындай кылмыш үчүн алты айдан алты жылга чейин эркинен ажыратуу каралган.

Чехия Республикасынын Кылмыш кодексинин 215а-бөлүмү кайталанган үй-бүлөлүк зомбулук учурларында жазаны күчөтүүнү карайт. АКШнын мыйзамдарына киргизилген жаңы түзөтүүлөр соттор жабырлануучуга буга чейин эки жолу коргоо буйруктары берилген болсо же зомбулук көрсөткөн адам эки жолу коргоо буйругун бузган болсо, коргоо буйруктарын 50 жылга чейин бере аларын карайт.

Мыйзамдар төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- денеге келтирилген зыяндын деңгээлине карабастан, үй-бүлөлүк зомбулуктун кайталанган учурлары үчүн улам катууланган санкцияларды;
- коргоо буйруктарынын көптөгөн бузулуулары үчүн санкцияларды күчөтүүнү.

Ошентип, бул оорлотуучу жагдайлар улуттук укуктук ченемдерге шайкеш келиши керек, ошондо соттор үй-бүлөлүк зомбулук жасаган адамдарга өкүм чыгарууда аларды эске ала алышат, бирок соттор аларды конкреттүү учурда колдонууга милдеттүү эмес.¹⁵⁵

Соттор үй-бүлөлүк зомбулукка карата сот системасынын реакциясында чечүүчү ролду ойнойт. Алар жарандык жана кылмыш укугу боюнча жогорку бийлик органы болуп саналат жана алардын чечимдери жабырлануучунун, кылмышкердин, балдардын жана башка үй-

¹⁵⁵ Түшүндүрмө баяндама, 235, 236-пункттар.

бүлө мүчөлөрүнүн жашоосуна олуттуу таасир этиши мүмкүн. Соттор зомбулукка кабылган тараптарга жана жалпы коомчулукка сот системасынын үй-бүлөлүк зомбулукка олуттуу мамиле кыларын түшүндүрүүдө маанилүү роль ойнойт. Өзүнүн калыстыгын сактоо менен соттор өз милдеттеринин алкагында үй-бүлөлөргө жана коомчулукка бардык зомбулуктун түрлөрү кабыл алынгыс экенин түшүндүрө алышат.¹⁵⁶

iv. Жазанын ылайыксыз түрү катары үй-бүлөлүк зомбулукка айып салуу

Аялдарга карата зомбулуктун көптөгөн учурларында укук бузуучу кылмыш-жаза процессинде же жарандык укук коргоо процессинде айып пул төлөөгө милдеттендирилиши мүмкүн. Айып пул – бул укук бузуучу кылмыш-жаза же жарандык укукту бузганы үчүн мамлекетке төлөнүүчү белгилүү суммадагы акча каражаты. Үй-бүлөлүк зомбулук үчүн күнөөлүүлөргө айып пул салуу жабырлануучу үчүн кошумча жүк катары каралышы керек жана ошондуктан укук бузуучу үчүн максатка ылайыксыз жазанын формасы катары каралышы керек. Дал ушул себептен айрым өлкөлөр, атап айтканда Испания, мындай кылмыштар үчүн айып пул салуу жоболорун алып салышкан. Мындан тышкары практика көрсөткөндөй, айып пулдар укук бузуучунун жүрүм-турумун өзгөртүү үчүн жетиштүү жаза формасы эмес. Мыйзамдар төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- үй-бүлөлүк зомбулук учурларында, эгерде мындай жаза жабырлануучунун жана/же анын балдарынын каржылык кыйынчылыктарына алып келиши мүмкүн болсо, айып пул салынбашы керек;
- айып пул салынган учурда бул жаза алдын алуу чаралары жана шарттуу кесүү мөөнөтү ичинде укук бузуучуну көзөмөлдөө менен бирге колдонулушу керек.

Айып пулдарды жаза катары салуу жана аткаруу тоскоолдук чарасы катары эсептелбейт жана бул АУЕС тарабынан таанылгандай, мамлекеттин тийиштүү дыкаттуулук милдеттемелерин бузууга мамлекеттин натыйжалуу кийлигишүүсү катары каралбайт. Аялуу үй-бүлөлөр үчүн каржылык милдеттенмелерди көбөйтүү учурдагы чыңалууну жана кагылышууларды күчөтүшү мүмкүн. Мындан тышкары айып пул салуу кылмыштын оордугуна шайкеш келбейт. Мисалы, «Опуз Түркияга каршы» ишинде кылмышкер жабырлануучуга жети жолу бычак сайып, өмүрүнө коркунуч туудурган жаракат алып, ооруканага жаткырган. Башка бир жолу ал аны жана анын энесин унаасы менен сүзгөн. Бул кол салуулардын ар биринен кийин түрк бийлиги аны убактылуу кармап, андан кийин айып пул менен коё беришкен.

Стамбул Конвенциясынын 29-беренесине ылайык:

«Тараптар жабырлануучуларга укук бузгандарга каршы тийиштүү жарандык укук коргоо каражаттарын камсыз кылуу үчүн зарыл мыйзамдарды же башка чараларды кабыл алышат.

¹⁵⁶ Европа Кеңеши, Аялдарга карата үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү: Укук коргоо жана юстиция органдарынын кызматкерлерин окутуу үчүн окуу ресурсу, 2016. С.68. Бул даректе жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/16805970c1>

Тараптар өз ыйгарым укуктарынын алкагында алдын алуу же коргоо чараларын кабыл алуу милдеттерин аткарбаган мамлекеттик органдарга карата жабырлануучуларга эл аралык укуктун жалпы принциптерине ылайык тийиштүү укук коргоо каражаттарын камсыз кылуу үчүн зарыл мыйзамдарды же башка чараларды кабыл алышат».

29(1)-берене бул Конвенцияда каралган зомбулуктун ар кандай түрүнөн жабыркагандар улуттук укук системасы аркылуу укук бузгандан тийиштүү жарандык укук коргоо каражатын ала алышын камсыз кылууга багытталган.

Бул бир жагынан жарандык укуктун коргоо каражаттарын, мисалы, жарандык соттун адамга жүрүм-турумун токтотууну, келечекте белгилүү бир жүрүм-турумдан карманууну же адамды белгилүү бир аракеттерди жасоого мажбурлоону буйрууга мүмкүндүк берген соттук тыюу салууларды камтыйт.¹⁵⁷

Жарандык укуктун коргоо каражаттарына ошондой эле зомбулук аракеттерине конкреттүү тиешелүү сот буйруктары, мисалы, Стамбул Конвенциясынын 53-беренесинде көрсөтүлгөндөй чектөө, коргоо же тийишпөө жөнүндө буйруктар кириши мүмкүн. Түшүндүрмө баяндамасында баса белгиленгендей, бардык жарандык укук буйруктары жабырлануучунун же үчүнчү тараптын арызы боюнча берилиши керек жана кызмат адамынын демилгеси боюнча берилбеши керек.¹⁵⁸

в) Улуттук мыйзамдар

і. Жеңил өкүмдөр

Кыргыз Республикасынын «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Мыйзамы үй-бүлөлүк зомбулук учурларында эч кандай санкцияларды карабайт. Кылмыш-жаза мүнөзүндөгү үй-бүлөлүк зомбулук Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин чегинде каралат.

Жогоруда белгиленгендей, зомбулуктун бардык түрлөрү Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде кылмыш катары таанылбайт жана кылмыш жоопкерчилигине тартылбайт. Үй-бүлөлүк зомбулуктун башка түрлөрү Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси менен санкцияланат,¹⁵⁹ ага ылайык ата-энелик укуктардан ажыратуу жана Кыргыз Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодекси боюнча укук бузуу катары каралып, камакка алуу, коомдук иштерге тартуу, айып пул ж.б. сыяктуу чаралар колдонулат. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренеси «Үй-бүлөлүк зомбулук» боюнча жаза 40 (кырк) сааттан 100 (жүз) саатка чейин коомдук иштерди, 2 (эки)

¹⁵⁷ Түшүндүрмө баяндама, 157-пункт.

¹⁵⁸ Ошол эле жерде, 158-пункт.

¹⁵⁹ Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодекси 2003-жылдын 30-августундагы №201 (акыркы өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен Кыргыз Республикасынын 2020-жылдын 17-августундагы №13 Мыйзамынын редакциясына ылайык).

айдан 1 (бир) жылга чейин түзөтүү иштерин же 5 жылга чейин эркинен ажыратууну камтыйт. Ал эми Кыргыз Республикасынын Административдик укук бузуулар жөнүндө кодексинин 70-беренеси боюнча «Үй-бүлөлүк зомбулук» 40 саат коомдук иштер же 3 (үч) күндөн 7 (жети) күнгө чейин камакка алуу чараларын камтыйт. Бул 177-берененин негизинде Кыргыз Республикасында сотторго өкүм чыгарууда кеңири дискрециялык ыйгарым укуктар берилгени көрүнүп турат жана жогоруда белгиленгендей, кыянаттык менен пайдалануу мүмкүнчүлүгү жогору. Кыргыз Республикасынын сот адилеттиги системасында гендердик сезимталдуулуктун жоктугун эске алганда, өкүм чыгарууда мындай кеңири дискрециялык укук үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган аялдардын, өзгөчө майыптыгы бар аялдардын жана кыздардын натыйжалуу укук коргоого болгон укугуна терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Кыргыз Республикасында кабыл алынган мыйзамдарга карабастан үй-бүлөлүк зомбулук боюнча соттолуу көрсөткүчтөрүнүн төмөндүгү жана санкциялардын өтө жеңилдиги тынчсызданууну жаратат.¹⁶⁰

ii. Жеңилдетүүчү жагдайлар

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 73-беренеси төмөнкү жеңилдетүүчү жагдайларды камтыйт:

1. чын дилден өкүнүү же кылмышты ачууга көмөктөшүү;
2. келтирилген зыянды ыктыярдуу түрдө ордуна келтирүү же келтирилген зыянды жоюу;
3. жеке, үй-бүлөлүк, материалдык же башка жагдайлардан улам кылмыш жасоо;
4. кызматтык же башка көз карандылыктан улам кылмыш жасоо;
5. он төрт жаштан он сегиз жашка чейинки баланын кылмыш жасоосу;
6. кош бойлуу аялдын кылмыш жасоосу.

Өкүм чыгарууда сот жогоруда аталган 72-берененин 1-бөлүгүндө көрсөтүлбөгөн башка жагдайларды дагы жеңилдетүүчү деп таанышы мүмкүн. 2019-2020-жылдар аралыгында Кыргыз Республикасында үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча сот практикасын жана позитивдүү милдеттенмелерди талдоо боюнча жүргүзүлгөн анализге ылайык, эң көп колдонулган жеңилдетүүчү жагдайлар чын дилден өкүнүү же кылмышты

¹⁶⁰ Сотко чейинки өндүрүш баскычында прокурордук көзөмөл жүргүзүү, аялдарга жана кыздарга карата жасалган кылмыштар жана жоруктар үчүн сотто мамлекеттик айыптоону жүргүзүүнүн практикасын изилдөө боюнча Кыргыз сот аялдарынын ассоциациясы тарабынан даярдалган отчет;

ачууга активдүү көмөктөшүү, ошондой эле айыпталуучунун буга чейин жоопкерчиликке тартылбаганы болуп саналат.¹⁶¹

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 123- жана 133-беренелери, тиешелүүлүгүнө жараша, жабырлануучунун укукка каршы зомбулугу же кордук көрсөтүүсү, жабырлануучунун башка укукка каршы аракеттери, ошондой эле жабырлануучунун укукка каршы жүрүм-турумуна байланыштуу узак мөөнөттүү психикалык зыян келтирүү болгон учурда, катуу эмоциялык толкундануу (аффект) абалында жасалган өлтүрүү жана ден соолукка оор зыян келтирүү менен байланышкан кылмыштарды жеңилдетет. Бирок практикада мындай факторлор жабырлануучунун адепсиз жүрүм-туруму, кордук көрсөтүү, кемсинтүү же башка адепсиз аракеттер сыяктуу көрүнүштөр менен дагы аныкталат, тагыраак айтканда, айыптоонун багыты жабырлануучу тарапка оодарылат. Аффект абалы жазаны жарымынан көбүрөөк азайтат. «Ар-намыс» сөзү атайын колдонулбаса да шылдыңдоо же кордук көрсөтүү сыяктуу убактылуу "акылдан адашуу" абалын таануу, негизинен, Стамбул Конвенциясынын 42-беренесине каршы келген ошол эле түшүнүктү чагылдырат.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 123- жана 133-беренесиндеги «укукка каршы кордук» жана «зомбулук» терминдери так эмес жана укук коргоо кызматкеринин кароосуна жараша ар түрдүү чечмелениши мүмкүн. Натыйжада аялдарга карата зомбулук учурлары башка үй-бүлөлүк жагдайларга байланышпаган, бирок ошол эле кылмыштарга байланышкан башка учурларга салыштырмалуу кыйла жумшак өкүмдөргө алып келиши мүмкүн. Мисалы, ММКлар жана бейөкмөт уюмдар "аялын өлтүргөн адамга сот аялынын «оор кемсинтүүсү жана анын адепсиз жүрүм-турумуна байланыштуу узак мөөнөттүү психикалык зыян келтирүү» менен шартталган кылмыш болгондуктан шарттуу жаза чыгарганын" белгилешти.¹⁶²

Ошондой эле Кыргызстанда аялдар системалуу үр-токмоктон гана эмес, көптөгөн жаракаттарды жана үр-токмокторду алып, мыкаачылык менен өлтүрүлгөнүнө да көңүл бурушат. Ошого карабастан көптөгөн учурларда кылмышкерлерге кадимки адам өлтүрүү катары жаза берилген. Кризистик борборлордун ассоциациясынын башчысы келтирген дагы бир учур Ат-Башыда карантин учурунда болгон. «Аял күйөөсү менен ажырашып, туугандарына кеткен. Күйөөсү келип ага ок чыгарган, бирок мээлеп аткан эмес. Аял качып кетүүгө аракет кылган, бирок күйөөсү аны кууп жетип, башына таш менен урган. Аялды ооруканага жеткиришкен, ал эми эркек качып кеткен. Милиция аны кармап, «Адам өлтүрүүгө аракет кылуу» деген беренеси боюнча иш козгогон».¹⁶³

¹⁶¹ Караңыз: Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча оң милдеттенмелерди талдоо жана соттук практиканы карап чыгуу. С.25. Бул жерде жеткиликтүү: https://notorture.kg/wp-content/uploads/2021/06/analiz_pozitivnyh_ob_po_borbe_s_DN_2021.pdf

¹⁶² "Мен аны баары бир өлтүрмөкмүн." Клоор маалымат булагынын Кыргызстандагы аялдардын өлүмү боюнча изилдөөсү. Бул жерде жеткиликтүү:

<https://kloop.kg/blog/2020/12/17/ya-by-ee-vse-ravno-ubil-issledovanie-kloopa-o-femitside-v-kyrgyzstane/>

¹⁶³ Ошол эле жерде.

Демек, жабырлануучунун адепсиз жүрүм-туруму, шылдыңдоо же орой кемсинтүү сыяктуу себептер үй-бүлөлүк зомбулук жана аялдарга карата зомбулук учурларында жеңилдетүүчү жагдайлар катары колдонулбашы керек. Гендердик стереотиптерге негизделген Кыргызстанда дагы эле аял "өзү күнөөлүү" деген пикир кеңири таралган. Мындай учурларда аялдын сексуалдык тарыхы же никедеги чыккынчылык боюнча айыптоолор кылмышкерлердин «акылдан адашуу абалын» актоо үчүн көп колдонулат. Парадоксалдуу түрдө, биздин маданиятыбызда зомбулук көрсөткөн адам болуу уят эмес, зомбулукка кабылуу уят деп эсептелет. Дал ушул себептен аялдар милицияга эмес, эң жакын адамдарына да болгон окуяны айта алышпайт. 60%дан ашыгы милицияга кайрылган эмес, демек, 60%дан ашык зомбулук көрсөткөндөр жазасыз калган.¹⁶⁴

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин жоболору Стамбул Конвенциясына толук дал келбейт. Натыйжада бул пропорционалдуу эмес жаза схемалары гендердик басмырлоо катары каралышы мүмкүн, анткени алар айрым учурларда аялдардын сот адилеттигине жетүүсүнө тоскоолдук кылат жана сот системасына ишенбөөчүлүктү күчөтөт.¹⁶⁵

iii. Оорлотуучу жагдайлар

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 74-беренеси өкүм чыгарууда колдонулушу мүмкүн болгон оорлотуучу жагдайлардын тизмесин камтыйт. Айрыкча, жаза белгилөөдө оорлотуучу жагдайлар болуп төмөнкүлөр таанылат:

1. алдын ала сүйлөшүп алган адамдар тобунун, уюшкан топтун же кылмыштуу топтун курамында кылмыш жасоо;
2. расалык, этностук, улуттук, диний же аймак аралык кастыктын (душмандык) негизинде кылмыш жасоо;
3. оор зыян келтирүү менен;
4. балага, майыптыгы бар адамга, кары адамга же алсыз адамга карата кылмыш жасоо;
5. кош бойлуу аялга карата кылмыш жасоо;
6. күнөөлүүгө материалдык же кызматтык көз карандылыкта турган адамга карата кылмыш жасоо;
7. өзгөчө мыкаачылык менен жасалган кылмыш.

¹⁶⁴ Валентина кызы Р. Жапа чеккен адам: Биз аялдарга карата зомбулукту кантип кубаттайбыз. 22-май, 2017-жыл. Бул жерде жеткиликтүү: <https://kloop.kg/blog/2017/05/22/viktimblejming-kak-my-pooshhryaem-nasilie-v-otnoshenii-zhenshin/>

¹⁶⁵ Европа Кеңеши, соттор жана прокурорлор үчүн аялдардын сот адилеттигине жетүүсү боюнча окуу куралы: Армения, 2016, 12-бет, төмөнкү даректе жеткиликтүү: <https://rm.coe.int/training-manual-for-judges-and-prosecutors-op.-аялдардын-камсыздоо-/1680764286>

8) өзгөчө кырдаал же аскердик абал шарттарында, же коомдук кырсыктын шарттарында;

9. коомго коркунуч келтирүүчү ыкма менен;
10. башка кылмышты жашыруу же анын жасалышын жеңилдетүү максатында;
11. мас абалында.

Сот кылмыштын мүнөзүнө жараша бул жагдайды жазаны оорлоштуруучу деп тааныбашы мүмкүн, бирок бул берене менен каралбаган жагдайларды оорлоштуруучу деп тааный албайт. Белгилей кетүү керек, оорлотуучу жагдайлардын бири катары майыптыгы барларга карата кылмыш жасоо таанылат, бул аялдарга/кыздарга карата зомбулук иштеринде өкүм чыгарууда колдонулушу керек.

Ошентсе да бул тизмеде төмөнкү оорлотуучу жагдайлар жок – кылмыштар, жасалган:

- жубайларга, өнөктөштөргө, башка үй-бүлө мүчөлөрүнө же чогуу жашаган адамдарга карата (Стамбул Конвенциясынын 46(a)-беренеси);
- кайталанган, ошондой эле ага байланыштуу кылмыштар (Стамбул конвенциясынын 46(b)-беренеси);
- баланын көз алдында (Стамбул Конвенциясынын 46(d)-беренеси);
- буга чейин ушундай кылмыштар үчүн соттолгон адам тарабынан (Стамбул Конвенциясынын 46(i)-беренеси).

Жогоруда келтирилген оорлотуучу жагдайлардын жоктугу үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркагандарды Кыргыз Республикасында пропорционалдуу жана сакталып туруучу санкциялар түрүндө натыйжалуу укук коргоо каражаттарынан ажыратат. Баланын көз алдында жасалган зомбулук, кээде өзгөчө мыкаачылык формасы катары квалификацияланып, жалпы кылмыштар үчүн, мисалы, 122-берене (өлтүрүү), 130-берене (ден соолукка оор зыян келтирүү), 131-берене (ден соолукка анча оор эмес зыян келтирүү), 138-берене (кыйноо) Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси боюнча жазаны күчөтүү үчүн колдонулушу мүмкүн. Бирок бул ар дайым эле так колдонулбайт жана Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексиндеги так шилтеме укуктук аныктама бермек.

Стамбул Конвенциясынын 46(b)-беренеси менен белгиленген башка оорлотуучу жагдайдын жоктугу, соттордун чечим чыгарууда зомбулуктун кайталап жасалышы учурларын эске албай калышына алып келет. Мисалы, 2019-2022-жылдары талданган 450 иште 96 учурда жабырлануучулар сот отурумдарында аларга карата системалуу зомбулук жасалганын билдиришкен, бирок сот тарабынан укуктук баа берилген эмес жана зомбулуктун

кайталанышы жөнүндө көрсөтмөлөр эске алынган эмес, жана бул кылмыштар бир жолку укук бузуулар катары бааланган.¹⁶⁶

Үй-бүлөлүк шартта жасалган зомбулук үчүн оорлотуучу жагдайларды белгилөө мындай кылмыштарды Стамбул Конвенциясынын 46-беренесине ылайык физикалык же сексуалдык зомбулук катары квалификациялайт. Бул үй-бүлөлүк зомбулук менен байланышкан атайын кылмыш тууралуу беренеге каршы келбейт же аны жокко чыгарбайт. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 74-беренесинде каралгандай, оорлотуучу жагдайлар аларды курамдык элементтер катары эсептеген кылмыштарга колдонулбайт.

Улуттук укуктук базаны эл аралык стандарттарга ылайык келтирүү үчүн Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексине Стамбул Конвенциясынын 46-беренесине ылайык оорлотуучу жагдайларды киргизүү керек. Бул балдарды, кош бойлуу аялдарды жана багуучуларды коргоочу учурдагы оорлотуучу жагдайларды толуктайт. Кыргыз Республикасында гендердик стереотиптердин болушу аялдардын сот адилеттигине жетүүсүнө тоскоол болгон калыс эмес сот чечимдерине алып келген учурлар да бар.

Соттук тажрыйба

Чүй облусунун Токмок шаарынын тургуну аффект абалында аялын өлтүрүп, сот ага 2 жылдык шарттуу түрмө жазасын бир жылдык сыноо мөөнөтү менен чектеген. Анткени кылмышты жасаган адам убактылуу акыл-эсин жоготуп, жабырлануучу аны кемсинтип жатканда кылмыш жасалган деп айтылган. Иш боюнча өкүм кылмыштын оордугун толук чагылдыра алган эмес.

2020-жылы COVID-19 пандемиясы башталгандан бери үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйлөрү начарлады. Кыргыз Республикасынын ички иштер министрлигинин маалыматы боюнча, 2020-жылдын январынан март айына чейин (карантин жана өзгөчө кырдаалдын 3 айында) Кыргызстанда укук коргоо органдары үй-бүлөлүк зомбулук боюнча 2 319 кайрылууну каттаган. Салыштыруу үчүн – бул көрсөткүч 2019-жылдын ушул эле мезгилине салыштырмалуу 65% жогору. Жабыркагандардын 95%ы 21ден 50 жашка чейинки аялдар.¹⁶⁷

Үй-бүлөлүк зомбулук боюнча катталган 341 кылмыш ишинин ичинен 2020-жылы Кыргызстандын сотторунда 161 иш каралган. Алардын ичинен 84 иш боюнча өкүм чыгарылып, 28 иш боюнча өндүрүш токтотулган. Бул статистика көрсөткөндөй, жасалган кылмыштардын

¹⁶⁶ Караңыз: Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча оң милдеттенмелерди талдоо жана соттук практиканы карап чыгуу. Бишкек, 2021. С.20. Бул жерде жеткиликтүү: https://notorture.kg/wp-content/uploads/2021/06/analiz_pozitivnyh_ob_po_borbe_s_DN_2021.pdf

¹⁶⁷ Изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча отчет “КРдагы аялдардын жана эркектердин абалына COVID-19 таасири. Операциялык гендердик анализ». Бул жерде жеткиликтүү: https://kyrgyzstan.un.org/sites/default/files/2020-06/RUS_Gender%20Rapid%20Assessment%20of%20COVID-19%20impact_May%202020_final.pdf

аз гана бөлүгү укук коргоо органдарына билдирилет, алардын дагы аз бөлүгү тийиштүү деңгээлде иликтенип, сотко жетет.

Таасир көрсөтүүчү тажрыйба, жабырлануучулар укук коргоо органдарына кайрылуудан баш тартышат, анткени алар укук коргоо органдары тарабынан тиешелүү коргоо чаралары көрүлбөйт жана жабырлануучу агрессор менен кайрадан белгисиз мөөнөткө жалгыз калат деп коркушат. Дооматтан баш тартуунун себеби коомдун жабырлануучуларга терс мамилеси менен дагы байланыштуу, ал жабырлануучуларды айыптап, аларды стигматизациялап, күнөөлөйт.¹⁶⁸

iv. Айып санкциялары

Мурда колдонулган Кыргыз Республикасынын Кодексинде үй-бүлөлүк зомбулук үчүн чоң айып пулдар – 60 миңден 80 миң сомго чейин, ошондой эле коомдук жана түзөтүү жумуштары каралган. Бирок айып пулдун суммасын укканда жабырлануучулар арыздарын кайтарып алышчу. Адатта, үй-бүлөлөрдүн бюджетти жалпы болгондуктан жабырлануучулар дагы айып пулдун төлөмдөрүнө катышууга туура келет жана мындай суммалар оорчулук кылат.¹⁶⁹

Учурдагы Кылмыш-жаза кодексинде (177-берене) жана Укук бузуулар тууралуу кодексте (70-берене) үй-бүлөлүк зомбулук үчүн айып пул жазасы жок. Бирок үй-бүлөлүк зомбулук иштери боюнча колдонулган башка кылмыштын курамдары мындай жаза чарасын камтыйт: айып пул (132-берене «Зарыл коргонуу чегинен ашып кеткен учурда ден соолукка оор залал келтирүү...», 136-берене «Ден соолукка жеңил залал келтирүү», 138-берене «Зыян тартуу», 145-берене «Жардам көрсөтпөө» Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси; 57-берене «Уруп-сабоо», 57-берене «Ден соолукка жеңил залал келтирүү», 58-берене «Зарыл коргонуу чегинен ашып кеткен учурда ден соолукка орто залал келтирүү...», 59-берене «Жардам көрсөтпөө» Кодексинде).

Жыйынтыктап айтканда, Кыргыз Республикасынын нормативдик укуктук базасы аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга карата зордук-зомбулуктун айрым формаларын кылмышка тартуу жана пропорционалдуу санкцияларды белгилөө боюнча олуттуу боштуктарды камтыйт. Бул Стамбул Конвенциясынын талаптарын бузуу болуп саналат, атап айтканда: сексуалдык ыдык көрсөтүү, кош бойлуу аялдын макулдугусуз бойдон алдыруу, стерилизациялоого мажбурлоо жана куугунтуктоо. Ушул себептен улуттук укуктук база аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар кыздарга карата бардык зордук-зомбулук формалары үчүн кылмышка тартуу жана тиешелүү санкцияларды белгилөө боюнча

¹⁶⁸ Караңыз: Кыргыз Республикасындагы үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча оң милдеттенмелерди талдоо жана соттук практиканы карап чыгуу. Бишкек, 2021. С.5-8. Бул жерде жеткиликтүү: https://notorture.kg/wp-content/uploads/2021/06/analiz_pozitivnyh_ob_po_borbe_s_DN_2021.pdf

¹⁶⁹ Ошол жерде. С.26.

АБФЖКнын 1-, 2(b)- жана 11-беренелеринин, Стамбул Конвенциясынын жана МУКТун талаптарына толук жооп бербейт.

4.6. КОМПЕНСАЦИЯ АЛУУ УКУГУ

4.6.1. Эл аралык стандарттар жана практика

Өкүм чыгарууда толук колдонулбай жаткан аспектилердин бири – жабырлануучудан зыянын ордун толтурууну талап кылуу мүмкүнчүлүгү. Ошол эле учурда барган сайын көптөгөн өлкөлөр кылмыш иштери боюнча компенсация дайындоого мүмкүндүк берүүчү мыйзамдарды киргизүүдө. Мисалы, 2008-жылы Гватемалада кабыл алынган "Аялдарды өлтүрүүгө жана аялдарга карата башка түрдөгү зомбулуктарга каршы күрөшүү жөнүндө" мыйзамдын 11-беренесинде зордук-зомбулуктун натыйжасында келтирилген зыянын ордун толтуруу каралган, ошондой эле 1995-жылы Улуу Британияда кабыл алынган "Кылмыштан жабыркагандарга зыянын ордун толтуруу жөнүндө" мыйзамы. Испанияда 1995-жылы кабыл алынган "Зомбулук кылмыштарынан жана сексуалдык эркиндикке каршы кылмыштардан жабыркагандарга жардам жана колдоо көрсөтүү жөнүндө" мыйзамына ылайык, зомбулук кылмыштарынан жана сексуалдык эркиндикке каршы кылмыштардан жабыр тарткандар үчүн атайын фонд түзүлгөн. Мыйзамдар төмөнкүлөрдү камсыз кылышы керек:

- Кылмыш иштери боюнча сот өкүмдөрү кылмышкердин жабырлануучуга зыянын ордун толтурууну жана компенсация төлөп берүүнү талап кыла алышы керек;
- Компенсация аялдарга карата зомбулук кылгандарга жаза чараларынын элементи болушу мүмкүн, бирок бул чара түрмөгө отургузуу сыяктуу башка жаза чараларын алмаштырбашы керек;
- Өкмөт тарабынан каржыланган компенсация программасын түзүү жөнүндө жобону камтышы керек, бул зомбулукка кабылган аялдардын жардам алуу жана адилеттүү компенсация алуу укугун камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Стамбул Конвенциясынын 30-беренесине ылайык, мамлекеттер жабырлануучуларга бул Конвенцияга ылайык кылмыш деп таанылган ар кандай кылмыш үчүн компенсация талап кылууга укук беришет. Денесинен жаракат алган же ден соолугу начарлап кеткендерге адекваттуу мамлекеттик компенсация дайындалат, ал зыян күнөөлүүдөн, камсыздандыруудан же мамлекеттик каржыланган медициналык жана социалдык кызматтардан алынган булактар менен жабылбаган учурда гана берилиши мүмкүн. Бул мамлекеттердин зыянын ордун толтурууну талап кылууга мүмкүндүк берүүсүнө тоскоол болбойт, эгерде компенсацияны дайындоо учурунда жабырлануучунун коопсуздугуна тийиштүү көңүл бурулса. Мамлекеттик компенсациянын көлөмү “олуттуу жаракаттар” жана ден соолуктун начарлашы менен чектелгени менен мамлекеттер кененирээк компенсация

механизмдерин караштырууга жана мамлекет тарабынан төлөнө турган компенсациянын элементтери үчүн жогорку жана/же төмөнкү чектерди белгилөөгө тоскоол болбойт.¹⁷⁰

"Жабырлануучунун коопсуздугу" жөнүндөгү жобого ылайык, мамлекеттер зыяндын ордун толтуруу же компенсация алуу үчүн кабыл алынган чаралардын жабырлануучунун коопсуздугуна тийгизген кесепеттерин тийиштүү түрдө эске алуусун камсыз кылышы керек. Бул кылмышкер жабырлануучуга мамлекетке компенсация төлөөгө туура келгендиги үчүн өч алгысы келген учурларга тиешелүү.¹⁷¹

Ошол эле учурда 29(2)-берене мамлекеттин алдын алуу же коргоо чараларын кабыл алуу боюнча милдеттерин аткарганандыгы үчүн жабырлануучуларга укук коргоо каражаттарын сунуштайт. Бул укук коргоо каражаттарына, айрыкча, моралдык зыянды компенсациялоо боюнча жарандык доо арыздары кирет,¹⁷² алар мамлекеттик субъектилердин шалаакылыгы же орой шалаакылыгы болгон учурда жеткиликтүү болушу керек.

Швециядагы кылмыштардан жабыркагандар үчүн компенсация төлөө механизми мыкты тажрыйба катары таанылган, анткени ал учурда бар жана зомбулукка кабылган жабырлануучулар үчүн жеткиликтүү.¹⁷³ Жабырлануучу кылмышкерден зыяндын ордун толтурууну талап кылуу үчүн кылмыш иши боюнча же жарандык доо арыз катары кайрылса болот. Ошондой эле ишти теңдик маселелери боюнча ыйгарым укуктуу орган карап чыгып, компенсация бере алат. Кылмышкерден же камсыздандыруу келишиминин алкагында компенсация алууга мүмкүн болбогондо, жабырлануучулар жабыркагандарды колдоо жана компенсациялоо боюнча башкармалыкка кайрылышат. Бул процедура акысыз жана натыйжалуу, төлөмдөр, адатта, арыз катталгандан кийин эки айдын ичинде жүргүзүлөт.

Компенсациянын төлөнүшү үчүн кылмыштын оорчулук деңгээли аныкталбайт жана компенсация физикалык жана/же психологиялык оорулар үчүн дайындалат. Зомбулукка кабылган аялдар көп учурда компенсация алуу үчүн кайрылышат жана алардын саны жыл сайын 500-700 адамды түзөт. Компенсация (евро менен эквивалентте) ар бир зомбулук айына болжол менен 233 евродон баштап, бир жолку төлөмдөр болжол менен бир миңден он миң еврого чейин. Сумма конкреттүү кылмыш ишинин баасына жараша аныкталат, анын ичинде зомбулуктун масштабы эске алынат. Интимдик өнөктөш тарабынан ата-энесине карата зомбулукка күбө болгон балдар мамлекеттен компенсация алуу боюнча өзгөчө укуктарга ээ,

¹⁷⁰ "Ден соолук жаракаты" жана "ден соолукка залал келтирүү" деген терминдер тиешелүүлүгүнө жараша жабырлануучунун өлүмүнө алып келген жаракаттарды жана психологиялык зомбулук актынын натыйжасында келтирилген оор психологиялык зыянды камтыйт. Караңыз: Түшүндүрмө баяндама, 166-пункт.

¹⁷¹ Түшүндүрмө баяндама, 166, 169-пункттар.

¹⁷² Түшүндүрмө баяндама, 162-пункт.

¹⁷³ Россия Федерациясында аялдарга карата зордук-зомбулуктун жана үй-бүлөлүк зомбулуктун алдын алуу жана ага каршы күрөшүү боюнча изилдөө, анын ичинде Россия Федерациясында россиялык мыйзамдык базаны талдоо жана алдыңкы тажрыйбаны синтездөө. // Е.Дубан, В.Давтян, В.Фролова. апрель 2020 46-47-бб. Бул жерде жеткиликтүү: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcajpcglclefindmkaj/https://rm.coe.int/publication-research-on-vaw-and-dv-in-situations-of-social-disadvantage/16809e4a05>

эгерде баланын ишеними бузулган болсо. Мындай төлөмдөр жыл сайын Швецияда 300гө жакын балага берилет.

4.6.2. Улуттук мыйзамдар

Кылмыштын натыйжасында жабырлануучуга келтирилген моралдык жана материалдык зыянды компенсациялоо Кыргыз Республикасынын кылмыш-жаза процессинин (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 6-беренесинин 7-бөлүгү) жана жабырлануучунун адилеттүү соттук териштирүү жана бузулган укугун калыбына келтирүү укугунун маанилүү элементи болуп саналат. Ошондуктан жабырлануучуларга компенсация алуу үчүн кайрылуу сунушталат. Шектүү, айыпталуучу, соттолгон адам тарабынан материалдык зыянды жана/же моралдык зыянды компенсациялоо мүмкүн болбогон учурда жабырлануучуга материалдык зыянды жана/же моралдык зыянды компенсациялоо Кыргыз Республикасынын Министрлер Кабинети тарабынан белгиленген тартипте атайын фонддун эсебинен жүргүзүлөт (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 40-беренесинин 10-бөлүгү).

Материалдык зыяндын ордун жабырлануучуга толтуруу жана моралдык зыянды компенсациялоо Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 71-беренесинде каралган, анда мындай ордун толтуруу жана компенсация сот тарабынан кылмыш-жаза жоопкерчилигинен же жаза чарасынан бошотулганына карабастан колдонулат деп айтылат жана бул ордун толтуруу өкүм чыгаруу жолу менен ишке ашырылат. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 354- (1-бөлүгүнүн 11-пункту), 357- (1-пункту), 393-беренесине ылайык, материалдык зыяндын жана/же моралдык зыяндын ордун толтуруу чечими өкүмдүн резолюциялык бөлүгүндө көрсөтүлүшү керек. Моралдык зыянды компенсациялоо учурда сот келтирилген зыяндын оордугуна жараша акчалай компенсацияны аныктайт жана бул милдеттүү түрдө өкүмдүн резолюциялык бөлүгүндө көрсөтүлөт.

Кылмыш жасаган же Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси тарабынан тыюу салынган аракетти акыл-эси соо эмес адам же бала жасагандыктан мыйзам боюнча материалдык жана моралдык зыян үчүн жоопкерчилик тарткан жеке адам тергөөчү же сот тарабынан соттолот (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 47-беренеси).

Жабырлануучунун жактоочусу үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу иштер боюнча кылмыш процессинде өтүнүч келтириши керек, ал эми эгерде кылмыш ишинде материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуруу маселеси чечилбесе, жабырлануучу тарап жарандык сот өндүрүшү алкагында бул укуктан ажыратылбайт. Ошентип, моралдык зыян үчүн акчалай компенсация жөнүндө доо арыздары жарандык сот өндүрүшү тартибинде берилет.

Ошол эле учурда сотко жабырлануучуга келтирилген материалдык зыян жана моралдык зыянын толук далилдерин берүү зарыл. Материалдык зыянын далилдери төмөнкүлөрдөн турат:

- Үй-бүлөлүк зомбулуктан кийин дарыланууга кеткен чыгымдар (дары-дармектерди сатып алуу, медициналык кызматтар үчүн төлөмдөр);
- Жабырлануучу жана анын балдары үчүн психологдон дарылануу жана реабилитацияга кеткен чыгымдар (дары-дармектерди сатып алуу, медициналык кызматтар үчүн төлөмдөр);
- Жактоочуга кеткен чыгымдар (квитанциялар, келишим);
- Мүлктү тийиштүү абалга келтирүүгө кеткен чыгымдар (мисалы, сынган идиштер, бузулган эмерек ж.б.);
- Кылмышка түздөн-түз байланыштуу чыгымдарды тастыктаган башка документтер.

Моралдык зыянын далили кылмыштын өзү болуп саналат, ал сотто далилденет, ошол эле учурда жабырлануучунун физикалык зыян тартуусун тастыктаган медициналык маалым каттарды алдын ала алуу зарыл, алардын бири окуянын (үй-бүлөлүк зомбулуктун) натыйжасында нервдик бузулуулардан пайда болгон оорулар болушу мүмкүн. Кошумча далил катары жабырлануучуга карата адис (психолог) тарабынан берилген корутунду көрсөтүлүшү мүмкүн, анда окуядан кийин аялдын моралдык зыян тартуусу тастыкталат. Эгерде жабырлануучунун сырткы көрүнүшүнүн начарлашы байкалса, процессте жабырлануучунун үй-бүлөлүк зомбулукка чейинки жана кийинки сүрөттөрү көрсөтүлүшү мүмкүн.

Жабырлануучуга келтирилген моралдык зыянын өлчөмүн аныктоодо сот тажрыйбада Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 16-беренесин эске алып келтирилген физикалык жана моралдык зыяндардын мүнөзүн, зыян келтирген адамдын күнөөсүнүн даражасын, ошондой эле акылга сыярлык жана адилеттүүлүк талаптарына ылайык иш кылат.

Бир нече адамдын кылмыштуу аракеттери менен моралдык зыян келтирилген учурда мындай зыян бөлүштүрүү жолу менен орду толтурулат (топ менен зордуктоо ж.б.).

Физикалык жана моралдык зыяндардын мүнөзү сот тарабынан моралдык зыян келтирилген жагдайларды, айыпталуучунун кылмыш жасагандан кийинки түздөн-түз жүрүм-турумун (мисалы, жабырлануучуга жардам көрсөтүү же көрсөтпөө), жабырлануучунун өзгөчөлүктөрүн (жашы, ден соолугунун абалы, кылмыш жасоо учурундагы жүрүм-туруму ж.б.), ошондой эле башка жагдайларды (мисалы, жабырлануучунун ишин жоготуу) эске алуу менен аныкталат.

Жарандык процесс алкагында, ошондой эле кылмыш процессинде жабырлануучу (анын жактоочусу) зыянын келип чыгышын жана мындай зыянды өндүрүү негиздерин далилдеш керек. Жарандык сот өндүрүшүнүн алкагында айыпталуучунун/соттолгон адамдын мүлкү бар

болсо, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 142-беренесине ылайык, доону камсыз кылуу өтүнүчүн берүү зарыл. Ошондой эле жарандык сот өндүрүшүнүн каалаган баскычында, үй-бүлөлүк зомбулуктун субъектине тиешелүү кыймылсыз мүлк, кыймылдуу мүлк, Кыргыз Республикасынын банктарындагы эсептер, акциялар ж.б. бар-жогу жөнүндө маалымат алуу үчүн мамлекеттик каттоо органдарына, мамлекеттик эмес уюмдарга суроо-талап жөнөтүү мүмкүн.

Ошондой эле жарандык доо кылмыш ишинен өзүнчө өндүрүштө каралган учурда кандай болбосун, кылмыш ишинин жыйынтыгынан түздөн-түз көз каранды болорун түшүнүү зарыл. Кылмыш иши боюнча материалдык жана/же моралдык зыяндын ордун толтуруу чечими чыгарылган, мыйзамдуу күчүнө кирген сот өкүмү жарандык сот өндүрүшүндө каралып жаткан иште, кылмыш иши боюнча чечилбеген суроолор боюнча сот үчүн милдеттүү болуп саналат (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 95-беренесинин 3-бөлүгү «Преюдиция», 2021-жылдын редакциясында).

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде жарандык доонун институту каралган эмес, тагыраак айтканда, кылмыш иши боюнча жарандык доочу деген түшүнүк жок, бирок жабырлануучу тарап кылмыштан келип чыккан материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтурууну талап кылуу укугуна ээ, бул сот өкүмүндө, анын ичинде резолюциялык бөлүгүндө чагылдырылат. Ошону менен бирге бул жабырлануучу тарапты кылмыш иши боюнча чечилбеген бөлүгүндө жарандык сот өндүрүшүнүн алкагында жарандык доо берүү укугунан ажыратпайт.

Ошентип, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси жабырлануучулардын бузулган мүлктүк укуктарын коргоо мүмкүнчүлүгүн камсыз кылган жоболорду камтыйт, бул ден соолукка келтирилген зыяндын ордун толтурууну, тарткан чыгымдардын компенсациясын камсыз кылуу мүмкүнчүлүгүн билдирет. Жарандык сот өндүрүшүнүн алкагында моралдык зыяндын ордун толтуруу талаптарын коюу зомбулуктан жабыркаган аялдардын мүлктүк эмес укуктарын коргоонун натыйжалуу ыкмасы болуп саналса да бул аялдар/кыздар үчүн татаал жана көп убакытты талап кылган процесс болуп саналат. Мындан тышкары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында зомбулуктан жабыркагандардын компенсация алуу укуктары боюнча атайын норма жок.

Жарандык доону өз алдынча берүү өзгөчөлүктөрү. Жарандык сот өндүрүшүнүн тартибинде доо арыз Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 134-135-беренесинде белгиленген талаптарга ылайык берилет. Бул учурда соттоо процесси жоопкердин (үй-бүлөлүк зомбулуктун субъектинин) жашаган жери боюнча, ошондой эле зыян келтирилген жер боюнча, тагыраак айтканда, жабырлануучунун жашаган жери боюнча аныкталат (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 30-беренеси жана 31-беренесинин 4-бөлүгү).

Доо арызында жабырлануучунун зыяндын келип чыгыш себептерин, ошондой эле кылмыш ишинин кароо стадиясын көрсөтүү керек. Эгерде кылмыш иши аяктай элек жана анын мыйзамдуу күчүнө кирген өкүмү жок болсо, сот өз демилгеси боюнча же процесстин

тараптарынын демилгеси боюнча жарандык доону кароону өкүм чыкканга жана анын мыйзамдуу күчүнө киргенге чейин токтотот. Ошентип, жарандык процессти токтотуу учурунда доо мөөнөттөрү да токтотулат.

Тилекке каршы, иш жүзүндө соттун материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуруу боюнча өкүмүн аткаруу көйгөйлөрү бар. Негизинен ал аткарылбайт жана соттолгон адамдын эч кандай мүлкү жок болгондуктан өндүрүп алуучуга кайтарылып берилет.

Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси алкагында иштерди өндүрүшкө алуу процесстик мүнөздөгү көйгөйлөргө ээ. Үй-бүлөлүк зомбулук иштери боюнча Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуруу каралган эмес. Тиешелүү зыяндын ордун толтурууну жарандык сот өндүрүшүнүн алкагында талап кылуу керек. Кыргызстандын соттук практикасы ушундай.

Жайыл райондук соту Чүй облусунда 37 жаштагы эркекти үй-бүлөлүк зомбулук үчүн 70 саат коомдук жумуштарга кескен. Тergөө версиясы боюнча, эркек мас абалында үйүнө келип, аялын сабаган. Сотто эркек күнөөсүн мойнуна алган. Анын айтымында, ал аялын эки-үч жолу бетке урган. Андан кийин жабырлануучуну эжеси алып кеткен. Ал кечирим сурап, компенсация төлөөгө мүмкүнчүлүгү жок экенин билдирген. Жабырлануучу сотто ошол күнү жолдошунун өтүнүчү менен дарбазаны ачып, үйгө кирип уктап жатканда мас күйөөсү аны буту менен тепкилеп, муштап баштаганын айткан. Аял алты күн ооруканада жаткан. Ал күйөөсү компенсация төлөбөгөндүгүн айткан. Өкүмдө сот жабырлануучу зыянды жарандык тартипте талап кыла аларын көрсөткөн.

Эгерде мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын же бул органдардын кызмат адамдарынын мыйзамсыз аракеттеринин (аракетсиздигинин) натыйжасында жабырлануучуга зыян келтирилсе, Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 998-беренесине ылайык, жабырлануучуга мындай зыяндын орду толтурулушу керек:

- мамлекеттик органдардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын же бул органдардын кызмат адамдарынын мыйзамсыз аракеттеринин (аракетсиздигинин) натыйжасында;

- мамлекеттик орган же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы тарабынан мыйзамга же башка нормативдик укуктук актыларга дал келбеген акттын чыгарылышынан улам.

Мыйзамсыз аракеттери (аракетсиздиги) менен зыян келтирген кызмат адамдары жабырлануучу алдында жоопкерчиликтүү эмес. Алар келтирген зыян үчүн жоопкерчиликти мамлекеттик орган же жергиликтүү өз алдынча башкаруу органы тартат. Зыян тиешелүү мамлекеттик казынанын (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 225-беренесинин

2-пункту), жергиликтүү коомчулуктун казынасынын (Кыргыз Республикасынын Жарандык кодексинин 227-беренесинин 2-пункту) эсебинен орду толтурулат.

Бул байланышта Кыргыз Республикасынын соттук тажрыйбасынан мамлекеттик органдардын үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаганга карата аракетсиздиги үчүн жоопко тартылган мисалды келтиребиз.

Ошентип, Бишкек шаарынын Биринчи Май райондук соту 2021-жылдын 20-октябрында үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган аялдын моралдык зыянды компенсациялоо жөнүндө доосун Кыргыз Республикасынын Каржы министрлигине жана Ички иштер министрлигине карата канааттандырган. Сот министрликтерден «аракетсиздиги» үчүн 30 миң сом өндүрүү чечимин чыгарган. Бул иште жабырлануучу 11 жыл бою күйөөсү тарабынан системалуу физикалык жана психологиялык зомбулукка дуушар болгон. 2020-жылдын 2-ноябрында ал күйөөсү жана балдары менен жашаган батирден качып чыккан. Аял үй-бүлөлүк зомбулук фактысы боюнча Биринчи Май райондук ички иштер бөлүмүнө күйөөсүнө каршы арыз жазган. Укук коргоо органдары үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган аялга коопсуз жерди камсыз кылууга милдеттүү болчу. Мындан тышкары, милиция кызматкерлери аны балдары менен кайрадан бириктирип, көчөдө калганы үчүн аялга жардам бериши керек эле. Бирок милиция кызматкерлери муну жасаган эмес. Жабырлануучунун өкүлүнүн айтымында, ишти тергөө учурунда күйөөсү тарабынан жабырлануучуга кысым көрсөтүлгөн, бул учурда ыйгарым укуктуу кызмат адамдары өз убагында чара көрүшкөн эмес.¹⁷⁴

Мындан тышкары «Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 38-беренесине ылайык, ушул Мыйзамды аткарбагандыгы же талаптагыдай аткарбагандыгы үчүн үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоону жана коргоону жүзөгө ашыруучу субъектилер жана алардын кызмат адамдары Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында каралгандай жоопкерчилик тартышат. Демек, бул жерде административдик жоопкерчилик жөнүндө кодекстин 435-беренесин кызмат адамдары тарабынан ченемдик укуктук актылардын талаптарын бузгандыгы үчүн колдонууга болот, натыйжада жарандардын же мамлекеттин укуктарын жана кызыкчылыктарын бузууга, кызмат адамдарына 100 эсептелген көрсөткүчтүн суммасында айып салууга алып келет.

¹⁷⁴ Калыков М. Кыймылсыз. Сот үй-бүлөлүк зомбулуктан жабырлануучунун пайдасына Каржы министрлиги менен Ички иштер министрлигинен 30 миң сом өндүрүп берди. 22/10/2021. <https://kloop.kg/blog/2021/10/22/bezdejstvovali-sud-vzyskal-s-minfina-i-mvd-30-tysyach-somov-v-polzupostradavshej-ot-domashnego-nasiliya> дареги боюнча жеткиликтүү / Кирүү датасы: 05/03/2022.

5. МЫЙЗАМ КОЛДОНУУ ПРАКТИКАСЫН ТАЛДОО (үч практикалык мисалдын негизинде)

5.1. 1-ИШ. Психикалык жактан майыптыгы бар жашы жете элек кызды зордуктоо. Иш сотко өтүп, өкүм чыгарылган (2015-2023-жж.).

Иштин фактысы: Кызды ымыркай кезинен багып алышкан, кийин анын майыптыгы бар (психикалык) адам экени аныкталган. Ал биринчи жолу 2013-жылы 13 жашында ошол эле жердеги кафеде иштеген 18 жаштагы жигит тарабынан зордукталган. Андан кийин аны 14 жаштагы кошуна бала зордуктаган. 2 айыпталуучунун зордуктоосу боюнча 4 факты далилденди. Бул 2015-жылы келини кыздын зордукталган белгисин көрүп, апасына билдиргенде ачыкка чыккан. Кыз коркуп, унчукпай жүргөн.

Сотко чейинки иш¹⁷⁵

Арызды каттоо. 2015-жылы¹⁷⁶ зордук-зомбулукка кабылган кыздын ата-энеси укук коргоо органдарына, аймактык милиция бөлүмүнө арыз менен кайрылган. Укук коргоо органдарына коомчулуктун кысымы жана массалык маалымат каражаттарынын кийлигишүүсүнөн кийин гана арыз кабыл алынган жок; Жабырлануучуга башынан эле МКЮЖдан жактоочу берилген эмес. Тергөөнүн алгачкы этабында жабырлануучуга квалификациялуу юридикалык жардамдын жетишсиздиги көрүнүп турат.

¹⁷⁵ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 5-беренесинин 50-пунктуна ылайык, 2021-ж.

¹⁷⁶ 2015-жылы 1999-жылы киргизилген өзгөртүүлөр жана толуктоолор менен Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси (азыр күчүн жоготту) колдонулган.

Сотко чейинки текшерүү.¹⁷⁷ Сотко чейинки териштирүүнүн башталышы жарыяланган жок. Тергөөчү зомбулук фактысын аныктоо, диагнозду ырастоо жана ага баа берүү үчүн медициналык экспертизага, соттук-медициналык экспертизага жана психиатриялык экспертизага (жабырлануучу жашы жете элек болгондуктан анын макулдугусуз жүргүзүлгөн) жиберилген. Бирок соттук-медициналык экспертизанын жүрүшүндө көйгөйлөр жаралган. Эксперт мас абалындагы адам болгон, бул кабыл алынгыс. Процедура учурунда кызга анча көңүл бурулган эмес, ал катуу ооруп, эксперт ага "чыда" деп айткан. Тергөөчү жана прокурор сотко чейинки өндүрүш үчүн тергөөгө чейинки текшерүүнү (кылмыш болгон жерди кароо, күбө катары суракка алуу, экспертиза дайындоо ж.б.) пландуу түрдө жүргүзүп, кылмыш ишин козгоодон баш тартышкан.

Жактоочу сотко чейинки экспертизада мыйзамдык боштук бар экенин, жабырлануучу тарап эч нерсе кыла албаганын белгиледи: "Экспертизага үч кагаз тапшырып, он күн күттүк. Бул эмне үчүн керек, сотко чейинки даярдыктын кереги жок, ал коррупцияга, баш тартууга мүмкүнчүлүк берет. Зордуктоо жөнүндө арыз түшкөндө эле кылмыш ишин козгоо керек" деди.

Кылмыш ишин козгоодон баш тартуунун себептери:

1. Айыпталуучулардын туугандарынын басымы;

¹⁷⁷ Кылмыш иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш тергөөгө чейинки текшерүү жана тергөө формасында жүргүзүлөт.

2. Жабырлануучунун көрсөтмөлөрүнө ишенишкен эмес, анткени ал психикалык жактан майыптыгы бар;

3. Бул үй-бүлөлөрдүн ички иштери катары эсептелген;

4. Укук коргоо органдарынын кайдыгерлиги жана көз жумдуулугу;

5. Айылдагы башка кызықдар тараптардын басымы.

Тергөө: Жабырлануучунун ата-энеси кылмыш ишин козгоого жетишкен "Адилет" укуктук клиникасына кайрылууга мажбур болушкан. Жактоочунун айтымында, тергөө иштеринин башында төмөнкү тартип бузуулар болгон:

1. Кандайдыр бир адамдан зомбулук жөнүндө арызды кабыл алуу жана каттоо;

2. Жабырлануучу үчүн МКЮЖдун жактоочусунун баштапкы стадияда жоктугу;

3. Соттук-медициналык экспертизаны эркек (бул психикалык жактан майыптыгы бар кыз экенин эске алганда) жана анын мас абалында жүргүзүшү;

4. Жабырлануучунун өмүрүнө же ден соолугуна коркунучту жоюу үчүн тез арада чара көрүү;

5. Кылмыш-жаза мыйзамдарына ылайык, зомбулук кылган адамды кармоо;

6. Зомбулук кылган адамды кылмыш жоопкерчилигине тартуу.

Булардын баары тергөө жана кылмыш ишин козгоо процесстерине, ошондой эле укук коргоонун натыйжасыздыгына таасир эткен.

КЖКга ылайык, сурак жүргүзүлүүчүдө психикалык же башка оор оору болгон учурда сурак дарыгердин уруксаты жана анын катышуусу менен жүргүзүлөт. Бирок бул жөнүндө маалымат жок, ал эми бул адамдын суракка катышуусу протоколдо көрсөтүлүшү керек. Бирок буларды табуу жана алардын чыгымдарын төлөө соттор жана башка укук коргоо органдары үчүн кыйынчылык болуп саналат. Бул үчүн каражат жоктугунан улам майыптыгы бар адамдардын өкүлдөрүнө көбүнчө өз каражаттарынан төлөөгө туура келет. Жактоочунун айтымында, "Адилет" укуктук клиникасынын жактоочусу жана "Балдардын укугун коргоочулар лигасы" коомдук фонду ишке киришкенде психолог бардык процесстерге катышкан. Балдар, изилдөөнү талап кылган адамдар үчүн эксперт-психиатрлар менен аудио жана видео жазуу (техникалык каражаттарды колдонуу) талап кылынат, бирок бул ишке ашырылган эмес. Тергөөчү мурда суралган адамдардын көрсөтмөлөрүндө олуттуу карама-каршылыктар болгон учурда беттешүүнү жүргүзүүгө укуктуу. Бирок үй-бүлөлүк жана сексуалдык зомбулук учурларында бул минимумга чейин кыскартылышы же жабырлануучуга максималдуу сылык мамиле жүргүзүлүшү керек эле, айрыкча майыптыгы бар адамдарга. Иш жүзүндө бул чоң мыйзам бузуулар менен жүргүзүлгөн.

Ошондой эле айыпталуучулардын жана алардын туугандары тарабынан жабырлануучуну жана анын үй-бүлөсүн коркутуу, коркутуу аркылуу беттешүүнү үзгүлтүккө учуратуу аракеттери байма-бай болуп турган. Бирок тергөөчү бул тергөө иш-аракеттерин дайыма токтоткон эмес жана протоколго киргизилген эмес.

Ал кезде тергөө сотторунун институту болгон эмес,¹⁷⁸ ошондуктан жабырлануучу, күбөлөр кылмыш ишинин белгилүү жагдайлары боюнча суралган эмес жана алардын көрсөтмөлөрүн жаздыруу жөнүндө чечим чыгарылган эмес. Ошондой эле балдарды коргоо боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органга караштуу аймактык бөлүмгө маалымат берилген, алар жабырлануучунун жактоочусунун пикири боюнча өтө кайдыгерлик менен жооп беришкен.

Иштин маңызы боюнча кароо үчүн прокурор тарабынан сотко материалдарды жөнөтүү. Жабырлануучунун ата-энеси шектүүгө коюлган айыптын маңызы жөнүндө маалымдалган. Бирок айыптын оордугун толук түшүнбөгөндүктөн алар жеңилерээк берене менен макул болушкан. Кесипкөй жактоочуну жалдоого мүмкүнчүлүгү жок болгондуктан аларга баштапкы этапта "Адилет" укуктук клиникасынан жактоочу берилген. Андан кийин "Балдардын укугун коргоочулар лигасы" коомдук фондунан дагы бир жактоочу берилген.

Бул убакыт аралыгында ата-энелер, туугандар жана жабырлануучунун өзү коомдук басымга, туугандарынын жана айыпталуучулардын коркутууларына, жабырлануучуну кайрадан виктимизациялоого түш болушкан.

Сотко чейинки бөлүктө аныкталган көйгөйлөр:

- Кылмыштардын бирдиктүү реестри (КБР) системасы ишке киргизилгенге чейин укук коргоо органдары арыздарды өз каалоосу боюнча кабыл алуу же четке кагуу боюнча кеңири ыйгарым укуктарга ээ болушкан. Бул зордук-зомбулук сыяктуу кылмыштар катталбай жана жашырылып калып, жашыруун кылмыштардын жайылышына өбөлгө түзгөн.

- Баштапкы этапта жабырлануучуга мамлекеттен жактоочу бербөө олуттуу тартип бузуу болуп саналат. Квалификациялуу юридикалык жардам жабырлануучунун укуктарын коргоо үчүн маанилүү гана эмес, ошондой эле тергөө иштеринин жана чечим кабыл алуу процессинин жыйынтыктарына жана мөөнөттөрүнө олуттуу таасир этет.

- Арызды каттоодон баш тартуу, жабырлануучуга коркунучту жоюу үчүн тез чара көрбөө жана зомбулук кылган адамды кармабоо олуттуу жол-жоболук эрежелердин бузулушу болуп саналат. Туугандардын басымы, укук коргоо органдарынын кайдыгерлиги жана көз жумдуулугу тергөө иштеринин токтотулушуна жана жабырлануучунун укуктарын коргоо үчүн зарыл чаралардын көрүлбөй калышына алып келген. Бул кылмыштын толук эмес жана

¹⁷⁸ Кыргызстанда тергөө соттору институту 2019-жылы киргизилген.

натыйжасыз тергелишине жана жабырлануучунун укуктарын коргоо деңгээлинин төмөндөшүнө, туруктуу коркутууларга алып келген.

- Жашы жете элек кызды медициналык кароодон өткөрүүгө эркек кишинин өзгөчө мас абалында катышуусу олуттуу тартип бузуу болуп саналат жана жабырлануучунун процесске болгон ишенимине терс таасирин тийгизген. Ыйгарым укуктуу орган зомбулук жөнүндө билдирүүгө кайдыгерлик менен жооп бергени көйгөйдү көрсөтөт, бул балдардын жана өспүрүмдөрдүн укуктарын коргоодогу системалуу көйгөйлөрдү жаратат.

- Ата-энелер кылмыштын жеңилерээк беренесине макул болушу, алар кырдаалды түшүнбөгөндүктөн же кесипкөй юридикалык жардамдын жоктугунан болушу мүмкүн. Бул кылмыштын туура эмес квалификацияланышына жана айыпталуучуга жетишсиз катуу жаза берилишине алып келген. Башынан эле кесипкөй юридикалык жардамдын болушу ата-энелерге кырдаалды жакшыраак түшүнүүгө жана баласынын кызыкчылыгын коргоого жардам бермек.

- Көрсөтмөлөрдү жазып алуу балдарды кайрадан виктимизациялоодон коргоого жана сотко чейинки жана сот процессинде алардын коопсуздугун камсыз кылууга жардам берет. Бирок тергөөчүлөрдүн бул процедураны жүргүзүү демилгесинин жоктугу балдардын кызыкчылыгын коргоо мүмкүнчүлүгүнөн айрылууга алып келет.

- Прокурорлордун пассивдүү жүрүм-туруму, демилгесиздиги иште жабырлануучунун толук корголбой калышына жана айыпталуучуларга жетишсиз катуу жаза берилишине алып келген.

- Майыптыгы бар жабырлануучулардын өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эске алуу менен сурак жүргүзүү белгилүү бир көндүмдөрдү жана кесипкөйлүктү талап кылат. Кесипкөй эмес жүргүзүлгөн сурактар жабырлануучуларга кошумча жаракат алып келиши жана сот процессинин натыйжалуулугун төмөндөтүшү мүмкүн.

- Жабырлануучунун коопсуздугун камсыз кылуу чаралары көрүлгөн эмес.

Жабырлануучуга колдоо көрсөтүү: Сотко чейинки териштирүү учурунда жабырлануучуга жана анын ата-энесине укук коргоо органдары эмес, өкмөттүк эмес уюмдар тарабынан олуттуу колдоо жана коргоо көрсөтүлгөн. Алар ар түрдүү жардам алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушкан, анын ичинде "Адилет" укуктук клиникасы тарабынан көрсөтүлгөн психологиялык жана юридикалык колдоо да болгон. Кийинчерээк сот процессинде Балдарга жардам берүү борбору колдоо көрсөткөн. Бул уюмдардын жактоочулары өз кызматтарын көрсөтүп, жабырлануучу жана анын үй-бүлөсүн квалификациялуу юридикалык коштоо, коргоо жана психологиялык бакубаттуулукту камсыз кылышкан. Көрсөтүлгөн уюмдардын жактоочуларынын катышуусу жабырлануучу жана анын үй-бүлөсүнүн өз укуктары жөнүндө маалымдалышына жана соттук процедураларда натыйжалуу катышуу үчүн зарыл жардам алышына кепилдик берген.

Маалымдуулук: Өкмөттүк эмес уюмдардан жеткиликтүү колдоо жөнүндө маалымат ММКдан алынган, ошондой эле жабырлануучунун ата-энесине кызыкдар тараптар тарабынан сунушталган, алар жабырлануучунун тагдырына активдүү көңүл бурушкан. «Адилет» укуктук клиникасы да жабырлануучунун ата-энесине алардын абалына кайдыгер карабаган адамдар тарабынан сунушталган. Бул МКЮЖдун жактоочулары тарабынан КЮЖ жөнүндө жетишсиз маалыматтар же алардын натыйжалуулугунун төмөндүгү жөнүндө айтат. Ошол эле учурда мындай жагдай коомдо социалдык колдоонун жана тилектештиктин маанилүүлүгүн, ошондой эле адилеттүүлүктү жана жабырлануучулардын укуктарын коргоону камсыз кылуу үчүн коомдук кийлигишүүнүн маанилүүлүгүн көрсөтүп турат.

Жеткиликтүүлүк: «Адилет» укуктук клиникасы өз колдоосун атайын долбоордун алкагында көрсөткөн. Долбоор аяктагандан кийин (конкреттүү долбоор жөнүндө маалымат жок), ишти кароо Балдарга жардам берүү борборуна өткөрүлгөн. Бул борбор өз кезегинде кошумча колдоо, анын ичинде психологиялык жардам жана майыптыгы бар кыздын муктаждыктарын эске алуу менен камсыз кылган. Бирок ишти караган тергөөчү эркек болгон жана тергөө аракеттерин жүргүзүүдө ар дайым жабырлануучунун муктаждыктарына жана көйгөйлөрүнө, анын ичинде майыптыгына тиешелүү көңүл бурулган эмес. Бул укук коргоо органынын кызматкерлеринин жетишсиз сезимталдыгы жана кесипкөйлүгү жөнүндө айтып турат, бул адилеттүүлүктү жана жабырлануучулардын укуктарын коргоону камсыз кылуу үчүн маанилүү.

Сезимталдык: Бул иште укук коргоо органдарынын гендердик сезимталдыгынын төмөндүгү тергөө этабында айкын болгон. Жабырлануучу жана анын ата-энеси тергөө органдары тарабынан кыйынчылыктарга жана жагымсыз мамилеге туш болушкан, бул жабырлануучуну кайра-кайра виктимизациялоого алып келген. Алар адилеттүүлүккө жетүү процессинде оор кемсинтүүгө кабылышкан, бул алардын азап-кайгысын ого бетер күчөткөн. Тергөөнүн жүрүшүндө бул терс тажрыйбалар жабырлануучунун жана анын ата-энесинин психологиялык абалына олуттуу таасир эткен жана алардын укук коргоо органдарына жана сот системасына болгон ишенимин кетирген.

Бул иш ММКнын кийлигишүүсү аркылуу гана сотко жеткен: Бул сот системасында жана социалдык коргоо системасында терең көйгөйлөр бар экенин көрсөтүп турат. Тергөөнүн жүрүшүндө жабырлануучу жана анын ата-энеси кыйынчылыктарга туш болушкан, анын ичинде кемсинтүү менен мамиле кылуу; зордукчунун апасы жабырлануучуну уруп-сабап, бул кырдаалды курчуткан; ал эми коомчулуктун бардыгы жабырлануучунун майыптыгынан улам зордукчунун тарабын алышкан, бул кыздын майыптыгына карата басмырлоо болуп саналат.

Зордукчунун туугандары жана коңшулары күн сайын келип жабырлануучу жана анын үй-бүлөсү үчүн кошумча стресстик абал түзүп, коркутуулардын коштоосундагы аракеттер жабырлануучунун жана анын үй-бүлөсүнүн физикалык гана эмес, моралдык жактан да жаракат алышына алып келген. Натыйжада психиатр-терапевт дарылоону, анын ичинде реабилитациялык борбордо болууну дайындоого алып келген. Психолог аны соттук

процесстерде дайыма коштоп жүргөн. Бирок социалдык коргоо органдары тарабынан көрүнүктүү жыйынтык болгон эмес. Сотто алар "каршы эмеспиз", "соттун кароосуна коёбуз", "биз эки тарап тең жашы жете элек болгондуктан бир тарапты колдой албайбыз" деп чектелишкен, бул бир же эки тарап тең жашы жете элек болгон учурларда коргоо механизмдеринин жетишсиздигин баса белгилейт. Социалдык коргоо органдарынын мындай учурларда натыйжалуу иштөө механизмдерин иштеп чыгуу зарылчылыгы айдан ачык. Бул жабырлануучуларга адилеттүүлүк процесси бою колдоо жана коргоо көрсөтүүнү эле эмес, ошондой эле мындан аркы зомбулуктардын алдын алуу жана бардык тийиштүү тараптардын коопсуздугун камсыз кылуу чараларын кабыл алууну камтыйт.

Сотко чейинки этапта сүрөттөлгөн окуяларга таянсак, төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот:

- Кызды зордуктоо иши сотко ММКнын кийлигишүүсү жана көңүл буруусу менен гана жеткен. Бул коомдук басымдын жана ММКнын мындай кылмыштарды чагылдыруусунун маанилүүлүгүн баса белгилейт;

- Жабырлануучу жана анын ата-энеси укук коргоо органдары тарабынан оор жана кемсинтилген мамилеге туш болушкан, бул кайра-кайра виктимизацияга алып келген. Бул тергөө этабында укук коргоо органдарынын иштөө маданиятын жана кесипкөйлүгүн жакшыртуунун зарылдыгын көрсөтүп турат;

- Жабырлануучу зордукчунун туугандары жана коңшулары тарабынан физикалык жана моралдык зомбулукка кабылган. Жакындар тарабынан колдоонун жана коргоонун жоктугу анын абалын оордотуп, жаракаттарын күчөткөн;

- Жабырлануучунун оор абалына карабастан, социалдык коргоо органдары ага тийиштүү колдоо жана жардам көрсөтө алышкан жок. Бул социалдык коргоо органдарынын иштөө механизмдерин жана координациясын жакшыртуу зарылдыгын көрсөтүп турат;

Жогоруда айтылган тыянактардан улам жабырлануучуларды колдоо жана коргоо механизмдерин адилеттиктин бардык этаптарында иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл, ошондой эле укук коргоо органдарынын жана социалдык коргоо органдарынын иштөө маданиятын жакшыртуу зарыл, ошондо коомдун бардык аялуу топторунун укуктарын коргоо жана адилеттүүлүк камсыз кылынат.

Сунуштар:

- Органдар зомбулуктун жана өзгөчө категориядагы адамдардын, мисалы, жапа чеккен майыптыгы бар адамдар менен сезимтал мамиле кылуу боюнча үзгүлтүксүз окутуудан өтүшү керек. Бул жабыркоонун жана кошумча виктимизациянын алдын алууга жардам берет;

- Иштин бардык тараптары үчүн, анын ичинде жабырлануучулар жана алардын туугандары үчүн жактоочуларга кепилденген жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу адилет жана натыйжалуу тергөөнү камсыз кылат;

- 1- жана 2- топтогу майыптыгы бар адамдар акысыз юридикалык жардам алууга укуктуу болгондуктан алардын кызыкчылыктарын КЮЖ аркылуу сотто көрсөтүүнү камтыйт, Кылмыш-жаза процессуалдык кодексине (КЖПК) өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл, майыптыгы бар адамдар үчүн процессуалдык этаптардын бардыгында жактоочунун милдеттүү катышуусун белгилөө менен, алардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу жана адилет сот өндүрүшүнө болгон укуктарын камсыз кылуу;

- Сотко чейинки этапта жабырлануучуларды коргоо механизмдерин иштеп чыгуу жана киргизүү, зомбулуктан жапа чеккендер менен иштөө үчүн атайын командаларды түзүү, ошондой эле кошумча жабыркоонун алдын алууга багытталган жол-жоболордун стандарттарын белгилөө;

- Объективдүүлүктү жана сапаттуу тергөөнү камсыз кылуу үчүн өзгөчө майыптыгы бар жана психикалык бузулууларга байланыштуу учурларда көз карандысыз адистерди тартуу маанилүү;

- Зомбулукка каршы күрөшүүгө жана жабырлануучуларды колдоого багытталган билим берүү программаларын жана маалыматтык компанияларды кеңейтүү стигматизацияны азайтууга жана көйгөйдү кеңири түшүнүүнү камсыз кылууга жардам берет;

- Ар түрдүү органдардын ортосундагы аракеттерди координациялоону жакшыртуу, жабырлануучуларга процесстин бардык этаптарында комплекстүү колдоо көрсөтүү үчүн укук коргоо органдары менен социалдык коргоо органдарынын ортосунда натыйжалуу кызматташууну камсыз кылуу;

- Сотко чейинки текшерүүнүн зарылдыгын кайра карап чыгуу. Эгерде ал натыйжасыз болуп, коррупциялык практикаларга алып келиши мүмкүн болсо, зордук-зомбулук жөнүндө арыз түшкөндөн кийин эле кылмыш ишин козгоо процессин жөнөкөйлөтүү же жокко чыгаруу мүмкүнчүлүгүн карап көрүү керек. Бул сот процессинде ашыкча тоскоолдуктарды жана кечигүүлөрдү болтурбоого жардам берет.

- Зордук-зомбулук жөнүндө арыз түшкөндөн кийин дароо кылмыш ишин козгоону камсыз кылуу. Бул тергөөнү жана сот процесстерин тездетүүгө, жабырлануучулардын укуктарын ыкчам коргоону жана адилеттүүлүктү күтүүнүн убактысын кыскартууга мүмкүндүк берет.

Соттук коргоо: Соттук териштирүү 2015-жылы башталып, 2023-жылы аяктаган, ушул убакытка чейин кыз 23 жашка чыккан. Бардык медициналык баалоолор анын эс тутуму бар экенин, адекваттуу жүрүм-турум көрсөтөрүн жана өз көрсөтмөлөрүнө жооп бере аларын тастыктаган. Ал дээрлик бардык сот отурумдарына активдүү катышкан.

Процесстин жүрүшүндө аныкталган негизги көйгөйлөр:

- "Балдардын укугун коргоочулар лигасы" коомдук фондунун жактоочусу тарабынан айыптын туура эмес классификациясын талашуу боюнча узакка созулган процесстер (эки жыл бою);
- Төрт жыл бою айыпталуучуларды жана күбөлөрдү камсыз кылуу боюнча укук коргоо жана сот органдарынын көйгөйлөрү;
- Беш жыл бою жактоочулардын адамдарды мажбурлап алып келүү өтүнүчтөрүн сот органдарынын канааттандырбоосу;
- Сотко болгон жогорку көз карандылык: көйгөйлөргө сезимтал соттор чечимдерди тез кабыл алып, жактоочулардын өтүнүчтөрүн карап чыгышкан, көбүнчө булар аялдар болгон. Ал эми эркек соттор көбүнчө процессти жайлатып, өтүнүчтөрдү канааттандырган эмес;
- Эң катуу жазалар да жабырлануучу башынан өткөргөн психологиялык жана эмоционалдык кесепеттерди ар дайым эле компенсациялай албайт.

Апелляциялык жана кассациялык соттук териштирүү баскычында аныкталган жагдайлар:

1. Айыпталуучулар Чүй облустук сотуна апелляция беришкен, ал өкүмдү өзгөртүп, кылмыштын беренесин кайра квалификациялап, шарттуу түрдө соттолууга алмаштырып, алты ай камакта кармалып, зордукчуларды бошоткон.
2. Жабырлануучунун жактоочуларынын апелляциясынан кийин Жогорку сот бул чечимди жокко чыгарып, ишти Чүй облустук сотуна кайтарган. Бул процесс эки жылга созулган.
3. Башка курамдагы Чүй облустук соту иштин жагдайлары аныкталбагандыктан ишти кайра тергөөгө жөнөтүү чечимин кабыл алган. Андан кийин жабырлануучунун жактоочусу сотторду четтетүү өтүнүчүн берип, бул ишти жарандык иштер боюнча коллегияга өткөрүүгө алып келген.
4. Жогорку сот да иштин фактысын аныктай алган эмес, жана иш бир нече коллегияга өткөрүлгөн. Эки жыл ичинде тогуз отурум өткөрүлгөн.
5. 2022-жылы Жогорку сот жарандык коомдун социалдык тармактарда көтөргөн ызычуусунан кийин акыркы чечимди кабыл алууга аргасыз болгон.
6. Жогорку сот бир айыпталуучуну кылмыш жоопкерчилигине тартуу жөнүндө өкүм чыгарып, бир жылга эркинен ажыратуу чарасын колдонгон. Ар бир айыпталуучудан 100 000 сом өлчөмүндө моралдык зыян үчүн компенсация өндүрүлгөн. Бирок алар жарым жылдан ашык камакта кармалгандан кийин бошотулган. Моралдык зыян жаңы сот ишинин коркунучу пайда болгондо гана төлөнгөн.

Апелляцияларды кароо процесси узак жана татаал болгонун жана адилеттүү чечимге жетишүү үчүн коомчулуктун көңүл буруусу гана мүмкүн болгонун белгилей кетүү маанилүү.

Жыйынтыктар:

- Апелляция жана кассация процесси узак жана татаал болуп, иштин ар кандай сот инстанцияларында жана коллегияларда бир нече жолу кайра каралып, жабырлануучуга жана анын жактоочуларына эмоционалдык стрессти күчөтүп, олуттуу убакыт коротууга алып келген.

- Соттун чечимдери макулдашылган эмес жана кээде карама-каршы келген, бул сот процессинде деталдарга жана адилеттүүлүккө жетиштүү көңүл бүрүлбай жатканын көрсөтүп турат.

- Жогорку сотто даттанууну кароо процесси да узакка созулган.

- Соттун чечимдерин кабыл алуу жана айыпталуучуларды кылмыш жоопкерчилигине тартуу, акыры, юридикалык аргументтер жана жол-жоболор менен эмес, коомдук басым жана жарандык коомдун кийлигишүүсү менен шартталган.

- Жабырлануучуга моралдык зыян үчүн компенсация белгилөө адилеттүүлүктү калыбына келтирүүнүн жана кылмыштын кесепеттерин жеңилдетүүнүн маанилүү аспектиси болуп саналат, бирок ал аз өлчөмдө жана аны талап кылуу узак убакытка созулган.

Жалпысынан бул кырдаал сот системасынын натыйжалуулугун жакшыртуу, апелляцияларды кароо процесстерин тездетүү жана бардык тараптар, айрыкча кылмыштардан жапа чеккендер үчүн адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгүн жакшыртуу зарылдыгын баса белгилейт.

Сунуштар:

- Апелляция жана кассация процесстерин жакшыртуу, бул инстанцияларда ишти кароого кеткен убакытты кыскартуу, ошондой эле ар кандай сот инстанциялары тарабынан мыйзамдардын бирдей колдонулушун жана чечимдерди кабыл алууну камсыз кылуу зарыл.

- Соттордун кесипкөйлүгүн жана көз карандысыздыгын камсыз кылуу, калыстыкты жана туура эмес чечимдерди кабыл алуунун алдын алуу.

- Соттук териштирүү жана сот процесстеринин жол-жоболорун оптималдаштыруу жана иштерди тезирээк чечүү үчүн убакытты кыскартуу зарыл.

- Сот процесстерин коомчулук үчүн ачык жана жеткиликтүү кылуу, ошондой эле соттордун ишмердүүлүгүнө көзөмөл жүргүзүү жана байланыш механизмдерин жакшыртуу маанилүү.

- Жабырлануучуларга бардык сот процессинин этаптарында квалификациялуу жактоочуларга жана психологиялык колдоого жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу, алардын кызыкчылыктарын коргоо жана адилет соттук териштирүүнү камсыз кылуу.

5.2. 2-ИШ. Майыптыгы бар кызды зордуктоо (Церебралдык шал оорусу, көрүү көйгөйү бар). Иш сотко өткөн жок, күрөшүүнү токтоткон.

Иштин фактысы: Татаал турмуштук кырдаалдагы үй-бүлөдөн чыккан психикалык жактан майыптыгы бар кыз. Бир нече жолу айылдашы тарабынан зордукталган. Кыздын боюна бүткөндүгүнө байланыштуу беш айлык болгондо ачыкка чыккан. Зордуктоо тууралуу медициналык мекемеден билдиришкен. Медициналык көрсөтмөлөр боюнча аборт жасалган.

Сотко чейинки иш:¹⁷⁹

Арызды каттоо: Ата-энеси жана зомбулуктан жапа чеккен адам укук коргоо органдарына, жергиликтүү РИИБге арыз беришкен. Арыз кабыл алынып, Кылмыштардын бирдиктүү реестрине (КБР) катталган. Тергөөчү, прокурор КРнын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин (КЖПК) 148-беренесине ылайык, сотко чейинки өндүрүштү баштоо үчүн негиз пайда болгондон тартып дароо тиешелүү маалыматтарды КБРге киргизип, бул тууралуу жабырлануучунун ата-энесине кабарлашкан. Тергөөчү дароо КБРге катталган сотко чейинки өндүрүш боюнча сотко чейинки текшерүүнү баштаган (КРнын КЖПКнын 145-беренеси).

¹⁷⁹ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 5-беренесинин 50-пунктуна ылайык, 2021-ж.

Сотко чейинки текшерүү:¹⁸⁰ КРнын КЖПКнын 153-беренесине ылайык, тергөөчү сотко чейинки өндүрүштү баштоо үчүн негиз пайда болгон учурдан тартып КЖПКнын 148-беренесинде каралгандай, сотко чейинки текшерүүнү (окуя болгон жерди кароо, күбө катары суракка алуу, экспертиза ж.б.) баштаган. Дароо эле ДНК анализи үчүн биологиялык материал алынган. КРда ДНК анализин жүргүзүү үчүн техникалык мүмкүнчүлүктөр жок экенин белгилей кетүү керек, ошондуктан биологиялык материал Казакстанга жөнөтүлгөн. Анализ кымбат болгондуктан ал ӨЭУнун (Өкмөттүк эмес уюм) жардамы, элдин краудфандинг аркылуу берген каражаттары жана аймактын ыйгарым укуктуу өкүлдөрүнүн катышуусу менен мүмкүн болгон. Бул процесс ишти тергөөдө олуттуу кечигүүлөргө алып келген. Сотко чейинки текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча, тактап айтканда, ДНК анализинин негизинде тергөөчү жана прокурор кылмыш ишин козгоо чечимин кабыл алышкан. Кылмыш ишин козгоо жана ишти сот өндүрүшүнө кабыл алуу тууралуу тергөөчү тиешелүү маалыматтарды КБРге киргизип, анын ата-энесине кабарлаган.

Тергөө: Кылмыш ишин козгоо тууралуу токтом чыккан соң тергөө башталган. Тергөөчү ишти өз өндүрүшүнө алып, сексуалдык зомбулук учурларында беттешүүнү минимумга чейин кыскартуу же жабырлануучуга аяр мамиле кылуу керектигин эске алган, айрыкча майыптыгы бар адамдар үчүн.

Бирок тергөөчүнүн бардык аракеттерине карабастан ал кылмышты кылдат иликтеп, айыптоону тастыктаганына карабастан бул тергөө балдардын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдүн комиссиясы түзүлгөндөн кийин гана сотко жеткен. Ишти изилдеп, тергөө жолундагы тоскоолдуктарды аныктоо үчүн жумушчу топ түзүлгөн. Акыр-аягы иш сотко жөнөтүлгөн. Ушуга байланыштуу тергөөчү, жактоочунун айтымында, башка районго которулган.

Прокурордун иштин материалдарын карап чыгуу үчүн сотко жөнөтүүсү: Тергөөчү сунуштагандан кийин иш сотко жөнөтүлгөн. Бул убакыттын ичинде жабырлануучунун ата-энеси, туугандары жана өзү айыпталуучунун туугандарынын, анын уулу жана келини облустук укук коргоо органдарында иштегендиктен коомдук кысымга жана коркутууларга дуушар болушкан. Алар тергөөнү үзгүлтүккө учуратууга аракет кылып, айыпты башка адамдарга оодарууга аракет кылышкан.

Сотко чейинки бөлүктө аныкталган көйгөйлөр:

- ДНК анализин өлкөдөн тышкары жүргүзүү кошумча каржылык чыгымдарды талап кылат, бул майыптыгы бар адамдар үчүн кымбатка турушу мүмкүн.
- Биологиялык материалды чет өлкөгө жөнөтүү тергөөнүн жүрүшүндө олуттуу кечигүүлөргө алып келиши мүмкүн.

¹⁸⁰ Кылмыш иштери боюнча сотко чейинки өндүрүш тергөөгө чейинки текшерүү жана тергөө формасында жүргүзүлөт.

- Тергөө иши жардам жана кайрымдуулуктарга көз каранды болуп калат, бул тергөөнүн жүрүшүн кыйындатып же далилдердин жоктугунан иштин жабылышына алып келиши мүмкүн.

- Экспертиза жүргүзүү үчүн Казакстан сыяктуу башка өлкөлөр менен кызматташуу тергөө процессин татаалдаштырат жана аны тышкы факторлорго көз каранды кылат.

- Кылмышты иликтөө балдардын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдүн комиссиясынын кийлигишүүсүн жана тергөөнүн алдыга жылышы үчүн жумушчу топтун түзүлүшүн талап кылган.

- Тергөөнүн жолундагы тоскоолдуктарды аныктоо үчүн жумушчу топтун түзүлүшү укук коргоо органдары менен башка институттардын ортосундагы координациянын жетишсиздигин көрсөтүп, изилдөө процессин жайлатышы мүмкүн.

- Жабырлануучунун коопсуздугун камсыз кылуу чаралары көрүлгөн эмес. Маселе айыпталуучунун туугандарынын, ата-энелеринин жана жабырлануучунун өзүнүн укук коргоо органдарында таасири бар туугандары тарабынан түрүктүү коомдук кысымга жана коркутууларга дуушар болушунда.

Бул көйгөйлөрдүн бардыгы кылмыш ишин иликтөөнүн натыйжалуулугуна жана ылдамдыгына, ошондой эле жарандар үчүн адилеттүүлүктүн жеткиликтүүлүгүнө терс таасирин тийгизди.

Жабырлануучуга колдоо көрсөтүү: Сотко чейинки териштирүү учурунда жабырлануучуга жана анын ата-энесине балдардын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдүн комиссиясы жана тергөөчү, жактоочу тарабынан колдоо жана коргоо көрсөтүлгөн, алар кийинки кадамдар боюнча кеңеш беришкен.

Маалымдуулук: Кыздын боюнда болбогондо зордуктоо дагы деле улана бермек, бул тууралуу медициналык мекеме билдирген. Жабырлануучу жана ата-энеси кайда жана кимге арыздануу керек экенин билишкен эмес. Аларга жактоочу жана тергөөчү жардам берген.

Жеткиликтүүлүк: Бул иште жеткиликтүүлүк маселеси жабырлануучунун айыпталуучунун ата-энеси, туугандарынын басымы жана коркутууларынын айынан юридикалык коргоого жана соттук процесстерге адилет жетүүдө кыйынчылыктарга туш болгонунда. Бул алар үчүн айыпталуучу жана анын укук коргоо органдарында таасири бар туугандарына салыштырмалуу теңсиз шарттарды түзөт.

Сезимталдык: Бул учурда тергөөчү сезимтал болуп, айыпталуучунун укук коргоо органдарында иштеген туугандарынын басымына карабай жабырлануучуга жардам берип, колдогон, бул анын башка районго ротацияланышына терс таасирин тийгизиши мүмкүн.

Сотко чейинки этапта сүрөттөлгөн окуяларга таянсак, төмөнкү тыянактарды чыгарууга болот:

- ДНК анализин жүргүзүү үчүн техникалык мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу сот адилеттигинин тармагындагы техникалык инфраструктураны өнүктүрүү жана модернизациялоо зарылдыгын көрсөтүп турат;

- Балдардын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдүн комиссиясынын кийлигишүүсү мамлекеттин балдардын укуктарынын бузулушуна байланыштуу иштерге көбүрөөк көңүл буруу жана аларды коргоо үчүн атайын механизмдерди түзүү зарылдыгын көрсөтөт;

- Кылмыштарды иликтөө ашыкча кечигүүлөрдү болтурбоо жана адилеттүүлүктү камсыз кылуу үчүн укук коргоо органдары менен башка институттардын ортосундагы координацияны жакшыртууну талап кылат;

- Балдардын укуктары боюнча ыйгарым укуктуу өкүлдүн комиссиясы жана тергөөчүнүн жабырлануучуга жана анын ата-энесине колдоо жана коргоо көрсөтүүдөгү оң ролун белгилөө маанилүү;

- Жабырлануучу зордукчунун туугандары тарабынан физикалык жана моралдык зомбулукка кабылган;

- Жабырлануучу жана анын ата-энеси кайрылуу жана арыз берүү тууралуу маалымдалбаса да жактоочу жана тергөөчү аларга жардам беришкен. Бул коомчулуктун өз укуктары жана бузулган учурда мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө маалымдуулугун жакшыртуу зарылдыгын баса белгилейт;

- Жабырлануучунун сотко чейинки процесс алкагында анын укуктарын жана кызыкчылыктарын камсыз кылууга өбөлгө түзгөн жактоочунун жана тергөөчүнүн юридикалык жардам жана колдоого жеткиликтүүлүгү болгондугу маанилүү;

- Тергөөчүнүн сезимтал жана колдоочу адам катары ролу абдан маанилүү болгон, айрыкча жабырлануучуга айыпталуучунун туугандары тарабынан басым жасалган учурда. Бул укук коргоо органдарынын кылмыштардан жапа чеккендер менен иштөөдө боорукердиктин жана сезимталдыктын маанилүүлүгүн баса белгилейт.

Жалпысынан бул тыянактар кылмыштан жапа чеккендер туш болгон кыйынчылыктарды жана көйгөйлөрдү гана эмес, колдоо жана коргоо системасынын болушунун маанилүүлүгүн, ошондой эле укук коргоо органдарынын жана башка институттардын сезимтал мамилесинин зарылдыгын көрсөтүп турат.

Сунуштар:

- Экспертизалар, анын ичинде ДНК анализин жүргүзүү үчүн техникалык мүмкүнчүлүктөрдү күчөтүү;

- Коомчулукту укуктар жана жеткиликтүү коргоо механизмдери, анын ичинде укук коргоо органдарына жана жактоочуга кайрылуу процесси тууралуу маалымдуулукту кеңейтүү;

- Ар түрдүү институттардын, анын ичинде укук коргоо органдары, адам укуктары боюнча ыйгарым укуктуу органдар, медициналык мекемелер жана өкмөттүк эмес уюмдар ортосундагы координацияны жакшыртуу менен майыптыгы бар адамдардын укуктарынын бузулушу боюнча учурларга натыйжалуу жооп кайтаруу;

- Кылмыштан жапа чеккен бардык адамдар, анын ичинде балдар үчүн колдоо жана коргоонун жеткиликтүүлүгүн камсыз кылуу жана аларды сапаттуу юридикалык кызматтарга жана психологиялык колдоого жеткирүү;

- Укук коргоо органдарына кылмыштан жапа чеккендер менен сезимтал иштөө жана алардын укуктары жөнүндө, ошондой эле үчүнчү тараптардын кийлигишүүсү жана басым көрсөтүүсүнүн алдын алуу боюнча окутуу программаларын жана семинарларды өткөрүү;

- Тергөө жана сот процесстеринин ачыктыгын, адилеттүүлүгүн жана натыйжалуулугун камсыз кылуу үчүн көзөмөлдөө механизмдерин иштеп чыгуу;

- Сотко чейинки этапта жабырлануучуларды коргоо механизмдерин иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, зомбулуктан жапа чеккендер менен иштөө үчүн атайын топторду түзүү, ошондой эле кошумча жабыркоонун алдын алууга багытталган жол-жоболордун стандарттарын белгилөө.

Соттук коргоо: Жактоочунун айтымында, соттук териштирүүгө даярдык жана сот процесси мыйзамга ылайык, жабык режимде жүргүзүлгөн. Түрүктүү зордуктоо фактысы далилденген. ДНК анализи айыпталуучу зордукчу болгонун 99,9% көрсөттү. 2023-жылдын февраль айында сот айыпталуучуну күнөөлүү деп таап, 11 жылга эркинен ажыратуу жана жабырлануучуга акчалай компенсация төлөө өкүмүн чыгарган.

Бирок кылмышкердин жактоочулары айыпталуучу өзүн күнөөлүү деп эсептебей турганын айтып, анын бардык айыптарын алып салуу талабы менен облустук сотко апелляция беришкен. Алардын негизги далили - ДНК анализи ойдон чыгарылган, анткени ДНК анализин лабораториядан атайын почта аркылуу жөнөтпөстөн, таксист алып келген, мында эреже олуттуу бузулган деп эсептелет. Ушул себептен облустук сот биринчи инстанциянын чечимин жокко чыгарып, ишти кайра тергөөгө жөнөткөн. Жабырлануучунун жактоочусу КРнын Жогорку сотуна кассациялык арыз берген. КРнын Жогорку соту облустук соттун чечимин карап чыгып, аны күчүндө калтырат жана ишти райондук сотко кайрадан ДНК анализин жүргүзүү үчүн жөнөтөт. Бирок түйүлдүк аборт кылынган, ДНКнын кайталанган анализи мүмкүн эмес, анткени ал медициналык манипуляциялар жана операциялар учурунда алынган башка биологиялык материалдар сыяктуу жок кылынган.

Учурда сот процесси уланууда, жактоочу ишти кароо татаал жүрүп жатканын, прокурор жана сот көбүнчө айыпталуучунун тарабында экенин жана баары кандай бүтөрү белгисиз экенин белгиледи, бирок иш көзөмөлдө турат.

Кошумча көйгөй: Жабырлануучу психикалык жактан майыптыгы бар болгондуктан анын сот процесстерине катышуусу татаалдашкан. Психологдун туруктуу катышуусунун зарылдыгы жана анын эмоционалдык абалы ар бир отурумду татаал жана түшүнүксүз кылат. Бирок сотко чейинки этапта жабырлануучунун көрсөтмөлөрү жазылып алынган эмес. Сот процессинде жабырлануучу төрагалык кылуучу соттун уруксаты менен каалаган учурда көрсөтмө бере алат жана техникалык каражаттарды колдонуу менен видео байланыш режиминде (алыстан суракка алуу) жүргүзүлүшү мүмкүн (КРнын КЖПКнын 290-беренесине ылайык). Сот мындай техникалык каражаттарды колдонуу чечимин кабыл алган эмес, бул жабырлануучуну айыпталуучунун жактоочуларынын алдында аялуу абалда калтырат, алар анын өзгөчө муктаждыктарын жана абалын эске албастан көрсөтмөлөрүн бурмалап, өз пайдасына чечип алышы мүмкүн,

Процесстин жүрүшүндө аныкталган негизги көйгөйлөр:

- Психологдун туруктуу катышуусунун зарылдыгынан жана жабырлануучунун эмоционалдык абалынан улам психикалык жактан майыптыгы бар жабырлануучунун сот процессине катышуусу кыйын болду;
- Сотко чейинки этапта анын көрсөтмөлөрүн чогултуу боюнча чечимдин жоктугу жана соттук териштирүү этабында кайрадан жабырлануусун болтурбоо боюнча чаралардын көрүлбөгөндүгү, аны айыпталуучунун жактоочуларынын алдында аялуу кылды, алар анын көрсөтмөлөрүн бурмалап, өзгөчө муктаждыктарын эске албай коюшу мүмкүн;
- Мөөнөттөр кылмыш иштери боюнча олуттуу көйгөй болуп саналат, өзгөчө зордуктоо учурларында далилдер убакыттын өтүшү менен жоголуп кетиши мүмкүн. Бул ийгиликтүү тергөө жана соттук териштирүү үчүн олуттуу тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн;
- ҮБКБ (Үй-бүлөнү жана балдарды колдоо бөлүмдөрү) тарабынан сүйлөшүү жана соттук териштирүү процессинде психикалык жактан аялуу адамдардын өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын жетишсиз эске алуу алардын укуктарын жетишсиз коргоого алып келет;
- Кайдыгер жана демилгесиз прокурорлордун көйгөйү соттук процессти жана зордук-зомбулук, зордуктоо иштерин кошкондо кылмыш иштерин адилеттүү чечүүнү олуттуу кыйындатат. Мындай учурларда прокурорлор пассивдүү болуп, зарыл чараларды көрбөгөндө, жабырлануучулардын абалы кескин начарлайт жана коомдун адилеттүүлүк системасына болгон ишенимин жоготушу мүмкүн;
- ММКлардын зордук-зомбулук жана кыянаттык фактыларын чагылдыруудагы ролун чектөө, айыпталуучулардын таасирдүү туугандары тарабынан коркутуулар жана кысым көрсөтүүлөр коомчулуктун мындай учурлар жөнүндө маалымдуулугунун жетишсиздигине алып келет;
- Жабырлануучулардын жактоочуларга жетүү көйгөйлөрү, өзгөчө өздөрү жактоочу кызматын төлөй албаган учурларда алардын сотто укуктук коргоо жана колдоо алуу

мүмкүнчүлүгүн начарлатат. Бул адилеттүү соттук процесске жетүүнү психикалык жактан аялуу жана каржылык жактан коргоого жабырлануучулар үчүн чектейт;

- Соттук отурумду жабык режимде өткөрүү боюнча жактоочунун өтүнүчүн туруктуу кароонун зарылдыгы (бул зордуктоо) жабырлануучулардын аялуулугун жаратат, аларды кошумча жабыр тартууга жана жашыруундуулугун, коопсуздугун бузуу коркунучуна алып келет;

- Сотко жогорку көз карандылык: көйгөйлөргө сезимтал соттор, өзгөчө аял соттор жактоочулардын өтүнүчтөрүн тез арада карап чыгат.

Жыйынтыктар:

- Жактоочуларга жетүү көйгөйлөрү, ММКлардын ролун чектөө, психологиялык колдоонун жетишсиздиги жана жабык режимде соттук отурумдарды өткөрүүдөгү кыйынчылыктар зордук-зомбулуктун жана кыянатчылыктан жапа чеккендер үчүн теңсиз шарттарды түзөт.

- Кылмышкерлер үчүн катаал жаза чаралары болсо да жабырлануучулар үчүн психологиялык жана эмоционалдык кесепеттер олуттуу көйгөй бойдон калууда. Ошондуктан сот процессинин жүрүшүндө адилеттүүлүктү жана колдоону камсыз кылуу маанилүү.

- Бул көйгөйлөрдү чечүү үчүн укуктук жардамга жетүүнү жакшыртууну, жабырлануучулардын жашыруундуулугун жана коопсуздугун камсыз кылууну, психологиялык колдоону күчөтүүнү жана соттор менен укук коргоо органдарын окутууну камтыган комплекстүү мамиле талап кылынат.

Сунуштар:

- Жабырлануучунун процесске катышуусун жеңилдетүү жана окуяларды туура кабыл алуу үчүн соттук отурумдар учурунда психологиялык колдоону камсыз кылуу зарыл. Ошондой эле сот жана прокурорлор ишти кароо учурунда жабырлануучунун абалынын өзгөчөлүктөрүн эске алып анын көрсөтмөлөрүнө жетиштүү көңүл буруусу, мүмкүн болгон психологиялык факторлорду эске алуу маанилүү;

- Далилдерди чогултуу жана сактоо процессин жакшыртуу боюнча чараларды иштеп чыгуу жана ишке киргизүү маанилүү;

- ҮБКБ психикалык жактан аялуу мүчөлөрү бар үй-бүлөлөргө көңүл буруп, аларга кошумча колдоо жана коргоону камсыз кылуу үчүн мындай үй-бүлөлөрдүн санын аныктоо керек. Андан тышкары психикалык жактан аялуу адамдар менен натыйжалуу баарлашуу өзгөчө мамилени талап кылат. Алар менен сүйлөшүүлөрдү жашыруун жүргүзүп, жашыруундукту жана ыңгайлуу шарттарды камсыз кылуу керек. Ошондой эле алардын өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эске алуу менен майыптыгы бар адамдар менен иштөө боюнча тажрыйбасы бар кызматкерлерди гана соттук териштирүүгө чакыруу маанилүү;

- Прокурорлор зордук-зомбулук жана зордуктоо жабырлануучулары, анын ичинде майыптыгы бар адамдар менен иштөө жана далилдерди сотто колдонуу боюнча атайын даярдыктан өтүшү керек. Алар майыптыгы бар жабырлануучулар үчүн мындай кылмыштардын кесепеттери жөнүндө кабардар болуп, адилеттүүлүктү камсыз кылуу жана алардын укуктарын коргоо боюнча активдүү аракет кылышы керек;

- Прокурорлордун зордук-зомбулук жана зордуктоо кылмыштары боюнча иштердеги ишинин сапатына так стандарттарды белгилөө керек, анын ичинде процесске активдүү катышуу, далилдерди чогултуу жана жабырлануучулардын кызыкчылыктарын коргоо боюнча талаптар.

3-ИШ. Майыптыгы бар кызды зордуктоо (Церебралдык шал оорусу, көрүү көйгөйү бар). Иш сотко өткөн жок, күрөшүүнү токтоткон.

Иштин фактысы: Майыптыгы бар кыз (церебралдык шал оорусунун оор түрү, көрүү көйгөйү бар), 1996-жылы туулган, мектепте окуган эмес, ата-энесин эрте жоготкон, агасы, таякеси, чоң атасы жана чоң энеси менен жашаган. Үй-бүлөлүк зомбулук үй-бүлөдө кадимки көрүнүш болгон, агасы ден соолугу чың болуп, үйдөн качып кеткен жана Бишкекте базарда араба түртүп иштеген. Кыз 16 жашынан баштап таякеси жана чоң атасы тарабынан сексуалдык зомбулукка дуушар болгон, мектепте окубагандыктан сырткы дүйнө менен эч кандай байланышы болбогон, чоң энеси дайыма пенсия алганына карабастан социалдык кызматтарды алган эмес. Балким, социалдык кызматтар анын бар экенин билишкен эмес. 2020-жылы агасы эжесин зыярат кылганда аны дайыма зордукташарын билип Бишкектеги баш калкалоочу жайга алып кеткен. Бул окуя агасы социалдык тармактарга видео жарыялагандан кийин коомчулукта кеңири резонанс жараткан.

Сотко чейинки иш¹⁸¹

Арызды каттоо. Арызды каттоо менен көйгөйлөр жаралып, ал бир нече жолу берилген, бирок укук коргоо органдары аны кабыл алган эмес. Бир гана укук коргоо уюмдарынын бири кийлигишкенден кийин гана 2021-жылы арыз кабыл алынган. Башында жабырлануучуга мамлекет кепилдеген юридикалык жардам көрсөтүү боюнча жактоочу берилген эмес. Аныкталгандай, тергөөнүн баштапкы этабында жабырлануучунун квалификациялуу юридикалык жардам алуу мүмкүнчүлүгү жетишсиз болгон, бул андан кийин тергөөнүн жүрүшүнө жана ишти сотто кароого таасирин тийгизген.

Сотко чейинки текшерүү. Сотко чейинки өндүрүштүн башталгандыгы жөнүндө кабар берилген эмес. Тергөөчү жабырлануучуну зомбулук фактысын аныктоо үчүн соттук-медициналык экспертизага жөнөткөн. Бирок экспертиза дене жаракаттарын анализдөө менен гана чектелген. Экспертиза жүргүзүү учурунда зомбулуктун издери жоголуп кеткендиктен системалуу зомбулуктун бар экендигин далилдөө мүмкүн болбой калган. Толук медициналык кароого жана физиологиялык өзгөчөлүктөрүнө (мисалы, церебралдык шал) негизделген зомбулук фактыларын аныктоо, психикалык абалга тийгизген таасирлерди жана жабырлануучунун кесепеттерин баалоо үчүн психологиялык экспертизага жөнөтүү жана бул экспертизалар жүргүзүлгөн эмес. Жабырлануучунун өзүнүн көрсөтмөлөрү жана медициналык карталары, чоң энесинин, медициналык жана социалдык кызматкерлердин көрсөтмөлөрү эске алынган эмес.

Абал андан ары татаалдашып, баштапкы этапта мамлекет кепилдеген юридикалык жардам көрсөтүү боюнча жактоочунун жоктугу жана бир кезде ишенимдүү көрүнгөн жактоочунун пайда болушу менен байланыштуу болду. Ал жардам берүүгө убада кылган, бирок өз милдеттерин аткара алган эмес, реалдуу аракеттерди жасабай, иш-аракеттерди тууралабай, убакытты атайылап создуктуруп, маанилүү мөөнөттөрдү өткөрүп жиберүүгө жана ар кандай кемчиликтерге алып келген. Бул кырдаал тергөөчү жана прокурордун жабырлануучу кыздар менен иштөө боюнча кайдыгерлиги, жетишсиз көндүмдөрү жана тажрыйбасы менен дагы татаалдашкан. Тергөөчү жана прокурор сотко чейинки текшерүүнү кезметчилик негизде жүргүзүшүп, кылмыш ишин козгоодон баш тартышып, ишти сотко өткөрүшкөн эмес. Жабырлануучу жана анын агасы укук коргоо органдарынын бюрократиялык процедуралары алдында системалуу сексуалдык зомбулук фактыларын жетиштүү далилдей алышкан эмес. Укук коргоо уюму бул иш боюнча ишин аяктагандан кийин жабырлануучулар дагы ишти сотко жеткире алышкан эмес. Бул окуянын көптөгөн катышуучулары жабырлануучуга мамлекет кепилдеген юридикалык жардам керек эмес деп эсептешкен, анткени мамлекет жана мыйзам анын тарабында деп ойлошкон. Бирок бул иштин жыйынтыктары анын андай эместигин көрсөткөн.

¹⁸¹ Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинин 5-беренесинин 50-пунктуна ылайык, 2021-ж.

Сотко чейинки бөлүктө аныкталган көйгөйлөр:

- Зарыл болгон мамлекет кепилдеген юридикалык жардам көрсөтүү боюнча жактоочу башында берилбегендиктен жабырлануучунун квалификациялуу юридикалык жардамга жетүү мүмкүнчүлүгүнүн чектелиши;

- Арыздарды каттоо процессинин кемчиликтери, анткени арызды бир нече жолу берүүгө аракет кылганына карабастан укук коргоо органдары укук коргоо уюму кийлигишкенге чейин аны кабыл алган эмес;

- Майыптыгы бар, зордук-зомбулукка дуушар болгон аялдар менен иштөөдө тергөөчүлөрдүн кайдыгерлиги жана жетишсиз билими жана тажрыйбасы ишти натыйжасыз тергөөгө жана жабырлануучунун өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын жетишсиз эске алууга алып келди;

- Басмырлоонун эки эсе жүгү, жабырлануучу өзүнүн майыптыгы жана жынысы боюнча басмырлоого туш болгон;

- Майыптыгы бар аялдарга карата зомбулук көйгөйлөрүнө мамлекеттик органдардын жетишсиз көңүл буруусу, бул мыйзам бузгандар жоопко тартылбай калгандыгына жана өз кезегинде адилеттүүлүккө болгон ишенимди жоготууга жана андан ары зомбулуктун улантаылышына алып келет;

- Жетишсиз координация жана маалыматтык өз ара аракеттенүү, анткени сотко чейинки өндүрүштүн башталгандыгы тууралуу билдирүүнүн жоктугу ар кандай укук коргоо органдары жана уюмдардын ортосунда жетишсиз баарлашуу бар экенин көрсөтүп, бул ишти тергөөнүн маанилүү этаптарын өткөрүп жиберүүгө алып келиши мүмкүн;

- Жабырлануучунун муктаждыктарына жетишсиз көңүл буруу, анткени жабырлануучунун өзгөчөлүктөрүн (мисалы, церебралдык шал) эске алуу менен толук медициналык кароого жана психологиялык экспертизага багыттамалардын жоктугу анын жеке муктаждыктарына жана иштин өзгөчөлүктөрүнө жетиштүү көңүл бурулбагандыгын көрсөтөт.

- Далилдерди жетишсиз колдонуу, жабырлануучунун, чоң энесинин, медициналык жана социалдык кызматкерлердин көрсөтмөлөрүн эске албоо жабырлануучулардын укуктарын жетиштүү коргоо жок экенин көрсөтөт;

- Тергөөчүлөрдүн зордук-зомбулуктун жабырлануучулары, өзгөчө майыптыгы бар аялдар менен иштөө боюнча билим жана тажрыйбасынын жоктугу туура эмес чечимдерге жана алардын муктаждыктарын жетиштүү эске албоого алып келет;

- Бул көйгөйлөр, кыздын майыптыгынын айынан эки эсе басмырлоого дуушар болушу менен кошо мамлекеттик органдардын анын зомбулук кылгандарын жоопкерчиликке тарта албай калышына алып келди.

Жабырлануучуга колдоо көрсөтүү. Сотко чейинки териштирүү процессинде жабырлануучу жана анын ата-энесине укук коргоо уюму тарабынан колдоо көрсөтүлгөн, бирок коргоо маселелеринде жактоочунун адилетсиздиги эске алынган эмес.

Маалымдуулук. Зордуктоо агасы аны Бишкектеги баш калкалоочу жайга алып келбегенде улана бермек. Жабырлануучу жана анын агасы кайда жана кимге арыз менен кайрылуу керектигин билишкен эмес. Аларга КЭУ (коммерциялык эмес уюм) жардам берген.

Жеткиликтүүлүк. Ишти адилеттүү чечүү мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу. Көпчүлүк жабырлануучулар мамлекет кепилдеген юридикалык жардамга муктаж эмес деп ойлошот, анткени мамлекет жана мыйзам алардын тарабында деп эсептешет. Бирок бул иштин жыйынтыгы андай эмес экенин көрсөттү.

Сезимталдык. Көпчүлүк иштер укук коргоо органдарынын кайдыгерлигинен улам сотко жетпейт. Сотко чейинки этапта сүрөттөлгөн окуялардан төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарууга болот:

- Зомбулукка кабылган жабырлануучуларга, өзгөчө аялуу топторго адилеттүүлүк процессинде укуктарын жана кызыкчылыктарын коргоо үчүн сапаттуу юридикалык жардам көрсөтүүнү камсыз кылуу маанилүү;
- Укук коргоо органдарынын кызматкерлерин жабырлануучулар менен иштөө үчүн тиешелүү даярдыктан өткөрүү жана окутуу зарыл, өзгөчө алардын жеке муктаждыктарын жана өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен;
- Зомбулук иштерин кароодо адилеттүүлүккө жетүүдө кошумча тоскоолдуктарды жана басмырлоонун алдын алуу үчүн майыптыгы бар аялдардын өзгөчөлүктөрүн жана аялуулугун эске алуу маанилүү.
- Тергөөчүлөр жана прокурорлор зомбулук учурларын териштирүүгө тиешелүү көңүл буруп, ыкчам тергөө иштерин жүргүзүп, мөөнөттөрдү өткөрүп жиберүүнүн алдын алып, жабырлануучулар үчүн адилеттүүлүктү камсыз кылышы керек;
- Жалпысынан зомбулукка кабылган жабырлануучулардын укуктарын жана адилеттүүлүктү коргоо үчүн мындай иштерди кароого болгон мамилени системалуу жакшыртуу, алардын өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эске алуу, ошондой эле укук коргоо органдарынын кызматкерлеринин квалификациясын жогорулатуу жана сапаттуу юридикалык жардамга жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу керек.

ЖЫЙЫНТЫКТАР ЖАНА СУНУШТАР

Конституциялык негиздерге, эл аралык стандарттарга жана эң мыкты эл аралык жана чет өлкөлүк практикага, ошондой эле Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына сереп салуу, гендердик басмырлоодон жана зомбулуктан майыптыгы бар аялдардын/кыздардын

укуктарын коргоону камсыз кылуучу укуктук шарттарды аныктоого мүмкүндүк берди, бул изилдөөнүн негизги жыйынтыктарын чыгарууга шарт түздү. Бул анализдин натыйжасында Кыргыз Республикасында гендердик басмырлоодон жана зомбулуктан майыптыгы бар аялдардын/кыздардын укуктарын коргоо чөйрөсүндө укуктук жөнгө салууну жана укук колдонуу практикасындагы абалды жакшыртуу боюнча төмөнкүдөй жыйынтыктар жана сунуштар берилди:

Жыйынтыктар:

1. Кыргызстан адам укуктары боюнча негизги келишимдердин, анын ичинде МУК (Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенция) жана АБФЖКнын (Аялдарга карата басмырлоонун бардык формаларын жоюу жөнүндө БУУнун Конвенциясы) катышуучусу болуп саналат. Демек, бул жана башка адам укуктары боюнча келишимдер, ошондой эле эл аралык укуктун жалпы кабыл алынган принциптери жана нормалары КРнын укуктук системасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана мамлекет Кыргызстанда жашаган адамдарга аларда каралган бардык укуктарды пайдалануу мүмкүнчүлүгүн кепилдейт;

2. АБФЖК бардык аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга да жайылтылат. Бул ар бир аялдын соттук териштирүүнүн бардык этаптарында каралган укуктарды, анын ичинде тең укуктуулукту пайдаланууга укуктуу экенин билдирет;

3. МУК мамлекеттерди майыптыгы бар аялдардын/кыздардын бардык укуктарын жана негизги эркиндиктерин толук жана тең укуктуу ишке ашырууну камсыз кылуу үчүн бардык чараларды көрүүгө, ошондой эле майыптыгы бар аялдарга жана балдарга карата эксплуатация, зордук-зомбулук учурларын аныктоо, иликтөө жана күнөөлүүлөрдү жазалоо үчүн бардык чараларды көрүүгө милдеттендирет;

4. КРнын мыйзамдарында майыптыгы бар адамдар категорияларын түшүнүү жана айырмалоо критерийлери эл аралык укуктук ыкмаларга дал келбейт, ошондуктан тең укуктуулук, ар бир адамдын төрөлгөндөн баштап тубаса кадыр-баркына ээ экендиги принциптери ишке ашырылбайт;

5. Басмырлоого каршы мыйзамдар, басмырлоого жол бербөө принциби негизги болуп саналса да жана ал Кыргыз Республикасындагы бардык ченемдик-укуктук актыларды камтышы керек болсо да жетиштүү деңгээлде жалпы жана өнүкпөгөн бойдон калууда; субъектилердин өз ара аракеттенүүчү институттук алкактары чектелген;

6. Кыргызстандын укуктук чөйрөсүндө басмырлоого тыюу салуу боюнча бирдиктүү мыйзам жок, басмырлоого жол бербөө принциби чектелген практикалык колдонууга ээ болгон айрым ЧУАларда (ченемдик-укуктук актылар) гана чагылдырылган, кош басмырлоо маселелери эске алынган эмес, бул майыптыгы бар аялдардын/кыздардын абалын ого бетер начарлатат;

7. Көптөгөн улуттук ченемдик-укуктук актылар гендердик нейтралдуу болуп саналат, алар аялдардын абалынын өзгөчөлүктөрүн эске албайт. Дээрлик бардык ченемдик-укуктук

актылар инклюзивдүү эмес, майыптыгы бар аялдардын/кыздардын муктаждыктарына “көз жумат”, бул аларды дагы аялуу кылат;

8. Мамлекеттик бийлик институттарынын үй-бүлөлүк зомбулук көйгөйлөрүнө болгон мамилеси формалдуу бойдон калууда, зомбулук маселелери ачык айтылбайт, бул коомдук аң-сезим да, сот жана укук коргоо органдарынын практикасы да бул чөйрөдөгү кесиптик, маданий жана социалдык нормаларды өзгөртүүгө даяр эместигине алып келет;

9. Майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата басмырлоо майыптыгы бар эркектер/балдарга жана майыптыгы жок аялдар/кыздарга караганда жогору;

10. Майыптыгы бар аялдар/кыздар туш болгон гендердик зомбулуктун эң кеңири тараган формаларынын бири бул үй-бүлөлүк зомбулук болуп саналат. Бирок Кыргыз Республикасынын "Үй-бүлөлүк зомбулуктан сактоо жана коргоо жөнүндө" Мыйзамында майыптыгы бар аялдарды/кыздарды коргоонун өзгөчөлүктөрү аныкталган эмес, келечекте зомбулуктун коркунучун баалоо боюнча эл аралык стандарттар ишке киргизилген эмес, алар үчүн байланыш тоскоолдуктарын жеңүү чаралары каралган эмес ж.б.

11. Майыптыгы бар аялдардын сот адилеттигине жетүү укугун ишке ашыруу үчүн мамлекеттин контекстинде басмырлоого жол бербөө милдетинин ажырагыс бөлүгү болуп саналган акылга сыярлык шарттар түзүлүшү керек. Эл аралык стандарттардагы "акылга сыярлык ыңгайлаштыруу" КРнын улуттук мыйзамдарында жок. Демек, КРнын мыйзамдары жана практикасы бул бөлүктө эл аралык стандарттарга жооп бербейт.

12. Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодекси (КЖПК) башка мыйзамдардын нормаларын сот өндүрүшүндө колдонууга мүмкүндүк бербейт. Ошентип, Кыргыз Республикасынын Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө мыйзамынын (3-2-беренеси) эрежелери, майыптыгы бар адамдарга процессуалдык документтеге кол менен кол коюуга физикалык мүмкүнчүлүгү жок болгон учурда факсимиле колдонууга мүмкүндүк берет. Бул сот өндүрүшүнүн катышуучусу катары кылмыш сот өндүрүшүндө колдонууга мүмкүн эмес.

13. Кыргыз Республикасынын КЖПКда майыптыгы бар адамдарга (мисалы, угуу, көрүү, сүйлөө ж.б.) тергөө алдындагы текшерүү этабында сурдо котормочу же башка техникалык каражаттар менен пайдалана алууга мүмкүндүк берген жоболор жок, мындай мүмкүнчүлүктөр тергөө жана сот кароосу этабында гана калтырылган (58-берене). Мындан тышкары жардамчылар жана ортомчулар, анын ичинде жетектөөчүлөр, окурмандар сыяктуу башка техникалык каражаттар менен камсыз кылуу боюнча жоболор жок, бул МУК боюнча милдеттенмелерди талап кылат.

14. Мыйзам менен белгиленген майыптыгы бар адамдарды административдик жана коомдук имараттарга кирүүгө мүмкүндүк берүү милдети толук бойдон укук коргоо органдарынын инфраструктурасына тиешелүү жана сот адилеттигинин физикалык жеткиликтүүлүгүн камсыз кылууга багытталган. Бирок бул бөлүктөгү практика мыйзамдарга туура келбейт.

15. Майыптыгы бар адамдар үчүн маалыматтык жеткиликтүүлүк укугу камсыз кылынган эмес, айрыкча көрүү жана угуу боюнча көйгөйлөрү барлар үчүн.

16. Кыргыз Республикасындагы аялдарга карата зомбулуктун көпчүлүк учурлары жеке-публицисттик айыптоо категориясына кирет, бул жабырлануучуларга далилдерди чогултуу боюнча оор жүктү жүктөйт жана негизинен өзүнүн жактоочусунун милдеттерин аткарат. Мамлекет кепилдеген юридикалык жардамдын чектелген жеткиликтүүлүгүнүн шарттарында жабырлануучулардын укуктары корголбойт, ал эми күнөөлүүлөр жазасыз калат. Эл аралык стандарттар зомбулук боюнча иштерди элдешүү негизинде токтотуу практикасын четке кагууну жана кылмыш жоопкерчилигине тартуу үчүн негизги жоопкерчиликти мамлекеттин мойнуна жүктөөнү талап кылат.

17. КЖПКнын жоболору (15-берененин 2-бөлүгүнүн 2-пункту) прокурорду же тергөөчүнү жабырлануучу майыптыгы бар адамдын укугун коргоо үчүн кылмыш ишин козгоого мүмкүндүк берет, бирок милдеттендирбейт. Мындай туюндурма коррупциялык тобокелчиликтерди алып келет. Мындан тышкары КЖПК да, Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө мыйзам да майыптыгы бар жабырлануучуга атайын уюмдар, мисалы, аялдардын укугун коргоо уюму же майыптыгы бар адамдардын уюму аркылуу прокурор менен координацияланган түрдө өкүлдүк кылуу мүмкүнчүлүгүн карабайт.

18. Сотко чейинки териштирүү процессинде жабырлануучуга негизинен психологдук жана юридикалык жардамды өкмөттүк эмес уюмдар көрсөтөт. Көп учурда майыптыгы бар кыздарга жана аялдарга карата зомбулук фактылары боюнча иштер сотко өкмөттүк эмес уюмдардын, кайдыгер эмес адамдардын жана ММК тарабынан көңүл буруунун аркасында гана жетет.

19. Мамлекет зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдарга жана кыздарга басмырлоосуз, жетиштүү жана жеткиликтүү юридикалык жардам көрсөтүү боюнча чараларды көрүүгө милдеттүү. Үчүнчү топтогу майыптыгы бар аялдар Кыргыз Республикасынын "Мамлекет кепилдеген юридикалык жардам жөнүндө" Мыйзамына ылайык, жылдык кирешесине карабастан акысыз юридикалык жардам алууга укуктуу адамдардын тизмесине киргизилген эмес. Мындан тышкары КЖПК майыптыгы бар жабырлануучулар үчүн жактоочунун милдеттүү катышуусун карабайт, бул тергөө жыйынтыктарына жана мөөнөттөрүнө олуттуу таасирин тийгизет; Жабырлануучулардын жактоочуларга жеткиликтүүлүгүнүн жетишсиздиги, айрыкча, алар жактоочунун кызматтарын өз алдынча төлөй албаган учурларда алардын сотто укуктук коргоо жана колдоо алуу мүмкүнчүлүгүн начарлатат.

20. Медициналык маалым каттын же зомбулуктун башка физикалык белгилеринин жоктугу жабырлануучунун билдирүүлөрүнүн ишенимдүүлүгүнө эч кандай тиешеси болбошу керек жана натыйжада иликтөөдөн баш тартуу чечимине негиз болбошу керек;

21. КЖПКда колдонулган «дудук, дүлөй, сокур, сабатсыз» деген терминдер угуу жана сүйлөө көйгөйлөрү бар адамдарды белгилөө үчүн туура эмес жана өзгөртүүнү талап кылат;

22. КЖПКнын (200, 204, 206, 207, 208-беренелеринде) жабырлануучунун, күбөнүн көрсөтмөлөрүн алдын ала өндүрүштө депозитке коюу; оорулуу жабырлануучуну көчмө сот жыйналышы аркылуу жашаган жеринде суракка алуу мүмкүнчүлүгү; жабырлануучу балдар, бала-күбөлөр тергөөчү сот тарабынан суралышы мүмкүн жана ишти сотто кароо учурунда кайра суракка алынбайт; балдарды суракка алууда аудио жана видео жазууну эксперт-психиатрлар тарабынан изилдөөгө муктаж болгондор үчүн котормочунун катышуусу менен милдеттүү түрдө колдонуу; тергөөчүдөн укук бузуучу тарабынан коркутуу, үркүтүү коркунучу учурунда беттешүүнү токтотуу милдети сыяктуу маанилүү жоболор камтылган, бирок булар дээрлик практикада колдонулбайт;

23. Жабырлануучунун көрсөтмөлөрүн депозитке коюу жөнүндө чечимдин жоктугу аны сот процессинде айыпталуучунун жактоочуларынын алдында аялуу кылат, алар анын көрсөтмөлөрүн бурмалап, конкреттүү муктаждыктарын эске алышпайт;

24. Менталдык майыптыгы бар жабырлануучунун соттук процесске катышуусу психологдун дайыма катышуусуна жана жабырлануучунун эмоционалдык абалына байланыштуу кыйын;

25. Мөөнөттөр кылмыш иштери үчүн, айрыкча зордуктоо учурларында олуттуу көйгөй болуп саналат, мында далилдер убакыттын өтүшү менен жоголушу мүмкүн. Бул иштерди ийгиликтүү иликтөөгө жана соттук кароого олуттуу тоскоолдуктарды жаратышы мүмкүн. Бир нече жолу кайра кароо менен татаал жана узак апелляция жана кассация процесси бардык тараптар үчүн, анын ичинде жабырлануучу жана анын жактоочулары үчүн убакыттын сарпталышына жана эмоционалдык стресстин көбөйүшүнө алып келет;

26. Акыл-эс жагынан же психосоциалдык майыптыгы бар аялдардын/кыздардын көрсөтмөлөрүнүн укуктуулук критерийи боюнча кабыл алынбашы түздөн-түз басмырлоо болуп саналат, бул адилеттүүлүктөн жана алардын укуктук коргоонун натыйжалуу каражаттарынан баш тартууга алып келет. Менталдык аялуу адамдардын баарлашуу өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын жетишсиз эске алуу алардын укуктарын жетишсиз коргоого алып келет;

27. КЖПКнын 55-беренесинин жоболоруна ылайык, психикалык же физикалык жетишсиздиктерден улам иш үчүн маанилүү жагдайларды туура кабыл ала албаган жана алар боюнча көрсөтмө бере албаган адам күбө катары суракка алынууга жатпайт, бул кылмыш ишине катышуу укугу адамдын психикалык ден соолугунан көз каранды эмес экенин белгилеген эл аралык стандарттарга карама-каршы келет;

28. Жактоочунун жабык сот жыйналышын өткөрүү жөнүндө өтүнүчүн (бул зордуктоо болгондуктан) дайыма берүү зарылдыгы жабырлануучулар үчүн аялуу абалды жаратат, аларды кошумча жабыр тартууга жана алардын купуялыгын жана коопсуздугун бузуу коркунучуна алып келет;

29. Айыпталуучу тараптан коркунучтарды жоюу боюнча чараларды өз убагында көрбөө, анын туугандары тарабынан басым көрсөтүү, укук коргоо органдарынын кайдыгерлиги жана

көз жаздымда калуусу, алардын кызматкерлеринин инклюзивдүү жана гендердик сезгичтигинин төмөндүгү, зомбулук тууралуу билдирүүгө аракет кылган учурда жынысына жана майыптыгына жараша келип чыккан стереотиптер, майыптыгы бар аялдардын/кыздардын көрсөтмөлөрүнө ишенбөөчүлүк жана укук коргоо органдары тарабынан арызды кабыл алуудан баш тартуу, башка жыныстагы адам тарабынан медициналык кароо жүргүзүү жабырлануучунун коопсуздугуна таасирин тийгизет, иликтөөнүн натыйжалуулугун төмөндөтөт, укук коргоо жана сот органдарына болгон ишенимди төмөндөтөт, жабырлануучуга кыйынчылыктарды жаратат;

30. Кыргыз Республикасында ДНК анализин жүргүзүү үчүн техникалык мүмкүнчүлүктөрдүн жоктугу укук тармагында техникалык инфраструктураны өнүктүрүү жана модернизациялоо зарылдыгын көрсөтүп турат.

31. Зомбулуктан жабыркаган майыптыгы бар аялдарды натыйжалуу коргоо бир гана мамлекеттик же өкмөттүк эмес орган тарабынан мүмкүн эмес. Иликтөөнүн ашыкча кечигишинен качуу жана адилеттүүлүктү камсыз кылуу үчүн макулдашылган аракеттер жана координация, жабырлануучуларды кайра багыттоо зарыл, бул эл аралык стандарттарда, анын ичинде Кыргыз Республикасы үчүн юридикалык жактан милдеттүү документтерде чагылдырылган. Координациянын жоктугу жана Кыргыз Республикасындагы аялдардын абалын жакшыртуу боюнча улуттук механизмдин ар түрдүү звенолорунун мандаттарынын так эместиги аялдарды/кыздарды зомбулуктан натыйжалуу коргоого тоскоолдук кылат;

32. Мекемелер аралык өз ара аракеттенүүнүн жана координациянын жетишсиздиги улуттук механизмдин адамдык, техникалык жана каржылык ресурстарынын жетишсиздиги, кызматкерлердин гендердик компетенттүүлүгүнүн жана сезгичтигинин төмөндүгү, институционалдык түрүксүздүк, жарандык коом, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары менен жетишсиз өз ара аракеттенүү аркылуу кыйындатылат.

33. Эл аралык стандарттар мамлекеттен зомбулуктан жабыркаган майыптыгы бар аялдарга/кыздарга юридикалык жардам гана эмес, башка жардам жана колдоо түрлөрүн да камсыз кылууну талап кылат. Аларга өз убагында саламаттыкты сактоо кызматтарына, психологиялык жана башка колдоо түрлөрүнө жетүү, андан ары зомбулук актыларынан коргоо жана алардын узак мөөнөттүү муктаждыктарын чечүү керек;

34. Өлкөнүн кризистик борборлорунун биринде да зомбулуктан жабыркаган аялдар жана кыздар үчүн ылайыктуу инфраструктура жок;

35. Жардам жана колдоо чаралары адам укуктарына жана коопсуздукка багытталган, комплекстүү ыкмага негизделген, экинчи жолу жабырлануунун алдын алууга, мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүүгө жана аялдардын экономикалык көз карандысыздыгын чыңдоого багытталган, алардын конкреттүү муктаждыктарын эске алуу менен бир жайга жайгаштырылышы керек.

36. Кыргыз Республикасынын нормативдик-укуктук базасы аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга карата зомбулуктун бир нече түрлөрүн кылмыш катары таанууда

жана аларга пропорционалдуу санкцияларды белгилөөдө боштуктарга ээ, бул АБФЖКнын 1-, 2(b)- жана 11-беренелеринин, Стамбул Конвенциясынын, ошондой эле МУКтун талаптарына толук жооп бербейт, алар аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулуктун бардык түрлөрүн кылмыш катары таанууну жана тиешелүү санкцияларды белгилөөнү талап кылат.

а) Айрыкча, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси (КЖК):

– Үй-бүлөлүк зомбулукту кылмыш катары карайт (КРнын КЖКнын 177-беренеси), бирок анда гендердик табиятты эске алуу механизми жок, жабырлануучу менен кылмышкердин туугандыгы, бул кылмыштарды мүнөздөөчү өзгөчөлүктөр жетишсиз эске алынган;

– Аялдардын жыныс органдарына алардын макулдугусуз операция жасоо, бойдон алдыруу сыяктуу гендердик зомбулуктун формалары үчүн жоопкерчиликти карабайт, бирок алар практикада, айрыкча майыптыгы бар аялдар жана кыздарга карата кездешет;

– Кылмышты түзгөн жыныстык зомбулук үчүн жоопкерчиликти карабайт, анын негизги элементи макулдуктун жоктугу болуп саналат, башкача айтканда, жыныстык акт фактылары зомбулук көрсөтүү, аны колдонуу коркунучу же жабырлануучунун алсыз абалы далилдениши керек.

– Физикалык зомбулуктун ар кандай формаларын камтыган кылмыштардын кеңири спектрин белгилейт. Иштердин көбү жалпы тартипте каралат, зомбулуктун үй-бүлө мүчөсүнө карата жасалгандыгын эске албастан, Кыргыз Республикасынын КЖКнын "Ден соолукка оор зыян келтирүү" деген 130-беренеси гана эске алат, 2-бөлүктө (2-п. жана 3) ошол эле аракет, үй-бүлө мүчөсүнө же алсыз абалдагы адамга же балага карата жасалган квалификациялык белгилерди күчөтүү каралган.

Кийинки оор жагдайларды карабайт:

– Кылмыштардын жасалышы

• Жубайларга, өнөктөштөргө, үй-бүлө мүчөлөрүнө же чогуу жашоочуларга каршы кылмыштар (Стамбул Конвенциясынын 46(a)-беренеси);

• Буга байланыштуу жасалган кылмыштар;

• Баланын катышуусунда жасалган кылмыштар (Стамбул Конвенциясынын 46(d)-беренеси);

• Окшош кылмыштар үчүн мурда соттолгон аткаруучу тарабынан жасалган кылмыштар (Стамбул Конвенциясынын 46(i)-беренеси).

Бул пункттардын жоктугу жабырлануучуларды Кыргыз Республикасында пропорционалдуу жана чектөөчү санкциялар түрүндө натыйжалуу укуктук коргоо каражаттарынан ажыратат.

– Айрым зомбулук түрлөрү кылмыш деп эсептелбейт, алар Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинде укук бузуулар катары каралат. Эгерде ден соолукка азыраак зыян келтирилген болсо, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 177-беренесине ылайык, "Үй-бүлөлүк зомбулук" боюнча кылмыш жоопкерчилигине тартуу мүмкүн. Ошентип, Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодексинин 70-беренеси жалпы алганда Стамбул Конвенциясына ылайык, кылмыш катары каралууга тийиш болгон иш-аракеттердин бардык спектрин камтыйт, бирок аларды Стамбул Конвенциясынын жоболору жана 2021-жылы Кыргыз Республикасынын Бешинчи өлкө отчетун кароонун жыйынтыгы боюнча АБФЖКнын сунуштары талап кылгандай, кылмыш деңгээлине чейин көтөрбөйт.

Айрыкча Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза процессуалдык кодексинде:

Процессуалдык документтер баарлашуу тилине которулбайт (мисалы, Брайль шрифти менен) же жабырлануучуларга укук коргоочу мамилеге каршы окурман жардамчылар берилбейт.

– Жабырлануучулардын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча нормалар кеңири колдонулбайт. Мисалы, соттун калган катышуучуларына жабырлануучуну үнү жана сырткы көрүнүшү боюнча (акцент, жынысы, улуту, жашы, бою, дене түзүлүшү, өңү, басышы) таанууну жокко чыгарган шарттарда суракка алуу укугу, жана күбөнү сот жараянынын башка катышуучуларынын визуалдык байкоосун жокко чыгарган шарттарда суракка алуу укугу колдонулбайт.

Ошондой эле:

- Жабырлануучунун жана күбөнүн жоромолго, божомолго, имишке негизделген көрсөтмөлөрү жараксыз далилдер катары каралышы мүмкүн.

- Майыптыгы бар аялдар жана кыздар сурак учурунда кылмыш иши үчүн маанилүү жагдайларды туура кабыл ала албаган же кайра чыгарган адам катары таанылышы мүмкүн. Бул жабырлануучунун зомбулук боюнча көрсөтмөлөрүнүн ишенимдүүлүгүнүн жоромолун жокко чыгарууга мүмкүндүк берет.

- Майыптыгы бар аялды/кызды жалган билдирүү үчүн айыптоо ыктымалдыгы жогору, анткени бул кылмыштар жалгыздыкта, көп учурда башка күбөлөрсүз жасалат.

37. Кыргыз Республикасында кабыл алынып жаткан мыйзам чараларына карабастан үй-бүлөлүк зомбулук боюнча иштердин соттолушу боюнча статистикалык көрсөткүчтөр төмөн бойдон калууда, ал эми санкциялар өтө жеңил. Бул көптөгөн себептерге

байланыштуу, алардын ичинде жабырлануучунун болжолдуу провокациялык жүрүм-туруму да бар.

38. Жабырлануучунун моралдык зыянды компенсациялоо адилеттүүлүктү калыбына келтирүүнүн жана кылмыштын кесепеттерин жеңилдетүүнүн маанилүү аспектиси болуп саналат, бирок Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында зомбулуктан жабыркаган адамдар үчүн компенсация алуу укуктары жөнүндө атайын норма жок. Эгерде зыян орду толтурулса да анын суммасы кесепеттеринин оордугуна дал келбейт. Практикада соттун материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуруу боюнча өкүмүнүн аткарылышында көйгөйлөр бар. Көп учурда ал аткарылбайт жана соттолуучунун эч кандай мүлкү жок болгондуктан өндүрүүчүгө кайтарылат.

39. Укук бузуулар кодекси боюнча үй-бүлөлүк зомбулук иштеринде материалдык жана моралдык зыяндын ордун толтуруу такыр каралган эмес. Демек, ордун толтуруу талабы жарандык сот өндүрүшү алкагында гана коюлушу мүмкүн, бул дагы адилеттүүлүккө жетүүгө тоскоол болот;

40. Компенсация аялдарга карата зомбулук кылгандарды жазалоо элементи болушу мүмкүн, бирок бул чара эркинен ажыратуу сыяктуу башка жазалоо түрлөрүн алмаштырбашы керек;

Сунуштар:

1. КРнын мыйзамдарындагы «мүмкүнчүлүгү чектелген адамдар», «майып» түшүнүктөрүнүн ордуна БУУнун Майыптыгы бар адамдардын укуктары жөнүндө Конвенциясына ылайык, медициналык эмес, социалдык мамилеге негизделип, мыйзам актыларына «майыптыгы бар аялдар жана эркектер», «майыптыгы бар кыздар жана балдар» түшүнүктөрүн киргизүү;

2. Майыптыгы бар адамдарды башка коом мүчөлөрү менен бирдей деңгээлде толук кандуу укуктарга жана эркиндиктерге ээ болгон адам катары таануу, мүмкүнчүлүктөрдүн чектелишине укук коргоочу мамилени камтыган, анын ичинде тоскоолдуктарга дуушар болгондо арыздануу укугун, жана буларды басмырлоонун көрүнүшү катары кароо;

3. Басмырлоонун бардык түрлөрүнө тыюу салуу, басмырлоого дуушар болгон адамдарды коргоонун натыйжалуу механизмдерин жана каражаттарын караган комплекстүү басмырлоого мыйзамдарды иштеп чыгуу, анын ичинде майыптыгы бар адамдар үчүн акылга сыярлык ыңгайлаштыруудан баш тартууну майыптык белгиси боюнча басмырлоо катары кароо;

4. Жынысына, үй-бүлөлүк абалына, майыптыгы бар аялдардын/кыздардын гендердик зомбулуктун алдын алуу жана ага жооп кайтаруу чөйрөсүндөгү өзгөчө

муктаждыктарына ылайык бөлүнгөн маалыматтарды чогултууну камсыз кылуу, алардын коомдук турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө абалын үзгүлтүксүз көзөмөлдөөнү ишке ашыруу;

5. Статистиканын жана мониторингдин жыйынтыктарынын негизинде белгиленген тармактарда теңдикке жетишүү үчүн комплекстүү позитивдүү чараларды (теңдөө чараларын) иштеп чыгуу;

6. Майыптыгы бар аялдардын/кыздардын адилеттүүлүккө жетүүсүнө тоскоол болгон басмырлоо жана стереотиптер, ошондой эле алардын гендердик сезимталдуулугу жана компетенттүүлүгү, мекемелер аралык жана секторлор аралык өз ара аракеттенүү шарттарында инклюзия тарабынан каралышынын алдын алуу үчүн укук коргоо органдарынын жана юридикалык кесип өкүлдөрүнүн кызматкерлерин милдеттүү түрдө кесиптик даярдоону жана квалификациясын жогорулатууну киргизүү;

7. Социалдык (анын ичинде жеке жардамчылар, жаңсоо тилин котормочулар), медициналык кызматкерлерди жана укук коргоо органдарынын кызматкерлерин майыптыгы бар адамдар менен иштөө өзгөчөлүктөрү боюнча үйрөтүү, зомбулуктун алдын алуу жана гендердик зомбулук фактыларына жооп кайтаруу учурларында;

8. Майыптыгы бар аялдарга карата терс стереотиптерди жеңүү жана алардын үй-бүлөдөгү жана коомдогу статусун жогорулатуу боюнча мамлекеттик социалдык буйрутмаларды жайгаштыруу;

9. Мыйзам долбоорлорун, өзгөчө укук коргоо жана гендердик багыттагы экспертизаны, ар кандай формадагы жана топтордогу майыптыгы бар аялдардын/кыздардын муктаждыктарына сезимталдуулугуна карата күчөтүү;

10. Бардык укук коргоо системасынын органдары, анын ичинде соттор үчүн эл аралык стандарттарга толук ылайык акылга сыярлык ыңгайлаштыруу талаптарын эске алуу менен адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу милдетин мыйзам деңгээлинде белгилөө, зомбулукка кабылган майыптыгы бар аялдар/кыздар кылмыш процесси бардык этаптарында тоскоолдуксуз катышуучулар болушу үчүн.

11. 1- жана 2-топтогу майыптыгы бар адамдар КЮЖ аркылуу сотто өз кызыкчылыктарын көрсөтүү менен акысыз юридикалык жардам алуу укугуна ээ экенин эске алып, алардын өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен бардык процессуалдык этаптарда майыптыгы бар жабырлануучулар үчүн жактоочунун милдеттүү катышуусун белгилеген жана алардын адилеттүү соттук териштирүү укуктарын кепилдеген өзгөртүүлөрдү Кылмыш-жаза процессуалдык кодекске (КЖПК) киргизүү керек;

12. Майыптыгы бар аялдарды/кыздарды сотко чейинки этапта коргоо механизмдерин иштеп чыгуу жана киргизүү, алар менен иштөө үчүн атайын топторду түзүү, ошондой эле кошумча жабыр тартуунун жана виктимизациянын алдын алууга багытталган процедуралардын стандарттарын, анын ичинде зомбулуктан жабыркаган майыптыгы бар адамдар менен иштөө боюнча методикалык материалдарды/протоколдорду орнотуу;

13. Зомбулук жөнүндө арыз түшкөндөн кийин кылмыш ишин козгоону камсыз кылуу, бул иликтөөгө жана соттук процесске тезирээк өтүүгө мүмкүндүк берет, зомбулуктан жабыркагандардын укуктарын тезирээк коргоону жана адилеттүүлүктү күтүү убактысын кыскартууну камсыз кылат;

14. Улуттук механизмдин бардык звенолорунун координациясын жана өз ара аракеттенүүсүн, иликтөө жана сот процессин көзөмөлдөө механизмдерин иштеп чыгуу, алардын ачыктыгын, адилеттүүлүгүн жана натыйжалуулугун камсыз кылуу;

15. Зомбулук менен күрөшүү жана жабырлануучуларды колдоо, сезимталдуулукту жана инклюзияны өнүктүрүү, зомбулуктан жабыркаган майыптыгы бар аялдардын/кыздардын стигматизациясын азайтуу максатында ММКнын катышуусу менен үзгүлтүксүз билим берүү жана агартуу иш-чараларын өткөрүү;

16. Мамлекеттик органдар тарабынан майыптыгы бар адамдарды өз укуктары жөнүндө маалымдоо жана маалымат алуу мүмкүнчүлүктөрү менен камсыз кылуу, анын ичинде угуу жана көрүү, менталдык жана кыймыл бузулуулары бар адамдар үчүн маалымат алуу мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу;

17. Майыптыгы бар адамдарды жана алардын кызыкчылыктарын коргогон коомдук уюмдарды майыптык чөйрөсүндө гана эмес, зомбулуктун алдын алуу жана коргоо, адилеттүүлүккө жетүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу сыяктуу башка мамлекеттик ишмердүүлүктүн чөйрөлөрүндө мамлекеттик программаларды жана долбоорлорду иштеп чыгууга жана баалоого тартуу;

18. Жардам көрсөтүүнүн стандарттарына (клиникалык протоколдор, медициналык жардам көрсөтүү боюнча мамлекеттик кепилдиктер программасы, социалдык кызматтарды көрсөтүү боюнча колдонмолор ж.б.) инклюзивдүү жана гендердик нормаларды киргизүү;

19. Инфраструктура объектилеринин техникалык нормаларын иштеп чыгууда ар кандай топтогу майыптыгы бар адамдардын (менталдык, кыймыл, көрүү жана угуу, сүйлөө бузулуусу бар аялдар жана кыздар) физикалык жеткиликтүүлүгүн, ошондой эле маалыматтык жеткиликтүүлүктү камсыз кылууну эске алуу;

20. Зомбулукка дуушар болуу коркунучу жана зомбулук фактысы учурунда жардам чакыруу үчүн майыптыгы бар адамдардын арасында зомбулукка дуушар болгондорго СМС билдирүүлөр, ар кандай мессенджерлер аркылуу ыкчам маалымат берүүнүн жеткиликтүү ыкмаларын камсыз кылуу;

21. Гендердик зомбулуктан жабыркаган ар кандай майыптыгы бар адамдар үчүн кризистик борборлордун кызматтарына жеткиликтүүлүктү камсыз кылуу, майыптыгы бар ар кандай топтогу жана формалардагы аялдар/кыздар үчүн жеткиликтүү күнү-түнү иштеген колдоо кызматтарын, анын ичинде күнү-түнү иштеген ишеним телефондорун, жетиштүү турак жайларды, медициналык жардамды, психосоциалдык консультацияларды жана экономикалык колдоону, ошондой эле жардамчылар жана ортомчулар, анын ичинде жол

башчылар, окурмандар жана кесипкөй сурдо котормочулар сыяктуу ар кандай кызмат көрсөтүүлөрдү көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу.

22. Майыптыгы бар аялдардын/кыздардын түз жана кыйыр катышуучулар, анын ичинде күбөлөр катары бардык юридикалык процесстердин этаптарында, анын ичинде тергөө жана алдын ала өндүрүштүн башка этаптарында өздөрүнүн натыйжалуу ролун аткаруусун жеңилдетүүчү процессуалдык жана жаш курагына ылайыктуу өзгөртүүлөрдү, акылга сыярлык ыңгайлаштырууларды караштыруу, анын ичинде аял тергөөчүнү тандоо мүмкүнчүлүгүн берүү;

23. Үй-бүлөлүк зомбулук иштерин коомдук айыптоо тартибинде козгоо керек болгон учурда прокурорлордун, тергөөчүлөрдүн практикалык ишмердүүлүгүндө АУЕС тарабынан саналып өткөн факторлорду жетекчиликке алуу;

24. КЖПК жана УБК (процессуалдык бөлүгүндө) үй-бүлөлүк зомбулук жана аялдарга, анын ичинде майыптыгы бар аялдарга/кыздарга карата зомбулук иштерин жүргүзүүнүн өзгөчөлүктөрү тууралуу өзүнчө бөлүмдү киргизүү, анда төмөнкүлөрдү камтуу:

– аялдарга карата зомбулук учурларында жабырлануучу/зомбулуктан жабыркаган аял жок учурда ишти жүргүзүү мүмкүнчүлүгү, эгерде жабырлануучу көрсөтмө берүүгө жөндөмсүз болуп же көрсөтмө берүүнү каалабаса;

– тергөөчүгө, прокурорго жабырлануучу тараптан арыздын жана айыпталуучу менен элдешүүнүн бар же жоктугуна карабастан коомдук кызыкчылыктарга ылайык териштирүүнү улантуу мүмкүнчүлүгү;

– жабырлануучунун арызы жок болсо да кармоо жана соттук куугунтук чараларын милдеттүү түрдө колдонуу;

– жабырлануучунун/зомбулуктан жабыркаган аялдын көрсөтмөлөрүнүн негизинде гана кылмыш иликтөө жана кылмышкерди соттоо;

– соттук дарыгердин кароосунан жана/же текшерүүсүнөн жабырлануучунун уруксатысыз, мисалы, эркек тууганынын уруксатысыз өтүү мүмкүнчүлүгү;

– жабырлануучуну экинчи жолу виктимизациялоонун алдын алуу үчүн медициналык жана соттук далилдерди көп жолу чогултууга жол бербөө;

– сот өндүрүшүнүн тилин билбеген учурда жабырлануучуларга көз карандысыз жана компетенттүү котормочуларды, анын ичинде сурдо котормочуларды бардык сотко чейинки өндүрүш этаптарында камсыз кылуу.

25. Үй-бүлөлүк жана сексуалдык зомбулук иштерине тиешелүү соттук-медициналык далилдерди чогултууга өзгөчө көңүл буруу, жабырлануучуларга кылмыш жөнүндө кабарлоону чечпесе да соттук экспертизадан акысыз өтүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу;

гендердик сезимтал жана жабырлануучуга багытталган мамилени камсыз кылуу үчүн, соттук-медициналык далилдерди медициналык мекемеде жеке шартта чогултуу;

26. Жабырлануучулар менен иштөөдө өзгөчө сезимтал мамиле кылуу, анын ичинде сот жана укук коргоо органдарында кылмышкерлер менен байланышпоого, мүмкүн болгон учурда тиешелүү баарлашуу технологияларын колдонууга өзгөчө көңүл бургуу;

27. Майыптыгы бар адамдарга, анын ичинде аялдар/кыздар, процесс менен өз алдынча катышуу үчүн акылга сыярылык ыңгайлаштырууну суроо укугун караштыруу жана мындай ыңгайлаштырууну камсыз кылуу (мисалы, көрүүсү начар адамдар үчүн иш материалдарын жеткиликтүү форматта даярдоо, эгерде Брайль шрифти менен эмес, иш менен таанышууга жардам берүү үчүн сот отурумуну жактоочу жана башка өкүлдөрдөн тышкары ишенимдүү адамды алып келүү мүмкүнчүлүгү).

28. КРнын Кылмыш-жаза кодексинде (КЖК) зомбулукка, анын ичинде майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулуктан жабыркагандардын адилеттүүлүккө жетүүсүн камсыз кылуу жана бул категориядагы иштердин өзгөчөлүктөрүн эл аралык стандарттарга ылайык эске алуу максатында:

– Үй-бүлөлүк зомбулукка байланыштуу өзүнчө кылмыш курамын карап чыгуу, КЖКда гана карап, УБКда каралган зыяндын деңгээлине карабастан үй-бүлөлүк зомбулуктун бардык түрлөрүн КЖКга киргизүү;

– 177-беренеге «Үй-бүлөлүк зомбулук» оор жагдайларды, эгерде ден соолукка чоң зыян келтирилсе, өлүмгө алып келсе же системалуу мүнөзгө ээ болсо, тиешелүү квалификациялык жагдайлары бар өзүнчө бөлүктөрдү камтыган оор жагдайларды, же КЖКнын башка тиешелүү беренелеринде белгилөө, бул КРнын КЖКнын 130-беренесинде (1-п. 2-б.) да белгиленген (балдардын катышуусунда, майыптыгы бар адамга карата, улантылган же үзгүлтүксүз зомбулуктун мүнөзү);

– Майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата аялдарга карата жана үй-бүлөлүк зомбулуктун өзгөчө формаларын карап чыгуу, тактап айтканда: аялдардын жыныстык органдарына операциялар, кош бойлуунун макулдугусуз аборт жасоого мажбурлоо, стерилизациялоого мажбурлоо, куугунтуктоо; ошол эле учурда кылмыш мыйзамында каралбаган аялдарга карата сексуалдык зомбулуктун өзгөчө формаларын жана оор жагдайлардын тизмесин кеңейтүү. Тактап айтканда:

а) сексуалдык зомбулуктун негизги элементи катары макулдуктун жоктугун аныктоо;

б) оор жагдайларды, анын ичинде (бирок чектелбестен) жаш куракты, зомбулуктан жабыркаган адамдын майыптыгын, кылмышкер менен зомбулуктан жабыркаган адамдын ортосундагы мамилени, зомбулукту же аны колдонуу коркунучун, бир нече кылмышкердин катышуусун, ошондой эле жабырлануучуга кол салуунун физикалык жана психикалык кесепеттеринин оордугун карап чыгуу;

с) мамилелер алкагындагы сексуалдык кол салууну конкреттүү кылмыш катары карап чыгуу (мисалы, «жубайлар арасындагы зордуктоо»);

d) сексуалдык куугунтуктоону басмырлоонун бир түрү жана аялдардын адам укуктарын бузуу катары квалификациялоо, анын ден соолукка жана коопсуздукка тийгизген кесепеттерин эске алуу.

29. Сотторго майыптыгы бар аялдар/кыздарга карата зомбулук иштери боюнча жаза белгилөөдө балдарга, майыптыгы барларга, улгайган адамдарга же алсыз абалдагы адамдарга карата кылмыш жасоо сыяктуу оор жагдайларды колдонуу (КРнын КЖКнын 74-беренесинин 1-бөлүгүнүн 4-пункту).

30. КЖПКда:

- сексуалдык зомбулук иштеринде төмөнкүлөрдү караштыруу:

a) жабырлануучунун көрсөтмөлөрүнүн ишенимдүүлүгүнүн презумпциясын, башкача айтканда, көрсөтмөлөрдүн башка кандайдыр бир кылмыш иштериндеги жабырлануучунун көрсөтмөлөрүнүн ишенимдүүлүгүнө окшош күчкө ээ болушу;

b) жабырлануучунун көрсөтмөлөрү жалгыз далил болуп саналганда кошумча көрсөтмө берүүнү талап кылбоо мүмкүнчүлүгүн, айрыкча жабырлануучулар майыптыгы бар аялдар/кыздар болгон учурларда;

c) жабырлануучунун/зомбулуктан жабыркаган аялдын мурдагы сексуалдык жүрүм-турумун далил катары колдонууга жол бербөө (жарандык сот өндүрүшүндө да ошондой эле);

– майыптыгы бар адамдарга карата жалган айыптоолор/жоромолдор боюнча кылмыш ишин козгоо жоболору болбошу керек.

31. Мыйзамдарга зомбулуктан жабыркаган аялдарга/кыздарга, айрыкча майыптыгы бар адамдарга материалдык жана моралдык зыянды компенсациялоо жөнүндө өзүнчө жобону киргизүү, анткени эл аралык стандарттарга жана практикасына ылайык зомбулукка дуушар болгондор аялдарга жана үй-бүлөлүк зомбулукка карата жасалган зомбулуктун бардык формалары үчүн жоопкер адамдардан компенсация талап кылуу укугуна ээ болушу керек.

32. Үй-бүлөлүк зомбулуктан жабыркаган жабырлануучуларга карата иш-аракетсиздик үчүн мамлекеттик органдарды жоопкерчиликке тартууну кеңири практика жүзүндө колдонуу, убакытты азайтуу жана иштерди тезирээк чечүүнү камсыз кылуу үчүн соттук териштирүү жана сот процессинин жол-жоболорун оптималдаштыруу.

33. Далилдерди жоготуу коркунучун азайтуу үчүн далилдерди чогултуу жана сактоо процессин жакшыртуу боюнча чараларды иштеп чыгуу жана киргизүү.

34. Үй-бүлөнү жана балдарды колдоо бөлүмдөрү майыптыгы бар адамдар бар үй-бүлөлөрдү кошумча колдоо жана коргоо менен камсыз кылуу үчүн эсепке алууга тийиш. Соттук териштирүүгө алардын өзгөчөлүктөрүн жана муктаждыктарын эске алуу менен майыптыгы бар адамдар менен иштей ала турган кызматкерлерди гана чакыруу маанилүү.

<https://sta.kg/>